

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

JIZZAX POLITEKNIKA INSTITUTI

“IJTIMOIY FANLAR” kafedrası

“O'ZBEKISTONNI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYASI.

FUQAROLIK JAMIYATI” FANIDAN

BARCHA BAKALAVRIYAT TA'LIM

YO'NALISHLARI UCHUN

MA'RUZALAR MATNI

JIZZAX-2020

Fanning ma’ruzalar matni O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2017 yil 1 martdagi № 107 son buyrug‘iga muvofiq ishlab chiqildi.

Ushbu ma’ruzalar matni O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi tomonidan 2018-yil «18» 08 dagi № 4 raqami bilan tasdiqlangan “O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi.Fuqarolik jamiyati” fan dasturi asosida ishlab chiqilgan.

Tuzuvchilar

P.Qulmatov	JizPI “Ijtimoiy fanlar” kafedrasida dotsenti
J.Axmedov	JizPI “Ijtimoiy fanlar” kafedrasida assistenti
M.Tojiboyev	JizPI “Ijtimoiy fanlar” kafedrasida assistenti
A.Ro’ziev	JizPI “Ijtimoiy fanlar” kafedrasida assistenti
X.Xidirov	JizPI “Ijtimoiy fanlar” kafedrasida assistenti

“O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Fuqarolik jamiyati” fanidan o‘quv-uslubiy majmua “Ijtimoiy fanlar” kafedrasining 2020 yil “26” avgustdagi № 1-son yig‘ilishida muhokamadan o‘tgan va fakultet kengashiga ko‘rib chiqish uchun tavsiya etilgan.

Жиз. ПИ “Ўзбекистон тарихи ижтимоий
фанлар” кафедраси

доц. П.Кулматов

KIRISH

“O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Fuqarolik jamiyati” fanining asosiy **maqsadi** - jamiyatning siyosiy tizimi, ijtimoiy, siyosiy jarayonlar va siyosiy hokimiyat hamda uning tarkibiy qismlari, siyosiy partiyalar, va boshqa ijtimoiy, siyosiy tashkilotlar ularning o‘zaro munosabatlarini chuqur tahliliy o‘rganish. Shuningdek, istiqlol yillarida mamlakatimizda amalga oshirilgan demokratik islohotlar ularning mazmun-mohiyati hamda ahamiyati ochib beriladi.

Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov tomonidan demokratik fuqarolik jamiyat qurish nazariy asoslarining ishlab chiqilishi. Uni tahliliy o‘rganishni taqozo etuvchi shart-sharoitlar va omillar talabalarga chuqur o‘rgatiladi.

O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurishda yangi tarixiy davrning boshlanishi, 2017-2021 yillarga muljallangan O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirish strategiyasining mohiyatini chuqur urganish hamda Mamlakatimiz Prezidenti SH.M.Mirziyoevning demokratik fuqarolik jamiyati qurish bilan bog‘liq nazariy asoslarning ishlab chiqilishini ilmiy ijodiy asosda o‘rganish.

Har biri mavzu yakunida ta‘lim texnologiyalari keltirilgan bo‘lib, ularni qo‘llash bo‘yicha aniq tavsiyalar berilgan. SHuningdek, mazkur fandani ishlab chiqilgan o‘quv - uslubiy majmua (O‘UM) da bayon etilgan.

- Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan demokratik islohotlarda faol ishtirok etish.
- Birinchi Prezident I.A.Karimov asarlarida bayon etilgan demokratik islohotlar bilan bog‘liq bilim va malakalarini oshirish.
- O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti SH.M.Mirziyoevning nutq va ma‘ruzalarini o‘rganish
- 2017-2021yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirish strategiyasining mohiyatini chuqur o‘rganish.
- Talabada O‘zbekistonda demokratik jamiyat shakllanishida, mahalla va fuqarolarning o‘zini-o‘zi boshqarish organlarining o‘rni haqidagi tushunchalarni berish.

Mazkur fanni o‘rganish uchun bakalavr - iqtisodchi davlat ta‘lim standartlarida ko‘zda tutilgan barcha ijtimoiy - gumanitar fanlar bilan bevosita aloqada bo‘ladi. “O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Fuqarolik jamiyati” fanining ma‘ruza mashg‘ulotlarida kerakli ma‘lumotlar ko‘rgazmali ravishda taqdim etiladi hamda boshqa yangi pedagogik texnologiyalardan unumli foydalaniladi.

Talabalarning mustaqil o‘qishi, ma‘ruza tinglashi va boshqa pedtexnologiyalardan unumli foydalanishi, ularning olgan tegishli ma‘lumotlarini, bilim va malakalarini yaxlit tizimga keltiradi.

1-MAVZU: O‘ZBEKISTON MILLIY TARAQQIYOTINING YANGI BOSQICHIDA FUQAROLIK JAMIYATINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

1. **Fuqarolik jamiyati qurish mamlakatimizning asosiy strategik pirovard maqsadi.**
2. **Fuqarolik jamiyati insoniyat taraqqiyotining - yuqori bosqichi.**
3. **Fuqarolik jamiyati g‘oyalar evolyusiyasi.**
4. **O‘zbekiston milliy taraqqiyotining yangi bosqichida fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlantirish strategiyasi.**

Tayanch so‘zlar: fuqaro, fuqarolik jamiyati, davlat, davlat hokimiyati, huquqiy davlat, siyosiy institutlar, fuqarolik jamiyati institutlari, fuqarolarning huquq va erkinligi, inson huquqlari.

Insoniyat taraqqiyotining barcha davrlarida fuqarolik jamiyatini qurish eng ezgu g‘oya sifatida amal qilgan. Unga erishish uchun turli darajadagi nazariy qarashlar ilgari surilgan. Bir guruh olimlar fuqarolik jamiyatini qurish g‘oyasi G‘arb tamaddunimahsuli sifatida amaliyotga tatbiq etilmoqda deb hisoblamogdalar, aslida SHarq mamlakatalarimutafakkirlari ijodida bu masalaga oqilona yondashuv uch ming yil ilgari shakllangan. Ijtimoiy taraqqiyotning ma’lum davrlarida sharq mamlakatlari etakchilik mavqeini egallagan. Har qanday fan, o‘z mohiyatiga ko‘rat umumbashariydir. Dunyo xalqlari katta-kichikligidan qat’iy nazaruning rivojiga hissalarini qo‘shgan. SHu nuqtai nazardan fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirish to‘g‘risidagi g‘oyalar, bilimlar bir yoqlama bo‘rttirish yoki kamsitish noto‘g‘ri yondoshuvdir.

Fuqarolik jamiyati va uning tushunchalari Markaziy Osiyo ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy hayotining yorqin namunasi “Avesto” muqaddas kitobida yoritilgan. 2001 yilda millat ma’naviy madaniyatining eng qadimgimanbasi “Avesto”ning 2700 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimda O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A. Karimov: “ ... bu noyob asar bebaho tarixiy xujjat bo‘lib, u biz yashagan bu qadim yurtida, bu zaminda o‘zining madaniyati va boy ma’naviyatiga ega bo‘lgan buyuk davlat bo‘lganligidan, ajdodlarimizga, asrlar davomida bitmas tuganmas quch vaqudrat va tayanch sifatida xizmat qilganligidan dalolat beradi” debalohida e’tirof etgan. Darhaqiqat, “Avesto”ning bosh g‘oyasi “ezgu fikr, ezgu maqsad, ezgu amal” har qanday jamiyat va insonlararo munosabatlarning ma’naviy asosi ekanligidan dalolatdir.

Avestoning “YAshtlar”, “Vispirat”, “Vididod” qismlarida oila va jamoada berilgan so‘zdan yoki qasamdan voz kechish, odamlar o‘rtasida tuzilgan ahdnomani buzish katta gunoh ekanligio‘z ifodasini topgan. Xususan, “O Spitama, shartnomani buzuvchi kishi butun mamlakatni buzadi, shu bilan birga Artaga tegishli barcha mulku mollarga putur etkazadi”.“O Spitama, ahdingni buzma...” g‘oyalaridavlatlar siyosiy tizimininghuquqiy asosi, adolat manbai bo‘lib, ular Rim huquqidan ham qadimiyoqdir.

Avestodagi fuqarolik jamiyatini qurishning birlamchi omili erkak va ayolning teng huquqliligi, oilaning barqarorligini ta’minlash g‘oyasi bugungi kunda ham muhim ahamiyatga bo‘lib,bugun O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiva boshqa me’yoriy hujjatlarda ayollarning teng imkoniyati vakeng huquqlari ta’minlangan. XXI asrda ba’zi mamlakatlarda ayollarning saylash va saylanish huquqi umuman inkor qilinayotgan bir davrda,O‘zbekiston Oliy majlis qonunchilik palatasiga ayollarning saylanishi uchun 30% kvotaning ajratilishi, 1995 yilda “Oila” kodeksining qabul qilinishi, bir tomondan yurtimizda ayollarga munosabat va oilaviy qadriyatlar qadimiy ildizlarga egaligini ifodalasa, ikkinchi tomondan fuqarolik jamiyatini qurish yo‘lidagi oqilona siyosatning yorqin ifodasidir.

Fuqarolik jamiyatini qurish g‘oyasi Markaziy Osiyo mutafakkirlari ijodida o‘rganilganligi O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimovning 2014 yilda Samarqandda o‘tkazilgan “O‘rta asr SHarq mutafakkirlarining ilmiy merosi zamonaviy sivilizatsiyada o‘rni va ahamiyati” mavzusidagi xalqaro konferensiyada so‘zlagan nutqida“Olim va tadqiqotchilar fikricha, SHarq xususan Markaziy Osiyo, IX-XII va XIV-XV asrlarda bo‘lganilmiy hamjamiyat tomonidan Buyuk SHarq uyg‘onishi deya nom olgan yirik ilmiy madaniy uyg‘onish uchun asos sifatida xizmat qildi”³ deb alohida ta’kidlagan. Darhaqiqat, Markaziy Osiyo uyg‘onish davri

1. Karimov I.A. O‘rta asr sharq mutaffakirlarining ilmiy me‘rosi zamonaviy sivilizatsiyada o‘rni va ahamiyati. // Halq so‘zi. 2014 yil 24 may.

IX-XV asrlarda davlatni boshqarish va adolatli jamiyat qurish, davlat rahbari va xizmatchilarining faoliyat darajalari tasniflari, ijtimoiy mas'uliyati mezonlarining nazariy jihatlarini haqidagi g'oyalar Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, YUusuf Xos Hojib, Nizomulmuluk, Amir Temur, Alisher Navoiy va boshqalar ijodida keng tahlil qilingan.

Xususan, Abu Nasr al-Forobiy (870–950) ning “Fozil odamlar shahri”, “Davlat arbobining aforizmlari” asarlarida sharqona siyosiy-huquqiy va ijtimoiy fikr tarixida ijtimoiy tizim, siyosat, davlat va hukumat haqidagi qarashlar nazariy asoslangan. Abu Nasr Forobiy fikricha adolatli jamiyat qurish uchun uni mudofaa qilish va oqilona boshqarish usulini bilish, odamlargayovuzlikdan saqlanish ezigulikka intilish yo'llarini ko'rsatish lozim. U davlat rahbarining boshqaruv mahorati umumiy baxtga erishish yo'lidir deb hisoblaydi. Adolatli davlatni ma'rifatli hukmdor boshqaradi, u ma'naviyat, adolatetakchisi bo'lishi, o'z fazilatlarini bilan qat'iy talablarga javob berishi lozim. Bu borada Abu Nosir Forobiy “Ularning o'zlaridan saylangan rahbar yoki boshliqlar hokimi mutloq bo'lmaydi. Ular odamlar ichidan ko'tarilgan, sinalgan eng oliyjanob, rahbarlikka loyiq kishilar bo'ladilar. SHuning uchun bunday rahbarlar o'z saylovchilarini to'la ozodlikka chiqaradilar, ularni tashqi dushmandan muhofaza qiladilar”¹, deb davlat boshqaruvida demokratik tamoyillarni ta'minlash bilan bog'liq axloqiy va madaniy qadriyatlarni tizimlashtiradi

Abu Rayhon Beruniy “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”, “Hindiston” asarlarida adolatli jamiyat va uning amal qilishi asoslarini shakllantirish haqidagi g'oyalarni ilgari surgan. Uning fikricha, jamiyatning paydo bo'lishiga odamlarning o'zaro hamkorligi, birga yashashga ehtiyoji va intilishlari sabab bo'ladi. Adolatli jamiyatni qurish axloqiy qadriyatlarga tayanishi va rivojlantirilishi lozim.. Davlat rahbarining asosiy vazifasi aholining turli qatlamlari, kuchlilar va kuchsizlar o'rtasidagi siyosiy va huquqiy adolat mezonlarini o'rnatishdadir. Bungauning fikricha ideal ijtimoiy tuzilmani qurish orqali erishiladi.

Abu Ali ibn Sino (980–1037) fikricha ijtimoiy munosabatlar odamlar o'rtasidagi tafovut va tengliksizlik natijasidir. Hususan, Ibn Sino “iqtisodiy va ijtimoiy hamda shaxsiy xususiyatlarga ko'ra tengliksizlik – inson ijtimoiy faolligi sababi hisoblanadi” deb ta'kidlaydi. Ideal davlat qurish esa jamiyat aholisining ma'naviy-axloqiy ravnaqi bilan bog'liq.. Uning fikricha, ma'naviy axloqiy qadriyatlarning yuksak qadrlanishi nafaqat har tomonlama farovonlikni, balki jamiyatda adolat va barqarorlikni ham ta'minlaydi.

Bu davrda SHarqda ijtimoiy adolat, ma'rifat va tenglik nafaqat nazariy me'yor, balki amaliy hayot me'yori, ijtimoiy- siyosiy muammolar echimini topish va jamoa bo'lib yashashning asosi sifatida tushunilgan, fuqarolik jamiyatini shakllantirishning ma'rifat yo'li tanlangan bo'lsa, Evropa ijtimoiy-siyosiy tafakkurida esa nasroniylarning diniy dogmatikasi hukmronlik qilib, diniy va dunyoviy manfaatlar o'rtasida kurash rivoj olgan.

YUusuf Xos Hojib o'zining “Qutadg'u bilig” dostonida davlatni boshqarish amallari, qoidalari va siyosiy - axloqiy munosabatlarni jamiyatda qaror toptirishga e'tibor qaratgan². U davlat boshqaruvi va xizmatini tashkil etish turlarini hamda shu darajalarga muvofiq sifatlarini tasniflaydi. Jumladan, «SHohlikka da'vogarlar onadan ajib bir iste'dod bilan tug'iladilar va ular darhol yaxshiyomonni ajratish fitratiga ega bo'ladilar. Bundaylarga Xudo idrok, farosat va yumshoq bir ko'ngil ato etadi, qolaversa yaxshi ish yuritish o'quvi bilan ham siylaydi»¹ deb ta'kidlagan.

Adolatli davlat boshqaruvi, uning mukammal nazariy asoslarini yaratish borasida ulkan ilmiy meros qoldirgan o'rta asrlar mutafakkiri, davlat arbobi Nizomulmulukning **“Siyosatnoma”** asari muhim manba hisoblanadi. U amaldorlarni axloqiy fazilatlariga qarab tanlash, adolat va insofni oyoq osti qiladigankishilarni davlat ishlariga aralashtirmaslikni, davlatni boshqarishda kengash bilan olib borish, faoliyatlarni muntazam nazorat qilish, itoat, ijro va sifatleri to'g'risidagi qarashlari bilan ahamiyatlidir. Ayniqsa, Nizomulmulukning «Ko'pchilik bo'lib qabul qilingan tadbir eng savobli bo'ladi va shunday yo'l tutish kerak»¹ degan fikrlari ajdodlarimizning davlat qurilishining adolatli tartibotlarigakatta e'tibor berganligidan dalolatdir.

Ijtimoiy-siyosiy taraqqiyotning ma'naviy asoslarini o'rganishda O'rta Osiyoda vujudga kelgan tasavvufchilik oqimining ahamiyati ham alohida muhim o'rin tutadi. Tasavvuf garchi islom

¹ Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri.-T.: A.Qodiriy nashriyoti. 1993 y., 190-b.

² Yusuf Hos Hojib. Qutadg'u bilig.-T.: Fan, 1971 y., 329-b.

bag'rida nish urib, Qur'on va hadislar hikmatidan oziqlangan, ko'p hollarda shariat ahkomiga suyangan bo'lsada, lekin u rasmiy diniy aqidaparastlik va mutaassiblikka hamda hokim tabaqalarning ayshu-ishratlarga g'arb turmush tarzi, talonchilik va manfaatparastlikka zid o'laroq, mehnatkash xalq noroziligini ifodalab keldi. Tasavvuf ta'limoti asosida adolat, haqiqat, to'g'rilik, mehr-shafqat, insof, imon, e'tiqod, ilm, mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi umuminsoniy g'oyalarni targ'ibot qiluvchi futuvvatga asoslangan bir qancha diniy, siyosiy oqimlar paydo bo'ladi. Ular jamiyatning axloqsiz unsurlariga g'oyaviy kuch sifatida qarshi qo'yiladi

Ijtimoiy-siyosiy tafakkur rivoji va huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining asosiy sharti – qonun ustuvorligi tamoyilini amaliyotda qo'llash tajribasini SHarqning buyuk davlat arbobi va sarkardasi Amir Temur (1336–1405) boy ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy merosi asosida ko'rish mumkin. Uning tuzuklarida davlat tizimi, uni idora qilish uslublari va vositalari, undagi turli lavozim-vazifalar darajasi, tabaqalarning toifalanishi, harbiy qo'shnlarning tashkil etilishi, jang olib borish mahoratlari, davlat xizmatchilari rag'batini tashkil etish omillari, adolatli soliq turlarining joriy etilishi, mamlakatni obodonlashtirish tadbirlari milliy davlatchilikning yuksak madaniy va huquqiy darajada shakllantirishga erishganligidan dalolat beradi. "Har mamlakatning yaxshi kishilariga men ham yaxshilik qildim, nafs yomonlar, buzuqlar va axloqsiz odamlarni mamlakatiimdan quvib chiqardim. Pastkash va razil odamlarga o'zlariga loyiq ishlar topshirdim hamda hadlaridan oshishlariga yo'l qo'ymadim. Ulug'larini va sharaf-e'tiborli kishilarni hurmatlab, martabalarini oshirdim. Har mamlakatda adolat eshigini ochdim, zulmu sitam yo'lini to'sdim".¹

Ma'lumki, fuqarolik jamiyatini – hayotiyligini va samaradorligini ta'minlovchi – huquqiy davlat doirasidan tashqarida tasavvur qilib bo'lmaydi. SHu ma'noda, Sohibqiron Amir Temurning quyidagi so'zlari hozirgi zamon bilan hamnafas jaranglaydi: "Tajriba, - deb yozadi u, menga shuni ko'rsatdiki, din va qonunga tayanmagan hukumat, o'zining buyuk qudratini uzoq vaqt saqlab tura olmaydi. Uni har qanday yovuz kishi kirishi mumkin bo'lgan na tomi, na eshigi, na panjaralari bor uyga o'xshatish mumkin. SHuning uchun men o'z saltanatimni islom arkonlari va boshqaruvda o'zim qat'iy amal qiluvchi qonunlar asosida qurdim".²

SHu nuqtai nazardan, muvafaqiyatli boshqaruv qonuniyatiga ko'ra, amir Temur rahbarning adolatga tayanishini lozim topgan. Uning fikriga ko'ra: "Rahbar uchun barcha ishlarda adolatga amal qilishi kerak: u sotilmaydigan va fazilat egasi bo'lgan odamni vazirlikka tayinlashi lozim, chunki adolatli vazir o'zi mahdud-rahbar adaolatsizliklarni to'g'irlashi mumkin, ammo vazirning o'zi shunday bo'lsa, halokat yaqindir".³ Sohibqiron fikricha, davlat boshqaruvida yana bir muhim qonuniyat – qonun ustuvorligi. "Qat'iy tartib va qonunlarga amal qilishim baxt-saodatim kaliti bo'ldi". Bosh qonunlar sifatida diniy ahkomlarni va ular asosida yozilgan fikrlarni bilgan. Buning barchasi buyuk Temur adaolatli va fozil boshqaruvga alohida e'tibor qaratganligini ko'rsatib turibdi.

Komil insonlar jamiyatini haqidagi g'oyalar Alisher Navoiy (1441–1501) siyosiy va adabiy faoliyati asosi bo'lib xizmat qildi. A.Navoiy ideal ijtimoiy-iqtisodiy tuzum haqidagi qarashlarini o'zining "Saddi Iskandariy", "Mahbub ul qulub", "Payg'ambarlar va donolar tarixi" va b. asarlarida yoritgan. Ijtimoiy-iqtisodiy tuzum muammolarini faqat adolatli hukmdor boshqarayotgan va qonun ustuvor bo'lgan mamalkatda amalga oshishi mumkin. SHunday qilib, A.Navoiy uchun adolat va qonun ijtimoiy taraqqiyotning asosi hisoblanadi. Uning konsepiyasidahukmdor shaxsi alohida ahamiyat kasb etadi. Fazilatli va ideal shaxs haqida mulohaza yuritir ekan Navoiy o'ziga xos insonparvar nazariyani yaratadi. O'z nazariyasida mutafakkir, bir tomondan hukmdor va bog'bonni, boshqa tomondan davlat va bog'ni solishtiradi. Unga ko'ra, agar bog'bon aqlli va mehnatsevar bo'lsa, uning bog'i gullab-yashnaydi. Huddi shunday agar mamlakatning aqlli, dono, adolatli, xalqi uchun qayg'uradigan va uni sevadigan hukmdori bo'lsa, u rivojlanib farovonlashadi.

U nazariyotchi va amaliyotchi sifatida davlat siyosatining adolatli asoslari va uning ma'naviy mezonlarini rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Ayniqsa, adolatsizlik va zulm davlatni tanazzulga, jamiyatni jaholatga olib kelishi to'g'risidagi qarashlari o'z ifodasini topadi: «...davlat ishi bilan mashg'ul bo'lgan amaldorlik chog'larimda ko'ngil mulkini turli odamlarning hujumi bulg'aladi. Goh amirlik o'rnida o'tirdim va hukumat mahkamasida xalqning arz-dodini so'rdim va goh podshoh yonida vazirlik qildim va menga umidvor nazar bilan qarab turgan elga muruvvat ko'rsatdim»¹ deydi. Adolatli jamiyat shakllanishining asosiy omili sifatida Navoiy insoniy

fazilatlar: adolatlilik, rahmdillik, mehnatsevarlik, rostgo'ylik, vatanparvarlik, vijdonlilik, insonparvarlik va jasoratni keltirib o'tadi.

Antik va o'rta asr SHarq allomalarining fuqarolik jamiyatigi oid konseptual merosi va nazariy ishlanmalari amaliyotdagi – davlat va jamiyatda hukmron me'yorlarga to'liq mos kelmasada, biroq ular fuqarolik jamiyati tamoyillarining ob'ektivlashuvi va uning insoniyat sotsiumining tarixiy taraqqiyotining tarkibiy qismi sifatida tushunilishi uchun mustahkam asos yaratdilar.

Fuqarolik jamiyati konsepsiyasining Evropacha an'anasi antik ildizlarga ega. Mazkur an'ananing mazmun-mohiyati nafaqat siyosiy, balki shaxsni ijtimoiy-axloqiy nuqtai nazardan baholash bilan bog'liq edi. Bunga Aflotun, Arastu, Sitseron kabi mutafakkirlarning qarashlarini misol keltirish mumkin.

Fuqarolik jamiyatining antik konseptual ta'limotida jamiyat va davlat fenomenlarining uzviyligi qadimgi yunon dunyoqarashining muhim xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Xususan, Aflotunning (mil. av. 427–347 y.) "Davlat" dialogida fuqarolarning shaxsiy va ijtimoiy hayotini ajratishgina emas, ijtimoiy sohani hozirgidek zamonaviy talqinda, siyosiy faollik sifatida tushunilgan. Bunda jamiyat hayotining siyosiy jihatlari, fuqarolik jamiyati tizimining umumiy tavsifi sifatida namoyon bo'ladi.

Fuqarolik jamiyati g'oyasining keyingi rivoji Aflotunning shogirdi Arastu(mil. av. 384–322 y.) ijodi bilan bog'liq. Ustozi kabi Arastu ham eng mukammal jamiyat g'oyasini ishlab chiqishga diqqat e'tiborini qaratadi, biroq fuqarolik jamiyati g'oyalari tarkibida bu masala o'zgacha nazariy jihatlarni tashkil qiladi. Uni ko'proq ijtimoiy transformatsiya emas, balki davlat tuzilmasidagi o'zgarishlar qiziqtiradi. Bundan tashqari Arastu o'zining nazariy ishlanmalarida davlat haqidagi mavhum g'oyaga tayanishni emas, jumladan Aflotunga xos bo'lgan, balki voqe'likda mavjud bo'lgan boshqaruv shakllarini solishtirish, qiyosiy tahlil qilishga tayanadi, bu jihat esa uning davlat va jamiyat borasidagi pozitsiyasini konketretroq bo'lishini ta'minlaydi.

Platondan farqli o'laroq, Aristotel xususiy mulkni e'tirof etadi. Chunki u inson tabiatiga xos bo'lib, odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning o'zagini tashkil etadi. Aristotel mulk huquqining fuqarolar farovonligi, davlat va uning boshqaruv shakli xavfsizligi, qonunchilik organi ishida fuqarolarning ishtiroki mexanizmi, lavozimlarni egallash va vazifalarni bajarish, sud organlari ishidagi rolini atroflicha o'rgangan. Huquqni Aristotel adolat mezoni deb hisoblagan va unga ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi va ayni vaqtda ularni muhofaza qiluvchi institut sifatida yondashgan. Aristotel fikriga ko'ra, siyosiy boshqaruv – bu odamlarning emas, balki qonun boshqaruvidir: hatto eng yaxshi hukmdorlar ham tuyg'ular va hissiyotga beriluvchan bo'ladi, qonun esa «oqilona tafakkur»dir.

Qadimgi rim mutafakkiri Mark Tuliyl Sitseron (mil. av. 106-43 yillar) ham jamiyat va davlat (respublika)ni tenglashtiradi. Davlatni u umumiy manfaatlar bilan o'zaro bog'langan odamlar majmui sifatida tasavvur qiladi, davlat xalqning umumiy mulki hisoblanadi va odamlar birgalikda yashashga tabiiy ehtiyoj sezadi. Uning fikricha, davlatning vazifasi mulkni muhofaza qilishdan iborat. Davlat ayni shu maqsadda tashkil etiladi. Sitseron fikriga ko'ra, uch boshqaruv shakli (monarxiya, aristokratiya va demokratiya) unsurlarini o'zida mujassamlashtirgan aralash davlat eng ideal davlatdir. Faqat shunday davlatda har bir jamiyat a'zosining manfaatlarini qondirish va u davlatni boshqarishda ishtirok etishi ta'minlanadi. «Davlatning mustahkamligi va fuqarolarning huquqiy tengligi» bunday davlat tuzumining muhim fazilati deb hisoblaydi. Sitseronning «Davlat haqida» va «Qonunlar haqida» asarlari davlat va huquq muammolariga bag'ishlangan. Davlat Sitseron talqinida qadimgi yunon mutafakkirlarining konsepsiyalaridagi kabi davlatning barcha erkin a'zolari umummanfaat ifodasi sifatidagina emas, balki bu a'zolarining o'zaro kelishilgan huquqiy munosabatlari majmui, muayyan huquqiy tuzilma, «umumiy huquqiy tartibot» sifatida ham namoyon bo'ladi.

Sitseron davlat tushunchasiga birinchilardan bo'lib huquqiy tus beradi, bu ta'limot keyinchalik juda ko'p mutafakkirlar, shu jumladan «**huquqiy davlat**» g'oyasining hozirgi tarafdorlari tomonidan ham e'tirof etiladi.

Sitseron konsepsiyasiga ko'ra, "fuqarolik jamiyati" g'oyasi antik davr uchun klassik ahamiyatga ega bo'ladi, bu o'z navbatida yangi davrda shakllangan nazariy qarashlarga asos bo'ladi.

Ko'pgina ekspertlar fikricha, aynan Sitseronning ijtimoiy-siyosiy ta'limotida "fuqarolik jamiyati" o'zining tushunchaviy asoslariga ega bo'ladi.

Fuqarolik jamiyatining tarixiy ko'rinishlari ifodasi Evropa-O'rta er dengizi an'anasi asosida fuqarolik jamiyatining dastlabki ko'rinishlari – Uyg'onish davridagi italyan shahar-davlatlariga borib taqaladi. Bunda fuqarolik jamiyati shahar boshqaruvi tizimiga asoslangan, muayyan shahar doirasidagi, ijtimoiy munosabatlar tizimi sifatida xarakterlanadi.

Olimlar fuqarolik jamiyatining yana bir tarixiy ildizini, olmon madaniy doirasi ta'siridagi kontinental-evropa an'anasi bilan bog'lashadi. Erkin fuqaroning paydo bo'lishiga, birinchilardan bo'lib birlashgan hunarmandlar va savdogarlar gildiyasi, feodallardan himoyalovchi va shaharlar boshqaruviga ta'sir qilgan birinchi assotsiatsiya sabab bo'lgan deb hisoblanadi.

Uchinchi tarixiy ildiz fuqarolik jamiyati zamonaviy tushunchasi shakllanishida liberal anglo-amerika an'anasi muhim ahamiyat kasb etgan. Tadqiqotchilar bu borada turlicha fikr bildiradi. Masalan, fuqarolik jamiyati tabiiy huquq va erkinlik asosida mulkka egalik qilishi haqidagi g'oyani Jon Lokk, modernizatsiya va o'z-o'zini boshqarishni fuqarolik jamiyatining muhim komponentlari sifatida Adam Smit, minimal davlat konsepsiyasi, fuqarolik jamiyati va zaruriy yovuzlik sifatidagi davlatning o'ta chegaralangan roli haqidagi g'oyani Tomas Peyn, amerikacha demokratiya tahlili hoyasini Aleksis de Tokvil, davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi munosabatlarni belgilab bergan va fuqarolik jamiyati mustaqil bo'lishi kerakligini ta'kidlagan Jon Styuart Mill kabi olimlarni ko'rsatish mumkin.

Fuqarolik jamiyati haqida turlicha tarixiy va metodologik yondashuvlar va interpretatsiyalarni inkor etmagan holda, yangi davrda fuqarolik jamiyati konseptuallashuvi jarayonida muhim rol o'ynagan Uyg'onish davri olimlardan biri Nikolo Makiavelli (1469–1527) bo'lib, u pragmatik, tajribaviy ijtimoiy fanga asos soldi. Fuqarolik jamiyati Makiavelli uchun sinfiy, partiyaviy qarama-qarshi qiziqishlar majmuidir. Unga ko'ra fuqarolik jamiyati xalqdan axloqiy asosni – ezgulik va fazilatni, ijtimoiy qiziqishlar va respublika tuzilmasi qiziqishlari oldida burchni his qilish va jasoratni talab qiladi. Boshqacha qilib aytganda, u erkin individlar uchun munosib birlashma bo'ladi. Davlatni himoya qilish uchun hukmdor qo'lidagi barcha vositalarni ishga solishi kerak bo'ladi, yolg'on, shafqatsizlik hatto urush ham bundan mustasno emas. Davlat qiziqishlari unda birlamchi ahamiyat kasb etgan. Makiavelli davlatning mutlaqo mustaqilligini talab qilgan, cherkovdan ham, ya'ni davlat va umuman siyosat sohasining sekulyarizatsiyasi tarafdori bo'lgan. U davlat boshqaruvining o'ziga xos siyosiy mahorat maktabini yaratadi, unda hech qanday axloqiy normalar bilan hisoblashmay, "maqsad har qanday vositani oqlaydi" degan tamoyilni ishlab chiqqan.

SHunga qaramay, aynan shunday masalani ko'ndalang qo'yish g'oyasi ortidan yangi davrda bir qator faylasuflar fuqarolik jamiyati konsepsiyasini yanada boyitdi. Xususan, "So'z erkinligi haqida" Djon Milton, "Leviafan" Tomas Gobbs, "Davlat boshqaruvi haqida ikki traktat" Jon Lokk, "Qonunlar ruhi haqida" Monteske, "Ijtimoiy kelishuv haqida" Jan Jak Russo, "Ilohiy-siyosiy traktat" Benedikt Spinoza, "Fuqarolik jamiyati tarixi haqida xatlar" Anri Fergyuson kabilardir. Mazkur ishlarda u yoki bu darajada inson hayotining o'ziga xos shakli sifatidagi fuqarolik jamiyati muammolari yoritibgina qolmay shaxs va davlatga fuqarolik jamiyatining asosiy sub'ekti bo'lgan fuqaroning butun potensialini yuzaga chiqarish uchun zarur bo'lgan prinsipial yangi sifatlari ishlab chiqilgan.

Tomas Gobbs antik davr mutafakkirlariga (Platon, Aristotelga) ergashib, jamiyat va davlat tushunchalarini tenglashtiradi. U davlat, fuqarolik jamiyati va fuqaroviy shaxs tushunchalari o'rtasiga tenglik belgisini qo'yadi. Biroq, ayni vaqtda, u agar davlat fuqaro bo'lsa, bu har qanday fuqaro davlat hisoblanishini anglatmasligini qayd etadi. Muayyan xo'jalik, savdo va tijorat ishlarini olib borish uchun a'zolari o'zini hamjamiyat (davlat) xohish-irodasiga to'la bo'ysundirmagan birlashmalar, kompaniyalar, ya'ni «fuqaroviy shaxslar» tashkil etilishi mumkin. Ayni vaqtda bunday fuqaroviy shaxslar (shirkatlar) oxirigacha bo'ysungan bo'ladi. Mazkur mantiqni «fuqarolik jamiyati» tushunchasiga nisbatan ham tatbiq etish mumkin.

Ingliz ma'rifatchi faylasufi va siyosiy mutafakkiri Jon Lokk (1632-1704) haqli ravishda huquqiy davlatning atoqli mafkurachilaridan biri hisoblanadi. U o'z g'oyalarini «Davlatni boshqarish haqida ikki risola» asarida bayon etgan. Uning ta'limotida odamlarning tabiiy holati,

fuqarolik jamiyatining shakllanishi va davlatning tashkil topishi muammolari tushuntirilgan. Lokk huquqiy davlatning bosh elementi bo'lgan hokimiyatning bo'linishi nazariyasining asoschisi hisoblanadi.

Xususiy mulk nazariyasi Lokkda mehnat bilan uzviy bog'liq. Odamlar asosan o'z mol-mulkidan tinch va xavfsiz foydalanish maqsadida jamiyatga qo'shiladilar, bunda mazkur jamiyatda qabul qilingan qonunlar buning asosiy quroli va vositasi bo'lib xizmat qiladi, deb hisoblaydi Jon Lokk.

Fuqarolik jamiyatiga birlashish – bu qulay, tinch va farovon hayot kechirish, o'z mol-mulkidan xotirjam foydalanish va o'zini mazkur jamiyat a'zosi bo'lmagan odamlarga qaraganda xavfsizroq his qilish uchun boshqalar bilan kelishish demakdir.

Fuqarolik jamiyati tushunchasining liberal talqini, yuqorida aytib o'tganimizdek, Tomas Gobbs va Jon Lokk davrida yaratilgan. «Fuqarolik jamiyati» tushunchasini ular kishilik jamiyatining tarixiy rivojlanishini, insonning tabiiy mavjudlikdan ma'rifatli hayot tarziga o'tishini aks ettirish uchun ilmiy muomalaga kiritgan.

Tomas Gobbs bunday holatga davlat mavjud bo'lgan holda erishish mumkin deb hisoblagan. U davlat bo'lmagan joyda urush, qo'rquv, qashshoqlik, yolg'izlik, yovvoyilik, jaholat, davlatda – oqilonalik, xavfsizlik, boylik, tartib, bilim va olijanoblik hukm suradi, deb yozgan.

Liberalizm asoschisi Jon Lokk birinchi bo'lib shaxsni jamiyat va davlatdan, erkinlikni – boshqa qadriyatlardan ustun qo'ygan. Erkinlikni u davlatning aralashuvidan xoli holat sifatida tushungan.

Fuqarolik jamiyatini tahlil qilishga nisbatan boshqa bir yondashuvni G.Gegel (1770-1831) taklif qiladi. U fuqarolik jamiyatiga o'z kundalik ehtiyojlarini mehnat yordamida qondiruvchi individlar majmui deb qaraydi. Uning fikriga ko'ra, fuqarolik jamiyatining negizini xususiy mulk tashkil etadi.

G.Gegel fikri bo'yicha, tarixiy jarayonni harakatlantiruvchi kuch sifatida fuqarolik jamiyati emas, balki davlat amal qiladi, u barcha fazilatlarni o'zida mujassamlashtiradi, inson shaxsi, umumiy siyosiy, moddiy va ma'naviy asoslarning jamuljam ifodasi hisoblanadi. Davlat insonni har xil tasodiflardan himoya qiladi, adolatni ta'minlaydi, umumiy manfaatlarni ro'yobga chiqaradi.

Davlat, oila, qabila, millat, diniy va boshqa birliklardan farqlanuvchi «fuqarolik jamiyati» kategoriyasi XVIII-XIX asrlarda tadqiqot predmetiga aylandi. G.Gegel o'zining «Huquq falsafasi» asarida fuqarolik jamiyati tushunchasini atroflicha o'rgandi va unga shaxslarning ehtiyoji va mehnat taqsimoti tizimi, adliya (huquqiy muassasalar va huquqiy tartibot), tashqi tartib (politsiya va korporatsiyalar) orqali aloqasi (munosabatlarga kirishishi) sifatida ta'rif berdi¹.

O'sha davr jamiyati va davlatiga nisbatan G. Gegelning qarashlari eskirganligiga qaramay, uning fuqarolik jamiyati davlatga nisbatan mustaqil bo'lgan shaxsiy manfaatlar jabhasi, ijtimoiy tuzum, mehnat taqsimoti va mulk shakllariga bog'liq ekanligi haqidagi fikrlari ijtimoiy fanlarning rivojlanish yo'lida tashlangan muhim qadam bo'ldi.

G.Gegel fikriga ko'ra, fuqarolik jamiyati – bu, avvalo, xususiy mulkka asoslangan ehtiyojlar tizimi, shuningdek, din, oila, tabaqalar, davlat qurilishi, huquq, axloq, burch, madaniyat, maorif, qonunlar va ulardan kelib chiquvchi sub'ektlarning o'zaro yuridik aloqalaridir. Tabiiy, «nomadaniy» holatdan «odamlar fuqarolik jamiyatiga kirishlari lozim, chunki faqat shu jamiyatda huquqiy munosabatlar haqiqiy xususiyat kasb etadi». ¹Ayni vaqtda Gegel bunday jamiyat faqat «hozirgi dunyoda» mavjud bo'lishi mumkinligini qayd etadi. Boshqacha aytganda, fuqarolik jamiyati yovvoyilik, qoloqlik, ma'rifatsizlikka qarshi qo'yiladi.

Gegel fuqarolik jamiyati oiladan boshlanib to davlatga qadar dialektik harakatlanuvchi alohida bosqich uzoq tarixiy davr davomida o'rta asrdan to yangi davrgacha transformatsiyalashib kelgan tushunchadir. U fuqarolik jamiyati va davlatni aralashtirib yuboruvchi o'sha davrda hukmron bo'lgan tabiiy huquq nazariyasini tanqid qilgan, uning fikricha, ijtimoiylik xususiyatiga asoslanuvchi fuqarolik jamiyati, oilaning axloqiy va davlatning ommaviy hayotidan mutlaqo farqlanadi. U adolatli qonunlar va odil sudlarni fuqarolik jamiyatining tarkibiy qismlari deb hisoblaydi.

Fuqarolik jamiyatini konseptual tushunishga Immanuil Kant (1724–1804) harakat qilgan. Kant fuqarolik jamiyatini butun insoniyat uyi deb bilgan. Bu jamiyatda har bir inson hatti-harakati oliy axloqiy qonun – qat’iy imperativ bilan belgilanad. Uning fikricha, fuqarolik jamiyati mavjud qonunlar doirasida hech kim tomonidan cheklanmaydigan intilish, tamoyillarining erkilik bilan uyg’unligi, boshqacha aytganda, fuqarolarga mos bo’lgan jamiyatdir.

YUqorida aytilganlardan xulosa qilish mumkinki, XVIII asr o’rtalariga kelib fuqarolik jamiyati – davlat an’anaviy paradigmasi qayta ko’rib chiqila boshlandi. Bu jarayon XVIII – XIX asrlarga kelib to’xtadi, bu davrga kelib yangi tizim o’zining – xususiy mulk, erkin bozor iqtisodiyoti, parlamentar demokratiya va huquqiy davlat, ijtimoiy va siyosiy sohalar o’rtasidagi bo’linish.

Fuqarolik jamiyati demokratik normalari va qadriyatlari zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tafakkurda ham taxlil qilingan. Zamonaviyroq ko’rinishda demokratiya g’oyalari Turkistonda ma’rifatparvar jadidlar faoliyatida kuzatiladi. Evropada bo’lgani kabi Turkistonda ham o’rta asrlar feodal munosabatlari, dogma va an’analariga qarshi bo’lgan ma’rifatparvar g’oyaviy oqim sifatida xarakterlanadi. U progressiv kuchlarning mamlakatni feodal turg’unlik davridan olib chiqishga harakat qilgan va kurashganlarini aks ettiradi. Jadidlar ta’lim tizimini isloh etishni talab qilib, dunyoviy fanlar faolroq o’qitiladigan yangi usuldagi maktablarni ochgan, ularda aniq, tabiiy-ilmiy, iqtisodiy fanlar o’qitilgan.

Zamonaviy tadqiqotchilar ta’kidlashicha, demokratik qayta qurish g’oyalari va fuqarolik jamiyati shakllanishi yosh xivaliklar va yosh buxoroliklar uyushmalari dasturlarida o’z aksini topgan. Ular jadidlar liberal harakati sifatida nafaqat ijtimoiy munosabatlarni isloh qilishda, balki 1920 yilda Xiva va Buxoroda xalq namoyishlarida ishtirok etganlar. Turkiston avtonomiyasi uchun kurashgan jadidlar, mustaqillik uchun harakatga munosib hissasini qo’shgan.

YUrtimizda ijtimoiy-falsafiy fikr, xususan jadidlar qiyofasida, fuqarolik jamiyati g’oyalari ma’rifat qadriyatining shakllanishiga qaratilgan edi. M.Behbudiy, A.Avloniy, A.Fitrat o’z davridan ilgarilab o’tib, fuqarolik jamiyati faqat mustaqil mamlakat doirasida amalga oshishi, haqidagi xulosasini aytadilar. Bundan tashqari, ular, an’ana va urf-odatlar demokratlashuvga to’siq bo’lmashligini, aksincha, mavjud an’analar doirasida amalga oshirilgan modernizatsiya, fuqarolik jamiyatining shakllanishi va barqaror taraqqiyotining muhim omili ekanligini asoslaydi.

Prezident O’zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti O’zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimovning so’zlari bilan aytganda, “o’zbek xalqi boy tarixi uzoq o’tmishga borib taqaladi, va uch ming yillik davrni o’z ichiga olib, bizga boy tajriba va ibratli saboq beradi, uni qabul qilishimiz va rivojlantirishimiz kerak bo’ladi”¹.

Umuman olganda, fuqarolik jamiyati falsafiy konsepsiyalarining insoniyat tarixida o’rni va rolini baxolar ekanmiz, uning nafaqat ilmiy-texnikaviy yutuqlar bilan, balki inson borlig’ining ekzistensial ibtidosini qayta tushunish bilan kechgan. Bu davrda inson erkinligini boshqacha tushunish usuli yuzaga kelib, u fanga jiddiy ta’sir qiladi. Bunda erkinlik o’z qiziqishlari yo’lida boshqariluvchi emas, balki har bir insonning o’z taqdiri uchun javobgarligi ma’nosida tushuniladi.

XX asr boshlaridan fuqarolik jamiyati sohasida amalga oshirilgan tadqiqotlar “fuqarolik jamiyati” kategoriyasini funksional xarakteristikalarini tushunish murakkablashadi. Bu fuqarolik jamiyati tushunchasini tadqiq etishda, fuqarolarning ijtimoiy hayotida dolzarb talablarini aks ettiruvchi, yangi mezonlarning kiritilganligi bilan asoslanadi. SHunday qilib fuqarolik jamiyati haqidagi tasavvurlar rivojini tizimlashtirish: birinchidan, ularning ijtimoiy-falsafiy asoslari xarakteristikasi bilan, ikkinchidan, mafkuraviy asoslarning xususiyatlariga ko’ra, uchinchidan, fuqarolik jamiyatining sof ilmiy konsepsiyalarini aniqlash bilan belgilanadi.

Biroq, fuqarolik jamiyati modeli ishlab chiqiluvchi dastlabki, bazaviy ijtimoiy-falsafiy nazariyalarda tadqiqotchilar konsepsiyalarini ikki guruhga bo’ladi:

- formatsion va sivilizatsion yondashuvlar;
- modernizatsiya va postmodernizm konsepsiyasi.

Fuqarolik jamiyatining zamonaviy konsepsiyalarining asosiy yondoshuvlari

Formatsion	Sivilizatsion	Modernizatsiya
Yondoshuv	yondoshuv	yondoshuvi
Fuqarolik jamiyati tushunchasi kapitalistik tizimga bog'lanadi va keng (ya'ni jamiyatning shakli sifatida) va tor (ya'ni iqtisodiy va siyosiy munosabatlar o'ratsidagi shakllanadigan muayan ijtimoiy tashkilotlar majmuasi sifatida) ma'nolarda tushuniladi.	Fuqarolik jamiyatini sivilizatsiya taraqqiyoti kontekstida ko'rib chiqadi. Uning nazariy asoslarini O.SHpengler, A.Toynbi va P.Sorokin asrarlarida yaratilgan. Ularga qaraganda, fuqarolik jamiyati boshqa ijtimoiy shakllardan avvalo yuksak sivilizatsiya darajasi bilan ajralib turadi. Uning asosiy me'zoni sifatida esa insogn, uning erkinligi, rivojlanish va ijodiylik imkoniyatlari, shuningdek boshqa insonlar bilan tinchlik v totuvlikda yashash qobiliyatlari tan olinadi.	Modernizatsiya konsepsiyalarida (A. Turen, YU. Xabermas, E. Giddens, Z. Bauman va b.) fuqarolik jamiyati a'anaviy jamiyat urnini egallagan yoki zamonaviy jamiyatga xos bo'lgan belgilarni shakllantiradigan jamiyati tushuniladi.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda fuqarolik jamiyatining quyidagi g'oyaviy-falsafiy doktrinolari ko'rsatiladi:

- «byurokratik davlat sotsializmi doktrinasini»;
- «avtoritar davlat kapitalizmi doktrinasini»;
- «demokratik sotsializm doktrinasini»;
- liberal-demokratik («bozor demokratiyasi»).

Byurokratik davlat sotsializmi uchun fuqarolik jamiyati – bu burjua, kapitalistik jamiyat, u xususiy mulkka va yollanma mehnatga asoslanadi. Byurokratik-davlat sotsializmi tarafdorlari fuqarolik jamiyatini ijtimoiy notenglik va jamiyatda kuchayib borayotgan keskinlik sababi deb biladi.

Avtoritar-davlat kapitalizmi fuqarolik jamiyatini xususiy biznes, oilaviy-qarindoshlik va boshqa nodavlat munosabatlar sohasi bo'lib, o'zida kapitalistik davlatning ijtimoiy-iqtisodiy bazasini mujassam qiladi, deb hisoblaydi.

Demokratik sotsializm konsepsiyasi tarafdorlariga ko'ra fuqarolik jamiyati - ijtimoiy-siyosiy tashkilotlar va institutlar majmui, u demokratik davlat bilan birga ijtimoiy (iqtisodiy, siyosiy va h.) demokratiya asosini tashkil qiladi.

«Bozor demokratiyasi» nazariyotchilari fuqarolik jamiyatini bozor demokratiyasi jamiyati analogi deb biladi. Ular fikricha, fuqarolik jamiyati iqtisodiy jamiyat bo'lib, iqtisodiy hayotni boshqarish imkoniyatlarida cheklangan va ijtimoiy birlashmalar va harakatlar tomonidan nazorat qilinadi.

SHunday qilib, fuqarolik jamiyati g'oyasining qayta jonlanishida jamiyatni davlatlashtirishga, jamiyat hayotida davlat roli va ta'sirining favqulodda o'sishiga qarshi harakatni ko'rish mumkin. CH.Teylor, E.Arato, R.Dvorkin va boshqa tadqiqotchilardan iborat bo'lgan o'ziga xos normativ diskurs ham shakllanganligini aytish mumkin¹. SHuningdek, nodavlat sohaning ijtimoiy-siyosiy faolligi va o'z-o'zini tashkillashtirish ahamiyati yuzasidan, eng muhim quyidagi konsepsiyalar ajratiladi:

- liberal an'ana konsepsiyasi;
- amerikanacha kommunitariz konsepsiyasi;
- evropacha neokonservatizmi konsepsiyasi;
- post-marksistcha konsepsiya.

Fuqarolik jamiyatining liberal an'ana g'oyasi umuman olganda yangi narsa emas. Fuqarolik jamiyati haqidagi tasavvurlar mumtoz ingliz liberalizmidayoq ishlab chiqilgan.

Fuqarolik jamiyati konsepsiyasining amerikacha madaniy va tarixiy kontekstida «respublikanizm» ideali bilan bog'liq edi. U XX o'z-o'zini boshqarish va o'z-o'zini ijtimoiy tashkillashtirishga asoslanuvchi, teng huquqli fuqarolar tomonidan tuzilgan amerika kommunalari,

ya'ni lokal birlashmalarning uyg'un va faollikdagi ijtimoiy-siyosiy hayoti haqidagi tasavvurlarga asoslanadi.

Mazkur kommunalar o'z-o'zini tashkillashuvi o'ziga xos fuqarolik jamiyati tipii bilan qo'llab-quvvatlangan, bu haqda batafsil A. de Tokvil yozadi. Demokratik madaniyat bunda kommunal o'zaro hamkorlik va sherikchilik qadriyatlarini, shuningdek xristian axloqi qadriyatlarining yuqori darajadagi amaliyoti bilan farqlanadi. SHuning bilan birga, kommunitaristik loyiha tarafdorlari kuzatganidek, jamoaviy qadriyatlar individual qadriyatlardan ustun bo'lib, individlar o'zaro ishonch va hamkorlik muhitida o'z qiziqishlarini uyushma qiziqishlariga bo'ysundirishga tayyor bo'lgan¹.

Manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, mumtoz marksizm zamonaviy diskursning alohida konseptual yo'nalishi sifatida fuqarolik jamiyatini kelib chiqishini, jamiyatning feodal-aristokratik paternalistik tizimi o'rniga kommersiya kapitalizmi davridagi iqtisodiy partikulyarizmi bilan bog'lagan. Biroq Marks unda individual erkinlik va avtonomiyani emas, sinfiy jamiyatda ob'ektiv mavjud bo'lgan notenglikni, erksizlik va ijtimoiy-iqtisodiy begonalashuvni berkituvchi, ya'ni, tashqi shaklni ko'rgan xolos¹.

Keyinroq esa postmarksistik loyiha doirasida amal qiluvchi nazariyotchilar, fuqarolik jamiyati g'oyasini qaytadan ko'rib chiqishga harakat qilgan. SHunday qilib, postmarksistik tushunishda, u quyidagicha asoslanadi «oxirgi vaqtlarda paydo bo'layotgan, jamiyatning, erkin ehtiyoriy assotsiatsiyalari, shuningdek, huquqiy va ommaviy institutlari doirasida amalga oshiriluvchi jamoaviylikning nomumtoz shakllari, nafaqat davlat doirasidan, balki kapitalistik bozor iqtisodiyoti chegarasidan ham chiqib ketmoqda»¹. Bu erda diqqat markazida, birinchidan, davlat-byurokratik mashinasining, umumiy manfaatlar davlati sharoitida, ta'sir doirasining kengayishi, ikkinchidan, jamiyatga transmilliy korporatsiyalar va globallasuv davrining markazlashgan iqtisodiyoti tomonidan bo'lgan havfi turadi.

Fuqarolik jamiyatining zamonaviy konsepsiyalarini ko'rib chiqar ekanmiz, ularda mazkur fenomenning ontologik va gnoseologik jihatlariga ijtimoiy qarashlar xilma-xilligini ko'ramiz. Ta'kidlash o'rinliki, fuqarolik jamiyatining zamonaviy konsepsiyalari ijtimoiy muammolar tahlilining tizimli mezonlarini ishlab chiqqanligi va ilmiy hamjamiyat oldiga original konseptual va amaliy echimini talab qilayotgan yangi masalalarni ko'ndalang qilib qo'yanligi. XX asr nafaqat texnik progress, balki tizimli fikrlash shakllanishi va hukmronligi davri bo'lganligini olimlar biladi. Aynan shunday vaqtda, fuqarolik jamiyati – ijtimoiy borliqning tizimli tahlili kontekstida o'rganila boshlanadi. Bu albatta, bugun olim-faylasuflarga zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy jarayonlarni nafaqat modellashtirish imkoniyatini, balki, ularning kelajagi haqida aniq tasavvurlar paydo bo'lishga olib keladi. Bugungi kunda ham fuqarolik jamiyatini o'rganish masalalarida bir qator muammolar mavjud: fuqarolik jamiyatining davlat va jamiyat dixotomiyasi yoki sherikligi chegarasi, fuqarolik jamiyati institutlarining individ shaxsiy hayotiga dahl qilishi chegarasi qaerda, fuqarolik jamiyatini tushunishning bazaviy asoslari, fuqarolik jamiyatini tushunishning universal yondashuvlari mavjudmi kabi masalalardir.

SHuning bilan birga, fuqarolik jamiyati haqidagi g'oyalar va tasavvurlar genezisi, mazkur fenomen antik va o'rta asrlarda – davlat qiziqishlari jamiyat, va albatta xususiy qiziqishlardan ustuvorligi kontekstida talqin etilganligidan dalolat beradi. Antik va o'rta asrlar olimlari ijodida davlat, jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni boshqarib turgan bosh institut sanalgan. Mazkur jihat insoniyat rivojining dastlabki bosqichida, davlat va jamiyat o'zaro hamkorligi va dixotomiyasi borasidagi konsepsiyalar yo'qligining asosiy omili hisoblanadi.

Fuqarolik jamiyati konseptual diskursining antik paradigmasi – fuqaroning ijtimoiy boshqaruv sohasidagi roli va o'rnini aniqlashdan iborat bo'lgan. Agar ulardan ba'zilari, fuqarolar davlatdan muayyan darajada avtonomdir (Arastu), boshqalar davlat boshliqlarini fuqaro va jamiyat hayotini reglamentatsiya qilishga chaqirgan (Aflotun). Ularning har biri imkoni boricha ideal davlat qurilmasini ishlab chiqishga harakat qilgan. Aynan shu jihat fuqarolik jamiyati keyingi konseptual ishlanmalari turli talqini va yondashuvlarni keltirib chiqardi.

O'rta asr mutafakkirlarining antik davr olimlaridan farqi, ularning ijtimoiy munosabatlarni, davlat va jamiyat munosabatlari shu jumladan, teologik xarakterga ega, antik falsafa esa ijtimoiy

munosabatlarni turli ranglarda ko'rib chiqadi, shu nuqtai nazardan fuqarolik jamiyati diniy paradigmasi o'rta asrlarda shakllana boshlagan deyish mumkin.

SHarqning fuqarolik jamiyatini konseptual tushunishdagi o'ziga xos jihat, ularning mazkur fenomenga oid talqinlari fazilat, ma'rifat va o'zaro mas'uliyat tushunchalari prizmasi orqali amalga oshirilganligidadir, bunda ijtimoiy-falsafiy fikr o'z diqqatini davlat boshqaruvchilari va jamiyat a'zolari o'rtasidagi munosabatlarning axloqiy-estetik jihatlariga qaratgan.

YAngi davrda davlat roli masalasi yangicha anglay boshlanadi: agar antik davr va o'rta asrlarda ijtimoiy-falsafiy fikr davlat ustuvorligiga qaratilgan bo'lsa, bu davrga kelib, mazkur nisbatda inson (fuqaro) fenomeni, o'z huquqlari, ehtiyoji va qiziqishlari bilan birgalikdaustuvor ahamiyat kasb eta boshlaydi. Davlat faqat mana shu qiziqishlarni mavjud bo'lgan qonuniy tizim doirasida amalga oshirilishini ta'minlovchi institut sifatida gavdalanadi.

YAngi davr ijtimoiy-falsafiy tafakkuri fundamental yutug'i, davlat va jamiyat tushunchalarini ajratganligida, bu fuqarolik jamiyatini tushunishda klassik paradigmasining shakllanishiga asos bo'lgan edi. Bu o'z navbatida, "davlat – fuqarolik jamiyat" dixotomiyasi kuzatiluvchi konsepsiyalar shakllanishiga olib keladi. Birinchi marotaba YAngi davr mutafakkirlari davlat va jamiyat qiziqishlarining turlicha bo'lishiga o'z diqqat e'tiborini qaratadi, bunda davlat qonun ustuvorligiga tayansa, jamiyat esa xususiy mulkka. Fuqarolik jamiyati haqidagi konseptual diskursning asosiy muammolari sifatida, davlatning roli va davlat va jamiyat o'zaro munosabatlarining mezonlari qanday (axloqiy ideal va real siyosat nisbati mezonlari) degan masala ko'ndalang turadi.

Fuqarolik jamiyati fenomenini konseptual qayta tushunishda kuzatilgan jiddiy rivojiga qaramay, ilmiy pozitsiyalarni o'rganish asosida, ularning qarashlari turli g'oyaviy asosdan mahrum emasligi aniqlandi, bu esa o'z navbatida, fuqarolik jamiyati mazmun va mohiyatini tushunishda sub'ektivizmning kuchayishiga olib kelgan. Va yana bir kamchiligi sifatida davlat va jamiyat o'rtasidagi chegaralar hanuz belgilanmaganligi masalasi bo'lib, bu mazkur yo'nalishda ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishda ma'lum darajada to'sqinlik qiladi.

Fuqarolik jamiyatini o'rganishda zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tafakurning muhim yutug'i sifatida esa, bu sohani o'rganishning yangi ilmiy yondashuvi sifatida – tizimli paradigmaning shakllanishi bo'ldi. O'z navbatida, bu fuqarolik jamiyatining normativ idrok etishdan uni transformatsiyalashayotgan fuqarolik jamiyatini zamonaviy konseptual diskursi turli yo'nalishlarini o'rganish kontekstida, empirik tahlil qilishga o'tish tendensiyalarini kuchaytirdi.

Umuman, hozirgi zamon ilg'or demokratik mamlakatlar jamiyatshunos olimlarining fuqarolik jamiyati to'g'risidagi nazariy qarashlari bir tizimga keltirilsa, u holda fuqarolik jamiyati – bu:

birinchidan, jamiyat hayoti faoliyatining iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy sohalarida ixtiyoriy ravishda shakllangan, boshlang'ich nodavlat tizimlarini o'z ichiga qamrab olgan insoniy birlikdir;

ikkinchidan, jamiyatdagi iqtisodiy, ijtimoiy, oilaviy, milliy, ma'naviy, axloqiy, diniy, ishlab chiqarish, shaxsiy va nodavlat munosabatlar majmuasidir;

uchinchidan, erkin individlar, ixtiyoriy ravishda shakllangan tashkilotlar va fuqarolarning turli organlar tazyiqlari, aralashishlari yoki bir qolipga solishlaridan qonunlar vositasida himoyalangan jamiyati bo'lib, unda ular o'zligini namoyon qila olishlari uchun doimiy imkoniyatlarga ega bo'ladilar.

"Fuqarolik jamiyati" va "huquqiy davlat" tushunchasi birgalikda XVIII asrda paydo bo'lgan. Odamlar hayoti va faoliyatining ikki tomoni: ularning shaxsiy manfaatlari, tashabbusi, ixtiyoriy faoliyati jabhasi va odamlar xulq-atvori davlatning xohish-irodasiga bo'ysunuvchi xalq hokimiyati jabhasi shu tushunchalar bilan ifodalandi.

Fuqarolik jamiyati hokimiyatning oqilonaligi va odilonaligi, shaxs erkinligi va farovonligi haqidagi g'oyalarning huquqiy ustunligi, huquq va qonunning birligi, davlat hokimiyatining turli tarmoqlari faoliyatini huquqiy chegaralash g'oyalari bilan mushtarakdir.

Huquqiy davlatni fuqarolik jamiyati rivojlanishining natijasi va uning o'zini o'zi yanada takomillashtirishi omili deb hisoblash mumkin. Huquqiy davlatchilikning shakllanish jarayoni, hech shubhasiz, ancha uzoq vaqt davom etadi. U fuqarolik jamiyati shakllanishi bilan birga takomillashib boradi. Har bir davlatda bo'lganidek, huquqiy davlat hokimiyatining suverenligi ham mamlakat ichida uning barcha fuqarolarga va ular tashkil etuvchi nodavlat tashkilotlariga nisbatan ustunligida

va undan tashqarida davlatning tashqi siyosatni yuritish, boshqa davlatlar bilan munosabatlar o'rnatishda va mustaqilligida namoyon bo'ladi.

Etuk fuqarolik jamiyatisiz huquqiy demokratik davlat qurish mumkin emas, chunki ongli erkin fuqarolargina kishilik jamiyatining eng oqilona shakllarini yaratishga qodirdirlar. SHunday qilib, fuqarolik jamiyati erkin individ va markazlashgan davlat xohish-irodasi o'rtasida bog'lovchi bo'g'in hisoblansa, davlatning vazifasi parchalanish, tartibsizlik, tanglik, tanazzulga qarshi ish ko'rish, erkin shaxsning huquq va erkinliklarini ro'yobga chiqarish uchun shart-sharoitlar yaratishdan iborat.

Huquqiy davlat – bu shunday bir davlat hokimiyatdirki, u huquq normalariga binoan, va ularning doirasida ish ko'radi, bu normalarni buzish, bekor qilish yoki cheklashga jur'at etmaydi, fuqarolar va ularning birlashmalarining uzviy tabiiy-tarixiy huquqlarini e'tirof etadi.

Totalitar davlatda xavfsizlikni ta'minlash huquqiy tartibotni muhofaza qilish, odamlar xulq-atvori davlat belgilagan huquqiy qoidalarga muvofiqligini ta'minlash faoliyatidan iborat bo'ladi, davlat hokimiyatiga tatbiqan xavfsizlikni davlat xavfsizligi va fuqarolik jamiyati xavfsizligiga ajratish muammosi yuzaga kelmaydi.

Fuqarolik jamiyatining xavfsizligi (jamoat xavfsizligi) quyidagi ko'rsatkichlar bilan tavsiflanishi mumkin:

- ijtimoiy adolat;
- davlat bilan o'zaro munosabatlarda fuqarolarning va umuman jamiyatning huquqlari;
- qonuniylik tartibi;
- fuqarolarning iqtisodiy farovonligi;
- demokratik plyuralizm;
- jamiyatning ochiqqligi;
- fuqarolik jamiyatining milliy jihatdan muayyanligi.

Fuqarolik jamiyatining yuzaga kelishi inson huquqlari va fuqaro huquqlarining farqlanishini belgilab berdi.

Inson huquqlarini fuqarolik jamiyati, fuqaro huquqlarini – davlat ta'minlaydi. Ikkala holatda ham shaxs huquqlari to'g'rsida so'z yuritiladi, biroq birinchi holatda ayrim inson sifatidagi shaxsning yashash, erkinlik huquqlari nazarda tutilsa, ikkinchi holatda – uning siyosiy huquqlari nazarda tutiladi.

Inson huquqlari va fuqaro huquqlari o'rtasidagi farq muayyan asoslarga ega bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

1) inson huquqlari davlat tomonidan e'tirof etilgani va qonun yo'li bilan mustahkamlanganidan, ularning egasi - inson u yoki bu davlatga mansubligidan qat'i nazar mavjud bo'lishi mumkin. Fuqaro huquqlari esa mazkur shaxs qarashli bo'lgan davlat tomonidan himoya qilinadi;

2)dunyoda hali anchagina odamlar umuman fuqarolik maqomiga ega emas (fuqaroligi bo'lmagan shaxslar, apatridlar). Binobarin, ular rasmiy darajada fuqaro huquqlariga emas, balki inson huquqlariga egadirlar. Fuqarolik jamiyatining vazifasi ijtimoiy hayotning rivojlanishini ta'minlashdan iborat. SHu sababli, uning asosiy tarkibiy qismlarini vazifalari qatoriga bu jarayon normal kechishi uchun shart-sharoit yaratib beruvchi institutlar faoliyati tashkil etadi.

Fuqarolik jamiyatining asosiy qadriyatlarini oila, mulk, shaxs, erkinlik, huquq, ma'naviyat, tartib, davlatchilik tashkil etadi. Bunda hammani va majburiy tartibda mulkdorlarga aylantirish nazarda tutilmaydi – ularning ko'pchiligi buni xohlamaydi, biroq bunday imkoniyat har kim uchun saqlanishi lozim. Mulk har doim shaxs va butun jamiyat erkinligining bosh omili sifatida amal qiladi. Mulkka nisbatan hurmat mavjud bo'lmagan joyda shaxsga nisbatan hurmat ham mavjud bo'lmaydi.

Fuqarolik jamiyati tuzilmalari «yuqoridan» turib emas, balki «quyidan», fuqarolarning tashabbusi bilan, ixtiyoriy asosda, tabiiyki, muassislarning manfaatlari, qiziqishlari va moyilliklariga muvofiq tuziladi. Ularning erkinligi davlat tuzilmalariga qaram emaslikda, ichki qoidalar bilan nazarda tutilgan vazifalarni hal qilishga qaratilgan o'zini o'zi boshqarish faoliyatida namoyon bo'ladi.

Fuqarolik jamiyatining asosiy belgilari mavjud bo'lib ular quyidagilardir:

- erkin individlar uyushmasi;
- o'zaro hamkorlikka asoslangan ijtimoiy tuzilma;
- murakkab tuzilishga ega bo'lgan plyuralistik tizim;
- o'zini o'zi rivojlantiradigan va o'zini o'zi boshqaradigan tizim.

Fuqarolik jamiyatining eng muhim omillari:

- 1) iqtisodiy erkinlik, mulk shakllarining rang-barangligi, bozor munosabatlari;
- 2) inson va fuqaroning tabiiy huquqlarini so'zsiz e'tirof etish va himoya qilish;
- 3) hokimiyatning qonuniyligi va demokratik xususiyati;
- 4) qonun va odil sud oldida hammaning tengligi, har bir shaxsning yuridik jihatdan ishonchli himoyalanganligi;
- 5) hokimiyatning uchga bo'linishi va hokimiyatlarning o'zaro aloqasi prinsipiga asoslangan huquqiy davlat;
- 6) siyosiy va mafkuraviy plyuralizm, konstruktiv muxolifatning mavjudligi;
- 7) so'z va matbuot erkinligi, ommaviy axborot vositalarining mustaqilligi;
- 8) fuqarolarning shaxsiy hayotiga davlatning aralashmasligi, ularning o'zaro majburiyatlari va burchlari;
- 9) sinfiy va milliy totuvlik, ijtimoiy sherikchilik;
- 10) odamlarning munosib turmush darajasini ta'minlovchi samarali ijtimoiy siyosat.

Fuqarolik jamiyati qator tamoyillarga tayanib faoliyat ko'rsatadi. Jumladan:

- siyosiy sohada hamma odamlarning huquq va erkinliklarining tengligi;
- butun jahon hamjamiyatida yuridik kuchga ega bo'lgan qonunlar asosida fuqarolar huquq va erkinliklarini kafolatlangan huquqiy himoyasi;
- individlarni mulkka ega bo'lish va halol mehnati uchun adolatli haq olish huquqiga asoslangan iqtisodiy mustaqilligi;
- qonun bilan kafolatlangan fuqarolarni manfaatlari, kasbiy belgilari bo'yicha davlatdan va partiyadan mustaqil ijtimoiy birlashmalarga birlashish imkoniyatlari;
- partiya va fuqarolik harakatlarini tashkil etishda fuqarolarning erkinligi;
- fuqarolarni erkin, madaniyatli, ma'naviy va ijtimoiy faol, jamiyat a'zolarini qonun oldida ma'suliyatli qilib shakllantiradigan fan, madaniyat, ta'lim va tarbiya uchun zaruriy moddiy va boshqa sharoitlarni yaratish;
- faqat qonun bilan cheklangan davlat senzurasidan tashqari OAV yaratish va faoliyat yurgizish erkinligi;
- davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi munosabatni barqarorlashtiradigan mexanizmi (konsensus mexanizmi) mavjudligi, hamda fuqarolik jamiyatini ishlashini davlat organlari tomonidan xavfsizligini ta'minlanishi. Bu mexanizm, rasmiy bo'ladimi, norasmiy bo'ladimi, u o'z ichiga qonuniy aktlarni, xalq vakillarini demokratik saylov bilan hokimiyatning, o'z-o'zini boshqarishturli organlari va h.k. tayinlash kabilarni oladi.

Iqtisodiy sohada fuqarolik jamiyat asosini ko'p ukldli iqtisod, mulkning turli shakllari boshqariladigan bozor munosabatlari tashkil etadi; Huquqiy sohada esa – hokimiyat boshqaruvi vakolatlarini markazda yig'ilib qolmasligi, hokimiyatlar bo'linishi, siyosiy plyuralizm, fuqarolarning davlat va jamoat ishlarida ishtirok etishlari, qonun ustivorligi hammaning ular oldida tengligi; ma'naviy sohada-yagona mafkura va dunyoqarashning yakka hokimligini yo'qligi, vijdon erkinligi madaniylik, yuqori ma'anaviyat va axloq tashkil etadi.

Fuqarolik jamiyati shaxs erkinligisiz bo'lmaydi. Erkinlik me'yoriy ko'rinishga ega bo'lgani uchun, bunday shunday xulosa kelib chiqadiki, bir tomondan inson erkinlikka uning normativ talablariga bo'ysunish qobilyati natijasida ega bo'ladi, boshqa tomondan, shaxs erkinligi borlig'ining tashqi shakli bu erkinlikning chegaralarini belgilovchi ijtimoiy me'yorlar hisoblanishini anglatadi. Va faqatgina, jamiyat uchun yoki insonning o'zi uchun eng muhim ahamiyatga ega, eng asosiy hisoblangan sohalaridagina davlatning o'zi erkinlikning o'lchovini, me'yorini belgilab beradi. Bu esa huquqiy me'yorlar, qonunlar, konstitutsiya yordamida amalga oshiriladi.

Bunda huquqiy va erkinliklarning o'zi, jumladan konstitutsionlari bir tomondan fuqarolik jamiyatining rivojlanganlik darajasi bilan uning iqtisodiy, ijtimoiy, ijtimoiy-siyosiy tashkillanganligining etukligi darajasi bilan belgilanadi. Boshqa tomondan inson va fuqaroning huquq va erkinligining to'liqligi bilan, ularning kafolatlanganligi darajasimalga oshirish ketma-ketligi fuqarolik jamiyatining huquqiy demokratik jamiyat sifatidagi, haqiqiy erkinlik va ijtimoiy adolatli jamiyat sifatida muhim karakteristikalarining chuqurlashuvi, rivojlanishga ko'p tomondan bog'liq bo'ladi. bu o'rinda inson va fuqaro huquqlari fuqarolik jamiyatining o'z vositasi namoyon bo'ladi. Ushbu muhim funksiyalarnibajarish darajasida fuqarolik jamiyati qator muhim funksiyalarni bajaradi:

1. Qonunchilik asosida u insonning va fuqarolarning shaxsiy xayot sohasini davlat va boshqa siyosiy strukturalarning asoslanmagan qat'iy muvofiqlashtirishidan himoya qilishni ta'minlaydi.

2. Fuqarolik jamiyati uyushmalari asosida ijtimoiy (jamoatchilik) o'zini – o'zi boshqarish mexanizmlari yaratiladi va rivojlantiriladi.

3. Fuqarolik jamiyati davlatning demokratik organlarini, uning barcha siyosiy tizimini shakllanishi va sodda ko'rinishga keltirishga ko'mak beradi; buning uchun u turli vositalardan foydalanadi: saylov kampaniyalaridan va referendumlarda, norozilik yoki bu yoki u talablarini qo'llab-quvvatlash aksiyalarida, u yoki bu masaladar bo'yicha jamiyatni shakllantirishda faol ishtirok etish.

4. Fuqarolik jamiyatining institutlari va tashkilotlari insonlarning huquq va erkinliklarini real kafolatlashlarini davlat va jamoat ishlarida teng ishtirokini ta'minlashga qaratiladi.

5. Fuqarolik jamiyati o'z a'zolariga nisbatan ijtimoiy nazorat funksiyalarini bajaradi: u davlatdan mustaqil ravishda vosita va sanksiyalar berishga ega bo'lishi mumkinki, ularning yordamida u individlarning jamoa talablariga rioya qilishlariga majburlashi, fuqarolarning ijtimoiylashuvini va tarbiyalanishini ta'minlanishi mumkin.

6. Fuqarolik jamiyati kommunikatsiyaviy vazifani bajaradi. Bu jamiyat davlat organlariga fuqarolarning konkret manfaatlari haqida xabardor qilib turadi, bu manfaatlarni amalga oshirish esa faqat davlat organlariga tegishli bo'ladi.

7. Fuqarolik jamiyati o'z institutlari va tashkilotlari bilan barqarorlashtiruvchi vazifasini bajaradi. U davlat oldida tang holatlar yuz bergapnida unga yordam beradi, jamiyat hayotini yashashini ta'minlaydigan mustahkam strukturalarini yaratadi.

Ma'lumki, Vatanimiz mustaqillikka erishganidan so'ng, bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik davlat barpo etish, fuqarolik jamiyatining mustahkam poydevorini shakllantirish bosh strategik maqsad sifatida belgilandi. SHu kabi jamiyatgina O'zbekiston xalqining munosib turmushini, huquq va erkinliklarini kafolatlashi, milliy an'analar va ma'naviyatimizni qayta tiklashi, shaxs sifatida insonning ma'naviy-axloqiy kamol topishini ta'minlay olishi e'tirof etildi.

O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimov o'zining «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» kitobida shunday deb ta'kidlaydi: «Biz uchun fuqarolik jamiyati - ijtimoiy makon. Bu makonda qonun ustuvor bo'lib, u insonning o'z-o'zini kamol toptirishiga monelik qilmaydi, aksincha, yordam beradi. SHaxs manfaatlari, uning huquq va erkinliklari to'la darajada ro'yobga chiqishiga ko'maklashadi. Ayni vaqtda boshqa odamlarning huquq va erkinliklari kamsitilishiga yo'l qo'yilmaydi. YA'ni erkinlik va qonunga bo'ysunish bir vaqtning o'zida amal qiladi, bir-birini to'ldiradi va bir-birini taqozo etadi».¹

Fuqarolik jamiyatini shakllantirishning asosiy mezonlaridan biri -bu uning huquqiy negizini yaratishdan iborat bo'lganligi bois, birinchi navbatda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolik jamiyatining huquqiy poydevorini o'rnatishga, uning asosiy qoida va talablarini huquqiy jihatdan mustahkamlovchi huquqiy normalarining o'z ifodasini topishiga alohida e'tibor berildi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolik jamiyatining asosiy qoida va talablarini aks ettiruvchi prinsipial ahamiyatga ega bo'lgan normalar sifatida davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qilishi, davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida mas'ul ekanligi (2-modda), xalq davlat hokimiyatining birdan bir manbai hisoblanishi (7-

modda), O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyatining tizimi - hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo'linishi prinsipiga asoslanishi (11-modda), O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy hayot siyosiy institutlar, mafkuralar va fikrlarning xilma-xilligi asosida rivojlanishi, hech qaysi mafkura davlat mafkurası sifatida o'rnatilishi mumkin emasligi (12-modda) kabilarda fuqarolik jamiyatining asosiy prinsipial masalalari yuridik jihatdan mustahkamlanganligini ko'rishimiz mumkin.

Mustaqillik yillarida fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bo'yicha Konstitutsiyamizda qayd etilgan asosiy prinsiplar va normalar asosida davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish, sud-huquq tizimini isloh etish, axborot sohasini isloh qilish, axborot va so'z erkinligini ta'minlash, saylov huquqi erkinligini ta'minlash, fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish va rivojlantirish, demokratik bozor islohotlarini va iqtisodiyotni liberallashtirishni yanada chuqurlashtirish bo'yicha tadrijiy islohotlar amalga oshirildi.

O'zbekistonda fuqarolik jamiyati asoslarini yaratish va rivojlantirish bo'yiya amalga oshirilgan ishlarni Fuqarolik jamiyati shakllanishini monitoring qilish mustaqil instituti tomonidan uch bosqichga bo'lib tahlil qilish tavsiya etiladi.¹

Birinchi bosqich o'z ichiga 1991-2000 yillarni qamrab oladi. Bu davrda, birinchi navbatdafa fuqarolik jamiyatining shakllanishining asoslari yaratildi

Ikkinchi bosqich (2000-2010 yillar) damamlakatni demoeratlashtirish va modernizatsiyalash bo'yicha faol jarayonlar davom ettirildi.

2010 yil 12 noyabrda O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining "Mamlakatda demokratik islohatlarni yanada chuvurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish Konsepsiyasi" e'lon qilindi. Bu Konsepsiya mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan ishlarning ikkinchi bosqichiga yakun yasadi va yani – uchinchi bosqichni boshlab berdi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohatlarining mazmun mohiyatidan kelib chiqib fuqarolik jamiyati tushunchasiga turli xil darajada tariflar berilmoqda. Fuqarolik jamiyati shakllanishini monitoring qilish mustaqil instituti tomonidan fuqarolik jamiyatiga quyidagicha ta'rif berildi: "Fuqarolik jamiyati – bu qonun ustuvorligi qiladigan; inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoyalashni ta'minladigan, shaxsning rivojlanishi va o'zligini namoyon qilish uchun qulay shart-sharoitlar yaratilgan; aholinig keng qatlamlari tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan mustaqil qva barqaror institutlar amal qiladigan ijtimoiy makondir".

YUrtimizdagi jamiyatshunos olimlar ham fuqarolik jamiyatini "..... bu - erkin, demokratik, huquqiy sivilizatsiyalashgan jamiyat bo'lib, unda yakka hokimlik rejimiga, volyuntarizmga, sinfiy adovatga, totalitarizmga, odamlar ustidan zo'ravonlik qilishga o'rin yo'q. Bunday jamiyatda faqat va faqat qonun, axloq, insonparvarlik, adolat ustuvorlik qiladi. Bu jamiyatda ko'p ukkladli raqobatga asoslangan bozor iqtisodiyoti, tashshabbuskor tadbirkorlar iqtisodiy rivojlanishning asosini tashkil etadi, turli ijtimoiy qatlamlar manfaatları muvozanatga keltirib turiladi"¹ yoki "Fuqarolar o'rtasidagi muaayyan kompromiss, davlat va nodavlat tashkilotlpr o'rtasida konsensus madaniyati vudulga kelganda, shuningdek, dunyoqarashlar plyuralizm, davlat hokimiyati organlari bilan o'zaro ta'sirga kirishishga layoqatli jamoatchilik institutlari vujudga kelganda shakllanishi mumkin"¹ deya tariflaydi. Fuqarolik jamiyati tushunchasiga tariflarning turli-tumanligi fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishining murakkab, ko'p qirrali jarayon ekanligi bilan xarakterlanadi.

Istiqlol yillarida mamlakatimizda demokratik jamiyat barpo qilishning ustuvor yo'nalishlari izchillik bilan amalga oshirilmoqda. Buni biz qonunchilikning demokratik tamoyillari, fuqarolik institutlarining huquqiy kafolati rivojlanishi, milliy g'oya mafkurasining shakllanishi hayotimiz va yashash tarzimizda muhim ahamiyat kasb etishida ko'ramiz. O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov Oliy Majlisning Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisida (2010 yil 12 noyabr) ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida fuqarolik jamiyatining shakllanishi hamda ravnaq topishiga alohida e'tibor qaratib, "**Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari**" tamoyilni amalda to'liq tatbiq etishning aniq va ravshan qirralarini belgilab berdi.

O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganidek, "Faqatgina biz tanlagai bosqichma-bosqich, tadrijiy rivojlanish yo'li xalqimiz ko'zlagan ezgu niyatlarga erishishga,

zamonaviy demokratik talablarga javob beradigan davlat, inson manfaatlari, huquq va erkinliklari eng oliy qadriyat bo'lgan, qonun ustuvorligini ta'minlaydigan jamiyat barpo etishga olib kelishi muqarrar"¹.

Fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi bo'yicha qo'yidagi xulosalar chiqarish mumkin:

- fuqarolik jamiyatining shakllanishi uzoq davom etib kelayotgan murakkab tarixiy jarayondir. Fuqarolik jamiyatining ba'zi bir unsurlari qadimgi YUnoniston va Rimda namoyon bo'lgan vaqtdan boshlab YAngi davrda shakllanish elementlari va hozirgi kunda bir butun tizim sifatida paydo bo'lishi.

- fuqarolik jamiyati g'oyasi insoniyatning antik davrdan beri davom etib kelayotgan tafakkuri maxsulidir. Avesto manbalarida, Qadimgi yunon faylasuflari fikrlarida, O'rta asr mutafakkirlarining qarashlarida, Uyg'onish va Reformatsiya davri g'oyalari va bugun XXI asr jahon xamjamiyati tomonidan umuminsoniy ijtimoiy madaniy qadriyatlar sifatida e'tirof etilishi. Har qanday fan, o'z mohiyatiga ko'ra umumbashariydir. Dunyoning barcha xalqlari katta-kichikligidan qat'iy nazar uning rivojiga turli xil darajada hissalarni qo'shgan. SHu nuqtai nazardan fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi to'g'risidagi g'oyalar qarashlarni bir yoqlama bo'rttirish yoki kamsitish xato yondashuvdir.

- fuqarolik jamiyatining xususiyatlari, belgilari, tamoyillari har qanday ijtimoiy tizimda mavjud, biroq ularning rivojlanish darajasi turli xil bo'lishi mumkin.

- fuqarolik jamiyatining shakllanish jarayonlari xolati ijtimoiy hayotning va davlat hokimiyati boshqaruvining demokratlashib borishi bilan birgalikda kechadi.

- fuqarolik jamiyatining shakllanishi huquqiy davlatchilikning shakllanish jarayoni bilan takomillashib boradi.

- har bir davlatda fuqarolik jamiyatining rivojlanishi va shakllanishi o'ziga xos mental xususiyatlarga bog'liq holda tadrijiy rivojlanish modellari asosida amalga oshiriladi.

- hozirgi dunyoda biron bir mamlakat fuqarolik jamiyat qurishning etuklik bosqichiga erishmagan va bu uzuluksiz davom etadigan jarayondir.

O'zbekiston o'z mustaqilligini qo'lga kiritgach, taraqqiyotning beqiyos katta imkoniyatlari ochildi. Milliy mustaqillik tufayli xalqimiz siyosiy mutelik, qaramlik asoratidan qutildi. Davlat suvereniteti natijasida jamiyatimizni isloh etish va zamonaviy siyosiy taraqqiyot jarayonlarini amalga oshirish uchun mustahkam zamin va siyosiy, ijtimoiy, ma'naviy hamda huquqiy asoslarni bosqichma-bosqich barpo qilish uchun keng imkoniyatlar paydo bo'ldi. O'zbekiston istiqlool tufayli o'z taraqqiyotining tamomila yangi bo'lgan tarixiy davriga qadam qo'ydi. Mana shu davrning eng muhim xususiyatlaridan biri shunda ediki, endilikda xalqimiz o'zining tub manfaatlari va ehtiyojlaridan kelib chiqib, rivojlanish strategiyasini belgilab olish va uni mustaqil amalga oshirishdek tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan shart-sharoitlarga erishdi.

O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganidek, "Biz mustaqillikning ilk kunlaridan boshlab, o'z umrini o'tab bo'lgan eski mustabid sovet tizimidan voz kechib, mamlakatimizda ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga asoslangan ochiq demokratik davlat barpo etish va fuqarolik jamiyatini shakllantirishga azmu qaror qildik"¹.

Ma'lumki, o'z istiqloliga erishgan har qanday jamiyat oldida taraqqiyotning konseptual zaminlarini yaratib olishdek muhim va shu mamlakat istiqboli uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan vazifalar ko'ndalang bo'lib turadi. Milliy rivojlanish ehtiyojlarini o'zida to'liq aks ettirgan siyosiy taraqqiyot modelini shakllantira olgan mamlakatgina izchil va samarali rivojlanish yo'lidan bora olishini jahon tajribasi bot-bot isbotlab turibdi. SHu jihatdan kelib chiqib, xulosa qilinganda, ta'kidlash joizki, mustaqil mamlakatimizda istiqloolning ilk kunlaridanoq O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov tomonidan jamiyatimiz taraqqiyotining strategik zaminlari ilmiy jihatdan har tomonlama chuqur asoslab berildi.

YUrtboshimiz tomonidan xalqimizning milliy-ma'naviy negizlari hamda umuminsoniy progressiv qadriyatlarga tayanilgan holda, O'zbekiston Respublikasining o'z istiqlool va taraqqiyot yo'li eng zamonaviy konseptual asoslar zaminida bayon qilib berildi va bu bilan mamlakatimiz mustaqil taraqqiyotning tom ma'nodagi yangi va samarali imkoniyatlari ochildi.

Davlatimiz rahbari ta'kidlaganidek, "Ichki va tashqi siyosatning yo'nalishlari, ularning mantiqi to'raligicha pirovard maqsad – chinakam mustaqil O'zbekistonni barpo etish maqsadi bilan belgilanadi. Respublikada sobitqadamlik bilan xalqchil adolatli jamiyatni bunyod etish – bosh vazifadir. Mehnatsevar va badavlat, ma'naviy etuk va madaniyatli oila – shu jamiyatning asosini tashkil etadi"¹.

YUrtimizda amalga oshirib kelinayotgan izchil islohotlar bilan hamohang ravishda jamiyatimiz rivojlanishi to'g'risidagi ilmiy nazariy qarashlar va xulosalar ham muttasil ravishda takomillashib, rivojlanib kelmoqda. Bu o'rinda alohida ta'kidlash joizki, 2010 yil 12 noyabrda Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisida O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov tomonidan ilgari surilgan "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi" jamiyatimiz taraqqiyotining yangi strategik dasturi bo'lib xizmat qilmoqda. Ta'kidlash joizki, mazkur konsepsiya jamiyat rivojlanishi to'g'risidagi eng zamonaviy va mukammal ilmiy g'oyalar sirasiga kiradi.

YUrtimiz siyosiy taraqqiyoti, uning konseptual ta'minoti mustahkam bo'lganligi tufayli izchil ravishda ro'y bermoqda. Xalqaro globallashuvning turli salbiy ta'sirlariga nisbatan jamiyatimizning barqaror immuniteti kafolatli ravishda ta'minlanib bormoqda.

Mamlakatimiz istiqloli tufayli Prezident O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov tashabbusi bilan amalga oshirib kelinayotgan zamonaviy mustaqil demokratik taraqqiyot bilan bog'liq yangicha ilmiy qarashlar, konseptual xulosalar mohiyatini anglash, o'rganish muhim dolzarb ahamiyatga egadir.

Davlat suverenitetiga erishish natijasida mamlakatimiz o'z sotsio-madaniy zaminlariga tayangan holda, rivojlanish imkoniyatlariga bevosita ega bo'ldi. SHu munosabat bilan alohida ta'kidlab o'tish joizki, har qanday yosh mustaqil davlat oldida o'z istiqlolini ro'yobga chiqarish uchun mamlakatning aniq shart-sharoitlari, ehtiyojlari, maqsadlarini qamrab oluvchi samarali siyosiy taraqqiyot modelini belgilab olish vazifasi turadi. Ushbu masalaning yuqori darajada hal etilishi mamlakatning izchil taraqqiyoti uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Har bir mamlakat konkret amaliyotidan kelib chiqqan holda, rivojlanish g'oyasini qabul qilinishi ya'ni, taraqqiyotning konseptual asoslarini aniq belgilanishi bu o'rinda hal qiluvchi ahamiyatga egadir.

Davlatimiz rahbari O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimovning asarlari, nutq va ma'ruzlarida mustaqil mamlakatimiz siyosiy taraqqiyotining nihoyatda o'ziga xos, davr talablarini har tomonlama hisobga olgan, xalqimizning asriy orzu-umidlarini o'zida mujassam etgan ilmiy-nazariy jihatlarini echib berildi.

Prezidentimiz xulosa qilganidek, "Mustaqillikka erishgan har bir mamlakat o'z taraqqiyot yo'lini izlaydi, yangi jamiyat barpo etishda o'z andozasini ishlab chiqishga intiladi. Ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy vaziyat, odamlar o'rtasida tarkib topgan munosabatlar, ularning dunyoqarashi, jumladan diniy e'tiqodi, ruhiyati va xulq-atvor normalari shuni taqazo etadi. Dunyoda ijtimoiy taraqqiyot yo'lining turli variantlari mavjud. Turkiya, Janubiy Koreya, SHvetsiya modellari va boshqalar bunga misoldir. Bir qancha musulmon mamlakatlari va yangi industrial mamlakatlarning tajribasi ham shuni ko'rsatadi. Ikkinchi jahon urushidan so'ng Ovro'po mamlakatlari va Yaponiya xalq xo'jaligini qayta tiklash ham buning amaliy namunasi.

O'zbekiston boshqa davlatlar taraqqiyoti jarayonida to'plangan va respublika sharoitiga tatbiq qilsa bo'ladigan barcha ijobiy va maqbul tajribalardan shak-shubhasiz samarali foydalanadi. Gap biron-bir modelni, hatto u ijobiy natijalar bergan taqdirda ham, ko'r-ko'rona ko'chirib olish to'g'risida borayotgani yo'q. Aniq-ravshan vositalar va usullar qaysi mamlakat uchun mo'ljallangan bo'lsa, o'sha mamlakatning o'ziga xos sharoitidagina ijobiy natija beradi.

Jahon va o'zimizning amaliyotimizdan olingan barcha unumli tajribani rad etmagan holda, o'z ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy-huquqiy taraqqiyot yo'limizni tanlab olish respublikaning qat'iy pozitsiyasidir"¹¹.

Ma'lumki, siyosiy taraqqiyot hodisasining mohiyati, asoslari, formalarini o'rganish, tadqiq qilish masalasi insoniyat tarixida doimo muhim o'rinni egallab kelgan. Bugungi kunda ham mazkur fenomen jamiyat hayotini yaxshilash, barqarorligi va xavfsizligini ta'minlash, odamlarning erkin va farovon kun kechirishga bo'lgan intilishlarini ro'yobga chiqarish omili va insoniyatning

umrguzaronlik qilishi uchun yanada samaraliroq tizimlarni yaratishning yo‘li sifatida ahamiyatini saqlab turibdi.

SHu bois ham siyosiy taraqqiyotga sabab bo‘luvchi asoslar, omillar haqidagi nazariy qarashlar ham shu paytga qadar evolyusion tarzda rivojlanib kelmoqda.

Ijtimoiy fanlarda siyosiy taraqqiyotning turlari haqida fikr yuritilganda dastavval uni ikki katta turga ajratib ko‘rsatish ustuvorlik qiladi. Bu o‘rinda gap taraqqiyotning evolyusion va inqilobiy usullari haqida bormoqda.

Siyosiy taraqqiyotning evolyusion turi o‘z ichiga siyosiy taraqqiyotning bir qancha shakllarini qamrab oladi va ijobiy mohiyatga egadir.

Taraqqiyotning inqilobiy turi ko‘p hollarda salbiy oqibatlarga olib kelishi hamda u tufayli jamiyatda kuchli siyosiy inqirozlar, regress holatlari ro‘y berishini tajribalar isbotlagan.

Mustaqil O‘zbekiston Respublikasida jahonning ilg‘or tajribalarini inobatga olgan holda, ayni paytda, jamiyatimizning milliy negizlariga tayanib siyosiy taraqqiyotning evolyusion yo‘li tanlab olindi va bunday siyosiy taraqqiyot zaminini zamonaviy demokratiya g‘oyalari tashkil etdi.

Mazkur g‘oya asosida O‘zbekistonda huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini barpo qilishning o‘ziga xos ilmiy va amaliy asoslari shakllantirildi.

Davlatimiz rahbari ta’kidlaganidek, “O‘zbekiston – kelajagi buyuk davlat. Bu – mustaqil, demokratik, huquqiy davlatdir. Bu - insonparvarlik qoidalariga asoslangan, millati, dini, ijtimoiy ahvoli, siyosiy e’tiqodlaridan qat’iy nazar fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini ta’minlab beradigan davlatdir.

Mamlakatimiz istiqloli jamiyatimiz taraqqiyotining siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va ma’naviy sohalarini o‘zida to‘liq mujassam etgan hamda zamonaviy rivojlanishning barcha prinsiplarini e’tiborga olgan taraqqiyot modelini yaratilishini ob’ektiv zarurat qilib qo‘ydi. SHu bilan bir qatorda, yosh mustaqil mamlakatimiz oldida islohotlarning dastlabki bosqichidayoq belgilab olingan bir qator vazifalar taraqqiyotning o‘ziga xos milliy modelini yaratishni yanada dolzarb qilib qo‘ygan edi. Ma’lumki, ushbu vazifalar quyidagi muhim jihatlarni o‘z ichiga qamrab oldi:

Ijtimoiy-siyosiy sohada: ma’muriy-buyruqbozlik, avtoritar tuzum mexanizmi va tuzilmalaridan qutilish hamda davlat qurilishining demokratik, huquqiy tamoyil va me’yorlariga o‘tish, fuqarolik jamiyatiga o‘tishning poydevorini qurish.

Ijtimoiy-iqtisodiy sohada: insonning ishlab chiqarish vositalaridan begonalashuvidan, rejali-taqsimotchilik tizimidan kechish va ko‘p ukladli iqtisodiyotga hamda bozor munosabatlariga o‘tish.

Ma’naviyat sohasida: aqidabozlik va o‘ta siyosatlashtirilgan mafkura hukmronligidan qutulish, milliy ma’naviyatni shakllantirish.

Xalqaro munosabatlar sohasida: butun dunyo taraqqiyotidan ajralib qolishdan, o‘zni chetga olishdan va unga qarshi turishdan voz kechish, jahon hamjamiyatiga kirib borish va teng huquqli hamkorlikka yo‘l ochish.

Islohotlarning mazkur asosiy yo‘nalishlari orqali respublikamizda amalga oshirilayotgan o‘zgarishlarning murakkabligi va ulkan miqyoslarini tasavvur qilish mumkin. O‘zbekiston o‘z taraqqiyot yo‘lini o‘z xalqi tarixi va uning ongi-ruhiyatidan, aniq sharoitlaridan kelib chiqib tanladi.

Bu modelning mohiyati O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov tomonidan ishlab chiqilgan islohotlarning besh tamoyilida ta’riflab berildi. Mamlakatimiz aholisi o‘z davlat mustaqilligining yigirma to‘rt yilligini butun jahon jamoatchiligi bilan tantanali ravishda nishonlayotgan bugungi kunda, to‘la ishonch bilan aytish mumkinki, bu yo‘l tajriba sinovidan o‘tdi. Tarixan qisqa, ammo zafarli natijalarga boy bo‘lgan taraqqiyotimiz, tanlangan modelning to‘g‘riligini isbotladi.

Ma’lumki, taraqqiyotning “o‘zbek modeli”ning mohiyati asosiy g‘oyalari eng dastlab Davlatimiz rahbarining “O‘zbekistonning o‘z istiqloli va taraqqiyot yo‘li” nomli fundamental asarida ko‘rsatib o‘tilgan edi. Keyinchalik mazkur taraqqiyot modeli haqidagi g‘oyalar Prezidentimizning boshqa asarlarida yanada rivojlantirildi va takomillashtirib kelinmoqda. Xususan, YUrtboshimizning “O‘zbekiston – bozor munosabatlariga o‘tishning o‘ziga xos yo‘li”, “O‘zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo‘lida” nomli asarlarida taraqqiyotning

“o‘zbek modeli”ning asosiy mazmunini, o‘zagini belgilab beruvchi tamoyillar yanada chuqurroq asoslab berildi.

Jumladan, Prezidentimiz O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta’kidlaganidek, “Beshta asosiy qoida O‘zbekiston davlat qurilishi va iqtisodiyotini isloh qilish dasturining o‘zagidir. Ularning mohiyati quyidagicha:

“birinchidan, iqtisodiy islohotlar hech qachon siyosat ortida qolmasligi kerak, u biror mafkuraga bo‘ysundirilishi mumkin emas. Buning ma’nosi shuki, iqtisodiyot siyosatdan ustun turishi kerak. Ham ichki, ham tashqi iqtisodiy munosabatlarni mafkuradan xoli qilish zarur;

ikkinchidan, davlat bosh islohotchi bo‘lishi lozim. U islohotlarning ustuvor yo‘nalishlarini belgilab berishi, o‘zgartirishlar siyosatini ishlab chiqishi va uni izchillik bilan o‘tkazishi, jaholatparastlar (retrogradlar) va konservatorlar qarshiligini bartaraf etishi shart;

uchinchidan, qonun, qonunlarga rioya etish ustuvor bo‘lishi lozim. Buning ma’nosi shuki, demokratik yo‘l bilan qabul qilingan yangi Konstitutsiya va qonunlarni hech istisnosiz hamma hurmat qilishi va ularga og‘ishmay rioya etishi lozim;

to‘rtinchidan, aholining demografik tarkibini hisobga olgan holda kuchli ijtimoiy siyosatni o‘tkazish. Bozor munosabatlarini joriy etish bilan bir vaqtda aholini ijtimoiy himoyalash yuzasidan oldindan ta’sirchan choralar ko‘rilishi lozim. Bu bozor iqtisodiyoti yo‘lidagi eng dolzarb vazifa bo‘lib keldi va bundan keyin ham shunday bo‘lib qoladi;

beshinchidan, bozor iqtisodiyotiga o‘tish ob’ektiv iqtisodiy qonunlarning talablarini hisobga olgan holda, o‘tmishdagi “inqilobiy sakrashlar”siz, ya’ni evolyusion yo‘l bilan, puxta o‘ylab, bosqichma-bosqich amalga oshirilishi kerak.

Bu qoidalar o‘z istiqloq, rivojlanish va taraqqiyot yo‘limizga asos qilib olingan bo‘lib, o‘tish davri dasturining negizini tashkil etadi. Hozir bu qoidalarning amalga oshirilishi respublikada ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni, eng muhimi, bozor munosabatlarini joriy etish yo‘lidan izchil harakat qilishni ta’minlaydi”¹¹.

Prezidentimiz tomonidan asoslab berilgan mazkur tamoyillar timsolidan o‘z konseptual zaminlariga ko‘ra, O‘zbekiston davlat qurilishi va iqtisodiy-ijtimoiy sohalarini jumladan, fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirish borasidagi islohotlarni amalga oshirishning mustahkam poydevori yaratildi. Jumladan, tamoyillarni mohiyati haqida fikr yuritilganda quyidagilarni ta’kidlab o‘tish joizdir:

Iqtisodiyotning mafkuraviy maqsadlarga bo‘ysundirilmasligi va siyosatdan ustunligi tamoyili. Bunda iqtisodiyotni mafkuradan holi etish – demokratik va bozoro‘zgarishlarining asosi qilib qo‘yildi. Birinchi navbatda, iqtisodiy negizni barpo etish va iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish yangi jamiyat qurishning eng muhim shartiekanligi uqitirildi. Iqtisodiyot mafkuraviy taziqlarsiz, o‘ziga xos ichki qonunlarga muvofiq ravishda rivojlanishi lozim.

Davlatning bosh islohotchiligi tamoyili. Davlat- iqtisodiy o‘zgarishlarning tashabbuskori va bosh islohotchisidir. Ijtimoiy jihatdan yo‘naltirilgan hozirgi bozor - davlat tomonidan tartibga solib turadigan bozordir. Davlat iqtisodiy faoliyatining huquqiy asoslarini, o‘ziga xos “bozor shart-sharoitlari” vujudga keltiradi vatasdiqlaydi. Bozoriqtisodiyotiga o‘tish davrida davlatiqtisodiy erkinliklarning kafolati bo‘ladi. Ijtimoiy muammolarni hal qiladi. Davlat bozor institutlarini yaratish uquq qulay sharoit tug‘diradi. Vujudga kelayotgan ishbilarmonlik tuzilmalari qaror topishi va rivojlanishiga ko‘maklashish- davlatning burchidir.

Jamiyat hayotida qonun ustuvorligi tamoyili. O‘zbekistonda iqtisodiy islohotlarni huquqiy ta’minlash ham zarur. Ijtimoiy yo‘naltirilgan madaniy—ma’rifiy bozor xo‘jaligini tegishli ravishda huquqiy jihatdan ta’minlamasdan turib, bunday xo‘jalikni shakllantirishni tasavvur qilib bo‘lmaydi. Ijtimoiy yo‘naltirilgan qonunchilik asosini yaratish – bu faqat o‘tish davrining majburiy shartigina bo‘lib qolmay, balki huquqiy davlatni barpo etishning o‘ziga xos xususiyati hamdir. Qonunlar hayotiy, amaliyot bilan o‘zaro bog‘liq bo‘lishi va undan kelib chiqmog‘i kerak. Qonunning ustuvorligi – huquqiy davlatning asosiy prinsipidir, qonun oldida hamma baravardir.

Kuchli ijtimoiy siyosat – iqtisodiy o‘zgarishlarning ishonchli kafolati. Kuchli ijtimoiy siyosat prinsiplari quyidagilardan iborat:

-aholini ish bilan ta'minlash va mehnatbozorinitakomillashtirish (2001 yil 13 fevralda O'zbekiston Prezidentining "Mehnat to'g'risida"gi Farmoni qabul qilindi. Bu Mehnat vazirligi va Ijtimoiy ta'minot vazirligi negizida tashkil topdi);

- daromad siyosatiniyurgizish, pul daromadlari;
- ijtimoiy ta'minotva ijtimoiykafolatlar, kam ta'minlanganlarni ijtimoiy qo'llab quvvatlash;
- aholigaijtimoiyxizmatlarni ko'rsatish;
- xalqning moddiyturmush sharoitiniyaxshilash;
- har kimningmehnatiga va har kimning qobiliyatiga yarasha prinsipni ta'minlash;

Bozor iqtisodiyotiga o'tishning bosqichma-bosqich tadrijiy yo'li. Bu "shok terapiyasi" yo'lidano tubdanfarq qilib, bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o'tishni taqazo etadi. YA'ni, iqtisodiyotda, siyosatda ijtimoiy sohada, ma'naviyatda va boshqa sohalarda islohotlar birdaniga amalgaoshirilmasdan bosqichma-bosqich o'tishniko'zda tutadi.¹

Davlatimiz rahbari I.A. Karimov tomonidan asoslab berilgan taraqqiyotning "o'zbek modeli" va uning asosiy tamoyillari mamlakatimizda huquqiy demokratik davlat va pirovardida fuqarolik jamiyatini barpo etish hamda kuchli ijtimoiy himoya tamoyillariga asoslangan erkin bozor munosabatlarini barpo etishda dasturulamal bo'lib xizmat qildi. Ushbu model islohotlarning barqarorligi va xavfsizligini kafolatli ta'minlashning etakchi ustuni bo'lib kelmoqda.

sharhlanishi emas, balki uning qanchalik realligi, haqiqiyligi, yashashga qobilligi muhimdir"¹¹.

Taraqqiyotning "o'zbek modeli" g'oyasiga ko'ra, yurtimizda yangi jamiyatni barpo etish uchun amalga oshiriladigan barcha islohotlar zaminiga inson omili qo'yildi. YA'ni "islohot islohot uchun emas, balki, inson manfaatlari, uning, erki va farovonligi uchun", degan g'oya barcha yangilanishlarning asosiy o'zagi etib belgilandi. SHu munosabat bilan qurilayotgan yangi mustaqil davlat va jamiyatning asosiy bunyodkori ham, iste'molchisi ham mana shu yurtning erkin xalqi degan prinsip mamlakatimiz taraqqiyot strategiyasining markazida turuvchi omildir.

Mazkur asos zaminida bilan taraqqiyotning "o'zbek modeli"ni amalga oshirishning etakchi shartlaridan biri sifatida ma'naviy qadriyatlar va milliy o'zlikni anglashni tiklash va rivojlantirish vazifalari belgilab olindi. Ta'kidlash joizki, jamiyat taraqqiyotiga nisbatan bunday yondashuv nihoyatda noyob vayangicha yondashuvdir. Zero, har qanday jamiyatning yangilik sari rivojlanishida avvalambor inson omili, undagi ijobiy o'zgarishlar turadi.

Prezidentimiz O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganidek, "Biron-bir jamiyat ma'naviy imkoniyatlarini, odamlar ongida ma'naviy va ahloqiy qadriyatlarni rivojlantirmay hamda mustahkamlamay turib o'z istiqbolini tasavvur eta olmaydi"¹¹.

Xalqimizning ma'naviy sarchashmalariga murojaat qilish, boy tarixiy – ma'naviy merosdan yangi jamiyat, yangi hayotni barpo qilishda foydalanish g'oyasining yuksak samaradorligini mamlakatimiz taraqqiyoti natijalari yaqqol namoyon qilib turibdi.

Taraqqiyotning "o'zbek modeli"ning ulkan ahamiyati to'g'risida to'xtalib, Prezidentimiz O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov shunday ta'kidlagan edi: "Biz islohotlarni inqilobiy usulda, ya'ni "shok terapiyasi" yo'li bilan amalga oshirishdan ongli ravishda voz kechib, tadrijiy taraqqiyot yo'lini tanlab olganimiz tufayli xalqimizni qanday og'ir oqibatlarga olib kelishi mumkin bo'lgan iqtisodiy va ijtimoiy to'fonlardan asrab qolishga muvaffaq bo'lganimizni bugun hayotning o'zi tasdiqlab bermoqda"¹.

Taraqqiyotning "o'zbek modeli" mamlakatimizda yangi fuqarolik jamiyatini barpo etishning har tomonlama mukammal va samarali bo'lgan usuli sifatida jamiyatimiz taraqqiyotining bugungi kundagi dolzarb vazifalarini muvaffaqiyatli amalga oshirilishida ham mustahkam zamin bo'lib hizmat qilmoqda.

Davlatimiz rahbari O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov xulosa qilganidek: "O'zbekistonning beshta ustuvor yo'nalish – tamoyildan iborat bo'lgan, dunyoda taraqqiyotning "o'zbek modeli" deb tan olingan rivojlanish yo'li har tomonlama to'g'ri yo'l ekanini o'tgan 24 yillik istiqbol tariximiz isbotladi. Biz katta yo'lga chiqib oldik va uning amaliy

natijalaridan barchamiz har kuni bahramand bo‘lmoqdamiz. SHuning uchun ishonchim komil: yurtimizda xech kim eski davrga qaytishni xohlamaydi...

Biz erishgan yutuqlarimizni yanada mustahkamlash uchun ertangi kunimiz yorug‘ kelajagimiz o‘z oldimizga maqsad qilib qo‘ygan yuksak marralarga etish yo‘lida chuqur o‘ylangan taraqqiyot strategiyamizning ustuvor yo‘nalishlarini amalga oshirmog‘imiz zarur”¹.

YUrtboshimiz rahnomoligida yaratilgan va mamlakatimizda yangi jamiyatni barpo etishning “o‘zbek modeli” mustaqil yurtimizning barcha sohalarida izchil taraqqiy qilishining siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va ma‘naviy zamini bo‘lib xizmat qilmoqda. Ushbu tamoyil jamiyatimizning istiqboldagi rivoji uchun ham kafolatli manba va fundamental asosdir.

Mamlakatimiz mustaqil taraqqiyot strategiyasining bosh g‘oyasi bu -xalqimiz uchun munosib bo‘lgan erkin, farovon hayotni barpo qilish va uni mutassil rivojlantirib borishdan iboratdir. SHu maqsadda davlatimiz rahbari O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov rahnomoligida yurtimizda demokratik, fuqarolik jamiyatini barpo qilish maqsadlari belgilab olindi.

Zero, jahon tajribalari ham isbotlab turganidek, aynan fuqarolik jamiyati sharoitida inson hayotini tashkil etish, uning haq-huquqlarini ro‘yobga chiqarishning eng samarali va maqbul bo‘lgan imkoniyatlari vujudga keladi. Fuqarolik jamiyati insoniyat jamiyatini tashkil etishning eng zamonaviy va takomillashgan usuli sifatida barcha tomonidan e’tirof etilayotgani ham bejiz emas.

Davlatimiz rahbari O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta’kidlaganidek, “Biz uchun fuqarolik jamiyati – ijtimoiy makon. Bu makonda qonun ustuvor bo‘lib, u insonning o‘z-o‘zini kamol toptirishiga monelik qilmaydi, aksincha, yordam beradi. SHaxs manfaatlari, uning huquq va erkinliklari to‘la darajada ro‘yobga chiqishida ko‘maklashadi. Ayni vaqtda boshqa odamlarning huquq va erkinliklari kamsitilishiga yo‘l qo‘yilmaydi. YA’ni erkinlik va qonunga bo‘ysunish bir vaqtning o‘zida amal qiladi, bir-birini to‘ldiradi va bir-birini taqozo etadi. Boshqacha aytganda, davlatning qonunlari inson va fuqaro huquqlarini kamsitmasligi lozim. SHuning barobarida barcha odamlar qonunlarga so‘zsiz rioya qilishlari shart”¹¹.

Bu o‘rinda ta’kidlash joizki, taraqqiyotning “o‘zbek modeli” doirasida mamlakatimizda zamonaviy huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini shakllantirish uchun zarur bo‘lgan barcha asoslar mavjuddir. Mazkur model tarkibida mujassam bo‘lgan tamoyillar mamlakatimizda fuqarolik jamiyatining siyosiy, iqtisodiy-ijtimoiy, huquqiy zaminlarini vujudga keltirish uchun kuchli imkoniyatlarga egadir.

Zero, ushbu tamoyillar va unga asoslanuvchi konseptual g‘oyalarda fuqarolik jamiyatining mohiyati, vazifalari, shakllanish qonuniyatlari, xalqimiz dunyoqarashi va extiyojlaridan kelib chiquvchi barcha jihatlar o‘z aksini topgandir. Jumladan, “o‘zbek modeli” fuqarolik jamiyatining huquqiy asoslari, institutsional zaminlari va eng muhimi demokratik g‘oyalarini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan mustahkam asoslarni o‘zida mujassamlashtirgandir. Xususan, yurtboshimiz tomonidan asoslab berilgan “Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari” konsepsiyasi ushbu tamoyilning etakchi o‘zagini tashkil etadi.

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayonlarining strategik yo‘nalishlarini belgilanishida taraqqiyotning “o‘zbek modeli” mohiyatidan kelib chiquvchi barcha tamoyillar etakchi asos vazifasini o‘tamoqda. Xususan, ushbu jarayonlarda davlatning bosh islohotchilik rolini alohida ko‘rsatib o‘tish lozimdir. Mustaqil davlatimiz tomonidan avvalambor mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini shakllantirishning g‘oyaviy va huquqiy asoslari belgilab berildi.

Prezidentimiz O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta’kidlaganidek: “Bizning bosh strategik maqsadimiz qat’iy va o‘zgarmas bo‘lib, bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik davlat barpo etish, fuqarolik jamiyatining mustahkam poydevorini shakllantirishdan iboratdir”¹¹.

Mamlakatimiz siyosiy taraqqiyot yo‘lining o‘zagi sifatida demokratiyani tanlab olinishi fuqarolik jamiyatini shakllantirish uchun zarur bo‘lgan barcha fundamental asoslarni barpo qilish imkoniyatlarini ochib berdi. Zero, demokratiya g‘oyasi o‘z taraqqiyotining etakchi yo‘nalishi sifatida fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirib borilishini taqazo etadi.

Shu munosabat bilan ta’kidlash joizki, demokratiya, huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati mazmun-mohiyati, shakllanish qonuniyatlarini tashkil qiluvchi eng etakchi manbalar hisoblanadi.

Yurtimizda milliy taraqqiyot modeli asosida huquqiy demokratik davlatning institutsional zaminlari:

- davlat hokimiyatining tarmoqlarga bo‘linishi prinsipiga asoslanishi;
- demokratik Konstitutsiyaning qabul qilinishi va qonun ustuvorligi tamoyilini ro‘yobga chiqaruvchi mexanizmlarni yaratilishi;
- erkin demokratik saylov tizimini kafolatlanishi;
- davlat va jamiyat boshqaruvini amalga oshirishda ko‘ppartiyaviylik tizimining yaratilishi;
- jamoat birlashmalari va nodavlat va notijorat tashkilotlari faoliyatini yo‘lga qo‘yilishi;
- fuqarolar o‘z-o‘zini boshqarish institutlarini rivojlantirilishi;
- fuqarolar huquq va erkinliklarini, manfaatlari va ehtiyojlarini ta‘minlashning samarali zaminlarini vujudga keltirilishi, fuqarolik jamiyatini shakllantirish manfaatlaridan kelib chiqqan holda barpo etildi.

Bularning natijasida mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini shakllanishi uchun eng asosiy kuch va manba bo‘lib xizmat qiladigan zamonaviy huquqiy demokratik davlat asoslari rivojlantirildi.

Ma‘lumki, huquqiy davlat demokratiya tamoyillari asosida shakllantiriladi. Ayni vaqtda huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati institutlari va uning mohiyatini tashkil qiluvchi barcha jihatlarini jamiyatda qaror topishi uchun etakchi zamin bo‘lib xizmat qiladi. YA‘ni fuqarolik jamiyatini shakllanishi bosqichlarida demokratlashuv jarayonlari, huquqiy davlatning shakllanishi hal qiluvchi o‘rin tutadi. Demokratlashuv jarayonlari fuqarolik jamiyati mohiyatini tashkil qiluvchi shaxs erkinligi, tengligi, ozodligi, tinchligi, farovonligi, daxlsizligi kabi buyuk ne‘matlarni ro‘yobga chiqarsa, huquqiy davlat – fuqarolarning ana shu ne‘matlardan kafolatli foydalanishning huquqiy zaminlarini ta‘minlab beradi.

Zero, huquqiy davlat o‘z mohiyatiga ko‘ra huquqning hukmronligi, qonunning ustuvorligi, qonun oldida barchaning tengligini kafolatlaydi, inson huquq va erkinliklarini to‘liq tan olinishi va hurmat qilinishini ta‘minlab beradi, fuqarolarning yuksak huquqiy madaniyati, shaxs bilan davlat o‘rtasidagi o‘zaro demokratik hamkorlik prinsiplariga tayanadi, huquq va tartibotning barqarorligini kafolatlaydi.

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini shakllanishiga xizmat qiluvchi huquqiy davlat asoslarini yaratish jarayonida davlatimizning bosh qomusi – Konstitutsiyamiz ulkan ahamiyatga ega bo‘layotganligini alohida ta‘kidlab o‘tish joizdir. Konstitutsiyamiz konsepsiyasi va huquqiy normalarida huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini shakllantirish uchun zarur bo‘lgan barcha yuridik qoidalar mujassamlashgandir. Jumladan, Asosiy qonunimizning 15-moddasida ta‘kidlanganidek: “O‘zbekiston Respublikasida O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlarining ustunligi so‘zsiz tan olinadi.

Davlat, uning organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari, fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq ish ko‘radilar”¹.

Mazkur Konstitutsiya normalari bugungi kunda, demokratiyaning etakchi mohiyati bo‘lgan – xalq hokimiyatchiligining amalga oshirilishi va hokimiyat tarmoqlari o‘rtasidagi demokratik muvozanatni mustahkamlanishi uchun manba bo‘lib xizmat qilmoqda. SHu munosabat bilan mamlakatimiz Konstitutsiyasi konseptual zaminlarini evolyusion tarzda jamiyatimiz taraqqiyoti manfaatlaridan kelib chiqib, takomillashtirib borilayotganligi muxim ahamiyatga ega bo‘lmoqda. Bu esa o‘z navbatida fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayonlarini yanada chuqurlashuviga etakchi huquqiy asos vazifasini o‘tamoqda.

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini shakllantirilishida taraqqiyotning “o‘zbek modeli”ning muhim tamoyili bo‘lgan islohotlarni evolyusion tarzda amalga oshirish masalasiga etakchi ahamiyat qaratib kelinmoqda. Zero, fuqarolik jamiyatini jamiyatda qaror topishi faqatgina tadrijiy yo‘l bilan ta‘minlanishi mumkindir.

Davlatimiz rahbari O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta‘kidlaganidek: “Faqatgina biz tanlagan bosqichma-bosqich tadrijiy rivojlanish yo‘li xalqimiz ko‘zlagan ezgu niyatlarga erishishga, zamonaviy demokratik talabalarga javob beradigan davlat, inson manfaatlari, huquq va erkinliklari eng oliy qadriyat bo‘lgan, qonun ustuvorligini ta‘minlaydigan jamiyat barpo etishga olib kelishi muqarrar.

Demokratik jarayonlarni sun'iy ravishda tezlashtirish, shoshma-shosharlik, turli inqilobiy to'ntarishlar yo'li qanday ayanchli oqibatlarga olib kelishi mumkinligini bugun hayotning o'zi isbotlab bermoqda"¹.

Mamlakatimizda demokratik islohotlarni amalga oshirishda dastavval siyosiy institutsional va huquqiy zaminlarini vujudga keltirishga alohida katta ahamiyat qaratildi. Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini shakllantirish uchun, dastavval vakillik demokratiyasining tayanch ustuni bo'lgan professional parlament shakllantirildi, 1992 yil 8 dekabrda demokratik mohiyatga ega bo'lgan O'zbekistonning yangi Konstitutsiyasi qabul qilindi, aholi keng qatlamlari manfaatlarini aks ettirish ehtiyojlaridan kelib chiqib, ko'ppartiyaviylik tizimi shakllantirildi, demokratik taraqqiyot jarayonlarining iqtisodiy va ijtimoiy o'zagini tashkil etuvchi erkin bozor munosabatlarining huquqiy va institutsional asoslari vujudga keltirildi. Bularning natijasida jamiyatimizda demokratik islohotlarni ro'y berishi uchun siyosiy, ijtimoiy, huquqiy shart-sharoitlar bazasi yaratildi, demokratik islohotlarning rivojlanishi uchun istiqbolli imkoniyatlar vujudga keltirildi. Demokratiyaga o'tish davrining dastlabki bosqichida amalga oshirilgan siyosiy, tashkiliy chora-tadbirlar natijasida mamlakatimizda demokratik jarayonlarning barqarorligi ta'minlandi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan demokratik islohotlarning asosiy bosqichlari to'g'risida to'xtalib, davlatimiz rahbari O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov shunday xulosa qilgan edi: "O'tish davri va milliy davlatchilik asoslarini shakllantirish bilan bog'liq birinchi galdagi islohot va o'zgarishlarni o'z ichiga olgan dastlabki bosqich - 1991-2000 yillar mamlakatimiz va xalqimiz hayotida ulkan iz qoldirgan o'tish davri tom ma'noda tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan davr bo'ldi.

2001 yildan 2010 yilgacha bo'lgan muddatni o'z ichiga olgan ikkinchi bosqich – mamlakatimizni faol demokratik yangilanish, isloh etish va modernizatsiya qilish davri g'oyat muhim ahamiyat kasb etdi. O'zbekiston iqtisodiyotini isloh etish, liberallashtirish va modernizatsiya etish, uning tarkibiy tuzilishini diversifikatsiya qilish bo'yicha har tomonlama chuqur o'ylangan, uzoq istiqbolga mo'ljallangan siyosatning amalga oshirilishi va shu yo'llarning barchasini o'zaro bog'laydigan hal qiluvchi asos, o'zak-bug'in bo'lib xizmat qildi"¹¹.

Mamlakatimizda bugungi kunda amalga oshirilayotgan demokratik islohotlar va fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayonlari o'zining sifat jihatdan yangi bosqichiga qadam qo'ydi.

Yurtboshimiz O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganidek: "Bugungi kunda biz yurtimizda huquqiy demokratik davlat, erkin fuqarolik jamiyati qurishga qaratilgan olis va og'ir yo'lning faqat bir qisminigina bosib o'tdik, xolos. Uning hal qiluvchi qismi hali oldinda. YA'ni bu yo'lda o'z echimini kutib turgan vazifalarimiz kamaygani yo'q, aksincha zamon talabi bilan ularning ko'lam va miqyosi tobora kengayib bormoqda. Albatta, barchamiz bu haqiqatni yaxshi tushunamiz va bu yo'lda yana qanchadan-qancha kutilmagan qiyinchiliklar, turli sinovlar bo'lishi mumkinligini ham o'zimizga tasavvur qilamiz.

Bu borada hayotning ana shunday talab va mezonlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan va o'tgan davr mobaynida izchil joriy etib kelinayotgan, amalda o'zini oqlagan, "o'zbek modeli" deb nom olgan taraqqiyot yo'limiz va Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi o'rta va uzoq istiqbolda biz uchun kelajak Strategiyasi bo'lib xizmat qilmoqda, aniq yo'lni ko'rsatmoqda"¹¹.

Mamlakatimizdayangi jamiyatni barpo qilishning "o'zbek modeli" o'zining tubmohiyatiga ko'ra yurtimizda kuchli fuqarolik jamiyatini shakllanishi uchun zarur bo'lgan barcha konseptual asoslarga ega bo'lgan siyosiy, huquqiymanbabo'lganligi tufayli uning zaminlarida amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning yuksak samaralarga erishuv kuchli darajada kafolatlangandir.

Mamlakatimizda taraqqiyotning "o'zbek modeli" asosida fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonlari barcha jabhalarda izchillik bilan bosqichma-bosqich ravishda rivojlanib kelmoqda. Jumladan, istiqbol yillarida yurtimizda fuqarolik jamiyatini shakllantirishning siyosiy, huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ma'naviy asoslari o'zaro mutanosib ravishda rivojlantirildi. Bugungi kunda ushbu jarayonlar yangi sifat bosqichi sharoitida davom etmoqda.

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini shakllantirish vazifalarini amalga oshirish jarayonida milliy taraqqiyot modeli xususan, davlatning bosh islohotchiligi zaminiga tayangan holda, fuqarolik jamiyatiga xos bo'lgan barcha xususiyatlarga birdek e'tibor qaratildi. Jumladan, fuqarolik jamiyatining Konstitutsiyaviy asos-belgisi, siyosiy asos-belgisi, iqtisodiy asos-belgisi, ma'naviy asos-belgisi kabi jihatlarini rivojlantirish, islohotlar jarayonining muxim strategik yo'nalishini tashkil qildi.

Mamlakatimiz Konstitutsiyasida muhrlab qo'yilgan huquqiy normalar fuqarolik jamiyatining fundamental asoslarini nafaqat qaror topishi balki, izchil rivojlanishi uchun keng istiqbollarni ochib berdi. Konstitutsiyamiz o'z mohiyatiga ko'ra, fuqarolik jamiyatini qaror toptirish qoidalarini o'z bag'riga qamrab olgan etakchi huquqiy hujjat bo'lganligi uchun uning asosida fuqarolik jamiyati shakllanishiga xizmat qiluvchi qonunlar bazasi yaratildi. Konstitutsiyamiz zaminida qabul qilingan qonunlar yurtimizda fuqarolik jamiyati asoslarini kafolatli ravishda shakllanishiga xizmat qila boshladi. Bu o'rinda alohida ta'kidlash joizki, ushbu qonunchilik bazasi asosida fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organlari tizimi va faoliyatining Konstitutsiyaviy asoslari mustahkamlandi.

1993 yil 2 sentyabrda qabul qilingan "Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonun mamlakatimiz ijtimoiy hayotida ulkan ahamiyatga ega bo'ldi. Fuqarolik jamiyatining sotsial asoslarini rivojlanishi uchun sharoitlarni yaratib berdi va mazkur qonunga 2013 yilda kiritilgan o'zgartirish va qo'shimchalar natijasida ushbu qonunning normalarida fuqarolik jamiyatini muhim asosi bo'lgan fuqarolar o'z-o'zini boshqarish organlari faoliyatini yangi sifat bosqichiga ko'tarilishi uchun yanada keng qamrovli asoslar yaratildi. SHu munosabat bilan 2004 yilda qabul qilingan "Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovi to'g'risida"gi Qonun ham 2013 yilda kiritilgan o'zgartirish va qo'shimchalarnatijasida fuqarolik jamiyatining tayanchi bo'lgan mahallaning tashkiliy – huquqiy asoslarini mustahkamlanishiga zamin bo'ldi. SHu jumladan, taraqqiyotning "o'zbek modeli" tamoyillariga to'liq asoslangan holda fuqarolik jamiyati amal qilishi va rivojlanishining muhim omillari bo'lgan jamoat tashkilotlari faoliyatining huquqiy asoslarini yaratishga ham katta ahamiyat berildi. Jumladan, 1999 yilda O'zbekiston Respublikasining "Nodavlat - notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi Qonuni, 2003 yilda "Jamoat fondlari to'g'risida"gi Qonuni, 2007 yilda "Homiylilik to'g'risida"gi Qonuni shuningdek, "Nodavlat-notijorat tashkilotlari faoliyatining kafolatlari to'g'risida"gi Qonunlarining qabul qilinishi mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini shakllanish jarayonlariga ulkan kuch bag'ishladi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senati Kengashlarining 2008 yilda qabul qilingan "Nodavlat-notijorat tashkilotlarini, fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qo'shma qarori yurtimizda fuqarolik jamiyati institutsional zaminlarini tez sur'atlarda rivojlantiruvchi manba bo'ldi.

O'zbekistonda fuqarolik jamiyatiga xos bo'lgan demokratik siyosiy tizimni izchil rivojlantirish va uning doirasida fuqarolik jamiyati rivojlanishi uchun zarur bo'lgan siyosiy asoslarni mustahkamlashga bosh strategik maqsad sifatida yondashildi. Bu o'rinda ta'kidlash joizki, mamlakatimiz Prezidenti O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimovning birinchi chaqiriq Oliy Majlisning o'n to'rtinchi sessiyasi (1999 yil aprel), ikkinchi chaqiriq Oliy Majlisning birinchi sessiyasida (2000 yil yanvar) qilingan ma'ruzalarida fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning nazariy zaminlari har tomonlama asoslandi va istiqboldagi taraqqiyot yo'nalishlari ko'rsatib berildi.

2000 yil 22 yanvar kuni ikkinchi chaqiriq Oliy Majlisning birinchi sessiyasida davlatimiz rahbari O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimovning "Ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz" nomli ma'ruzasida mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning hal qiluvchi ijtimoiy-siyosiy asoslari belgilab berildi. Uning mohiyatini jamiyatning barcha sohalarini erkinlashtirish – liberallashtirish tashkil etadi. Zero, fuqarolik jamiyati o'z mazmuniga ko'ra fuqaro erkinligining yuksak bosqichini anglatadi.

O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov ma'ruzasida ta'kidlanganidek, "Bizning bosh strategik maqsadimiz qat'iy va o'zgarmas bo'lib, bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik davlat barpo etish, fuqarolik jamiyatining mustahkam poydevorini shakllantirishdan iborat.

Bu, lo‘nda qilib aytganda, rivojlangan davlatlarning tajriba va taraqqiyot modellari ko‘r-ko‘rona nusxa ko‘chirmagan holda, ularga xos yuksak hayot darajasi va sifatiga erishish.

Mamlakatimizda millati, tili va dinidan qat’iy nazar, har bir insonning barcha huquq va erkinliklari kafolatlanadigan, farovon turmush tarzi ta’minlanadigan demokratik rivojlanish yo‘lini izchil davom ettirish demakdir.

SHu bilan birga, biz xalqimizning asriy oliyanob an‘analariga, muqaddas dinimizning insonparvarlik mohiyatiga, milliy qadriyatlarimizga doimo sodiq qolishimiz demakdir”¹¹.

Prezidentimizning ushbu ma‘ruzasida fuqarolik jamiyatini shakllanishi uchun mustahkam zamin bo‘lib xizmat qiluvchi ettita ustuvor strategik vazifalar asoslab berildi. Bular:

- birinchidan, siyosiy sohani erkinlashtirish;
- ikkinchidan, davlat qurilishi va boshqaruvi sohasini erkinlashtirish;
- uchinchidan, iqtisodiyot sohasini erkinlashtirish;
- to‘rtinchidan, ma‘naviyat sohasini erkinlashtirish;
- beshinchidan, sud-huquq sohasini erkinlashtirish;
- oltinchidan, tashqi siyosat faoliyat sohasi asoslarini mustahkamlash;
- ettinchidan, xavfsizlikni ta‘minlash chora-tadbirlarini takomillashtirish.

Bu o‘rinda ta’kidlash joizki, mamlakatda fuqarolik jamiyatiga xos bo‘lgan demokratik siyosiy tizimning o‘ziga xos xususiyatlari, uning demokratik tamoyillarini rivojlantirish masalalari Prezident O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimovning birinchi va ikkinchi chaqiriq Oliy Majlisning sessiyalaridagi (1995-2004 yillar), shuningdek, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisidagi (2005 yil 28 yanvar) ma‘ruzalari “Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari” konseptual siyosiy dasturining asosini tashkil etdi¹¹.

2010 yilning 12 noyabrida bo‘lib o‘tgan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisida davlatimiz rahbari O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov tomonidan ilgari surilgan “Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish Konsepsiyasi”da mamlakatimiz siyosiy, ijtimoiy rivojining tom ma‘nodagi, yangi sifat bosqichidagi strategik taraqqiyot yo‘nalishlarini asoslab berildi.

Davlatimiz rahbari tomonidan ilgari surilgan mazkur Konsepsiya yurtimizda fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirishning hozirgi davrdagi dasturul amali bo‘lib xizmat qila boshladi.

Konsepsiyada 50 ziyod qonun va huquqiy-me‘yoriy hujjatlar loyihalarini ishlab chiqish va amalga oshirish ko‘zda tutilgan bo‘lib, bugungi kunda 27 ta qonun, o‘nlab me‘yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, hayotimizga tatbiq etilmoqda.

Davlatimiz rahbari O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov xulosa qilganidek, “SHular qatoridan 2011 yilda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ayrim moddalariga o‘zgartish va qo‘shimchalar qiritish to‘g‘risida (78, 80, 93, 96 va 98-moddalariga)”gi Qonun davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish sohasidagi g‘oyat muhim qadam bo‘ldi”¹.

Prezidentimiz tomonidan asoslab berilgan Konsepsiya asosida mamlakatimizda Parlament islohotlarini yanada rivojlantirish jarayonlarini amalga oshirilganligi fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning evolyusion bosqichlari tizimida muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Jumladan, mamlakatimiz parlamentini isloh qilish orqali zamonaviylashtirish vakillik demokratiyasini amalga oshirish imkoniyatlarini yanada kengaytirishga xizmat qiluvchi qoidalarining Konstitutsiyaviy asoslarini belgilanishi fuqarolik jamiyatining muhim o‘zagi bo‘lgan fuqarolar demokratik haq-huquqlarini, erkinliklarini mislmiz ravishda kengayishiga sabab bo‘ldi. Bu jarayonlarni jumladan, Konstitutsiyamizning 98-moddasiga kiritilgan muhim demokratik o‘zgartish va qo‘shimchalarda kuzatishimiz mumkin. Uning asosida asosiy qonunimizning mazkur moddasiga ikki muhim siyosiy – huquqiy institut joriy etildi. YA’ni Bosh qomusimizda belgilanganidek, “O‘zbekiston Respublikasi Bosh vaziri nomzodi O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga saylovda eng ko‘p deputatlik o‘rinlarini olgan siyosiy partiya yoki teng miqdordagi eng ko‘p deputatlik o‘rinlarini qo‘lga kiritgan bir necha siyosiy partiya tomonidan taklif

etiladi.....O‘zbekiston Respublikasi Bosh vaziri va O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi o‘rtasida ziddiyatlar doimiy tus olgan holda Qonunchilik palatasi deputatlari umumiy soning kamida uchdan bir qismi tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti nomiga rasman kiritilgan taklif bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qo‘shma majlisi muhokamasiga Bosh vazirga nisbatan ishonchsizlik votumi bildirish haqidagi masala kiritiladi”¹¹.

Ma’lumki, 2015 yil 16 yanvarda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014 yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlariga va 2015 yilgi iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor vazifalariga bag‘ishlangan majlisi bo‘lib o‘tdi. Mazkur majlisda “2015 yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo‘l ochib berish-ustuvor vazifamizdir” mavzusida Prezidentimiz O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov tomonidan ma’ruza qilindi.

Jumladan, Davlatimiz rahbari ta’kidlaganidek, “O‘tgan yil yakunlarini sarhisob qilar ekanmiz, birinchi navbatda, iqtisodiyotimiz va uning etakchi tarmoqlarini rivojlantirish borasida barqaror yuqori o‘shish sur’atlariga erishganimizni ta’kidlash joiz. Mamlakatimiz yalpi ichki mahsuloti 8,1 foiz, sanoat ishlab chiqarish hajmi 8,3 foizga, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi 6,9 foiz, kapital qurilish 10,9 foiz, chakana savdo aylanmasi hajmi 14,3 foizga oshdi. Ishlab chiqarilgan mahsulotlarning qariyb 70 foizini yuqori qo‘shimcha qiymatga ega bo‘lgan tayyor tovarlar tashkil etdi. Iste’mol tovarlari ishlab chiqarish hajmi 2014 yilda 9,4 foiz, shu jumladan, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish 8,7 foiz, nooziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish 10 foizga o‘tdi. Inflyatsiya darajasi yil yakunlari bo‘yicha 6,1 foizni tashkil etdi.”¹¹.

Biz tanlab olgan taraqqiyot yo‘lining ulkan samaralarini e’tirof qilar ekan, dunyoning nufuzli eksport institutlaridan biri bo‘lgan Gallup World instituti aholining bahtiyorlik, hushkayfiyatlar Indeksi (Positive Experience Index) bo‘yicha o‘tkazgan tadqiqotlarga ko‘ra O‘zbekiston jahonning 138 ta mamlakati orasida 29-o‘rinni egallagan. Respublikamiz MDH mamlakatlari orasida ushbu indeks bo‘yicha birinchi o‘rinda turibdi. Qiyoslash uchun keltirib o‘tish joizki, mazkur indeks bo‘yicha Fransiya 34-o‘rinda, Finlyandiya 36-o‘rinda, Italiya 45-o‘rinda turibdi¹².

O‘zbekistonning XXI asrga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasi g‘oyalarini o‘zida mujassam etgan Prezident Konsepsiyasi mustaqil zamonaviy demokratik fuqarolik jamiyati barpo qilishining etakchi modeli sifatida yurtimiz ravnaqiga hizmat qilib borar ekan, bu o‘z navbatida mamlakatimiz istiqboli porloq ekanligidan dalolat beradi.

Nazorat savollar:

1. Taraqqiyotning “o‘zbek modeli”ning konseptual asoslarini ta’riflab bering.
2. O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida demokratik fuqarolik jamiyatini rivojlantirish vazifalarini qo‘yilishining siyosiy-ijtimoiy, ma’naviy asoslarini ta’riflang.
3. “Kuchli davlatdan kuchli fuqarolik jamiyati sari” g‘oyasining siyosiy, ijtimoiy, ma’naviy ahamiyatini ta’riflab bering.
4. Taraqqiyotning “o‘zbek modeli”ga tayangan holda amalga oshirilayotgan islohotlar zaminida fuqarolik jamiyatini rivojlantirish borasida erishilgan natijalar xususida ma’lumot bering.
5. “O‘zbek modeli ” jamiyat ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va ma’naviy hayot sohalarida qanday namoyon bo‘lmoqda?

2-MAVZU: . HARAKATLAR STRATEGIYASI – O‘ZBEKISTON MILLIY TARAQQIYOTI YANGI BOSQICHINING ASOSI

Reja:

- 1. Strategiya tushunchasi va uning mohiyati.**
- 2. “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmonning qabul qilinishi va uning tarixiy ahamiyati.**
- 3. Harakatlar strategiyasining jamiyat va davlat taraqqiyotidagi o‘rni.**

“Rivojlanish”, “taraqqiyot”, “barqaror rivojlanish”, “strategiya”, “konsepsiya” va “innovatsion rivojlanish” tushunchalarining mazmuni hamda umumiy qarashlar.

Mustaqil O‘zbekiston Milliy taraqqiyot modelining ishlab chiqilishi.

O‘zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy rivojlanishining ilmiy-metodologik asoslari va ustuvor yo‘nalishlari.

O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning Harakatlar strategiyasi - milliy taraqqiyotimizning yangi bosqichi.

“Inson manfaatlari hamma narsadan ustun”, “Xalq davlat idralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak”, “Xalq boy bo‘lsa, davlat ham boy va qudratli bo‘ladi” konseptual g‘oyalar – O‘zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida ko‘zda tutilgan islohotlarni hayotga tadbiq etishning asosi.

Taraqqiyot va yuksak rivojlanishga erishgan davlatlar tajribasiga ko‘ra, har bir xalq o‘z oldiga ulug‘ va istiqbol maqsadlarni qo‘yishi hamda uni amalga oshirish salohiyatlari bilan jahon hamjamiyatida munosib o‘rin egallaydi. Bugun O‘zbekiston ham o‘z tarixining ana shunday mas‘uliyatli chorrahasida turibdi, desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Binobarin, Prezident SHavkat Mirziyoev tomonidan ishlab chiqilgan Harakatlar strategiyasi istiqbolimiz taqdirini hal etuvchi muhim va yangi davr bosqichini ifodalovchi milliy g‘oyaga aylanmoqda.

Xo‘sh, strategiya nima? U xalqning maqsadlarini qanday ta‘minlaydi? Tanlagan maqsadlarning istiqbollari nimalarda namoyon bo‘ladi?

Strategiya — bu ta‘limotni izlash, ifodalash va rivojlantirish tizimi bo‘lib, u izchillik bilan va to‘liq amalga oshirilganda uzoq muddatli muvaffaqiyatni ta‘minlaydi.

XXI asrga kelib strategiya tushunchasi ancha kengaydi. Strategiya deb, dunyo miqyosida va davlat ichki hayotidagi iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy hamda boshqa sohalarida vujudga kelgan inqiroziy vaziyatlarni prognozlashtirish va bartaraf etishga qaratilgan boshqaruvni tashkil etish masalalariga doir tushunchalarni qamrab oladi. SHundan kelib chiqib, davlat strategiyasi bir biri bilan o‘zaro bog‘liq, lekin alohida xususiyat kasb etuvchi ko‘plab tushunchalarda ifodalanadi.

Strategiyaning mohiyati taktik vazifalarni belgilashdan iborat. Siyosat, strategiya va taktika — strategik rahbarlik va boshqaruv jihatlarini bilan bog‘liq uchta mustaqil kategoriyadir. Ularning farqi shundan iboratki, strategiya tasdiqlangan va amalga oshirish uchun qabul qilingan bo‘lsa, uning joriy qilinishi strategiyalashtirilayotgan ob‘ektning mayog‘iga aylanadi. Taktika esa strategik vazifalarni amalga oshirish bo‘yicha kundalik, oylik va yillik (joriy) rejalarni va ularning echimi bo‘yicha tadbirlarni taqozo etadi. Siyosat — bu strategiya va taktikani yagona samarali amal qiluvchi tizimga agregatsiya va integratsiya qilinishidir.

Ko‘rib turganimizdek, strategiyaning asl mohiyatida xalqimizning orzu-umidlari yo‘g‘rilgan g‘oyalardan tashkil topgan milliy mafkuraning ifodasi yotadi. Mafkuradan nusxa olib bo‘lmaganidek, davlatning strategik maqsadlarini ham boshqa davlat va xalqlarning tarixiy tajribasidan o‘zlashtirib yoxud nusxa olib bo‘lmaydi. Zero, har bir xalqning o‘ziga xos siyosiy-ijtimoiy, demografik, iqtisodiy, madaniy tarixi, tabiiy resurslari mavjud bo‘ladi. Aynan shu omillar ma‘lum ijtimoiy sharoit va imkoniyatlarni vujudga keltiradi.

Strategiyaning amalga oshirish eng mas‘uliyatli jarayon. Agar u real vaziyatni to‘liq qamrab olgan yaxlit va bir butun reja bo‘lsa, uning muvaffaqiyati ta‘minlanadi. Mabodo teskari bo‘lsa, unda

turg'unlik yuzaga keladi. Bunga sabab, noto'g'ri tahliliy ma'lumotlar, xulosalar, kutilmagan sharoitlar, resurslardan oqilona foydalana olmaslikdir. Strategiyaning baholash va nazorat qilish strategik rejalashtirishni mantiqiy yakunlovchi omili bo'lib hisoblanadi. U hodisalarning qayta aloqalanishini ta'minlash jarayonida strukturaviy bo'g'inlardagi bog'lanish imkoniyatlarini tahlil qiladi, baholaydi, aniqlaydi, xulosalar chiqaradi. Zaruratda strategik rejalarni o'zgartiradi.

Davlat strategik rejalari aniq va o'zgarmas tamoyillarga bo'ysundirilishi muhim. Ular islohotlarning bir maromda, izchil yo'nalishini ta'minlashga xizmat qiladi. Jumladan, rahbar o'z vazifalarini amalga oshirishida turli ilmiy sohalaridagi ma'lumotlar va xulosalar bilan qurollanmog'i, bundan tashqari, improvizatsiya qilmog'i, quyilgan vazifalar echimini topishda individual va kreativ yondashuvlarni tashkil etishi lozim. Mazkur tamoyillar oldin qabul qilingan qarorni o'zgartirish ehtimoli yoki o'zgaruvchan vaziyatdan kelib chiqib, qayta ko'rib chiqish imkoniyatini berishi zarur.

Strategik dastur va rejaning uyg'unligi hamda turli darajadagi qarorlarning mustahkam bog'liqligi muvaffaqiyatning kafolati. Mazkur birlik davlat organlarning strukturaviy bo'g'inlarida strategik harakatlarni birlashtirish, barcha funksional bo'lim rejalari bilan kelishuvi bilan ta'minlanadi. Ayni paytda strategiyaning amalga oshirish imkoniyatlarini tug'diradi. Strategik boshqaruv jarayonida dastur va rejani amalga oshirish uchun tashkiliy va huquqiy sharoitlar yaratilishi lozim.

Mazkur tamoyillar hokimiyat organlari faoliyatidagi ijro intizomining past sur'atlariga, shaxsiy mas'uliyatsizligiga barham beradi, kadrlar layoqati darajasini oshirishni talab qiladi, murakkab va chigal ish tartiblarini soddaga hamda tezkor yondashuvlar bilan o'zgartirishga xizmat qiladi. Eng muhimi, strategik yo'nalishlarni belgilashning mavhum va noma'lum jihatlarni oydinlashtirish orqali tartiblashtirishga erishiladi.

Istiqbol maqsadlarni qo'ygan davlatlarning aksariyati milliy strategik muvaffaqiyatlarni YAIMning o'sishida, fuqarolarining farovonlik darajasining yuksalishida, deb qaraydi. YAqin o'tmishda davlatning birlamchi vazifalari hosildorlikni oshirish, oltin-neftni ko'paytirish, armiyani mustahkamlash bilan izohlangan. Albatta, ushbu omillarni inkor etmagan holda bugun O'zbekistonda milliy qadriyatlar bilan qurollangan davlatning strategik maqsadi fuqarolarning g'oyaviy e'tiqodi, bilim-salohiyati, jamiyatdagi mukammal qonunlar va barqaror ijtimoiy institutlarning mavjudligini ta'minlash asnosida amalga oshirish ko'zda tutilmoqda.

Strategik maqsadlarning aynan inson kapitaliga va u orqali adolatli qonunlarning, faol ijtimoiy institutlar harakati tashkil etilishiga qaratilayotganligi bejizga emas. SHuning uchun har qanday islohotlar inson kapitalini rivojlantirish bilan amalda uning tamal toshi mustahkamlanadi.

Mamlakatimiz strategiyasi nafaqat ichki va tashqi siyosatdagi islohotlar sari tashlangan qadamda, balki, eng avvalo, davlatning xalqqa, xalqning davlatga bo'lgan munosabatini o'zgarayotganligida namoyon bo'lmoqda. YUrtimizda yashayotgan har qaysi inson millati, tili va dinidan qat'i nazar, erkin, tinch va badavlat umr kechirishi, bugun hayotdan rozi bo'lib yashashi davlatning bosh maqsadi sifatida strategik yo'nalishlar belgilanmoqda. Ular avvalo, rivojlantirilayotgan ijtimoiy sohalarida o'z ifodasini topmoqda. YOshlarga munosib ta'lim berish, zamonaviy kasb-hunarlar bilan qurollantirish, aholining salomatligini ta'minlash, nogironligi bo'lgan shaxslar, boquvchisini yo'qotganlar, yolg'iz keksalar, umuman, ko'makka muhtoj qatlamlarni qo'llab-quvvatlash davlatimiz rahbarining 2018 yil 28 dekabr kuni Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasida o'z tasdig'ini topdi.

Davlat va jamiyat qurilishi shunday bir murakkab tuzilmaki, uning tarkibidagi bir-biriga bog'liq bo'lgan va bir-birini to'ldiradigan soha va jabhalarni bir vaqtning o'zida jadal rivojlantirishni talab qiladi. Ularning har biri ikkinchisiga zamin yaratadi. Qaysidir asosiy soha avval rivojlanib, boshqa soha va tarmoqlar uchun lokomotiv vazifasini ham bajaradi. Albatta, bu jarayonda har bir sohaning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish, ob'ektiv tahlil qilish, o'z vaqtida tegishli chora-tadbirlar qabul qilish, ularni rivojlantirishning huquqiy asoslarini yaratish, samarali ishlash mexanizmlarini yangi texnologiyalar asosida tashkil etib berish kabi vazifalarni hal qilishni talab qiladi.

Davlatning harakatlar strategiyasi etaklovchi lokomotiv kuchi — bu davlat va uning organlari. Islohotlarning garovi va kafolati hokimiyatning samarali faoliyati bilan bog'liq hodisa. U boshqaruv

mahorati bilan uzoqqa mo'ljallangan maqsadlarni rejalashtiradi, siyosiy va ijtimoiy jarayonlarni idora qiladi, aholini safarbar etadi, mavjud resurslardan oqilona foydalanish va uni odilona taqsimot qilish vazifalarini amalga oshiradi. SHunday ekan, davlat va jamiyat boshqaruvi tizimlarini takomillashtirmasdan turib mamlakat hayotini modernizatsiya qilib bo'lmaydi. Modernizatsiya o'z umrini poyoniga etkazgan boshqaruv usullarini yangi sifat va talablar darajasiga ko'tarish bilan mamlakatni rivojlantirishga olib keladi. Bu jarayonlar bevosita mahalliy hokimiyatlarning hududlarni rivojlantirishga oid masalalarni hal etishda mustaqil qarorlar qabul qilishning huquqiy asoslarini shakllantirishni taqozo qiladi. SHu nuqtai-nazardan Prezidentimiz parlamentning muhim qarorlar qabul qilish va qonunlar ijrosini nazorat etish faoliyatini kuchaytirish, ijro hokimiyati tizimini optimallashtirish, ma'muriy islohotlarni davom ettirish va davlat boshqaruvida zamonaviy menejment usullarini keng qo'llash, davlat boshqaruvida samaradorlikni oshirish maqsadida davlat xizmatiga malakali mutaxassislarni jalb etishga qaratilgan yagona kadrlar siyosatini shakllantirish, mahalliy hokimiyat organlarining vakolat va mas'uliyatini qayta ko'rib chiqish, ularning mustaqilligini yanada oshirish vazifalarini belgilaydi.

Boshqaruvda adolatli davlat idora tizimlari shakllanmas ekan, qonun ustuvorligini ta'minlash va sud-huquq tizimini isloh qilishning ustuvor yo'nalishlari — ikkinchi uzviy bog'lanuvchi muhim tamoyil ta'minlanmaydi. Ular sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini ta'minlash, sudning nufuzini oshirish, sud tizimini demokratlashtirish va takomillashtirish orqali amalga oshiriladi. Bunday tizimning samarali faoliyati fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilishning real imkoniyatlarini vujudga keltiradi. Oliy sud — oliy hakam sifatida jamiyatning yaxshi-yomoni, foyda-ziyonini belgilab beruvchi ma'naviy barometrga aylanadiki, bunday ijtimoiy muhitda jinoyat qilishdan ko'ra bunyodkorlik qilish afzal bo'ladi. Sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini ta'minlash maqsadida sudyalikka nomzodlarni tanlash va tayinlash tizimini yanada takomillashtirish lozimligiga ahamiyat berishi strategik maqsadlarning izchil amaliyotini joriy etishga qaratilmoqda.

Jamiyatda adolatli boshqaruvning vujudga kelishi, shubhasiz, iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo'nalishlarini takomillashtirish imkoniyatini yaratadi. Ular makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash va yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlarini saqlash, tarkibiy o'zgartirishlarni chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning etakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish, uning raqobatbardoshligini oshirish, ayniqsa, qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish va jadal rivojlantirishning yangi innovatsion texnologiyalarining tatbiq etilishi imkoniyatlarini yaratadi. YA'ni rivojlanishning ichki qonuniyatlariga ko'ra, yangi sifat bosqichga ko'tarilishning murakkab, ammo takomillashgan shakllari paydo bo'ladi. Bu, o'z navbatida, iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish, xususiy mulk huquqini himoya qilish va uning ustuvor mavqeini yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojini rag'batlantirishga qaratilgan institutsional va tarkibiy islohotlarni amalga oshiradi. Natijada mavjud salohiyatdan samarali foydalanish orqali joylarda mutanosib ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish o'sish sur'atlari vujudga keladi.

Jamiyatda ijtimoiy ongning o'zgarishi bilan ijtimoiy munosabatlar ham rivojlanib boradi. Jamiyat va uning holati aslida inson ongining in'ikosi. Fuqarolar qanday ezgu amallar ma'rifati bilan qurollangan bo'lsa, ana shu ruhiy qudrat istaklarining hosilasini oladi. Bu jarayon ulkan to'liq sifatida millatning mushtarak maqsadlarida namoyon bo'ladi. U, o'z navbatida, ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida yangi tarmoqlarning, ishchi o'rinlarning paydo bo'lishiga, aholining real daromadi va shunga muvofiq turmush darajasining o'sib borishiga xizmat qiladi.

2017 yil 7 fevral kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli farmoni qabul qilindi. Unga ko'ra Mamlakatimizda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar milliy davlatchilik va suverenitetni mustahkamlash, xavfsizlik va huquq-tartibotni, davlatimiz chegaralari daxlsizligini, jamiyatda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik muhitini ta'minlash uchun muhim poydevor bo'ldi, xalqimizning munosib hayot kechirishi, fuqarolarimizning bunyodkorlik salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi.

Iqtisodiyotda ma'muriy-buyruqbozlikka asoslangan boshqaruv tizimidan mutlaqo voz kechilib, bozor islohotlari bosqichma-bosqich amalga oshirilgani va pul-kredit siyosati puxta o'ylab olib borilgani makroiqtisodiy barqarorlikni, iqtisodiyotning yuqori sur'atlar bilan o'sishini, inflyasiyani prognoz ko'rsatkichlari darajasida saqlab qolishni ta'minladi hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, fermerlik harakatini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar va qulay sharoitlar yaratilishiga xizmat qildi.

Ayni vaqtda mamlakatimiz bosib o'tgan taraqqiyot yo'lining chuqur tahlili, bugungi kunda jahon bozori kon'yunkturasi keskin o'zgarib, globallashuv sharoitida raqobat tobora kuchayib borayotgani davlatimizni yanada barqaror va jadal sur'atlar bilan rivojlantirish uchun mutlaqo yangicha yondashuv hamda tamoyillarni ishlab chiqish va ro'yobga chiqarishni taqozo etmoqda.

Olib borilayotgan islohotlar samarasini yanada oshirish, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, mamlakatimizni modernizatsiya qilish hamda hayotning barcha sohalarini liberallashtirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish maqsadida:

1. Aholi va tadbirkorlarni o'ylantirayotgan dolzarb masalalarni har tomonlama o'rganish, amaldagi qonunchilik, huquqni qo'llash amaliyoti va ilg'or xorijiy tajribani tahlil qilish, shuningdek keng jamoatchilik muhokamasi natijasida ishlab chiqilgan hamda quyidagilarni nazarda tutadigan **2017 — 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi** (keyingi o'rinlarda — Harakatlar strategiyasi) [1- ilovaga](#) muvofiq tasdiqlansin:

davlat va jamiyat qurilishini takomillashtirishga yo'naltirilgan demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va mamlakatni modernizatsiya qilishda parlamentning hamda siyosiy partiyalarning rolini yanada kuchaytirish, davlat boshqaruvi tizimini isloh qilish, davlat xizmatining tashkiliy-huquqiy asoslarini rivojlantirish, «Elektron hukumat» tizimini takomillashtirish, davlat xizmatlari sifati va samarasini oshirish, jamoatchilik nazorati mexanizmlarini amalda tatbiq etish, fuqarolik jamiyati institutlari hamda ommaviy axborot vositalari rolini kuchaytirish;

qonun ustuvorligini ta'minlash va sud-huquq tizimini yanada isloh qilishga yo'naltirilgan sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini hamda fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini mustahkamlash, ma'muriy, jinoyat, fuqarolik va xo'jalik qonunchiligini, jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklarning oldini olish tizimi samarasini oshirish, sud jarayonida tortishuv tamoyilini to'laqonli joriy etish, yuridik yordam va huquqiy xizmatlar sifatini tubdan yaxshilash;

iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va liberallashtirishga yo'naltirilgan makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash va yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlarini saqlab qolish, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish va jadal rivojlantirish, iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish bo'yicha institutsional va tarkibiy islohotlarni davom ettirish, xususiy mulk huquqini himoya qilish va uning ustuvor mavqeini yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojini rag'batlantirish, hududlar, tuman va shaharlarni kompleks va mutanosib holda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiy ettirish, investitsiyaviy muhitni yaxshilash orqali mamlakatimiz iqtisodiyoti tarmoqlari va hududlariga xorijiy sarmoyalarni faol jalb etish;

ijtimoiy sohani rivojlantirishga yo'naltirilgan aholi bandligi va real daromadlarini izchil oshirib borish, ijtimoiy himoyasi va sog'lig'ini saqlash tizimini takomillashtirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, arzon uy-joylar barpo etish, yo'l-transport, muhandislik-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilmalarni rivojlantirish hamda modernizatsiya qilish bo'yicha maqsadli dasturlarni amalga oshirish, ta'lim, madaniyat, ilm-fan, adabiyot, san'at va sport sohalarini rivojlantirish, yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish;

xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash, chuqur o'ylangan, o'zaro manfaatli va amaliy ruhdagi tashqi siyosat yuritishga yo'naltirilgan davlatimiz mustaqilligi va suverenitetini mustahkamlash, O'zbekistonning yon-atrofida xavfsizlik, barqarorlik va ahil qo'shnichilik muhitini shakllantirish, mamlakatimizning xalqaro nufuzini mustahkamlash vazifalari belgilandi.

Takrorlash uchun savollar

1. Strategiya so'zining ma'nosi.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947-sonli Farmoni nima haqida?
3. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmonning qabul qilinishi va uning tarixiy ahamiyati nimada?
4. Harakatlar strategiyasining jamiyat va davlat taraqqiyotidagi ahamiyati qanday?

3-MAVZU: DAVLAT VA JAMIYAT QURILISHI TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Reja:

- 1. Demokratik isloxotlarni chukurlashtirish va mamlakatni modernizatsiya qilishda Oliy Majlis palatalari, siyosiy partiyalarning rolini yanada kuchaytirish.**
- 2. Davlat bonuqaruvi tizimini islox qilish.**
- 3. Jamoatchilik bonuqaruvi tizimini takomillashtirish**

Jahon tarixida bir necha minglab yillar davlat hokimiyatini jamiyat va odamlar maqsadi hamda manfaatlari yo'lida xizmat qilishi uchun harakat qildi. Lekin, insoniyat va uning farovonligi uchun xizmat qiladigan hokimiyatga ega bo'lish muammosi echilmay qolaverdi. Faqat yangi davr – XVII asrdan boshlab hokimiyatlarni uchga bo'lish asnosida siyosiy elitani tiranlik yoki despotlik asosida davlat boshqaruviga yo'l qo'ymaslik haqida dastlabki zamonaviy nazariy qarashlar paydo bo'ldi.

O'zbekistonda haqiqiy demokratik prinsiplar va milliy manfaatlar asosida faoliyat yuritadigan ikki palatali professional parlament faqat mustaqillik davriga kelib shakllandi. Keyingi o'n yillikda bosqichma-bosqich ravishda parlamentga yangidan-yangi vakolatlarni berib borilishi, xalqimizning huquqiy madaniyatini o'sishi, siyosiy partiyalarning demokratik qadriyatlar asosida rivojlanishi natijasi o'laroq qonun chiqaruvchi hokimiyat o'zida rivojlangan mamlakatlardagi parlamentlarga xos sifat va belgilarni o'zida mujassamlashtirib bormoqda.

Qonstitutsiya va qonunlarga binoan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining mutlaq vakolatlari qonun chiqaruvchi hokimiyat faoliyatining mustaqil va demokratik tamoyillar asosida kechishini ta'minlay oladigan darajada belgilandi: Konstitutsiya va qonunlar qabul qilish, ularga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish, O'zbekiston Respublikasi ichki va tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlarini belgilash, davlatning strategik dasturlarini qabul qilish, qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatlari tizimi va vakolatlarini belgilash, mamlakat tarkibiga yangi davlat tuzilmalarini qabul qilish va ularni chiqarish haqidagi qarorlarni tasdiqlash, boj, valyuta va kredit, ma'muriy - hududiy tuzilish masalalarini qonun yo'li bilan tartibga solish. O'zbekiston Respublikasi chegaralarini o'zgartirish, Vazirlar Mahkamasi taqdimiga binoan respublika byudjetini qabul qilish va uning ijrosini nazorat etish, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni joriy qilish, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi, Oliy sudi, Oliy xo'jalik sudini saylash, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Bosh Vazir, uning birinchi o'rinbosari va o'rinbosarlarini, Vazirlar Mahkamasi a'zolarini, prokuror va uning o'rinbosarlarini tayinlash va lavozimlaridan ozod etish to'g'risidagi farmonlarini tasdiqlash, Prezident taqdimiga binoan Markaziy bank boshqaruvi raisini tayinlash va lavozimidan ozod etish, Prezidentning vazirliklar, davlat qo'mitalari va boshqa davlat boshqaruv organlarini tuzish va tugatish, umumiy yoki qisman safarbarlik e'lon qilish, favqulodda holat joriy etish, uning muddatini uzaytirish va to'xtatish to'g'risidagi farmonlarini tasdiqlash, xalqaro shartnomalarni va bitimlarni ratifikatsiya va denonsatsiya qilish, davlat mukofotlari va unvonlarini ta'sis etish, tumanlar, shaharlar, viloyatlarni tashkil etish, tugatish, nomini o'zgartirish va ularning chegaralarini o'zgartirish, Konstitutsiyada nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshirish va boshqalar.

Parlament islohotlarini yanada chuqurlashtirish natijasida ikki palatali parlament tashkil etildi, O'zbekiston Respublikasida qonun chiqaruvchi hokimiyati huquqiy davlat talablariga javob beradigan darjada faoliyat yurita boshladi. Muhimi, garchan endi qonunchilik jarayoni ancha

murakkablashgan bo'lsa-da, qabul qilingan qonunlarning sifati ancha oshdi. Qonunlarni qabul qilishda siyosiy partiyalarning roli kuchaydi. Qonun loyihalarini partiya fraksiyalarida oldindan ko'rib chiqish, Qonunchilik palatasi yalpi majlislarida huquqiy hujjatlar loyihalarini muhokama qilishda bu fraksiyalarning fikrlarini e'tiborga olish amaliyoti shakllandi.

2016 yil 11 apreldan boshlab kuchga kirgan O'zbekiston Respublikasining "Parlament nazorati to'g'risida"gi Qonuning 5-moddasiga binoan mamlakatda quyidagi parlament nazorati shakllari o'rnatildi: navbatdagi yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjetini, davlat maqsadli jamg'armalarining byudjetlarini hamda soliq va byudjet siyosatining asosiy yo'nalishlarini (bundan buyon matnda Davlat byudjeti deb yuritiladi) qabul qilish, shuningdek Davlat byudjeti ijrosining borishini ko'rib chiqish; O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining (bundan buyon matnda Vazirlar Mahkamasi deb yuritiladi) mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining eng muhim masalalari yuzasidan har yilgi ma'ruzasini ko'rib chiqish; O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining (bundan buyon matnda Bosh vazir deb yuritiladi) mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining ayrim dolzarb masalalari yuzasidan hisobotini eshitish; Qonunchilik palatasi, Senat majlislarida hukumat a'zolarining o'z faoliyatiga doir masalalar yuzasidan axborotini eshitish; O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasining (bundan buyon matnda Hisob palatasi deb yuritiladi) hisobotini eshitish; O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining hisobotini eshitish; O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi raisining hisobotini eshitish; O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvi raisining hisobotini eshitish; parlament so'rovi; Qonunchilik palatasi deputatining, Senat a'zosining so'rovi; Qonunchilik palatasi, Senat qo'mitalari tomonidan davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari rahbarlarining axborotini eshitish; qonun hujjatlarining ijrosi holatini, huquqni qo'llash amaliyotini Qonunchilik palatasining, Senatning qo'mitalari tomonidan o'rganish va qonunosti hujjatlarining qabul qilinishi yuzasidan ular tomonidan monitoringni amalga oshirish; parlament tekshiruvi.

Parlamentga berilgan nazorat huquqlarining salmog'idan ko'rinib turibdiki, mamlakatda bir vaqtning o'zida ham oliy vakillik, ham qonunlar yaratish, ham parlament nazoratini olib borishga qobul bo'lgan, huquqiy davlat sifatlariga mos qonun chiqaruvchi hokimiyat shakllandi. Parlament qonunlar va davlat byudjeti ijrosi yuzasidan hukumat va uning organlari faoliyatini nafaqat bemalol nazorat qila oladigan, balki jamiyatni konstitutsiyaviy huquqiy asoslar va qonunlarga rioya etgan holda yashashini ta'minlay boshladi.

Mamlakatda 2016 yilning so'nggi choragida SH.M.Mirziyoevning davlat rahbari etib saylanishi, uning Prezidentlik saylovida saylovchilarning mutlaq yuqori – 88,60 foiz ovozi olgan holda mamlakat Prezidenti etib saylanishi muhim va tarixiy voqelik sifatida tarixga kirdi. Qisqa davr – yarim yil ichida mamlakatda davlat boshqaruvini modernizatsiyalash, fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat qurish islohotlarini yanada chuqurlashtirishga doir qator huquqiy asoslar qabul qilinib, ular ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy hayotga jadallik bilan joriy etila boshlandi.

Hozirgi davrga kelib "mamlakatimiz bosib o'tgan taraqqiyot yo'lining chuqur tahlili bugungi kunda jahon bozorida kon'yunktura o'zgarib, raqobat tobora kuchayib borayotganini har tomonlama hisobga olishni, shu asosda davlatimizni yanada barqaror va jadal sur'atlar bilan rivojlantirish uchun mutlaqo yangicha strategik yondashuv va tamoyillarni ishlab chiqish va amalga oshirishni taqozo etayotganligini" e'tiborga olgan holda, shuningdek "olib borilayotgan islohotlar samarasini yanada oshirish, davlat va jamiyat rivojini yangi bosqichga ko'tarish, hayotning barcha sohalarini liberallashtirish, mamlakatimizni modernizatsiya qilish bo'yicha eng muhim ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish maqsadida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-2021yillarga mo'ljallangan «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmonini qabul qilinishi mamlakatda fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning yangi bosqichini boshlanganligini anglatadi. Unda 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi (keyingi o'rinlarda – Harakatlar strategiyasi) mujassamlashtirishning ustuvor yo'nalishlarini o'zida ifodalaydi. Bu yo'nalishning dastlabki vazifasi sifatida

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmonida (bundan keyin Harakatlar strategiyasi deyiladi) “davlat hokimiyati tizimida Oliy Majlisning rolini oshirish, uning mamlakat ichki va tashqi siyosatiga oid muhim vazifalarni hal etish hamda ijro hokimiyati faoliyati ustidan parlament nazoratini amalga oshirish bo‘yicha vakolatlarini yanada kengaytirish”ga doir strategik vazifa qo‘yildi.

Mazkur vazifa mamlakatni modernizatsiya qilishda Oliy Majlis palatalari va siyosiy partiyalarning rolini yanada kuchaytirish qaratildi. Harakatlar dasturida Oliy Majlisning hokimiyatlar bo‘linishi prinsipiga asosan boshqa hokimiyat tarmoqlari bilan muvozanatni va o‘zaro bir-birlarini tiyib turishni ta‘minlash, uning davlat davlat boshqaruvidagi ishtirokini oshirish maqsadlarida “Parlament nazorati to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuniga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritishga haqida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonuni loyihasini ishlab chiqish, loyihada Oliy Majlis Qonunchilik palatasining deputati va Senat a‘zosi tomonidan parlament nazorati shakli sifatida mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatini o‘rganib, tahlil qilish hamda uning natijalari bo‘yicha tegishli choralar ko‘rish, Oliy Majlisning tadbirkorlik sub’ektlari huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo‘yicha vakili (biznes ombudsman)ni (bundan keyin - biznes ombudsman) parlament nazorati sub’ekti sifatida belgilanishi ko‘rsatildi.

Harakatlar strategiyasida Prezident SH.M.Mirziyoev ilgari surgan - “Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak” – prinsipini ijtimoiy-siyosiy hayotda amalga oshirishga doir dasturiy maqsadlar ham mujassamlashgan. SHuning uchun ham O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining joylarda ishlarning holatini o‘rganish va xalq bilan muloqot qilishga doir faoliyatini tubdan takomillashtirishga oid Oliy Majlis palatalari Kengashlarining qo‘shma qarori loyihasini ishlab chiqish, unda hududlardan saylangan deputat va senatorlar har oyda 10-12 kun davomida bir tumanda bo‘lib, davlat hokimiyati organlari faoliyatini o‘rganib, tahlil qilishi, tegishli rahbarlarning hisobotini xalq deputatlari Kengashlari sessiyasi muhokamasiga kiritishi hamda tegishli xulosalar berishi, shuningdek Qonunchilik palatasi Spikeri va Senat Raisi ishtirokida o‘rganish natijalari bo‘yicha tegishli xalq deputatlari Kengashlari sessiyalarini o‘tkazish, Oliy Majlis Senati tomonidan har bir viloyatda navbatma-navbat namunaviy xalq deputatlari Kengashlari ishini tashkil etish nazarda tutilmoqda. Agar parlamentning xalq irodasi va manfaatlari asosida faoliyat yuritishi hamda qonunlar qabul qilishi eng asosiy demokratik qadriyatlardan biri ekanligiga e‘tibor bersak, deputatlar va Senat a‘zolarining o‘z saylovchilari bilan o‘zaro muloqotlari, joylardagi muammolardan habardor bo‘lishi, ularning echimlarini topishda ishtirok etishi, mahalliy vakillik organlarini jonlanishiga ko‘maklashishi mamlakatimizda fuqarolik jamiyati unsurlarini rivojlanishiga shart-sharoitlar yaratadi. CHunki, oliy vakillik organi deputati avvalambor o‘z saylov okrugidagi fuqarolarning vakili, Senat a‘zosi esa o‘zi saylangan mintaqqa mahalliy davlat hokimiyati organlarining vakilidir. SHuning uchun ham parlament a‘zolarining xalq ichida ko‘proq faoliyat yuritishi davlatimiz barqarorligini yanada mustahkamlash omillaridan biridir.

2. Qonun ijodkorligi faoliyatining sifatini qabul qilinayotgan qonunlarni amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va sud-huquq islohotlari jarayoniga ta’sirini kuchaytirishga yo‘naltirilgan holda tubdan oshirish

Harakatlar strategiyasida “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining tadbirkorlik sub’ektlari huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo‘yicha vakili (biznes ombudsman) to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonuni loyihasini ishlab chiqish, unda yangi tashkil etiladigan ombudsmanga quyidagi vakolatlarni berish nazarda tutildi: tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish, tadbirkorlik sub’ektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish sohasida davlat siyosatini shakllantirish va amalga oshirishda ishtirok etish; tadbirkorlik sub’ektlarining faoliyati tekshirilayotganda ularni huquqiy qo‘llab-quvvatlash; tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risidagi qonun hujjatlari normalari va talablarining amalda ro‘yobga chiqarilayotganligini o‘rganish; qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlarning tadbirkorlik faoliyati amalga oshirilishiga ta’siri samaradorligini baholash; davlat organlari, huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat qiluvchi

organlar, shuningdek, mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan tadbirkorlik sub'ektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishi yuzasidan nazoratni amalga oshirish va hokazo.

Biznes ombudsmanni tashkil etishdan asosiy maqsad mamlakatdagi tadbirkorlik sub'ektlarining qonuniy huquq va manfaatlarini himoya qilish sohasidagi qonunlar va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 5 oktyabrda qabul qilingan "Tadbirkorlik faoliyatining jadal rivojlanishini ta'minlashga, xususiy mulkni har tomonlama himoya qilishga va ishbilarmonlik muhitini sifat jihatidan yaxshilashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni ijrosi bajarilishi ustidan parlament nazorati o'tkazishdan iborat bo'lishi nazarda tutilmoqda. SHuningdek, biznes-ombudsman har bir fuqarolik jamiyati uchun xos bo'lgan huquq - mamlakat fuqarolarining iqtisodiy huquqlarini himoyalash va ta'minlashning asosiy instituti sifatida faoliyat yuritishi muqarrardir.

Ko'rinib turibdiki, biznes ombudsmanga berilishi nazarda tutilayotgan huquqlar va vakolatlar mamlakat iqtisodiyotining asosi bo'lgan – tadbirkorlar va fermerlarning ish salohiyati, uddaburonligi, ishchanligi va g'ayrat-shijoatini to'liq ravishda ro'yobga chiqara olishlari uchun shart-sharoitlar yaratadi. Mulkdorlar sinfini bu kabi huquqiy asoslar va institutlar vositasida himoyalash, ular huquq va erkinliklarini ta'minlashga doir alohida davlat siyosati uchun asos solinishi – bu mamlakatimizning rivojlangan mamlakatlar uchun xos bo'lgan huquqiy davlat sari intilayotganligini anglatadi.

Harakatlar strategiyasida "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni loyihasini ishlab chiqish, unda mazkur qonunning normalarini "Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to'g'risida"gi, "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqqligi to'g'risida"gi, "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi, "Parlament nazorati to'g'risida"gi qonunlarga moslashtirish, ombudsman mintaqaviy vakillarining huquqiy maqomi, vakolat va majburiyatlarini belgilash nazarda tutiladi.

Bu strategik vazifalarni ilgari surilishi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 28 dekabrda qabul qilingan "Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoniga binoan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti devoni ishlar boshqarmasining Fuqarolar qabulxonasi negizida tuzilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq qabulxonasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida, shuningdek har bir tuman va shaharda (tumanga bo'ysunuvchi shaharlardan tashqari) tuzilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq qabulxonalari (bundan keyin – xalq qabulxonalari) va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining virtual qabulxonasi (bundan keyin – Virtual qabulxona) vazifalari va vakolatlarini belgilanishi bilan uzviy ravishda bog'liqdir.

Prezident farmonida ularning aholi bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqotni tashkil etish, jismoniy va yuridik shaxslarning huquq va erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini to'laqonli himoya qilishga qaratilgan, jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari (bundan buyon – murojaatlar) bilan ishlashning sifat jihatidan yangi va samarali tizimi faoliyatini ta'minlash, fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga, Oliy Majlisga, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti devoniga, Hukumatga, davlat boshqaruvi organlariga, sud, huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat organlariga, mahalliy davlat hokimiyati organlariga, boshqa davlat tashkilotlariga (bundan buyon – davlat organlari) va xo'jalik boshqaruvi organlariga murojaat qilishga oid konstitutsiyaviy huquqlarining so'zsiz amalga oshirilishi uchun sharoitlar yaratish, Xalq qabulxonalari va Virtual qabulxonaga kelib tushgan hamda tegishliligi bo'yicha davlat organlari va xo'jalik boshqaruvi organlariga yuborilgan murojaatlar ko'rib chiqilishi ustidan tizimli monitoring va nazoratni amalga oshirish, Xalq qabulxonalari va Virtual qabulxonaga kelib tushayotgan murojaatlarning qayd etilishi, umumlashtirilishi, tizimlashtirilishi va ko'rib chiqilishi ustidan nazorat qilinishi bo'yicha yagona elektron axborot tizimini joriy etish va yuritish yo'li bilan murojaatlar bilan ishlashda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish kabi vazifalar belgilangan. SHu bilan birga, "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqqligi to'g'risida"gi, "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi, "Parlament nazorati to'g'risida"gi qonunlarni qabul qilinishi bilan mamlakatda parlament nazoratini amalga oshirishning hozirgi davrga – fuqarolik

jamiyati va huquqiy davlatga xos bo'lgan darajaga ko'tarish dolzarb vazifaga aylangan edi. SHuning uchun ham Oliy Majlisning Inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) yuqorida qayd etilgan qonunlarda nazarda tutilgan qonunlar ijrosi, ularning shaffofligini ta'minlash jarayonlarini parlament nazorati ostiga olishga qator vakolatlar beradi, fuqarolarning o'z qonuniy huquq va erkinliklarini buzilayotganligiga doir murojaatlarini adolatli va samarali tarzda hal etishga imkoniyatlar yaratadi. Parlamentning inson huquq va erkinliklarini himoyalash va ta'minlashga doir faoliyatini olib boradigan Oliy Majlisning Inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman)ning huquqi va mustaqil institut sifatida faoliyat yuritishi kafolatlanadi.

Harakatlar strategiyasida davlatning tashqi siyosatini amalga oshirishda Oliy Majlis palatalarining roli va mavqeini oshirishga doir O'zbekiston Respublikasi qonunining loyihasini ishlab chiqish, unda Oliy Majlis palatalarining davlat tashqi siyosatini amalga oshirishda, uni xalqaro huquq normalarining milliy qonunchilikka implementatsiya qilinishi ustidan nazorat vakolatlari bilan ta'minlash, xorijiy davlatlar parlamentlari bilan parlamentlararo hamkorlik guruhlari ishini tashkil etishning huquqiy mexanizmi takomillashtirish, mamlakatning milliy manfaatlarini ro'yobga chiqarishda parlament diplomatiyasidan keng ravishda foydalanish imkoniyatlari kengaytirishga doir maqsadlar ilgari surilishi uchun huquqiy asoslarni takomillashtirish nazarda tutildi. Mazkur qonunning qabul qilinishi natijasida davlatimiz tashqi siyosatini yanada demokratlashtirish, jahondagi mamlakatlar bilan tinchlik va barqarorlikni ta'minlashda hamkorlik qilish, milliy manfaatlarni xalqaro maydonda ifoda etish, jahon integratsiyasiga yanada chuqurroq kirib borish kabi jarayonlar huquqiy asoslarini rivojlantirish, bu sohada parlamentning rolini oshirishga keng imkoniyatlar yaratishi muqarrardir.

Harakatlar strategiyasida aholining senatorlar va deputatlar bilan o'zaro munosabatlarini, Oliy Majlisning xalq bilan muloqotini takomillashtirish maqsadida "Elektron parlament" tizimini joriy etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturini ishlab chiqish, uni qabul qilishga doir O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori loyihasini tayyorlash, unda milliy parlament faoliyati samaradorligi va shaffofligini oshirish, parlament faoliyatiga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish vositasida xalq bilan muloqotni takomillashtirish, deputatlarga saylangan saylov okruglari joylashgan mahalliy hokimiyat idoralarining qarorlarini yuborish, shuningdek mazkur hududdagi vaziyatdan doimiy ravishda xabardor bo'lib turish imkonini yaratish vazifalarini belgilash nazarda tutilmoqda.

"Elektron parlament" tizimini rivojlantirish mamlakatimizda parlamentning hokimiyatlar bo'linishi prinsipini amalga oshirishdagi rolini yanada oshiradi, parlamentning saylov okruglaridagi fuqarolar, mahalliy vakillik organlari bilan o'zaro muloqoti va aloqalarini shakllantiradi, ular bilan elektron hamkorlik tizimini shakllanishiga shart-sharoitlar yaratadi. Parlament palatalarida foydalaniladigan ma'lumotlar bazasi va axborot resurslarini loyihalashtirish, ishlab chiqish va birlashtirish mexanizmini nazarda tutadigan ushbu tizimni shakllantirishga yagona texnologik yondashuvni ta'minlaydi. Ko'rinib turibdiki, "Elektron parlament" vositasidagi axborot kommunikatsiya vositalari parlament palatalari va fuqarolar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni bog'lab turuvchi vosita vazifasini bajarishdan tashqari fuqarolarning turli manfaatlarini qonunlarga tashuvchi va parlamentda ifoda etuvchi institut sifatida namoyon bo'ladi. Bu holat o'z-o'zidan fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faollashishiga ta'sir ko'rsatadi. Albatta, bu jarayonda fuqarolar ijtimoiylashuvining asosiy komponentlaridan biri – fuqarolarning ijtimoiy va siyosiy ongi ham oshib boradi.

3. Siyosiy tizimni rivojlantirish, davlat va jamiyat hayotida siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirish, ular o'rtasida sohlom raqobat muhitini shakllantirish.

Harakatlar strategiyasida siyosiy partiyalar deputatlik guruhlarining mahalliy ijro hokimiyati organlari faoliyati ustidan nazorat qilishdagi huquq va vakolatlarini kengaytirishga qaratilgan "Siyosiy partiyalar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni loyihasini ishlab chiqish, unda quyidagilarni - partiya guruhlari tomonidan mahalliy xalq deputatlari Kengashlari sessiyalarida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish masalalarini ko'rib chiqish, mahalliy ijroiya hokimiyati organlari

mansabdor shaxslarining hisobotlarini eshitish haqidagi takliflarni kiritish, tuman (shahar) hokimi nomzodini viloyat hokimi tegishli xalq deputatlari Kengashlaridagi partiya guruhlarining har biri bilan maslahatlashuvlar o'tkazilganidan so'ng xalq deputatlari tuman (shahar) Kengashiga tasdiqlash uchun taqdim etish, xalq deputatlari mahalliy Kengashlaridagi partiya guruhlariga viloyatlar va Toshkent shahar hokimlariga tegishliligi bo'yicha tuman (shahar) hokimlarining, shuningdek mahalliy ijroiya hokimiyati organlari rahbarlarining qoniqarsiz faoliyati haqida xulosalarni taqdim etish huquqini berish, Qonunchilik palatasi deputatlarining joylardagi jamoatchilik vakillari sifatida tegishli siyosiy partiya hududiy bo'limlarining vakillarini biriktirib qo'yish kabi muhim faoliyat yo'nalishlarini tartibga solish nazarda tutildi.

Mamlakatda "saylovchilar (fuqarolar) – siyosiy partiyalar – parlamentdagi siyosiy partiyalar fraksiyalari (mahalliy vakillik organlaridagi partiya guruhleri) – qonunlar, me'yoriy hujjatlar, davlat organlari qarorlari" sxemasi asosida fuqarolarning manfaatleri va irodalarini davlat hokimiyati, jumladan, mahalliy hokimiyat organlari faoliyatida ifodalaydi. Boshqacha aytganda, mahalliy davlat boshqaruvi xalq manfaatleri asosida faoliyat yuritadigan organ sifatida namoyon bo'ladi.

Harakatlar strategiyasi asosida partiya guruhlariga yangi huquqlar va vakolatlar berilishi mahalliy vakillik organlarini faoliyatini kuchaytirish, bu borada siyosiy partiyalar vositasida mahalliy deputatlarning rolini oshirishga shart-sharoitlar yaratadi, mahalliy vakillik organlarida shakllangan partiya guruhleri ishini faollashtirish, ularning tashkiliy jihatdan ta'sirchan kuchga aylanishi, hududdagi muammolarni ko'tarib chiqish, ularni echimlarini topishga doir faoliyatini jonlashtirish uchun zamin tayyorlaydi. Ayniqsa, siyosiy partiyalar o'rtasidagi o'zaro raqobatchilik markazini partiya guruhleri o'rtasida ro'y berishiga muhim ahamiyat berish, turli hil dasturiy va g'oyaviy maqsadlar o'rtasidagi munozaralar, aholi o'rtasida o'z elektorati qarashlariga ta'sir etish mexanizmlarini shakllantirish sohasida tajribalarning shakllanishi fuqarolik jamiyatiga xos muhitni shakllanishiga olib keladi.

Siyosiy partiyalarning mahalliy vakillik organlarida partiya guruhleri rolini oshirishdan asosiy maqsad - muhim davlat qarorlari qabul qilishni va davlat hokimiyati organlarini shakllantirishni xalq irodasi va xohish istagi asosida amalga oshirishdan iboratdir. Xalqning siyosiy manfaatleri va irodasini ifoda etish, ularni himoya qilishning asosiy instituti, bu – siyosiy partiyalarni demokratik talablar darajasida rivojlantirishdir.

Mahalliy vakillik organlaridagi partiyaviy guruhlarining o'zaro munosabatlarini muvofiqlashtirib turadigan, bu kabi munosabatlarni mahalliy hududlar iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsata olishiga shart-sharoitlar yaratib beradigan me'yoriy xujjatlarni yanada takomillashtirish fuqarolarning manfaatlarini mahalliy vakillik organlarida ifodalash va himoyalash uchun shart-sharoitlar yaratadi. Mahalliy Kengashlardagi partiyaviy guruhlarining o'zaro munosabatlarini muvofiqlashtirib turadigan, bu kabi munosabatlarni mahalliy hududlar iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsata olishiga shart-sharoitlar yaratib beradigan me'yoriy xujjatlarni yanada takomillashtirish partiyaviy guruhlarining faoliyatini yangi bosqichga olib chiqishi muqarrardir.

Harakatlar strategiyasida Vazirlar Mahkamasining Oliy Majlis palatalaridagi Doimiy vakili (bundan keyin – Doimiy vakil) lavozimini ta'sis etish, uning doimiy vazifasi qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlarning qonun ijodkorligi sohasida, shuningdek ijro etuvchi hokimiyat faoliyati ustidan parlament nazoratini tashkil etishda o'zaro hamkorligi samaradorligini oshirishga qaratilishi ko'rsatildi. Bu kabi Doimiy vakil instituti barcha rivojlangan davlatlarda parlament va hukumat o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni mustahkamlashning alohida bir bo'g'ini sifatida o'zini namoyon qilmoqda. Bu kabi hamkorlik ijro hokimiyatining qonunlar loyihasini takomillashtirishdagi rolini oshirga, qonunlar ijrosini samaradorligini ta'minlashga, hukumat va parlament o'rtasidagi aloqalarni tezkorlik bilan amalga oshirishga, qonun ijodkorligi jarayonida ijro etuvchi hokimiyat nuqtai nazariga e'tibor berilishini ta'minlaydi.

4. Jamoatchilik boshqaruvi tizimini takomillashtirish

YUrtimizda mustaqillik yillarida har bir yilni ma'lum bir sohaning samarali islohotiga qaratish maqsadida alohida nom bilan atash va ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy islohotlar barobarida ma'lum bir yo'nalishni tubdan yaxshilashga qaratish an'anasi shakllandi. SHu an'anani davom ettirgan holda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 24 yilligini nishonlash marosimida Prezident SH.Mirziyoev 2017 yilni yurtimizda "Xalq bilan muloqot va inson manfaatlarini yili" deb e'lon qildi. Bundan maqsad, mamlakatdagi demokratlashtirish jarayonlari samaradorligi va sifatini tubdan yaxshilash, fuqarolarning erkinliklari, huquqlari, munosib turmush tarzi va manfaatlarini ta'minlash, bunda davlat idoralari mas'uliyatini kuchaytirish, xalq bilan ochiq muloqotlarni yo'lga qo'yishda yangi samarador vositalar va usullarni joriy etish, „Inson manfaatlarini — barcha narsadan ustun“ shiori ostida ish olib borish hisoblanadi. Prezident SH.Mirziyoev davlat va boshqaruv organlari, huquqni muhofaza qiluvchi tashkilot mutasaddilari faoliyatiga nisbatan ta'kidlaganlaridek, *“Biz keyingi paytda odamlar bilan muloqot qilishni unutib qo'ydik. Ularning ichiga kirib, ochiq va samimiy gaplashish, dardini eshitish bizning faoliyatimizda, afsuski, oxirgi o'ringa tushib qoldi”*². Xalq qabulxonalarining barcha hududlarda ish boshlagani, xalq bilan keng miqyosda muloqot olib borilayotgani davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiq-oshkoraligini ta'minlash bo'yicha olib borilayotgan ishlarni yangi bosqichga olib chiqdi.

PM.gov.uz portali – O'zbekiston Respublikasi Prezidenti (2016 yil 23 dekabrda qadar Bosh vazir) virtual qabulxonasining faoliyatiga 4 oy to'ldi. Ushbu davr mobaynida **334 ming**dan ortiq murojaatlarning ko'rib chiqilganligi (jami kelib tushgan murojaatlar 2017 yil 24 yanvar holatiga **409 ming**ni tashkil etgani) portalning jamiyat hayotida o'z o'rnini borligidan dalolatdir³.

Hukumatning virtual portali ish boshlagani, mamlakatimizning barcha hududlarida xalq qabulxonalarining ochilishi, 2017 yilning Xalq bilan muloqot va inson manfaatlarini yili, deb e'lon qilinishi jamoatchilik nazoratini keng miqyosda rivojlantirish uchun ulkan imkoniyatlar yaratdi. Xalq qabulxonalarining barcha hududlarda ish boshlagani, xalq bilan hech bir mamlakatda uchramaydigan miqyosda keng muloqot olib borilayotgani davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini ildam rivojlantirish uchun imkoniyat yaratdi. CHunki xalq qabulxonasiga kelgan yoki mansabdor shaxslar bilan bevosita muloqotda ishtirok etayotgan fuqarolar ayni paytda davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari vakillari bo'lgan o'sha mansabdor shaxslarga savollar berish, so'rovlar va takliflar kiritish orqali jamoatchilik nazoratini amalga oshiradilar.

Harakatlar strategiyasida Prezident SH.M.Mirziyoev ilgari surgan - "Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak" – prinsipini ijtimoiy-siyosiy hayotda amalga oshirishga doir dasturiy maqsadlar ham mujassamlashgan. SHuning uchun ham O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining joylarda ishlarning holatini o'rganish va xalq bilan muloqot qilishga doir faoliyatini tubdan takomillashtirishga oid **Oliy Majlis palatalari Kengashlarining qo'shma qarori** loyihasini ishlab chiqish, unda hududlardan saylangan deputat va senatorlar har oyda 10-12 kun davomida bir tumanda bo'lib, davlat hokimiyati organlari faoliyatini o'rganib, tahlil qilishi, tegishli rahbarlarning hisobotini xalq deputatlari Kengashlari sessiyasi muhokamasiga kiritishi hamda tegishli xulosalar berishi, shuningdek Qonunchilik palatasi Spikeri va Senat Raisi ishtirokida o'rganish natijalari bo'yicha tegishli xalq deputatlari Kengashlari sessiyalarini o'tkazish, Oliy Majlis Senati tomonidan har bir viloyatda navbatma-navbat namunaviy xalq deputatlari Kengashlari ishini tashkil etish nazarda tutilmoqda. Agar parlamentning xalq irodasi va manfaatlarini asosida faoliyat yuritishi hamda qonunlar qabul qilishi eng asosiy demokratik qadriyatlardan biri ekanligiga e'tibor bersak, deputatlar va Senat a'zolarining o'z saylovchilari bilan o'zaro muloqotlari, joylardagi muammolardan habardor bo'lishi, ularning echimlarini topishda ishtirok etishi, mahalliy vakillik organlarini jonlanishiga ko'maklashishi mamlakatimizda fuqarolik jamiyati unsurlarini rivojlanishiga shart-sharoitlar yaratadi. CHunki, oliy vakillik organi deputati avvalambor o'z saylov okrugidagi fuqarolarning vakili, Senat a'zosi esa o'zi saylangan mintaqada mahalliy davlat hokimiyati organlarining vakilidir. SHuning uchun ham parlament a'zolarining xalq

² Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқ. Халқ сўзи, 8 декабрь, 2016 йил.

³ <https://pm.gov.uz/uz/news/view?id=36>

ichida ko‘proq faoliyat yuritishi davlatimiz barqarorligini yanada mustahkamlash omillaridan biridir.

SHu sababli fuqarolik jamiyatining eng asosiy tamoyillaridan kelib chiqqan holda davlatni boshqarishda hukumat bilan xalq orasidagi muloqotni tashkil etish, fuqarolarni tashvishga solayotgan, muammolar tug‘dirayotgan savollarni vaqtida o‘rganish va ularga hal qilish maqsadida 2017 yilgi davlat dasturining birinchi galdagi vazifalarida samarali muloqot mexanizmlarini tashkil qilish rejalashtirildi va bir vaqtning o‘zida bu rejalar amalga oshirilmoqda:

Joylarda “xalq qabullari” ni joriy etishning tashkiliy-amaliy, huquqiy, moddiy-texnik va moliyaviy asoslarini belgilash, fuqaro murojaatlari eng ko‘p kuzatiladigan sohalardagi byurokratik to‘siqlarni va muammolarni bartaraf etish bo‘yicha chora-tadbirlar qabul qilinishini ta’minlanmoqda. Aholiga talab katta bo‘lgan davlat xizmatlarini «yagona darcha» tamoyili bo‘yicha bir muassasa orqali ko‘rsatish tizimini takomillashtirish bo‘yicha chora-tadbirlar qabul qilindi. SHunga ko‘ra davlat organlari faoliyatida zamonaviy axborot texnologiyalari o‘rnini kengaytirish, «Elektron hukumat» tizimini samarali rivojlantirish borasidagi choralar-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

O‘zbekistonda jamoatchilik nazoratiga konstitutsiyaviy maqom berilgan. O‘zbekistonda fuqarolar jamiyat va davlat ishlarini boshqarishdagi ishtiroki, jumladan, davlat organlarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini rivojlantirish va takomillashtirish yo‘li bilan amalga oshiriladi. Mamlakatda fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi jamoatchilik nazoratining shakllanishi va rivojlanishi bilan bevosita bog‘liq. Bir tomondan, jamoatchilik nazoratining rivojlanishi fuqarolik jamiyatining rivojlanishi yo‘lidagi to‘siqlarni bartaraf etishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan fuqarolik jamiyati rivojlanib borgan sari jamoatchilik nazorati uchun kengroq imkoniyatlar va istiqbollar paydo bo‘ladi. Rivojlangan va keng quloch yoygan jamoatchilik nazoratini fuqarolik jamiyatisiz tasavvur qilib bo‘lmaganidek, fuqarolik jamiyatining rivojlanishini ham jamoatchilik nazoratisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Jamoatchilik nazoratining mavjudligi va qanchalik keng tarmoq yoygani, aytish mumkinki, fuqarolik jamiyatining rivojlanish darajasidan guvohlik beruvchi eng muhim mezonlardan biridir.

Fuqarolik jamiyati jamoatchilik nazorati rivojlanishi uchun imkoniyatlar yaratishining sababi shundaki, tom ma’nodagi samarali, mustaqil va xolis nazoratni iqtisodiy va siyosiy jihatdan erkin fuqarolar va ularning birlashmalarigina amalga oshirishi mumkin.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, modernizatsiyalash sharoitida jamoatchilik nazorati mazmunida muhim o‘zgarishlar o‘z ifodasini topadi. Bu esa, faoliyat sub’ekti bo‘lgan har bir shaxs o‘z zimmasiga muayyan majburiyatlarni olish bilan birga, boshqalardan, davlat hokimiyati organlaridan ularning zimmasidagi majburiyatlarni, vazifalarni bajarishlarini talab qilish huquqini beradi.

Mamlakatning barqaror rivojlanishida jamiyat va shaxsning munosabatlarini tartibga soluvchi asosiy mexanizmlardan biri bo‘lgan davlat nazorati muhim rol o‘ynaydi. Ayni paytda, jamiyat, undagi fuqarolik institutlari va barcha fuqarolar jamoatchilik nazorati orqali davlat va boshqaruv sub’ektlarining faoliyatini mavjud ijtimoiy me’yorlar, qadriyatlar, huquqiy andozalar yordamida nazorat qiladi.

Davlat boshqaruvi organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratining zarurligini buyuk faylasuflar asoslab berishgan. Masalan, Aristotel o‘zining asarlarida xalqning mansabdor shaxslar va hukmdorlar ustidan nazoratini davlatning siyosiy baqarorligi hamda gullab-yashnashining eng muhim shartlaridan biri deb hisoblagan.ⁱ

Abu Nasr Forobiyning «Fozil odamlar shahri» asarida ham hukmdorlarning aholi oldida hisob berib turishlari va ularning qonunlarga so‘zsiz buysunishlari zarurligi alohida ta’kidlanadi.ⁱⁱ

Jamoatchilik nazoratining maqsadi davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining mavjud qonunlarga mosligini tekshirishdan iborat. Jamoatchilik nazoratining sub’ektlari kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar, mahalla va boshqa jamoat birlashmalar hisoblanadi.

Mamlakatimizda o‘tkazilayotgan tub ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning 2016 yil kuzidan boshlangan yangi bosqichi jamoatchilik nazoratini rivojlantirishga yangi talablar qo‘ydi va ayni paytda yangi imkoniyatlar ochdi. Jamoatchilik nazorati oldiga yangi talablar qo‘yilishi shu bilan

izohlanadiki, belgilangan yangi vazifalar, Harakatlar strategiyasini to'la amalga oshirish jamoatchilik nazoratini keskin kuchaytirishni taqozo qiladi. Ikkinchi tomondan, Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan sa'y-harakatlar davlat hokimiyati organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirishning dolzarbligini yanada oshirib yuboradi.

Jamoatchilik nazoratining eng muhim shartlaridan hisoblanadigan "Davlat hokimiyati va boshqaruv organlari faoliyatining oshkoraligi to'g'risida"gi qonun 2013 yilda qabul qilingan va uni bajarish bo'yicha 2013-2014 yillarda Samarqand va Buxoro viloyatlarida o'tkazilgan eksperiment ijobiy natijalar bergan bo'lsa, **O'zbekiston Respublikasini rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi** bunday oshkoralikni butun mamlakat miqyosida ta'minlash uchun asos yaratdi.

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish ikki yo'nalishda olib borilmoqda. Birinchidan, davlat o'zining bosh boshqaruv sub'ekti maqomini saqlagan holda jamoat tashkilotlari bilan aloqalarni yangi asosga o'tkazmoqda. Endi davlat o'zining muayyan funksiyalarini, bir qator vakolatlarini, huquq va resurslarni jamoat tashkilotlariga o'tkazmoqda. SHu yo'l bilan davlat jamoat tashkilotlarining o'zini o'zi boshqarish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Ikkinchi tomondan, jamiyat jamoat tashkilotlarini rivojlantirish orqali ularning ulkan salohiyatlarini mamlakatni boshqarish yo'nalishida faollashtirmoqda. Endi, davlat fuqarolar bilan munosabatlarni yangicha asosga o'tkazish uchun yangi tipdagi munosabatlar, ya'ni shartnoma va boshqa munosabatlarni siyosiy, ma'muriy-buyruqbozlik munosabatlari o'rniga tatbiq etmoqda.

Harakat strategiyasida belgilangan tadbirlarni amalga oshirish fuqarolik jamiyati institutlari jamoatchilik nazorati yordamida davlat organlariga xalaqit bermagan holda davlat boshqaruvi mexanizmlarini takomillashtirishga, korrupsiyaga qarshi salohiyatini oshirishga, fuqarolarga ko'rsatilayotgan davlat xizmatlari sifatini yaxshilashga katta yordam ko'rsatadi.

Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari va fuqarolik jamiyati institutlarining o'zaro munosabatlari bir tomondan fuqarolik jamiyati institutlarining davlat hokimiyati organlari faoliyati ustidan nazorat shaklida bo'lsa, ikkinchi tomondan, ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlar **ijtimoiy sheriklik** shaklida ham bo'ladi. Bu ikki shaklni bir medalning ikki tomoniga o'xshatish mumkin.

Ijtimoiy sheriklik davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari hamda fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi munosabatlarning yangi shakli bo'lib, u rivojlangan mamlakatlarda XX asrning birinchi yarmida vujudga keldi. Insoniyat tarixida qilingan eng ulkan ijtimoiy ixtirolardan biri ijtimoiy sheriklikdir. Bu ixtiro kashf etilguniga qadar insoniyat tarixida isyon va qo'zg'olonlar, ijtimoiy taranglik va qonli oqibatlar bilan tugagan larzalar tez-tez yuz berib turdi. Ijtimoiy sheriklik nazariyasining vujudga kelishi va ijtimoiy amaliyotga tadbiriq etilishi larzalarning keskin kamayishini ta'minladi. Insoniyat tarixida ana shunday buyuk rol o'ynagan nazariya mustaqillik qo'lga kiritilgandan keyin O'zbekistonda ham jamiyat hayotiga keng tadbiriq etila boshladi. U hayotga nafaqat tadbiriq etildi, balki uning nazariy asoslari boyitildi va amaliy jihatlari rivojlantirildi.

Prezident Islom Karimovning "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi"da ijtimoiy sheriklik to'g'risidagi qonunni qabul qilish zarurati to'g'risida so'z yuritilar ekan, jumladan shunday deyiladi: "Fuqarolik jamiyati institutlarining yanada rivojlanishiga erishish, amalga oshirilayotgan islohotlarimizning ochiq-oshkoraligi va samaradorligini ta'minlashda, ularning rolini kuchaytirishda **«Ijtimoiy sheriklik to'g'risida»gi Qonunning** qabul qilinishi muhim ahamiyat kasb etadi."¹

Ijtimoiy sheriklikning nazariy masalalari Prezident Islom Karimovning qator asarlari, nutq va maqolalari, xususan, uning "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish" Konsepsiyasida chuqurlashtirilgan bo'lsa, amaliyotning rivojlantirilishi uni mamlakatimizda Prezident rahbarligida amalga oshirish jarayonida yuz berdi. Prezident Konsepsiyasidan yuqorida keltirilgan iqtibosda ijtimoiy sheriklikning mohiyati, maqsadlari, vazifalari ochib berilgan.

O'zbekiston Respublikasining "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi Qonunida ijtimoiy sheriklikning sub'ektlari va maqsadlari quyidagicha ta'riflangan: "Ijtimoiy sheriklik davlat organlarining nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini, shu jumladan tarmoq, hududiy dasturlarni,

shuningdek normativ-huquqiy hujjatlarni hamda fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga daxldor bo'lgan boshqa qarorlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish borasidagi hamkorligidir."

Ijtimoiy sheriklik mafkurasi sinfiy ziddiyatlarni yumshatish, manfaatlarining uyg'unligini ta'minlashga qaratilgan mafkura edi. Bu mafkuraning kelib chiqishiga asosiy sabab mehnat sohasidagi munosabatlar edi va bu mafkura birinchi navbatda mehnat munosabatlarini tartibga solish maqsadida yaratildi. Ijtimoiy sheriklik yo'lini tanlagan mamlakatlarda sinfiy ziddiyatlar tufayli kelib chiqadigan ijtimoiy larzalar soni keskin kamaydi, jamiyat taraqqiyoti uchun kengroq imkoniyatlar yaratildi.

O'zbekiston mustaqillika erishgan dastlabki yillardan boshlab taraqqiyotning inqilobiy emas, tadrijiy tamoyilini tanladi. Bu yo'l hayotga ijtimoiy sheriklikni tadbiiq qilishni taqozo etar edi. SHuning uchun ham mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab qabul qilingan me'yoriy-huquqiy va siyosiy hujjatlarda ijtimoiy sheriklikning asosiy tamoyillari aks etdi.

Mustaqil mamlakatimiz fuqarolik jamiyatini qurishni maqsad qilib qo'ygan ekan, bu holat ham ijtimoiy sheriklikni hayotga keng tadbiiq qilishni taqozo etadi. CHunki, ijtimoiy sheriklicsiz fuqarolik jamiyatini qurish xomxayol bo'lib qoladi. Fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirish mamlakatdagi davlat hokimiyati organlari bilan fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi, turli millatlar va konfessiyalar vakillari o'rtasidagi sheriklikka tayanib amalga oshiriladi. Ijtimoiy sheriklikka turlicha yondashuvlarni amalga oshirayotgan tadqiqotchilarning deyarli barchasi uning asosiy maqsadi turli ijtimoiy guruhlar, qatlamlar, sinflarning manfaatlarini muvofiqlashtirish va muhofaza qilish ekanini, shuningdek, dolzarb iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy vazifalarni hal etishga ko'maklashish, demokratiyani chuqurlashtirishga, huquqiy davlat, ochiq demokratik fuqarolik jamiyatini shakllantirishga ko'maklashish ekanini e'tirof etishadi.

O'zbekiston Respublikasining "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi Qonunida davlat hokimiyati organlari va fuqarolik jamiyati institutlari ijtimoiy sheriklik sub'ektlari sifatida belgilab qo'yilgan.

Takrorlash uchun savollar

1. Xalq bilan samarli muloqot mexanizmlari Harakatlar strategiyasining qaysi bandida o'z aksini topgan?
2. Xalq bilan muloqot va inson manfaatlarini yilning 2017 yilga tegishli dasturi mexanizmlarida qanday ishlar amalga oshirilishi lozim?
3. "Jamoatchilik nazorati" ning zarurati nimada?
4. Jamoatchilik nazoratining maqsadi va vazifalari nimalardan iborat.
5. Jamoatchilik nazoratining sub'ektlari to'g'risida nialarni bilasiz?
6. Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi jamoatchilik nazorati samaradorligining muhim sharti.
7. 2017 yilning Xalq bilan muloqot va inson manfaatlarini yili, deb e'lon qilinishi jamoatchilik nazoratini keng miqyosda rivojlantirish uchun qanday imkoniyatlar yaratadi?
8. Fuqarolik jamiyati institutlariga qanday jamoa tashkilotlari yoki birlashmalari kiradi?

4-MAVZU: QONUN USTUVORLIGINI TA'MINLASH VA SUD-HUQUQ TIZIMINI YANADA ISLOH QILISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

Reja:

1. Sud hokimiyatining chinakam mustaqqilligini ta'minlash, sudlarning nufuzini oshirish, sud tizimini demokratlashtirish va takomillashtirish
2. Fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini ta'minlash
3. Ma'muriy, jinoyat, fuqarolik va xujalik qonunchiligini takomillashtirish
4. Jinoyatchilikka qarshi kurashish va xuquqbuzarliklarning oldini olish tizimini takomillashtirish.
5. Sud-huquq tizimida qonuniylikni yanada mustaxkamlash.
6. Yuridik yordam va xizmat kursatish tizimini takomillashtirish.

Bugungi kunda olib borilayotgan islohotlarning samarasini yanada oshirish, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishi uchun shart-sharoitlarni yaratish, mamlakatimizni modernizatsiya qilish hamda hayotning barcha sohalarini liberallashtirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish borasida salmoqli sa'y harakatlar amalga oshirilmoqda.

Ushbu harakatlarning muhim yo'nalishi sifatida Prezidentimiz SH.M. Mirziyoev tashabbusi bilan 2017 yil "Xalq bilan muloqot va inson manfaatlarini yili" deb e'lon qilindi va ushbu yilning asosiy maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda, davlat organlarining fuqarolar bilan o'zaro munosabatlari yuzasidan yondashuvni tubdan qayta ko'rib chiqish zarurligi ta'kidlab o'tildi⁴.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 28 dekabrda qabul qilgan "Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni ana shunday masalalarni hal etishning zamonaviy usullarini hayotimizga tatbiq etishni nazarda tutishi bilan ahamiyatli⁵.

SHu maqsadda farmon bilan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq qabulxonasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida, shuningdek har bir tuman va shaharda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq qabulxonalari va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining virtual qabulxonasi tashkil etilishi belgilab qo'yildi.

Ta'kidlash lozimki, bu aholining eng dolzarb muammolarini hal etish imkonini beruvchi, davlat hokimiyati va boshqaruvi, xo'jalik boshqaruvi organlari, barcha darajadagi hokimliklar bilan fuqarolar o'rtasidagi hamkorlikning samarali mexanizmini yaratishga asos bo'ladi. Fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini to'laqonli himoya etish imkoniyatlari kengayadi. Murojaatlar bilan ishlash sifati yangi bosqichga ko'tariladi. Murojaatlarni e'tiborsiz qoldirish, uning "yo'qolib" qolishi, sansalorlik, murojaatni quyi idoralarga qaytarib yuborish va boshqa shu kabi holatlarning oldini olishga imkoniyat yaratadi.

Joylarda, tuman va shaharlarda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq qabulxonalari tashkil etilishi fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga, Oliy Majlisga, Prezident devoniga, Hukumatga, davlat boshqaruvi organlariga, sud, huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat organlariga, mahalliy davlat hokimiyati organlariga, boshqa davlat tashkilotlariga va xo'jalik boshqaruvi organlariga murojaat qilishga oid konstitutsiyaviy huquqlarining so'zsiz amalga oshirilishi uchun sharoitlar yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda murojaatlarni qonunchilik doirasida to'liq ko'rib chiqish, xolislikka amal qilish va o'z vaqtida qanoatlantirish belgilab qo'yilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yilning 7 fevralidagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni bilan tasdiqlangan "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Xalq bilan muloqot va inson manfaatlarini yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturi ham fuqarolarning murojaatlariga katta e'tibor qaratilgan bo'lib, ushbu masala bo'yicha quyidagi vazifalar belgilangan:

Birinchidan, aholi bilan ochiq muloqotni yo'lga qo'yishning yangi, samarali mexanizmlari va usullarini joriy etish maqsadida 2017 yilning II choragidayoq "Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga qator o'zgartish va qo'shimchalar kiritilishi nazarda tutilmoqda.

Ikkinchidan, 2017 yilning I choragida barcha huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat organlari rahbarlarining virtual qabulxonalari tashkil etish nazarda tutilgan. Xozirda ularning aksariyati virtual qabulxonalar tashkil etib, allaqachon o'z faoliyatini boshlab yuborgan.

Uchinchidan, har bir davlat va xo'jalik boshqaruvi organlarida hamda mahalliy davlat hokimiyati organlarida murojaatlar bilan ishlash bo'yicha alohida bo'lim (bo'linma, guruh) tashkil etish va davlat organlari va muassasalarida jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlashni nazarda tutadigan Vazirlar Mahkamasi qarori

⁴ Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза // Халқ сўзи 2016 йил 8 декабрь.

⁵ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 1-сон, 5-модда.

loyihasini ishlab chiqish belgilangan.

To‘rtinchidan, murojaatlarning kelib tushish manzili, quyi tizimlarga yuborilganligi, ularning mazmuni, turi va ko‘tarilgan masalalar klassifikatsiyasi hamda takroriy va anonim murojaatlar hisobi, ko‘rib chiqish natijasi, belgilangan tartib va muddatlarda rioya qilinishi, intizomiy, ma‘muriy va jinoiy javobgarlik masalalari bo‘yicha tahlillar olib borish maqsadida **“Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlarini mas’ul ijrochilar va sohalar bo‘yicha taqsimlanishi hamda tizimlashtirilishini nazarda tutuvchi murojaatlarning yagona klassifikatori”**ni ishlab chiqish va tasdiqlash, murojaatlarni ro‘yxatga olish tizimi bo‘yicha yagona elektron dasturni tatbiq etish ko‘zda tutilgan.

Beshinchidan, aholiga huquqiy masalalar bo‘yicha tushuntirish ishlari olib borishni faollashtirish, huquqiy maslahatlarni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida keng targ‘ib qilish maqsadida davlat organlari va jamoat tashkilotlari veb-saytlari orqali o‘z soha faoliyatining yo‘nalishlari bo‘yicha **“Onlayn maslahat”** ruknini tashkil etish belgilangan.

Oltinchidan, fuqarolarning murojaatlari eng ko‘p tushadigan sohalar, ulardagi to‘siqlar, fuqarolarni o‘ylantiradigan boshqa ehtiyojlarni aniqlash va bu boradagi muammolarni bartaraf etish maqsadida har bir davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlarida murojaatlar bilan ishlash ahvolini har chorakda umumlashtirish, davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlarining murojaatlar bilan ishlash borasidagi faoliyati bo‘yicha aholining fikrini ijtimoiy so‘rov o‘tkazish, shu jumladan, Internet tarmog‘i orqali aniqlash va kamchiliklarni bartaraf etish tartibini kiritish nazarda tutilgan.

YUqoridagi chora-tadbirlar fuqarolarning murojaatlarini o‘z vaqtida hal etish, murojaatlarni ko‘rib chiqishda sansalorlik, rasmiyatchilik va befarq munosabatda bo‘lish holatlariga yo‘l qo‘yganlik uchun javobgarlikning muqarrarligini ta‘minlash, shuningdek, buzilgan huquqlarni tiklashning barcha zarur choralarni ko‘rish uchun zarur tashkiliy va huquqiy asoslarning yaratilishi mamlakatimizda fuqarolarning huquq va erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini kafolatlarini kuchaytiradi, aholining adolat qaror topishiga ishonchini mustahkamlaydi, amaldagi qonunchilikka hurmati oshishiga xizmat qiladi.

2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasining ikkinchi yo‘nalishi “Qonun ustuvorligini ta‘minlash va sud-huquq tizimini yanada isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlari”ga bag‘ishlangan bo‘lib, uning 2.4-bandida “Jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklarning oldini olish tizimini takomillashtirish” masalasi nazarda tutilgan. Unda quyidagi ustuvor vazifalar belgilab berilgan:

jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklarning oldini olish borasidagi faoliyatni muvofiqlashtirishning samaradorligini oshirish;

diniy ekstremizm va terrorizmga, uyushgan jinoyatchilikning boshqa shakllariga qarshi kurashish bo‘yicha tashkiliy-amaliy choralarni kuchaytirish;

korruptsiyaga qarshi kurashishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish va korruptsiyaga qarshi kurashish tadbirlarining samaradorligini oshirish;

aholining huquqiy madaniyati va ongini yuksaltirish, bu borada davlat tuzilmalarining fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari bilan o‘zaro samarali hamkorligini tashkil etish.

Jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklarning oldini olish borasidagi faoliyatni muvofiqlashtirishning samaradorligini oshirish.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 21 oktyabrdagi “Sud-huquq tizimini yanada isloh qilish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-4850-son Farmoniga ko‘ra, faoliyatni ish yakunlarining kompleks tahlili asosida rejalashtirish va tashkil etish, bunda e‘tiborni avvalo huquqni qo‘llash amaliyoti va amaldagi qonun hujjatlarini takomillashtirish orqali tizimli huquqbuzarliklarning sabab va shart-sharoitlarini aniqlash hamda bartaraf etishga qaratish masalasi belgilab berilgan edi.

O‘zbekiston Respublikasida jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklarning oldini olishga mas’ul organlar o‘z vakolatlarini har qanday davlat organlari, jamoat birlashmalari va mansabdor shaxslardan mustaqil holda, faqat qonunga bo‘ysinib amalga oshiradilar.

Huquqni muhofaza qiluvchi organlar jinoyatchilikka qarshi kurash choralarini samarali bajarish va asosiy faoliyat yo'nalishlarini kelishuvchilik asosida ta'minlash maqsadida o'z faoliyatlarini muvofiqlashtiradi.

Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning jinoyatchilikka qarshi kurash borasidagi faoliyatini muvofiqlashtirish deganda tezkor-qidiruv faoliyatni, surishtiruvni, dastlabki tergovni amalga oshiradigan organlarning jinoyatchilikka qarshi kurash borasidagi faoliyatini muvofiqlashtirish nazarda tutiladi.

SHu ma'noda mazkur vazifani bajarish uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori loyihasi va jinoyatchilikka qarshi kurashni amalga oshiradigan organlar faoliyatini muvofiqlashtirishning tartibi va mexanizmlari aniq belgilab beriladi.

Jinoyatchilikka qarshi kurash borasidagi faoliyatni muvofiqlashtirishning mohiyati, maqsadi nimalardan iborat? Uning qanday shakllari mavjud? Muvofiqlashtirish bilan hamkorlikning farqi bormi?

1) muvofiqlashtirish mohiyati. Umummaqsadga erishish yo'lida jinoyatchilikka qarshi kurashni amalga oshiradigan organlar faoliyatini tartibga solish, samaradorligini yanada oshirish yo'lida o'zaro kelishuv muvofiqlashtirishning mohiyatini belgilaydi. Modomiki, maqsad umumiy, ya'ni jinoyatchilikka qarshi kurashish ekan, demak, shu faoliyatni amalga oshiradigan organlar ishini muvofiqlashtirish shartmi? Hammasi ham yagona umummaqsadga xizmat qiladi-ku. To'g'ri, lekin ularning har biri mustaqil holda o'z vakolati doirasidagina o'zlariga xos shakl va usullar bilan jinoyatchilikka qarshi kurashadi. Afsuski, jinoyat turlari shu darajada xilma-xilki, ularga qarshi samarali kurashish, oldini olish va yo'l qo'ymaslik mavjud butun imkoniyatni bevosita ishga solishni, barcha kuchlarni birlashtirishni talab qiladi. Aynan ana shu talabni jinoyatchilikka qarshi kurashni amalga oshiradigan organlar faoliyatini muvofiqlashtirish orqaligina amalga oshirish mumkin.

Ana shu tamoyillarga va asosiy yo'nalishlarga rioya qilinagani holda, jinoyatchilikka qarshi kurash samaradorligini ta'minlash maqsadida tezkor-qidiruv faoliyatni, surishtiruv hamda dastlabki tergovni amalga oshirish organlarining faoliyati muvofiqlashtirilib, huquqni himoya qiluvchi va nazorat organlari hamkorligi yo'lga qo'yiladi, davriy hamda uzoq muddatga mo'ljallangan hamkorlikdagi chora-tadbirlar dasturlari, aniq yo'naltirilgan rejalar tizimi ishlab chiqiladi, ularning to'liq va sifatli ijro etilishini ta'minlashga qaratilgan muvofiqlashtiruvchi kengash qabul qilgan qarorlar ijrosiga jiddiy e'tibor qaratiladi va ijrosi ta'minlanadi. Har olti oyda tezkor-qidiruv va izlov ishlarining ahvoli, natijalari muvofiqlashtirish kengashlarida muhokama qilinib, faoliyatning samaradorligini oshirishga qaratilgan aniq chora-tadbirlar belgilanib, ijrosi ta'minlab boriladi;

2) muvofiqlashtirish maqsadi – jinoyatchilikka qarshi kurash samaradorligini oshirishdir. Bu umummaqsad, tabiiy ravishda, barcha kuchlarni birlashtirishni, huquqni muhofaza qiluvchi organlarning jinoyatchilikka qarshi kurash faoliyatida bir-birini takrorlamaslikni, biri boshqasining funksiyasini bajarmasligini, muayyan aniq maqsad yo'lida kuch hamda imkoniyatlarni birlashtirishni, ayni paytda, har biri qonunchilikka qattiq rioya etgani holda qonuniy doirasida o'z vazifasini malakali bajarishlarini taqozo etadi.

SHundan kelib chiqib, **muvofiqlashtirishning asosiy maqsadi** jinoyatga qarshi kurashuvchi strukturalarning o'zaro bog'liq va hamkorlikda harakat qilishini ta'minlash, jinoyatlarni tez, to'la har tomonlama aniqlash, tergov olib borish, ochish hamda vakolatli organlarga uning yuzaga kelish sabab va sharoitlarini oldini olishga qaratilgan choralarni ishlab chiqish hisoblanadi.

Muvofiqlashtirish o'z navbatida jinoyatchilikka qarshi hamkorlikka kirishgan har bir organdan, uning rahbari va xodimlaridan (hamkorlik ishtirokchilaridan) yuksak kasbiy-professional malakani va amaliy teran tajribani talab qiladi. Bu, avvalo, sodir etilgan jinoyatning, uning sabablarining va boshqa holatlarning mufassal o'rganish, tahlil qila bilinishida, sodir etilishi mumkin jinoyatlarni oldindan bilish, qaysi jinoyat qay darajada sodir etilishi mumkinligini bashorat qilish, bu borada to'plangan barcha tajribalarni ishga solish, jinoyatlarni aniqlash, tergov qilish, ochish, ulardan ogohlantirish, oldini olish bilan bog'liq tashkiliy jarayonlar mexanizmini puxta o'zlashtirish, ularni tergov-qidiruv amaliyotiga samarali qo'llash mahoratiga bog'liq, albatta. Ana shundagina jinoyatchilikka qarshi kurash kutilgan xolis natijasini beradi. Agar mazkur faoliyat

boshqa davlat organlari, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan hamkorlikda olib borilsa, shubhasiz, jinoyatlar oldi tez olinadi, ogohlantirish kutilgan natijasini beradi, eng muhimi, huquqni muhofaza qiluvchi organlar ishini, shuningdek, jinoiy xatti-harakatlarga qarshi kurash faoliyatini huquqiy tartibga solish mexanizmini yanada takomillashtirishga qaratilgan yangi-yangi takliflar yuzaga keladi. Ularning tergov-qidiruv faoliyatiga ijodiy qo'llash, shubhasiz, umummaqsad manfaatiga xizmat qiladi.

3) jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklarning oldini olish borasidagi faoliyatni muvofiqlashtirishning samaradorligini oshirishda quyidagilarga alohida e'tibor berish maqsadga muvofiq:

1. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar va ular rahbarlarining birgalikda muvofiqlashtiruv kengashlarini tashkil etishlari;

2. Qayd etilgan organlarning jinoyatchilikka va ayrim turdagi jinoyatlarga qarshi kurash masalalari bo'yicha o'zaro axborotlar almashinuvi;

3. O'zaro kelishilgan harakatlarni amalga oshirish maqsadida hamkorlikda mintaqalarga chiqish, quyi bo'g'indagi huquqni muhofaza qilish organlariga jinoyatchilikka qarshi kurashda yordam berish, mavjud ijobiy tajribalarni o'rganish va boshqa hududlarda amaliyotga tadbqiq etish;

4. Ko'p epizodli va jamoatchilik e'tiborida bo'lgan aniq jinoyatlarni tergov qilish uchun tergov-tezkor guruhlar tuzish va tergovni tashkil etish;

5. Jinoyatlarni aniqlash va oldini olish maqsadida hamkorlikdagi maqsadli tadbirlar o'tkazish, shuningdek, ularning sodir etilish sabablari va sharoitlarini bartaraf etish choralarini ko'rish;

6. Xodimlarning malakasini oshirishda huquqni muhofaza qiluvchi organlarning imkoniyatlaridan foydalanish, hamkorlikda seminarlar, konferensiyalar o'tkazish;

7. Jinoyatchilikka qarshi kurash faoliyati jarayonida ishtirok etayotgan xodimlar xavfsizligini ta'minlash uchun o'zaro yordam ko'rsatish;

8. Hamkorlikda buyruqlar, qo'shma ko'rsatmalar chiqarish, axborot xatlarini va boshqa tashkiliy-farmoyish hujjatlarini tayyorlash, hamkorlikda qo'llanmalar, byulletenlar (to'plamlar) hamda boshqa axborot nashrlarini chiqarish;

9. Muvofiqlashtiruv faoliyatining o'zaro kelishilgan rejalarini ishlab chiqish, tasdiqlash va ijrosini ta'minlash;

10. Mamlakatda amalda bo'lgan jinoyatchilikka qarshi kurashni tashkil etishga oid qonunlar va normativ hujjatlarni ijro etilish ahvolini hamkorlikda xududlarga chiqib tekshirish tashkil etish;

11. Mintaqalarda jinoyatchilikka qarshi kurash dasturlariga kiritish va uchun hamkorlikda takliflar ishlab chiqish.

12. Jinoyatchilik va sudlanganlik holati haqida o'zaro axborot almashuv;

13. Jinoyatchilikka qarshi kurashni kuchaytirish chora-tadbirlarini ishlab chiqishda sud statistikasi ma'lumotlaridan va sud amaliyoti materiallaridan foydalanish;

14. Jinoyatchilikka qarshi kurash to'g'risidagi qonun loyihalarini hamkorlikda tayyorlash;

15. Hamkorlikda seminarlar, konferensiyalar o'tkazish, tegishli mutaxassislarining huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining malakasini oshirishda ishtiroki;

16. Hamkorlikda axborot xatlarini, ma'lumotnomalarni, sharhlarni jo'natish va boshqalar.

Sud raislari, sudyalari jinoyatchilikka qarshi kurashni amalga oshiradigan organlar rahbarlarining muvofiqlashtiruv kengashlarida kuzatuvchi sifatida va yoki kengash ishtirokchilarini o'z organi faoliyati bilan tanishtirish maqsadida qatnashishi mumkin.

Albatta, muvofiqlashtirishning ushbu berilgan shakllari to'liq emas. Amaliyotda xodimlarning ish tajribasi, tashabbusi va izlanuvchiligidan kelib chiqib hamkorlikda jinoyatchilikka qarshi kurashni tashkil etishning yana boshqa qator usullaridan foydalanish mumkin;

4) natija. Muvofiqlashtirishning qayd etilgan shakllari jinoyatchilikka qarshi hamkorlikda kurashishning boshqa shakllari kabi bevosita huquqni muhofaza qiluvchi organlarning o'zaro hamkorlikdagi faoliyatini yanada chuqurlashtirishga, muvofiqlashtirish shakllarini takomillashtirishga, jinoyatchilikka qarshi kurashda tegishli organlarning huquqiy maqomini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Bularning hammasi o'z navbatida jamiyatda qonun ustuvorligini

ta'minlash, huquqbuzarliklarning oldini olish bo'yicha profilaktika ishlari hamda jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklarning oldini olish borasidagi faoliyatni muvofiqlashtirishning samaradorligini oshirishga erishiladi.

Diniy ekstremizm, terrorizm va uyushgan jinoyatchilikning boshqa shakllariga qarshi kurashish bo'yicha tashkiliy-amaliy chora-tadbirlarni kuchaytirish.

Hozirgi kunda terrorizm va diniy ekstremizm xavfidan hech qaysi davlat, jumladan, eng rivojlangan davlatlar ham kafolatlanmagan. Jahonda yuz berayotgan turli ko'ngilsiz voqealar, qon to'kishlar, jumladan, Iroq va Suriyada faoliyat yuritayotgan "Iroq va Levant islom davlati" guruhi 2014 yilda o'zlarini ISHID (Iroq va SHom islom davlati) deb atab, islom dinidan niqob sifatida foydalanib, turli og'ir va o'ta og'ir jinoyatlar So'nggi yillarda dunyoning turli mamlakatlarida, xususan, Fransiya, Belgiya, Germaniya, Turkiya, Pokistonda yuz bergan terrorchilik harakatlari diniy ekstremizm, terrorizm kabi tahdidlarning kuchayib borayotganligidan dalolat beradi. Mintaqada diniy ekstremizm, terrorizm va uyushgan jinoyatchilikning boshqa shakllariga qarshi kurashish, bu turdagi jinoyatlar sodir etilishiga sabab bo'lgan shart-sharoitlarni aniqlash va ularni bartaraf etish, ularning oldini olish naqadar dolzarb ekanligi ma'lum bo'ladi. SHu o'rinda qo'shni Afg'onistonda joylashgan terrorchi guruhlarining tinchlik va xavfsizlikka real tahdid tug'dirishi masalaning naqadar jiddiy ekanligini anglatadi.

Bugungi kunda mamlakatimizda diniy ekstremizm, terrorizm va uyushgan jinoyatchilikning boshqa shakllariga qarshi kurashish borasida etarli tajriba va huquqiy baza shakllantirilgan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining 2000 yil 15 dekabrda "Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida" Qonuni, 2004 yil 26 avgustda 660-II-sonli "Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish to'g'risida"gi qonuni, shuningdek, mamlakatimizda BMTning transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi konvensiyasi ratifikatsiya qilingan va O'zbekiston Respublikasi Hukumati va qator xorijiy davlatlar hukumatlari o'rtasida imzolangan uyushgan jinoyatchilik va terrorizmga qarshi kurashish to'g'risidagi qator hamkorlik memorandumlari diniy ekstremizm, terrorizm va uyushgan jinoyatchilikning boshqa shakllariga qarshi kurashishda mustahkam huquqiy asos vazifasini o'tamoqda.

2017 yil mobaynida O'zbekiston Respublikasining IIV, MXX, DBQ, Bosh prokuratura, Mudofaa vazirligi va boshqa mutasaddi idoralar ishtirokida diniy ekstremizm, terrorizm va uyushgan jinoyatchilikning boshqa shakllariga qarshi kurashish amaliyotini o'rganib, ushbu yo'nalishda tashkiliy-amaliy tadbirlarni yanada kuchaytirish yuzasidan takliflar tayyorlash nazarda tutilgan.

Diniy ekstremizm, terrorizm va uyushgan jinoyatchilikning boshqa shakllariga qarshi kurashishga oid chora-tadbirlarning amalga oshirilishi ushbu sohadagi jinoyatchilikka qarshi kurash bo'yicha samarali usullarni ishlab chiqish imkonini beradi. Davlat organlari xodimlari, ta'lim muassasalari o'quvchilari va jamoatchilik o'rtasida terrorizm, ekstremizm va boshqa jinoiy faoliyatni oldini olishga qaratilgan kompleks profilaktik-tushuntirish tadbirlarini o'tkazish maqsadi ham ko'zda tutilgan. Kompleks profilaktik-tushuntirish tadbirlari bir qator radio va teledasturlar tashkil etish orqali aholining barcha qatlamlarini qamrab olish, jamiyatda terrorizm, ekstremizm va boshqa jinoiy faoliyatni oldini olishga qaratilgan ishlarning samarali tizimi yaratilishiga, ushbu sohada davlat organlari va jamoatchilikning o'zaro hamkorligi mexanizmini yanada takomillashtirishga imkon beradi.

YUqorida keltirilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish natijasida, kuchli jamoatchilik nazoratini o'rnatish, aholi, ayniqsa, yoshlar o'rtasida terrorizm va diniy ekstremizm bilan bog'liq yot va zararli g'oyalar ta'siridan ogohlantirish maqsadida mahalla fuqarolar yig'inlari, korxona, muassasa va tashkilotlar, shu jumladan, ta'lim muassasalari doirasida targ'ibot-tashviqot ishlari yanada takomillashtiriladi;

terrorizm va diniy ekstremizm bilan bog'liq jinoyatlar aksariyat hollarda Internet tarmog'idan foydalanib sodir etilayotganligini e'tiborga olib, terrorizm va diniy ekstremizmga qarshi samarali kurashish maqsadida milliy internet segmentini muhofaza qilish, internet orqali terroristik va diniy ekstremistik tashviqot olib borishni cheklashni nazarda tutuvchi qonun hujjati ishlab chiqiladi.

Korrupsiyaga qarshi kurashishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish va korrupsiyaga qarshi kurashish tadbirlarining samaradorligini oshirish.

Jinoyatchilikka qarshi kurash tizimini va inson huquqlarining ishonchli himoyasini yanada takomillashtirish, xalqning davlat hokimiyatiga bo'lgan ishonchini yanada mustahkamlash o'z ichiga qonuniylilikni ta'minlashning institutsional va huquqiy asoslarni shakllantirish, korrupsiyaga qarshi kurashish samarali tizimini tashkil etish zaruriyatini namoyon etadi.

Mazkur sohadagi islohotlarning amalga oshirilishida milliy qonunchilikga xalqaro huquqning umume'tirof etilgan normalari tadbiq etilishi muhim ahamiyat kasb etadi, buni biz 2008 yili "Birlashgan Millatlar Tashkilotining Korrupsiyaga qarshi konvensiyasiga (Nyu-York, 2003 yil 31 oktyabr) O'zbekiston Respublikasining qo'shilishi to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishida yaqqol ko'rishimiz mumkin.

Mazkur Konvensiyaning asosiy maqsadi korrupsiyaga qarshi kurashda yanada samarali va ta'sirchan oldini olish chora-tadbirlarini qabul qilish va mustahkamlash, ushbu sohada xalqaro hamkorlikni qo'llab-quvvatlash hisoblanadi.

2010 yili O'zbekiston Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (OESR) Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha Tizimining Istanbul harakat dasturiga qo'shilgan. OESR xalqaro ekspertlari o'zining bir necha bor amalga oshirgan tashriflari natijasidagi xisobotlarida oxirgi yillarda ushbu sohada amalga oshirilgan va tadbiq etilgan islohotlarga ijobiy baho berishgan.

O'zbekiston tomonidan tashlangan yana bir muhim qadam - bu 2016-2017 yillarga mo'ljallangan Korrupsiyaga qarshi kurashish chora-tadbirlarini amalga oshirish bo'yicha amaliy harakatlar kompleks rejasi tasdiqlanganligi.

Ushbu Kompleks dastur turli davlat idoralari va tashkilotlari, fuqarolik jamiyati institutlari vakillari va ilmiy soha mutaxassislari ishtirokida ishlab chiqilgan. Reja korrupsiyaga qarshi kurashish siyosat va korrupsiyaning oldini olish bo'yicha masalalarning ayrim jihatlarini o'z ichiga olgan.

Kompleks reja strategik hujjat hisoblanib, ushbu masalada manfaatdor bo'lgan barcha taraflarning majburiyatlari va unda ko'rsatilgan vazifalarni ijro etish bosqichlari aniq ko'rsatib o'tilgan.

Xalqaro standartlarni xisobga olgan holda korrupsiyaga qarshi kurash bo'yicha huquqiy va institutsional asoslarini kelgusidagi takomillashuvi maqsadida 2017 yilning 4 yanvar sanasida O'zbekiston Respublikasining "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni qabul qilindi.

Ushbu qonunda korrupsiyaga qarshi kurashishning asosiy prinsiplari, korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari, vakolatli davlat organlari tizimi, fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining, nodavlat notijorat tashkilotlarining, fuqarolar va ommaviy axborot vositalarining korrupsiyaga qarshi kurashishda ishtirok etishi, shuningdek ushbu sohadagi xalqaro hamkorlik masalalari aks etgan.

Qonun bilan qamrab olingan chora-tadbirlar doirasi O'zbekistonning siyosiy erk-irodasi va korrupsiyaga qarshi kurashish siyosatining jiddiyligini tasdiqlaydi. Qonun yagona bir butunligicha barcha korrupsiyaga qarshi kurashish elementlarini o'zida qamrab olgan.

Qonunga ko'ra korrupsiyaga qarshi kurashishning asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat:

qonuniylilik;

fuqarolar huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarining ustuvorligi;

ochiqlik va shaffoflik;

tizimlilik;

davlat va fuqarolik jamiyatining hamkorligi;

korrupsiyaning oldini olishga doir chora-tadbirlar ustuvorligi;

javobgarlikning muqarrarligi.

Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi va unda ishtirok etuvchi organlar hamda tashkilotlarning faoliyatini muvofiqlashtirish uchun Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha respublika idoralararo komissiyasi tashkil etiladi. Idoralararo komissiyani shakllantirish va uning faoliyati tartibi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan belgilanadi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasida, viloyatlarda va Toshkent shahrida korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha hududiy idoralararo komissiyalar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda tashkil etiladi.

Idoralararo komissiyaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat dasturlarining va boshqa dasturlarning ishlab chiqilishi hamda amalga oshirilishini tashkil etish;

korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha faoliyatni amalga oshiruvchi va unda ishtirok etuvchi organlar hamda tashkilotlarning faoliyatini muvofiqlashtirish va hamkorligini ta‘minlash;

aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishga, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirishga doir chora-tadbirlarning ishlab chiqilishi hamda amalga oshirilishini tashkil etish;

korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarning oldini olishga, ularni aniqlashga, ularga chek qo‘yishga, ularning oqibatlarini, shuningdek ularga imkon beruvchi sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etishga doir chora-tadbirlar samaradorligi oshirilishini ta‘minlash;

korrupsiyaning holati va tendensiyalari to‘g‘risidagi axborotni yig‘ish hamda tahlil etish;

korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha chora-tadbirlar amalga oshirilishi yuzasidan monitoringni amalga oshirish, ushbu sohadagi mavjud tashkiliy-amaliy va huquqiy mexanizmlarning samaradorligini baholash;

korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risidagi qonun hujjatlarini takomillashtirish va ushbu sohadagi ishlarni yaxshilash yuzasidan takliflar tayyorlash;

hududiy idoralararo komissiyalar faoliyatini muvofiqlashtirish.

Idoralararo komissiyaning asosiy vazifalarini amalga oshirilishiga erishish maqsadida quyidagilarni amalga oshirish nazarda tutilmoqda:

korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha tashkiliy-amaliy va normativ–huquqiy asoslarini takomillashtirishda ishtirok etuvchi organlar hamda tashkilotlarning faoliyatini muvofiqlashtirish va hamkorligini doimiy va samarali ta‘minlash;

uning zaruriy mustaqilligini ta‘minlash;

uni tegishli moddiy resurslar bilan ta‘minlash.

“Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni qoidalarining samarali ijrosini ta‘minlash, jamiyat va davlat hayotining barcha sohalarida korrupsiyaning oldini olishga doir chora-tadbirlarni o‘z vaqtida va sifatli amalga oshirish maqsadida 2017-2018 yillarga mo‘ljallangan korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha davlat dasturi tasdiqlandi⁶.

SHunday qilib, O‘zbekiston antikorrupsion siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirish, shuningdek korrupsiyaning oldini olish uchun institutsional bazasini mustahkamlash maqsadida muhim qadamlarni tashlagan desak adashmaymiz.

Ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirish natijasida:

qonuniylik va huquqtartibotni ta‘minlash;

davlat xizmati organlarining faoliyatida oshkoralik va shaffoflikni ta‘minlash;

jamiyatda korrupsiyaga nisbatan mutloq murosasizlik madaniyatiga erishish;

xalqning davlat hokimiyati organlariga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash.

Aholining huquqiy madaniyati va huquqiy ongini oshirish, bu boradagi chora-tadbirlarni amalga oshirishda davlat tuzilmalarining fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari bilan o‘zaro samarali hamkorligini tashkil etish.

Jamiyatda aholi huquqiy ongi va huquqiy madaniyati darajasining yuksakligi – demokratik huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyatining muhim mezonlaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda aholining huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Mamlakatimizning rivojlanishi va islohotlarning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan aholining huquqiy ongi hamda huquqiy madaniyati darajasiga bog‘liqdir. SHaxsning siyosiy-

⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг қоидаларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 5-сон, 62-модда.

huquqiy faolligi, uning chinakam fuqaroviy munosabati, demokratik islohotlarga nisbatan daxldorlik hissi davlatimiz o'z oldiga qo'ygan buyuk maqsadlarga erishishining muhim omilidir.

Huquqiy madaniyat saviyasi qabul qilingan qonunlar soni bilan emas, balki ushbu qonunlarning barcha darajalarda ijro etilishi bilan belgilanadi. Ushbu muhim ishda odamlarda qonunlarga va normativ-huquqiy hujjatlarga nisbatan chuqur hurmat hissini tarbiyalash alohida ahamiyatga egadir.

Bunda g'oyat muhim jihat – jamoatchilikka davlat hokimiyati va boshqaruv idoralari faoliyati haqida ma'lumot berish, davlat hokimiyati organlari tomonidan qabul qilinadigan qarorlardan, birinchi navbatda, inson huquq va erkinliklari, fuqarolarning qonuniy manfaatlariga doir qarorlardan aholini keng xabardor qilib borish mexanizmlarini yanada takomillashtirish bilan bog'liq.

Bugungi globalashuv zamonida jahon jamoatchiligini, xalqimizni hayotimizning barcha sohalarida amalga oshirilayotgan yangilik va o'zgarishlardan o'z vaqtida xabardor qilish, ayniqsa, fuqarolarning huquqiy axborotlar olishini keng ta'minlash, shu yo'l bilan davlat va jamiyatga bo'lgan o'zaro munosabatlarini xolis va haqqoniy aks ettirish talab etiladi.

Ayniqsa, yoshlarning huquqiy axborotga bo'lgan ehtiyojini qondirishda zamonaviy axborot vositalari imkoniyatidan keng foydalanish zarurligini inobatga olgan holda, huquqiy yo'nalishdagi axborot tizimlari soni va sifatini oshirish, ularning foydalanish uchun qulayligi masalalari muhim ahamiyatga ega.

Ta'lim va tarbiya tizimi, ma'naviyat va ma'rifat bilan bog'liq barcha muassasalar o'z faoliyatlarini sof axloqiy, yuksak ma'naviy qadriyatlarni qaror toptirish va omma ongiga singdirish va eng muhimi fuqarolarning jamiyat hayotining barcha sohalarini, xususan, huquqiy masalalar doirasida ham faolligini oshirish vazifasiga safarbar etishlari lozim.

SHu bois O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoev tomonidan ilgari surilgan 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha harakatlar strategiyasini joriy "Xalq bilan muloqot va inson manfaatlarini yili"da va keyingi yillarda amalga oshirishga oid davlat dasturida aholining huquqiy madaniyati va huquqiy ongini oshirish, bu boradagi chora-tadbirlarni amalga oshirishda davlat tuzilmalarining fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari bilan o'zaro samarali hamkorligini tashkil etish borasida quyidagi vazifalar belgilangan:

Birinchidan, qabul qilingan qonun hujjatlarini aholi va ijrochilarga o'z vaqtida etkazishning samarali tizimini yaratish maqsadida **"Huquqiy axborotni tarqatish va undan foydalanishni ta'minlash to'g'risida"**gi O'zbekiston Respublikasi qonuni loyihasi ishlab chiqiladi. Unda quyidagi munosabatlarni tartibga solish nazarda tutiladi:

normativ-huquqiy hujjatlarni tarqatishning amaliy tashkiliy-huquqiy mexanizmlari;

huquqiy axborotni tarqatishga mas'ul bo'lgan davlat organlari va ularning vakolatlari;

normativ-huquqiy hujjat qabul qilinganidan so'ng ularning foydalanuvchigacha etkazish bosqichlari;

qabul qilingan qonun va qonunosti hujjatlarining konsepsiyalari, tushuntirish xatlarini e'lon qilish tartibi va boshqalar.

Ikkinchidan, fuqaro, jamiyat va davlatning o'zaro munosabatlarida aholining huquqiy madaniyati va ijtimoiy faolligini yanada yuksaltirish, davlat organlari xodimlari, mansabdor shaxslar va fuqarolarning huquqiy savodxonligini oshirish samaradorligini ta'minlovchi mexanizmlarni takomillashtirish va bu boradagi munosabatlarni tartibga solish imkonini berishga qaratilgan **Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish Milliy dasturi** loyihasi tayyorlanadi va qabul qilinadi.

Uchinchidan, huquqiy axborotni o'z vaqtida hamda sifatli etkazish mazkur vazifa yuklatilgan davlat organlari axborot xizmatlarining hamkorlikda faoliyat yuritishlari bilan chambarchas bog'liqdir. Bunda ushbu faoliyatni reja asosida, muvofiqlashtirilgan tarzda amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Aholining faol fuqarolik pozitsiyasini kuchaytirish, jamiyatda huquqiy madaniyat va huquqiy ongini yanada yuksaltirish maqsadida davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining axborot xizmatlari hamkorligini ta'minlashga qaratilgan kompleks

chora-tadbirlar ishlab chiqiladi va amalga oshiriladi.

To‘rtinchidan, targ‘ibot tadbirlarining samarador shakli bo‘lib, bevosita joylarga chiqqan holda aholining turli qatlamlari bilan o‘tkaziladigan jonli muloqot hisoblanadi. SHu sababli davlat organlari OAVdan qilinadigan chiqishlardan tashqari asosiy e‘tiborni mazkur turdagi targ‘ibot tadbirlariga qaratishlari maqsadga muvofiqdir. Barcha davlat organlari tomonidan mahallalarda, o‘quv muassasalarida, korxona, tashkilot va idoralarda jamiyat hayotidagi dolzarb muammolar muhokamasi, qabul qilinayotgan qonunlarning mazmun-mohiyatini tushuntirish maqsadida tizimli ravishda uchrashuvlar o‘tkazish amaliyoti joriy etiladi.

Beshinchidan, qonun hujjatlarini tarqatish tizimini takomillashtirish nuqtai nazaridan Adliya vazirligi tuzilmasini qayta ko‘rib chiqiladi, qonun hujjatlari milliy elektron bazasini qo‘shimcha ma‘lumotlar bilan to‘ldirish va aholiga erkin foydalanishi uchun keng imkoniyatlar yaratish masalarini nazarda tutadigan **“Qonun hujjatlarini tarqatish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”**gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori loyihasi ishlab chiqish nazarda tutilgan. SHu asosda, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 8 fevraldagi “Qonun hujjatlarini tarqatish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi

PQ-2761-son qarori qabul qilindi. Unda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlarni, ularga kiritilgan o‘zgartirish va qo‘shimchalarni ijrochilarga o‘z vaqtida etkazishni ta‘minlash, ularning mohiyati va ahamiyatini tushuntirish, shuningdek tegishli qonun hujjatlari matnidan moneliksiz foydalanish imkonini yaratish va o‘z tarkibiy va hududiy bo‘linmalarida qonun hujjatlari normalarining bir xilda qo‘llanilishi ustidan doimiy nazoratni amalga oshirish vazirlik, davlat qo‘mitalari, idoralar, xo‘jalik boshqaruvi organlari va mahalliy davlat hokimiyati organlarining muhim vazifalari belgilab berildi.

Oltinchidan, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashni amalga oshiradigan organlar faoliyatini muvofiqlashtirishning tartibi va mexanizmlarini belgilab berishga qaratilgan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori loyihasi ishlab chiqiladi.

Etinchidan, huquqiy ta‘lim va huquqiy tarbiya tizimini takomillashtirish va kuchaytirish mexanizmini o‘z ichiga olgan davlat ta‘lim standartlari va o‘quv dasturlarini ishlab chiqilishini nazarda tutuvchi Vazirlar Mahkamasi qarori loyihasi tayyorlanadi. Qaror asosida huquqiy ta‘limning davlat ta‘lim standartlari va o‘quv dasturlari qayta ko‘rib chiqiladi; uzluksizlik va uzviylik tamoyillari asosida huquqiy ta‘lim modeli ishlab chiqiladi; oila, maktabgacha ta‘limdan boshlab huquqiy ta‘lim-tarbiya tizimining sifati yaxshilanadi.

Sakkizinchidan, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari tomonidan aholining huquqiy faolligini, huquqbuzarliklarga nisbatan murosasiz munosabatda bo‘lish darajasini oshirishga qaratilgan “Men har qanday huquqbuzarlik holatlariga qarshi kurashda faol ishtirok etaman”, “Mahallamiz jinoyatchilikka qarshi turadi” aksiyalari o‘tkaziladi. Bunda, birinchi navbatda, mahallalarda huquqbuzarlik va jinoyat sodir etgan fuqarolarning xatti-harakatlarini muhokama qilish amaliyotini keng joriy etish ko‘zda tutilgan. Buning natijasida jamiyatda qonunlarga hurmat, huquqbuzarlik holatlariga murosasiz munosabatda bo‘lish borasida fuqarolik pozitsiyasining kuchayishiga hamda huquqbuzarliklarning oldini olishga erishiladi.

To‘qqizinchidan, aholini, ayniqsa, yoshlarni diniy ekstremizm, aqidaparastlik kabi buzg‘unchi harakatlar ta‘siridan asrash maqsadida mahallalarda va ta‘lim muassasalarida **“Islom ma‘rifati aqidaparastlikni qoralaydi”, “Diniy ekstremizm va terrorizm – yoshlar kelajagiga tahdid”** mavzularida uchrashuv va davra suhbatlarini tashkil etish bo‘yicha maxsus dastur ishlab chiqiladi. Ushbu dasturning joriy etilishi asnosida yoshlarda dinlar bo‘yicha to‘g‘ri va haqqoniy ma‘lumotlar shakllanishiga, ularning savollariga mutaxassislar tomonidan haqqoniy faktlarga asoslanilgan javoblar berilishiga, milliy an‘analarga, boy madaniy merosiga tayangan holda ma‘naviy va ma‘rifiy ishlarni tizimli olib borishga erishiladi.

O‘ninchidan, ko‘rik tanlovlarini o‘tkazish rejasi asosida ta‘lim muassasalari o‘quvchi va talabalarining huquqiy bilimlari va savodxonligini yanada oshirish va mustahkamlashga qaratilgan “Huquq bilimdonlari”, “Siz qonunni bilasizmi?”, “Tafakkur sinovlari”, “Konstitutsiya – baxtimiz poydevori” respublika ko‘rik tanlovlari o‘tkaziladi. Tanlovlar orqali o‘quvchi talabalarda huquqiy

bilimlarni yanada oshirish va mustahkamlashga erishiladi hamda bu sohada iqtidorli yoshlar aniqlanadi. SHuningdek, tanlov ishtirokchi jamoalari bilan birga, tinglovchi sifatida jalb qilingan keng yoshlar qatlamini ham huquqiy ongini oshirishga erishiladi.

O‘n birinchidan, huquqbuzarliklarning oldini olishga qaratilgan hayotiy misollarga asoslangan, huquqiy-ma‘rifiy yo‘nalishdagi **“Jinoyatdan saqlaning!”** ruknida ommabop risolalar tayyorlanadi va nashr etiladi, ularning taqdimotlari o‘tkaziladi. Mazkur adabiyotlar “Kamolot” YOIH orqali yoshlarga, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari orqali esa keng aholi ommasiga etkaziladi. Jamiyatda qonun ustuvorligini ta‘minlash, huquqbuzarliklarning oldini olish bo‘yicha profilaktika ishlari samaradorligini oshirishga erishiladi.

O‘n ikkinchidan, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari xodimlari hamda aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish, ularga qabul qilingan yangi qonun hujjatlarining mazmun-mohiyatini tushuntirish maqsadida mahallalarda haftada bir marta **“Huquqiy bilimlar”** o‘quv mashg‘uloti joriy etiladi va doimiy o‘tkazib boriladi. Buning natijasida aholiga amaldagi qonun hujjatlarining, ayniqsa yangi qabul qilinayotgan qonun hujjatlarining maqsadi, mazmun-mohiyatini o‘z vaqtida etkazishga erishiladi.

Qabul qilinishi ko‘zda tutilayotgan hujjatlar va chora tadbirlar avvalambor, oldimizda turgan buyuk maqsadlarimizga bosqichma-bosqich erishish, bu yo‘lda duch keladigan barcha g‘ov va to‘siqlarni engish jarayonida har bir o‘zbekistonlik uchun eng ta‘sirchan qurolga aylanadigan kuch – bu xalqimizning huquqiy ongini, tafakkurini tarbiyalash, huquqiy madaniyatini oshirish, qalbida erkinlik va mas‘uliyat tuyg‘ularini qaror toptirishga xizmat qiladi.

Ayni vaqtda huquqiy madaniyat saviyasi qabul qilingan qonunlar soni bilan emas, balki ularning barcha darajalarda ijro etilishi bilan belgilanishini nazarda tutadigan bo‘lsak, dasturda belgilangan chora tadbirlar qonunlarimizni muvaffaqiyat bilan hayotga tatbiq etishga, normativ-huquqiy hujjatlar bajarilishining monitoringini kuchaytirishga olib keladi.

Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etish bosh maqsadimiz ekan, huquqiy savodxonlikning mukammal zamonaviy tizimini yaratish birinchi darajali vazifalarimizdan biri bo‘lmog‘i lozim. Darhaqiqat ushbu tadbirlar pirovard natijada, jamoat tartibi va intizomini mustahkamlashga, milliy huquqiy davlatchilikni, yuqori darajadagi huquqiy madaniyatni shakllantirishga xizmat qilishi muqarrar. Umuman olganda, ushbu davlat dasturi mamlakatimizdagi barcha davlat organlari va jamoat birlashmalarining jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirishni yanada takomillashtirish, aholi o‘rtasida huquqiy bilimlar targ‘ibotini kuchaytirish borasidagi ishlarini yanada jadal, keng miqyosda va tartibli tashkil etishlari uchun asos bo‘ladi.

Takrorlash uchun savollar

1. Sud xokimiyatining chinakam mustaqilligini ta‘minlash, sudlarning nufuzini oshirish, sud tizimini demokratlashtirish va takomillashtirish nimalarda namoyon bo‘ladi?

2. Fukarolarning xukuk va erkinliklarini ishonchli ximoya qilish kafolatlarini ta‘minlash mumkin?

3. Ma‘muriy, jinoyat, fukarolik va xujalik konunchiligini takomillashtirish bo‘yicha qanday ishlar amalga oshirilmoqda?

4. Jinoyatchilikka karshi kurashish va xukukbuzarliklarning oldini olish tizimini takomillashtirish tartibi qanday?

5. Sud-xukuk tizimida konuniylikni yanada mustahkamlash deganda nimani tushunasiz?

6. YUridik yordam va xizmat kursatish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qanday amalga oshirildi?

5-MAVZU: IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH VA LIBERALLASHTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA USTUVOR YO'NALISHLARI

Reja:

- 1. Makroiqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlash va yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlarini saqlab qolish.**
- 2. Tarkibiy o'zgartirishlarni chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning etakchi tarmoklarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish xisobidan uning raqobatdoshligini oshirish**
- 3. Qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish va jadal rivojlantirish.**
- 4. Idtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish, xususiy mulk huquqini himoya qilish va uning ustuvor mavqeini yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojlanishini rag'batlantirishga qaratilgan institutsional va tarkibiy islohotlarni davom ettirish.**
- 5. Viloyat, tuman va shaxarlarni kompleks va mutanosib ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, ularning mavjud salohiyatidan samarali va optimal foydalanish.**

1. Makroiqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlash va yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlarini saqlab qolish:

makroiqtisodiy mutanosiblikni saqlash, qabul qilingan o'rta muddatli dasturlar asosida tarkibiy va institutsional o'zgarishlarni chuqurlashtirish hisobiga yalpi ichki mahsulotning barqaror yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash;

xarajatlarning ijtimoiy yo'naltirilganini saqlab qolgan holda Davlat byudjetining barcha darajalarida mutanosiblikni ta'minlash, mahalliy byudjetlarning daromad qismini mustahkamlashga qaratilgan byudjetlararo munosabatlarni takomillashtirish;

soliq yukini kamaytirish va soliqqa tortish tizimini soddalashtirish siyosatini davom ettirish, soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish va tegishli rag'batlantiruvchi choralarni kengaytirish;

ilg'or xalqaro tajribada qo'llaniladigan instrumentlardan foydalangan holda pul-kredit siyosatini yanada takomillashtirish, shuningdek valyutani tartibga solishda zamonaviy bozor mexanizmlarini bosqichma-bosqich joriy etish, milliy valyutaning barqarorligini ta'minlash;

bank tizimini isloh qilishni chuqurlashtirish va barqarorligini ta'minlash, banklarning kapitallashuv darajasi va depozit bazasini oshirish, ularning moliyaviy barqarorligi va ishonchililigini mustahkamlash, istiqbolli investitsiya loyihalari hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlarini kreditlashni yanada kengaytirish;

sug'urta, lizing va boshqa moliyaviy xizmatlarning hajmini ularning yangi turlarini joriy qilish va sifatini oshirish hisobiga kengaytirish, shuningdek kapitalni jalb qilish hamda korxona, moliyaviy institutlar va aholining erkin resurslarini joylashtirishdagi muqobil manba sifatida fond bozorini rivojlantirish;

xalqaro iqtisodiy hamkorlikni yanada rivojlantirish, jumladan, etakchi xalqaro va xorijiy moliyaviy institutlar bilan aloqalarni kengaytirish, puxta o'ylangan tashqi qarzlar siyosatini amalga oshirishni davom ettirish, jalb qilingan xorijiy investitsiya va kreditlardan samarali foydalanish.

3.2. Tarkibiy o'zgartirishlarni chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning etakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish hisobiga uning raqobatbardoshligini oshirish:

milliy iqtisodiyotning mutanosibligi va barqarorligini ta'minlash, uning tarkibida sanoat, xizmat ko'rsatish sohasi, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik ulushini ko'paytirish;

ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan yangilash, ishlab chiqarish, transport-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilma loyihalarini amalga oshirishga qaratilgan faol investitsiya siyosatini olib borish;

yuqori texnologiyali qayta ishlash tarmoqlarini, eng avvalo, mahalliy xomashyo resurslarini chuqur qayta ishlash asosida yuqori qo'shimcha qiymatli tayyor mahsulot ishlab chiqarishni jadal rivojlantirishga qaratilgan sifat jihatidan yangi bosqichga o'tkazish orqali sanoatni yanada modernizatsiya va diversifikatsiya qilish;

iqtisodiyot tarmoqlari uchun samarali raqobatbardosh muhitni shakllantirish hamda mahsulot va xizmatlar bozorida monopoliyani bosqichma-bosqich kamaytirish;

prinsipial jihatdan yangi mahsulot va texnologiya turlarini o'zlashtirish, shu asosda ichki va tashqi bozorlarda milliy tovarlarning raqobatbardoshligini ta'minlash;

ishlab chiqarishni mahalliyashtirishni rag'batlantirish siyosatini davom ettirish hamda, eng avvalo, iste'mol tovarlar va butlovchi buyumlar importining o'rnini bosish, tarmoqlararo sanoat kooperatsiyasini kengaytirish;

iqtisodiyotda energiya va resurslar sarfini kamaytirish, ishlab chiqarishga energiya tejaydigan texnologiyalarni keng joriy etish, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish, iqtisodiyot tarmoqlarida mehnat unumdorligini oshirish;

faoliyat ko'rsatayotgan erkin iqtisodiy zonalar, texnoparklar va kichik sanoat zonalari samaradorligini oshirish, yangilarini tashkil etish;

xizmat ko'rsatish sohasini jadal rivojlantirish, yalpi ichki mahsulotni shakllantirishda xizmatlarning o'ri va ulushini oshirish, ko'rsatilayotgan xizmatlar tarkibini, eng avvalo, ularning zamonaviy yuqori texnologik turlari hisobiga tubdan o'zgartirish;

turizm industriasini jadal rivojlantirish, iqtisodiyotda uning roli va ulushini oshirish, turistik xizmatlarni diversifikatsiya qilish va sifatini yaxshilash, turizm infratuzilmasini kengaytirish;

eksport faoliyatini liberallashtirish va soddalashtirish, eksport tarkibini va geografiasini diversifikatsiya qilish, iqtisodiyot tarmoqlari va hududlarning eksport salohiyatini kengaytirish va safarbar etish;

yo'l-transport infratuzilmasini yanada rivojlantirish, iqtisodiyot, ijtimoiy soha, boshqaruv tizimiga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish.

3.3. Qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish va jadal rivojlantirish:

tarkibiy o'zgartirishlarni chuqurlashtirish va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini izchil rivojlantirish, mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini yanada mustahkamlash, ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, agrar sektorning eksport salohiyatini sezilarli darajada oshirish;

paxta va boshqaliq don ekiladigan maydonlarni qisqartirish, bo'shagan erlarga kartoshka, sabzavot, ozuqa va yog' olinadigan ekinlarni ekish, shuningdek, yangi intensiv bog' va uzumzorlarni joylashtirish hisobiga ekin maydonlarini yanada optimallashtirish;

fermer xo'jaliklari, eng avvalo, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish bilan bir qatorda, qayta ishlash, tayyorlash, saqlash, sotish, qurilish ishlari va xizmatlar ko'rsatish bilan shug'ullanayotgan ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarini rag'batlantirish va rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;

qishloq xo'jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash, yarim tayyor va tayyor oziq-ovqat hamda qadoqlash mahsulotlarini ishlab chiqarish bo'yicha eng zamonaviy yuqori texnologik asbob-uskunalar bilan jihozlangan yangi qayta ishlash korxonalarini qurish, mavjudlarini rekonstruksiya va modernizatsiya qilish bo'yicha investitsiya loyihalarini amalga oshirish;

qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash, tashish va sotish, agrokimyo, moliyaviy va boshqa zamonaviy bozor xizmatlari ko'rsatish infratuzilmasini yanada kengaytirish;

sug'oriladigan erlarning meliorativ holatini yanada yaxshilash, melioratsiya va irrigatsiya ob'ektlari tarmoqlarini rivojlantirish, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish sohasiga intensiv usullarni, eng avvalo, suv va resurslarni tejaydigan zamonaviy agrotexnologiyalarni joriy etish, unumdorligi yuqori bo'lgan qishloq xo'jaligi texnikasidan foydalanish;

kasallik va zararkunandalarga chidamli, mahalliy er-iqlim va ekologik sharoitlarga moslashgan qishloq xo'jaligi ekinlarining yangi seleksiya navlarini hamda yuqori mahsuldorlikka ega hayvonot zotlarini yaratish va ishlab chiqarishga joriy etish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini kengaytirish;

global iqlim o'zgarishlari va Orol dengizi qurishining qishloq xo'jaligi rivojlanishi hamda aholining hayot faoliyatiga salbiy ta'sirini yumshatish bo'yicha tizimli chora-tadbirlar ko'rish.

3.4. Iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish, xususiy mulk huquqini himoya qilish va uning ustuvor mavqeini yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojini rag'batlantirishga qaratilgan institutsional va tarkibiy islohotlarni davom ettirish:

xususiy mulk huquqi va kafolatlarini ishonchli himoya qilishni ta'minlash, xususiy tadbirkorlik va kichik biznes rivoji yo'lidagi barcha to'siq va cheklovlarni bartaraf etish, unga to'liq erkinlik berish, «Agar xalq boy bo'lsa, davlat ham boy va kuchli bo'ladi» degan tamoyilni amalga oshirish;

kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni keng rivojlantirish uchun qulay ishbilarmonlik muhitini yaratish, tadbirkorlik tuzilmalarining faoliyatiga davlat, huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat idoralari tomonidan noqonuniy aralashuvlarning qat'iy oldini olish;

davlat mulkini xususiylashtirishni yanada kengaytirish va uning tartib-taomillarini soddalashtirish, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ustav jamg'armalarida davlat ishtirokini kamaytirish, davlat mulki xususiylashtirilgan ob'ektlar bazasida xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;

investitsiya muhitini takomillashtirish, mamlakat iqtisodiyoti tarmoqlari va hududlariga xorijiy, eng avvalo, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni faol jalb qilish;

korporativ boshqaruvning zamonaviy standart va usullarini joriy etish, korxonalarni strategik boshqarishda aksiyadorlarning rolini kuchaytirish;

tadbirkorlik sub'ektlarining muhandislik tarmoqlariga ulanishi bo'yicha tartib-taomil va mexanizmlarni takomillashtirish va soddalashtirish;

mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonlarini tartibga solishda davlat ishtirokini kamaytirish, davlat boshqaruvi tizimini markazlashtirishdan chiqarish va demokratlashtirish, davlat-xususiy sheriklikni kengaytirish, nodavlat, jamoat tashkilotlari va joylardagi o'zini o'zi boshqarish organlarining rolini oshirish.

3.5. Viloyat, tuman va shaharlarni kompleks va mutanosib ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, ularning mavjud salohiyatidan samarali va optimal foydalanish:

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirish, xalqning turmush darajasi va daromadlarini oshirish uchun har bir hududning tabiiy, mineral-xomashyo, sanoat, qishloq xo'jaligi, turistik va mehnat salohiyatidan kompleks va samarali foydalanishni ta'minlash;

hududlar iqtisodiyotini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish ko'lamini kengaytirish, rivojlanish darajasi nisbatan past bo'lgan tuman va shaharlarni, eng avvalo, sanoat va eksport salohiyatini oshirish yo'li bilan jadal rivojlantirish hisobiga mintaqalar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasidagi farqlarni kamaytirish;

yangi sanoat korxonalari va servis markazlarini tashkil etish, kichik sanoat zonalarini tashkil qilish, yirik xo'jalik birlashmalarining mablag'larini, banklarning kreditlarini va xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb qilish hisobiga kichik shaharlar va shaharchalarni jadal rivojlantirish;

sanoat va xizmatlar ko'rsatish sohasini jadal rivojlantirish hisobiga subvensiyaga qaram tuman va shaharlarni kamaytirish va mahalliy byudjetlarning daromad bazasini kengaytirish;

sanoat korxonalari va boshqa ishlab chiqarish ob'ektlarini joylashtirishga qulay shart-sharoitlar yaratish, xususiy tadbirkorlikni keng rivojlantirish hamda aholining turmush sharoitini yaxshilash maqsadida hududlarning ishlab chiqarish, muhandis-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilma tarmoqlarini yanada rivojlantirish va modernizatsiya qilish.

Takrorlash uchun savollar:

1. Makroiqtisodiy barkarorlikni yanada mustaxkamlash va yukori iqtisodiyusish sur'atlarini saklab kolish deganda nima tushiniladi?
2. Tarkibiy uzgartirishlarni chukurlashtirish, milliy iqtisodiyotning etakchi tarmoklarini modernizatsiya va diversifikatsiya kilish xisobidan uning rakobatdoshligini oshirish qanday amalga oshiriladi?
3. Kishlok xo'jaligini modernizatsiya kilish va jadal rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari qanday?
4. Idtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish, xususiy mulk xukukini ximoya kilish va uning ustuvor mavkeini yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojlanishini ragbatlantirishga karatilgan institutsional va tarkibiy isloxotlarni davom ettirishda nimalarga ahamiyat berish lozim?
5. Viloyat, tuman va shaxarlarni kompleks va mutanosib ijtimoiy-iktisodiy rivojlantirish, ularning mavjud saloxiyatidan samarali va optimal foydalanish nimalarni o'z ichiga oladi?

6-MAVZU. IJTIMOIIY SOHADAGI ISLOHOTLARNI CHUQURLASHTIRISH

Reja:

1. Aholi bandligi va real daromadlarini izchil oshirish.
2. Aholini ijtimoiy himoya qilish va sogliqni saqlash tizimini takomillashtirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish.
3. Arzon uy-joylar barpo etish bo'yicha maksimal dasturlarni amalga oshirish, aholinng hayot sharoitlari yaxshilanishini ta'minlovchi yo'l-transport, muxandislik-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish hamda modernizatsiya qilish.
4. Ta'lim va fan sohasini rivojlantirish.
5. Yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish.

Samarali mehnat uchun zarur sharoitlar, munosib ish haqi, zamonaviy uy-joylar, sifatli ta'lim va tibbiy yordam, dam olish va hordiq chiqarish uchun keng imkoniyatlar yaratish – bularning barchasi iqtisodiy sohadagi islohotlarimiz mohiyati va mazmunini belgilab beradigan muhim omillardir. SHu borada nafaqat eng kam oylik ish haqini, balki byudjet tashkilotlarida ham, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda ham o'rtacha ish haqi miqdorini, pensiya, stipendiya va ijtimoiy nafaqalar hajmini bosqichma-bosqich ko'paytirish maqsadga muvofiq.

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha **Harakatlar strategiyasida ham** byudjet muassasalari xodimlarining ish haqi, pensiya, stipendiya va ijtimoiy nafaqalar hajmini inflyasiya sur'atlaridan yuqori miqdorda izchil oshirish ham ustuvor vazifa qilib qo'yilgan.

Ish haqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalarni to'lash tizimini tubdan takomillashtirish, pensionerlar, talabalar va aholining boshqa ijtimoiy ehtiyojmand qatlamlari huquq va qonuniy manfaatlari himoyasini so'zsiz ta'minlash, ularning O'zbekiston Respublikasining barcha hududida xarid qiladigan tovar va xizmatlar uchun to'lovlarni to'siqlarsiz amalga oshirishi uchun qulay sharoitlar yaratish maqsadida **O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 2 fevraldagi "Ish haqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalarni to'lash mexanizmini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-2753-sonli qarori**⁷ qabul qilindi.

Mazkur qarorga asosan 2017 yilning fevral oyidan boshlab:

- barcha turdagi pensiyalar butun mamlakat hududida hech qanday cheklovlarsiz to'liq hajmda naqd shaklda beriladi;
- 58 tog'li va olis tumanlardagi byudjet tashkilotlari xodimlariga ish haqi to'lash, ijtimoiy to'lovlar hech qanday cheklovlarsiz to'liq hajmda naqd shaklda amalga oshiriladi;
- oliy o'quv yurtlari talabalariga stipendiyalarning kamida 50 foizi naqd shaklda beriladi.

⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 февралдаги "Иш ҳақи, пенсия, нафақа ва стипендияларни тўлаш механизмини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-2753-сонли қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 73-модда.

Bundan tashqari, hududlarda shakllangan ish haqini naqd shaklda hamda plastik kartalarga o'tkazish yo'li bilan to'lashda odamlar o'z ish haqidan foydalanishda muammolarga duch kelmasligi va o'zlariga kerakli tovar va xizmatlarni erkin xarid qilishlari uchun mavjud to'lov terminallari infratuzilmasi hisobga olinadi.

Mamlakatimizda aholi bandligini ta'minlash ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning ustuvor yo'nalishlaridan biri, xalq turmush darajasi va sifatini yuksaltirishning muhim sharti sifatida belgilangan.

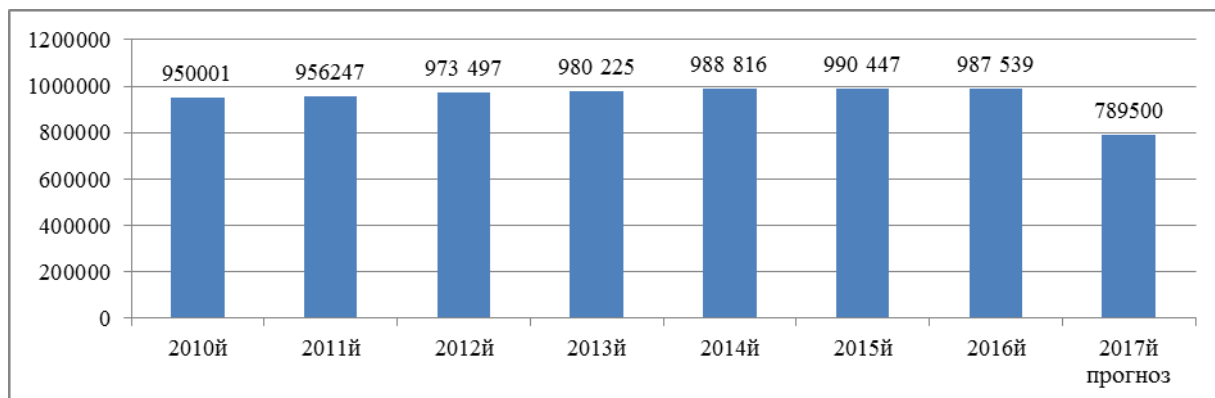
Binobarin, yurtimizda har yili milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, hududiy kesimlarda mehnat resurslaridan yanada to'liq va oqilona foydalanish, aholining ijtimoiy muhofazasini ta'minlashga qaratilgan tegishli dasturlar qabul qilinayapti.

Milliy mehnat bozorining e'tiborli o'ziga xos xususiyatlari quyidagilar hisoblanadi: aholining asosiy qismini yoshlar tashkil etishi (har yili yarim milliondan ortiq bitiruvchilar ishga joylashish bo'yicha ko'makga muhtoj); 700 mingdan ortiq ishsizlarning, shuningdek ishchi kuchining talab va taklifi bo'yicha nomutanosiblikning mavjudligi; ayrim tumanlarda ishsizlikning va norasmiy sektorda ish bilan bandlikning yuqoriroq darajasi kuzatiladi.

YUritimizda yiliga 1,5 million odamni ishga joylashtirishga ehtiyoj bo'lsa-da, o'tgan yili Bandlikka ko'maklashish markazlari atigi 248 ming kishini yoki 16,5 foizini ishga joylashtirgan. Buning asosiy sabablari ish faoliyatidagi eskirgan shakl va usullar hamda bandlik muammolarini hal etishdagi rasmiyatchilik bilan bog'liq⁸.

Bunday holat bandlikka ko'maklashishning faol siyosat choralari amalga oshirish, ya'ni ish o'rinlarini yaratish, avvalo yoshlarni va ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi toifalarini ish bilan ta'minlash, tadbirkorlik faolligini rag'batlantirish chorasini ko'rishga zaruriyatni keltirib chiqaradi.

O'zbekistonda fuqarolarning mehnat va tadbirkorlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, ish bilan ta'minlanish sohasida ijtimoiy kafolatlar berish va aholini ishsizlikdan himoya qilishni ta'minlash kabi aholini ish bilan ta'minlash borasida izchil davlat siyosati amalga oshirib kelinmoqda. YUqoridagi vazifalarni hayotga samarali joriy qilish maqsadida har yili O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan Aholi bandligini ta'minlash dasturi ishlab chiqiladi. Unga ko'ra, 2017 yilda respublika bo'yicha 789,5 mingta ish o'rinlari yaratish ko'zda tutilgan (1-rasm).

1-rasm. O'zbekiston Respublikasida yaratilgan ish o'rinlari sonining o'zgarishi, birlik
Rasm O'zbekiston Respublikasi Mehnat vazirligi ma'lumotlari asosida ishlab chiqilgan.

1-rasmdan ko'rinib turibdiki, 2010-2016 yillar davomida respublika bo'yicha tashkil etilgan ish o'rinlari soni 3,9 foizga ortgan. 2017 yil davomida esa dasturga muvofiq sanoatni (5440 ta loyiha 131 mingta ish o'rni bilan), qishloq xo'jaligini (8430 loyihada 55,8 mingta ish o'rni bilan) va xizmat ko'rsatishni (11 mingta loyiha 69,5 mingta ish o'rni bilan) rivojlantirish bo'yicha viloyatlar, tumanlar va shaharlar hokimliklarining faoliyati kuchaytiriladi. 25 mingga yaqin investitsiya loyihalarini amalga oshirish hisobiga 256,4 mingdan ortiq ish o'rinlari tashkil etilishiga erishiladi.

⁸ Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11 (6705)

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012 yil 20 apreldagi “Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida ishbilarmonlik muhitining holati va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish darajasi indikatorlarini har chorakda baholash tizimini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 117-sonli qaroriga ilovada ishsiz darajasini baholash mezoni keltirilgan. Unga ko‘ra, respublikada ishsizlik darajasi (5,2%) mo‘‘tadil hisoblanadi. Ammo respublikada ishsizlik darajasi birmuncha yuqori bo‘lgan, tog‘li, chegara oldi hududlarida joylashgan, ishlab chiqarish va ijtimoiy soha etarli darajada rivojlanmagan 34 ta tuman mavjud. Mazkur tumanlarda ish o‘rni tashkil etishga aholi bandligini ta‘minlash dasturlarini alohida e‘tibor qaratilgan va 2017 yilda aynan shu tumanlarda 46,8 mingta ish o‘rni tashkil etish rejalashtirilgan.

YAngi ish o‘rinlarini tashkil etishda erkin iqtisodiy zonalarining ham o‘rni katta. Xususan, respublikada “Navoiy” “Angren” va “Jizzax” erkin iqtisodiy zonalarini tashkil etilgan. SHuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 12 yanvardagi 4931-sonli farmoni bilan «Urgut», «G‘ijduvon», «Qo‘qon» va «Hazorasp» erkin iqtisodiy zonalarini tashkil etildi⁹. Bu iqtisodiy zonalarida meva-sabzavot va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash, saqlash va qadoqlash, to‘qimachilik, gilam to‘qish, poyabzal va charm-galantereya, ekologik jihatdan xavfsiz kimyo, farmatsevtika, oziq-ovqat, elektrotexnika sanoati, mashinasozlik va avtomobilsozlik, qurilish materiallari ishlab chiqarish va boshqa yo‘nalishlarda yangi zamonaviy ishlab chiqarishlarni tashkil etish yangi ish o‘rinlarining yaratilishiga zamin yaratadi.

Aytish joizki, 2017 yilda kasb-hunar kollejlari va oliy ta‘lim muassasalarining 508,8 ming nafar bitiruvchisini ishga joylashtirish mo‘ljallangan.

YAqin kelajakda kasb-hunar kollejlari va oliy ta‘lim muassasalari bitiruvchilarini ish bilan ta‘minlash sohasidagi asosiy vazifalar quyidagilardan iborat:

- bitiruvchilarni biriktirish ishlarini puxta tashkil etish;
- bitiruvchilar bandligini ta‘minlashda yangi samarali shakllar va uslublarni davom ettirish;
- bitiruvchilar bandligini ta‘minlashda belgilangan imtiyozlardan kengroq foydalanish;
- bitiruvchilarga o‘z biznesini tashkil etishlari uchun mikroreditlar ajratish amaliyotini davom ettirish.

Mehnat va Iqtisodiyot vazirliklari tomonidan ishlab chiqilgan metodika asosida mehnat bozorida vaziyat murakkab bo‘lgan tuman va shaharlar ro‘yxati aniqlanadi, unga muvofiq aholi bandligi dasturlarining manzilli ro‘yxatlari, kichik sanoat zonalarini, xizmatlar sohasini rivojlantirish, chorvachilik, parrandachilik va issiqxona xo‘jaliklarini barpo etish, kasb-hunar kollejlari va oliy o‘quv yurtlari bitiruvchilari uchun «start-ap» loyihalarini amalga oshirishga mikroreditlar va lizing asosida ishlab chiqarish vositalarini ajratish ishlari amalga oshiriladi.

2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha **Harakatlar strategiyasida** mehnat bozori talablariga asosan, professional kadrlarni qayta tayyorlash yuzasidan qisqa muddatli trening va o‘quv kurslarini o‘tkazish bo‘yicha nodavlat ta‘lim muassasalari faoliyatini rag‘batlantirish, nodavlat ta‘lim muassasalari faoliyatini litsenziyalash tartibini soddalashtirish, davlat akkreditatsiyasiga ega bo‘lgan nodavlat ta‘lim muassasalari uchun davlat namunasidagi hujjatlarni berish bo‘yicha mavjud cheklovlarni bartaraf etish nazarda tutilgan.

SHuningdek, Harakatlar strategiyasida o‘rta maxsus va kasb-hunar ta‘limi muassasalarida kerakli talabdan ortiq hajmda tayyorlanayotgan gumanitar ta‘lim yo‘nalishlarini qisqartirishni va mos ravishda agrar sektor, qurilish va ishlab chiqarish sohasi, uy-joy kommunal xo‘jaligi sohasi mutaxassislari tayyorlashni kengaytirishni ko‘zda tutuvchi o‘rta maxsus va kasb-hunar ta‘lim mutaxassislik yo‘nalishlarini qayta ko‘rib chiqish rejalashtirilgan. Joriy va istiqboldagi kadrlarga bo‘lgan ehtiyojdan kelib chiqqan holda mutaxassislarni tayyorlash, agrar sektor, qurilish va ishlab chiqarish sohasi, uy-joy kommunal xo‘jaligini malakali mutaxassislar bilan hamda bitiruvchilarni kafolatlangan ish bilan ta‘minlash imkonini beradi.

⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 январдаги «Ургут», «Гиждувон», «Қўқон» ва «Хазорасп» эркин иқтисодий зоналарини ташкил этиш тўғрисида»ги 4931-сонли фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 3-сон, 40-модда.

Hududlarda aholi bandligini ta'minlash hamda qo'shimcha daromad manbaini yaratish maqsadida tijorat banklari tomonidan mikrokreditlar ajratish hajmini yanada oshirish quyidagi sohalarida nazarda tutilgan:

- fuqarolarning shaxsiy yordamchi xo'jaliklarida qishloq xo'jaligi mahsulotlari etishtirish
- qoramol, qo'y, echki, quyon boqish va go'sht etishtirish
- parrandachilik va asalarichilikni rivojlantirish
- ixcham issiqxonalar tashkil etish
- urug' va ko'chatlar etishtirish

Buning natijasida aholi tomorqasidan foydalanish samaradorligi oshadi, ishlab chiqariladigan sifatli qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmi ko'payadi.

Harakatlar strategiyasida olis va tog'li hududlarda turizm va ekoturizmni tashkillashtirish, dorivor o'simliklarni etishtirish, yig'ish va qadoqlash bo'yicha dasturlar ishlab chiqish ko'zda tutilgan. Bunda, tog' oldi hududlaridagi qishloqlarda 10-15 ta xonadonlarda sayyohlarga xizmat ko'rsatish uylari tashkil etilib ya'ni uyning bitta yoki ikkita xonasi devorlari so'zana, adras bilan bezatilib, ko'rpacha to'shalib, xontaxta qo'yilib, tualet va oshxonaning sanitar holatlari tartibga keltirilib, chet ellik sayyohlarga tabiiy manzaralarni ko'rsatish bilan birga non yopish, milliy taomlarni tayyorlash, milliy urf-odatlar bilan tanishtirish kabi xizmatlar ko'rsatilishi rejalashtirilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoev mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasida ayollarning jamiyatdagi mavqei va ular bandligi masalalariga to'xtalib, quyidagilarni ta'kidlab o'tdilar: **“Uchinchi vazifa – ayollarni ularga munosib mehnat bilan bandligini ta'minlash masalasidir. Ayollar uchun doimiy ish joylari yaratish borasidagi muhim masala bilan bir qatorda, oilaviy biznes, kasanachilik, hunarmandchilik, tomorqa xo'jaligini keng rivojlantirish ishlari ham oqsamoqda”**¹⁰.

Harakatlar strategiyasida xotin-qizlarning va kollej bitiruvchilarining bandligini ta'minlash, ularni tadbirkorlikka jalb qilish, tadbirkor ayollarni qo'llab-quvvatlash maqsadida:

- «Mahallaning eng namunali tadbirkor ayoli» tanlovining mahallalararo va tuman (shahar) bosqichlarini o'tkazish;
- «Tadbirkor qizning eng yaxshi loyihasi – 2017» respublika tanlovini o'tkazish;
- Qo'rg'ontepa, Olot, Paxtakor, Dehqonobod, Koson, Nurota, Uzun va Qo'shko'pir tumanlarida ayollarni kasbga o'qitish va qayta tayyorlash kurslarini tashkil etish;
- pedagogik ma'lumotga ega bo'lgan, biroq bola parvarishlash munosabati bilan vaqtincha ishlamayotgan ayollarga oilaviy maktabgacha ta'lim tarbiyachisi sifatida kasanachilik faoliyati tashkil etish.

Bu tadbirlarning amalga oshirilishi xotin-qizlarda va kasb-hunar kollejlarining bitiruvchi qizlarida tadbirkorlik ko'nikmalari shakllantiradi, ularning huquqiy va iqtisodiy bilimlarini oshiradi.

2017 yil respublikada aholi bandligi masalalariga oid quyidagi Qonunlar va qonun osti hujjatlari ishlab chiqilishi rejalashtirilgan:

1. “Mehnat migratsiyasi to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi qonuni loyihasini ishlab chiqish rejalashtirilgan. Aytish joizki, mazkur qonun mehnat migratsiyasi sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari, fuqarolarni chet ellarda ishga joylashtirishning mexanizm va shakllari, mehnat migrantlari bilan ishlash sohasidagi diplomatik vakolatxonalarining asosiy faoliyat yo'nalishlari, chet elda O'zbekiston fuqarolarining shaxsiy xavfsizligini ta'minlash va ularning ijtimoiy himoyasi masalalarini qamrab oladi.

O'zbekistonda tashqi mehnat migratsiyasi masalalari birinchi Prezident tomonidan belgilab berilgan 5 tamoyil (ish joyi va mehnat sharoiti, ish vaqti, turar joy bilan ta'minlash, malakali tibbiy xizmat, xavfsizligi ta'minlanganligi) asosida amalga oshirilmoqda.

¹⁰ Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11 (6705)

Mehnat vazirligining Tashqi mehnat migratsiyasi masalalari bo'yicha agentligi faoliyati samaradorligini oshirish maqsadida quyidagilarni amalga oshirish rejalashtirilgan:

- hududlarda fuqarolarni chet ellarda ishga joylashtirish bo'yicha xo'jalik hisobidagi Byuro, shuningdek ishga joylashtirilayotgan fuqarolarga o'zini tutish etikasi, borayotgan mamlakatning madaniyati va tili, qonunchiligi asoslariga o'rgatishni yuklagan holda CHet ellarga ketayotgan fuqarolarni oldindan ko'niktirish va o'qitish markazining hududiy tuzilmalarini tashkil etish;
- fuqarolarga chet elda ishga joylashish uchun ruxsatnomalarni bekor qilish va xorijiy mamlakatlarga chiquvchi fuqarolarni hisobga olishning xabardor qilish tartibini joriy qilish;
- O'zbekiston Respublikasi fuqarolarini xorijiy mamlakatlarga (AQSH, Kanada, Yaponiya, Evropa Ittifoqi va Fors ko'rfazi mamlakatlariga) ishga yuborish hajmi va yo'nalishini kengaytirish maqsadida xorijiy mamlakatlarning vakolatli organlari bilan muzokaralar o'tkazish.

2. «Aholi bandligiga ko'maklashish nodavlat tashkilotlari (rekruting agentliklari) to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuni loyihasini ishlab chiqish. Loyiha mehnat bozori infratuzilmasini oshirish, aholi bandligini ta'minlash imkoniyatlarini, aholi daromadlari va turmush darajasini oshirishga xizmat qiladi.

3. «O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuni loyihasi ishlab chiqiladi. Qonun quyidagilarni nazarda tutadi:

- xususiy sektorda ish beruvchi va xodim o'rtasidagi mehnat shartnomasi tuzish jarayonini soddalashtirish, muddatli mehnat shartnomasi tuzish asoslarini kengaytirish;
- ishga olishning yangi shakllarini (bir martalik, soatbay), shuningdek soatbay ish haqi to'lash tartibini joriy etish;
- xodimlar bilan mehnat munosabatlarini rasmiylashtirmagani, mehnatni muhofaza qilish qoidalari, xodimni ijtimoiy sug'urta qilish bo'yicha talablarni buzgani uchun ish beruvchining javobgarligini kuchaytirish.

4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Mehnat stajini hamda byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga sug'urta to'lovlari davriyligini ro'yxatga olish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida»gi qarori loyihasi ishlab chiqiladi va kiritiladi. Mazkur qaror mehnat stajini elektron tarzda ro'yxatga olish hamda davlat ijtimoiy sug'urta to'lovlarini amalga oshiruvchi jismoniy shaxslarning yagona reestrini yuritishning imkonini yaratadi.

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha **Harakatlar strategiyasida** Bandlikka ko'maklashish jamg'armasi mablag'lari hisobidan nisbatan sust rivojlangan tumanlarning ishsiz yoshlarini Toshkent va Samarqand shaharlaridagi (Koreya Respublikasi hukumatining grant mablag'lari hisobiga tashkil etilgan) kasb-hunarga o'qitish markazlarida mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan kasblarga qayta o'qitish orqali ularning bandligi ta'minlanishi nazarda tutilgan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012 yil 13 sentyabrdagi **“Toshkent shahridagi kasb-hunarga o'qitish markazi faoliyatini ta'minlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi 270-sonli qaroriga** asosan tashkil etilgan Toshkent shahridagi Kasb-hunarga o'qitish markazida bugungi kunga qadar 2 ming nafardan ortiq band bo'lmagan fuqarolar quyidagi yo'nalishlarda kasb-hunarga qayta o'qitilgan va to'liq ishga joylashtirilgan:

- **“Mashinasozlik ishlab chiqarish texnologiyalari”** (tokarlar, frezerchilar, payvandchilar, metallga ishlov berish mutaxassislari);
- **“Elektronika va elektrotexnika”** (elektron qurilmalar, maishiy elektron texnika, radio va teleapparatlarni ta'mirlash va servis xizmati ko'rsatish mutaxassislari);
- **“Avtomobillarni ta'mirlash va ularga texnik xizmat ko'rsatish”** (avtochilangarlar, motorchilar, avtotransport vositalarini diagnostika qilish, ta'mirlash va texnik xizmat ko'rsatish);
- **“Axborot texnologiyalari va tizimlari”** (kompyuterlarni dasturlash, kompyuter va boshqa orgtexnikaga xizmat ko'rsatish va ta'mirlash).

Bugungi kunda Davlat byudjetining qariyb 60 foizi ijtimoiy sohani rivojlantirishga yo'naltirilmoqda. 1991 yilga taqqoslaganda, aholining real daromadlari 12 barobardan ziyod ko'paydi, ish haqi, pensiya va ijtimoiy nafaqalar salmoqli darajada oshdi. Iste'mol tovarlari ishlab chiqarishni jadal sur'atlar bilan oshirish va aholining ularga bo'lgan talabini qondirish ta'minlanmoqda¹¹.

Taraqqiyotimizning bugungi bosqichida ijtimoiy sohaning aholiga majburiy ijtimoiy kafolatlarni ta'minlash, aholining ehtiyojmand qatlamlarini ijtimoiy himoyasini hamda keksalar va imkoniyati cheklangan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish, ijtimoiy xizmat ko'rsatishni yaxshilash, aholiga ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishda davlat-xususiy sherikligini rivojlantirish masalalariga e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekistonda 2010–2015 yillar mobaynida keksalar va pensionerlar uchun mo'ljallangan 12 ta Saxovat va Muruvvat internat uylari moddiy-texnika bazalari, 14,6 ming yolg'iz keksalar, pensioner, nogironlarning turar joy sharoitlari yaxshilandi, 5,4 ming odam reabilitatsiya texnik vositalari va protez-ortopediya mahsulotlari bilan ta'minlandi, 6,4 ming nogiron va pensioner sanatoriyalarda sog'liqlarini tiklashdi. Ko'rsatilgan tibbiy-ijtimoiy yordamning umumiy hajmi 132,2 milliard so'mni tashkil etdi.

Jamiyatni demokratlashuvi jarayonida aholining ehtiyojmand qatlamlarini ijtimoiy himoyasini yanada yaxshilash uchun «Nuroni» jamg'armasi davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi, yolg'iz keksalar, pensionerlar va nogironlarni muhofaza qilish tizimini yanada takomillashtirish, uning manzilliligini ta'minlash, keksa yoshdagilar, imkoniyati cheklangan odamlar va yolg'iz keksalarga ko'rsatiladigan tibbiy-ijtimoiy yordam darajasi va sifatini ko'tarishni, shuningdek joylarda tuman va shaharlar aholisining zamonaviy diagnostika va davolanish uslublaridan foydalanish imkonlarini ta'minlaydigan tubdan yangi yondashuvlar ishlab chiqish zarurligini ko'rsatdi.

Keksalarni qo'llab-quvvatlash davlat tizimini yanada takomillashtirish maqsadida qariyalar va faxriylarni ijtimoiy himoyalash, ularning faolligini oshirish, mamlakatning ijtimoiy-siyosiy hayotida to'laqonli ishtirok etishlari uchun shart-sharoitlar yaratish, tinchlik va osoyishtalikni ta'minlash sohasida katta avlod vakillarining rolini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoev tomonidan 28 dekabr kuni «O'zbekiston faxriylarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash «Nuroni» jamg'armasi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»¹²gi Farmon va «Keksalar va nogironlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»¹³gi Qarorni qabul qilinishi bu borada islohotlarning yangi bosqichga kutarilishi bo'ldi. Mazkur farmon va qarorda oqsoqollar, keksalar va faxriylarni ijtimoiy faoliyatga jalb etish, joylarda keksalar turmush sifatini oshirish, ularning ijtimoiy faolligini qo'llab-quvvatlash, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari bilan hamkorlikda yolg'iz va muhtoj keksalarga ijtimoiy va moddiy ko'mak ko'rsatish, «Nuroni» jamg'armasi markaziy apparatining, uning viloyat va tumanlardagi bo'linmalarini moddiy qo'llab-quvvatlash, «Nuroniylar maskani» komplekslarini yaratish, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarida keksalar va faxriylar ishlari bo'yicha maslahatchi lavozimini kiritish, «Nuroni» jamg'armasining barcha bo'linmalari moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, kasalliklarni o'z vaqtida aniqlash va davolash uchun 2,8 million keksa yoshdagi fuqarolarning barchasi ixtisoslashtirilgan tibbiy brigadalar tomonidan chuqurlashtirilgan tibbiy ko'rikdan o'tkazilishini ta'minlash, biriktirilgan patronaj hamshiralari tomonidan salomatliklari ustidan doimiy nazorat orqali keksa yoshdagi fuqarolar orasida kasalliklar profilaktikasi choralari kengaytirish, 15,5 ming yolg'iz keksalarning turmush sifatini va turmush darajasini ularga shaxsiy ijtimoiy xodimlarni biriktirish orqali oshirish, keksa yoshdagi shaxslarni to'lovsiz asosda davolash va sog'lomlashtirish

¹¹ Ўзбекистон Республикаси Бош вазири Шавкат Миромонович Мирзиёевнинг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги нутқи. // Халқ сўзи, 2016 йил 9 сентябрь.

¹² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 28 декабрдаги "Ўзбекистон фахрийларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш "Нуроний" жамғармаси фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-4906-сон Фармони.

¹³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 28 декабрдаги "Кексалар ва ногиронларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПК-2705-сон қарорига. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 1-сон, 10-модда.

ko'zda to'tilgan. SHu munosabat bilan respublika ixtisoslashtirilgan tibbiyot markazlariga 20 ming va viloyatlardagi tibbiyot muassasalariga 215 mingdan ziyod, jami 178,9 milliard so'm miqdoridagi orderlar ajratish ko'zda tutilgan. Tuman (shahar)lardagi barcha tibbiyot birlashmalari va muassasalarini, shuningdek barcha viloyatlardagi onkologiya dispanserlarini umumiy miqdori 108,7 million AQSH dollariga teng bo'lgan tegishli zamonaviy tibbiyot uskunalari bilan jihozlash; keksalar va nogironlarning 23 ta Saxovat va Muruvvat uy-internatlari moddiy-texnika bazasini umumiy miqdori 207 milliard so'mga teng hajmda mustahkamlash.

Dasturni moliyalashtirishga 688,2 milliard so'm yo'naltiriladi, shuningdek xalqaro moliyaviy tuzilmalarning 108,7 million AQSH dollari hajmidagi kredit va grant mablag'larini jalb etish ko'zda tutilgan¹⁴.

Mustaqilligimizning ilk yillaridan boshlab, davlatimiz tomonidan inson salomatligini yanada mustahkamlash, sog'lom insonlar safini kengaytirish, onalar va bolalar sog'lig'ini muhofaza qilish, sog'lom turmush tarzini keng omma o'rtasida shakllantirish, oilada tibbiy madaniyatni oshirish, har bir shaxsning salomatligi o'z qo'lida ekanligini aholi o'rtasida keng tashviqot-targ'ibot qilish, sog'lom jamiyatni tashkil etishga katta e'tibor qaratilgan. Bu borada, 1996 yil 29 avgustda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasida fuqarolarning sog'lig'ini saqlash to'g'risida"gi Qonun, 1998 yil 10 noyabrda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi sog'liqni saqlash tizimini isloh qilish Davlat dasturi to'g'risida"gi 2107-sonli Prezident Farmoni, 2011 yil 28 noyabrda "Sog'liqni saqlash tizimini isloh qilishni yanada chuqurlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1652-sonli O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori hamda 2015-2020 yillar davrida O'zbekiston Respublikasi aholisining sog'lom ovqatlanishini ta'minlash konsepsiyasini va chora-tadbirlar kompleksini ta'minlash to'g'risidagi Vazirlar Mahkamasining Qarori aholi o'rtasida sog'lom turmush-tarzinini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

2016 yil "Sog'lom bola – sog'lom ona yili" davlat dasturi doirasida mamlakatimizdagi tibbiyot muassasalarini zamonaviy diagnostika va davolash uskunalari bilan jihozlash uchun joriy yilda 80 million dollar qiymatidagi kredit va grant mablag'lari yo'naltirildi.

Davlat dasturida belgilangan tadbirlar bo'yicha 9 millionga yaqin farzand ko'rish yoshidagi ayollar va 10 millionga yaqin bolalar tibbiy ko'rikdan o'tkazilib, sog'lomlashtirildi. Jumladan, Respublika ixtisoslashtirilgan pediatriya ilmiy-amaliy tibbiyot markazida eshitish bo'yicha nuqsoni bo'lgan 350 dan ortiq bolada koxlear implantatsiya operatsiyalari amalga oshirildi. Buning uchun 21 milliard so'm mablag' sarflandi. Ana shunday ishlar qatorida 700 ming nafar bola pnevmokok infeksiyasi va boshqa yuqumli kasalliklarga qarshi emlandi¹⁵.

Lekin, bugungi kun talabi mazkur sohani yanada rivojlantirish, aholi sog'ligini muhofaza qilish, ularga tibbiy xizmat ko'rsatish tizimini yanada yaxshilashni taqozo etmoqda. Sohani isloh etish, shubhasiz millatni sog'lomlashuviga xizmat qiladi.

SHu bilan birga, 2016 yili sentyabr oyida tasdiqlangan 2016-2020 yillarda farmatsevtika sanoatini yanada rivojlantirish bo'yicha dastur samarali bajarilishini ta'minlash kelgusida aholiga sifatli tibbiy xizmat ko'rsatish borasida ijobiy natijalarni qulga kiritishga asos bo'ladi.

Nufuzli xalqaro institutlarning e'tirof etishicha, O'zbekiston dunyoning 125 davlati orasida xotin-qizlar uchun qulay sharoitlar yaratish va onalikni muhofaza qilish borasida etakchi o'rinlardan birini egallab turibdi. Jahon reytingida mamlakatimiz yosh avlod salomatligiga eng ko'p g'amxo'rlik ko'rsatayotgan 10 ta davlat safidan joy oldi. Aholi genofondini yaxshilash borasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar natijasida ayollarning o'rtacha umri 66 yoshdan 73,5 yoshga uzaydi. Onalar va go'daklar o'limi 3 barobar kamaydi¹⁶.

¹⁴ Кексалар ва ногиронларни қўллаб-қувватлаш кучайтирилади. - <https://www.gazeta.uz/uz/2016/12/29/keksalar>.

¹⁵ Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлигини таъминлаш ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Ўзбекистон Республикасининг сайланган Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. // Халқ сўзи, 2016 йил 8 декабрь.

¹⁶ «Ягонасан, мукаддас Ватаним, севги ва садоқатим сенга бахшида, гўзал Ўзбекистоним!» Ўзбекистоннинг 23 йиллик мустақил тараққиёт йўлида турли соқаларда қўлга киритилган ютуқ ва натижалар, мамлакатимизнинг салоҳияти ва қудрати, туб ислохотларнинг моҳияти ва аҳамиятини аҳолининг кенг қатламларига етказиш, жойларда ташкилий-амалий, ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий тadbirlar ҳамда тарғибот-ташвиқот ишларида фойдаланиш учун услубий қулланма / Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги давлат бошқаруви академияси; Республика маънавият тарғибот маркази; Миллий ғоя ва мафкура илмий-амалий маркази. — Тошкент: «Маънавият», 2014. 126-6.

O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimov rahnamoligida mamlakatimizda onalik va bolalikni muqofaza etishga qaratilgan muhim ijtimoiy-iqtisodiy dasturlar qabul qilindi. Sog'liqni saklash tizimini tubdan isloh etish asosida ona va bola sog'lig'ini asrash bo'yicha dunyo e'tirof etayotgan milliy model yaratildi. Bolalar va o'smirlar o'rtasida sog'lom turmush tarzini qaror toptirishga, oilalarning moddiy va ma'naviy asoslarini mustahkamlashga, har tomonlama sog'lom farzandlarni shakllantirish, ularning salomatligini muhofaza qilishga katta e'tibor qaratildi. CHunonchi ilk davlat mukofotlaridan biri – "Sog'lom avlod uchun" ordeni ta'sis etilishi ham ramziy ma'no kasb etdi. Zero, mustahkam oilada sog'lom turmush tarzini barqarorlashtirishga qaratilgan barcha ezgu sa'y-harakatlarimiz islohotlarimiz strategiyasiga mos bo'lib, yurtimizda tinchlik-totuvlik hamda taraqqiyotga, yosh oilalarning mustahkamligiga qo'shilgan hissa bo'ladi.

Aholiga sifatli tibbiy xizmat ko'rsatish xalq manfaatlarini ta'minlashning muhim omili hisoblanadi. Aynan shu sohani rivojlantirish, hamda kompleks chora-tadbirlarni yanada kengroq amalga oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoev 2017 yil 5 yanvar va 7 fevral kunlari sog'liqni saqlash sohasining bir guruh etakchi mutaxassislari bilan uchrashdi.

Birlamchi tibbiyot muassasalari, ayniqsa, qishloq vrachlik punktlari, oilaviy poliklinikalar, patronaj xizmati, tez tibbiy yordam tizimining faoliyati hamon qoniqarsiz ahvolda qolayotganligi, shifoxonalar va aholini dori-darmon vositalari va tibbiyot buyumlari bilan ta'minlash, jumladan, ijtimoiy dorixonalar tashkil etish bo'yicha berilgan topshiriqlar ijrosi talab darajasida emasligi qayd etildi.

"Harakatlar strategiyasi"da oila salomatligini mustahkamlash, onalik va bolalikni muhofaza qilish, onalar va bolalarning sifatli tibbiy xizmatdan foydalanishni kengaytirish, ularga ixtisoslashtirilgan va yuqori texnologiyalarga asoslangan tibbiy yordam ko'rsatish, chaqaloqlar va bolalar o'limini kamaytirish, jismoniy baquvvat va ma'naviy jihatdan sog'lom avlodni kamol toptirish masalalariga alohida ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralgan. "Harakatlar strategiyasi"ning ushbu yo'nalishi bo'yicha Respublika ixtisoslashtirilgan tibbiyot markazlari, ilmiy-tekshirish institutlari va Oliy o'quv yurtlari klinikalari etakchi mutaxassislarni jalb qilgan holda keng tarqalgan kasalliklarning oldini olish va erta aniqlashga qaratilgan «Hech kim mehr va e'tibordan chetda qolmasin» shiori ostida keng qamrovli tibbiy ko'rik tadbirlarini o'tkazish, viloyatlar aholisini sifatli tibbiy yordam bilan ta'minlash maqsadida Respublika ixtisoslashgan tibbiyot markazlari shifokorlarining joylarga chiqib, jarrohlik amaliyotlari va boshqa tibbiy xizmatlar ko'rsatishini tashkil etish bo'yicha maxsus chora-tadbirlar dasturini qabul qilish, «Odam a'zolari va to'qimalarini transplantatsiya qilish to'g'risida»gi Qonun loyihasini ishlab chiqish, Ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalar uchun: tibbiy-ijtimoiy patronaj brigadalarining kuchi bilan tog'li, cho'l va borish qiyin bo'lgan hududlarda, shuningdek, alohida e'tibor talab etiladigan tumanlarda aholini tibbiy ko'rikdan o'tkazish; ekologik jihatdan noqulay mintaqalarda yashovchi (Navoiy, Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlari va Qoraqalpog'iston Respublikasi) aholi uchun «Salomatlik» poezdlarini tashkil etish rejalashtirilmoqda¹⁷.

Mamlakatimiz sog'liqni saqlash tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar jarayonida farmatsevtika sanoatini rivojlantirish, aholi va davolash muassasalarini sifatli, xavfsiz va arzon dori-darmon vositalari bilan ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bugungi kunda mamlakatimizda 130 dan ziyod farmatsevtika korxonasi faoliyat ko'rsatib, ular tomonidan 2 mingdan ortiq turdagi dori-darmon vositalari ishlab chiqarilmoqda. SHuningdek, dori vositalarini ishlab chiqarish va ular bilan aholi hamda davolash-profilaktika muassasalarini ta'minlash maqsadida mazkur sohadagi ishlarni tashkil etishning mustahkam huquqiy asoslari barpo etildi. Yigirmadan ortiq qonun, bir yuz yigirmadan ziyod me'yoriy-huquqiy hujjatlar bu yo'nalishdagi ishlarni tartibga solishda muhim huquqiy asos bo'lmoqda.

Aholi va tibbiyot muassasalarining arzon va sifatli dori-darmon vositalari hamda tibbiyot buyumlari bilan ta'minlanganlik darajasini yanada oshirish, ularning narxini belgilash bo'yicha

¹⁷ Ўша манба.

ochiq-oshkora mexanizmni joriy etish, mamlakatimizda arzon va sifatli preparatlar bo'lishiga qaramasdan tashxis qo'yish va davolash standartlarida ko'zda tutilmagan hamda asosan qimmat import dori-darmon vositalarini tavsiya etish kabi nomaqbul amaliyotning oldini olish va kelgusida bunday holatlarga yo'l qo'ymaslik maqsadida Prezident SH.Mirziyoevning 2016 yil 31 oktyabrdagi "Aholini dori-darmon vositalari va tibbiyot buyumlari bilan ta'minlashni yanada yaxshilashga doir chora-tadbirlar to'g'risida"¹⁸ PQ-2647 qarori bu boradagi ishlar ko'lamini kengaytirish, xalqimizni arzon va sifatli dori-darmon vositalari hamda tibbiyot buyumlari bilan ta'minlash darajasini oshirishda muhim dasturilamal bo'lmoqda.

Ushbu hujjat asosida tibbiyotda keng qo'llaniladigan 167 nomdagi ijtimoiy ahamiyatga ega dori-darmon vositalari va 22 turdagi tibbiyot buyumlari uchun narxlarini belgilash tartibi joriy etildi. Qarorda 2017 yilning 1 yanvaridan e'tiboran chetdan olib kelinadigan, shuningdek, mamlakatimiz ishlab chiqaruvchilaridan sotib olinadigan dori-darmon vositalari va tibbiyot buyumlariga qo'yiladigan ustamalar ulgurji savdo uchun sotib olingan qiymatidan 15 foizdan, chakana savdo uchun ulgurji narxidan 20 foizdan ortiq bo'lishiga yo'l qo'yilmasligi qat'iy belgilangani aholining barcha toifalari manfaatiga xizmat qiladi.

Barcha dorixonalarda bo'lishi majburiy bo'lgan 76 turdagi dori vositalari va tibbiy buyumlar hamda shifokor retseptisiz beriladigan 1033 turdagi dori-darmon vositalari ro'yxati dorixonalarning haridorga qulay va ko'rinarli joyiga ilib qo'yilmoqda. Tibbiyot xodimlari va dorixonalar mas'ullari uchun amaliy seminarlar tashkil etilib, qaror mohiyati, unda belgilangan vazifalar tushuntirilmoqda.

Pensionerlar, nogiron, yolg'iz keksalar, aholining boshqa ehtiyojmand toifalarining to'laqonli hayot kechirishlarini ta'minlash uchun ularga tibbiy-ijtimoiy yordam ko'rsatish tizimini yanada rivojlantirish va takomillashtirish sohasida bir qator ishlar amalga oshirilmoqda.

O'zbekistonda aholini ijtimoiy himoya qilish va sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish muhim ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyat kasb etadi. Bu esa aholi o'rtasida kasallanish ko'rsatkichlari pasayishini va umr uzayishini ta'minlaydi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturiga ko'ra uzluksiz ta'lim tizimining faoliyat olib borishi davlat ta'lim standarti asosida, turli darajadagi ta'lim dasturlarining izchilligi asosida ta'minlanadi va quyidagi ta'lim turlarini o'z ichiga oladi:

1. Maktabgacha ta'lim.
2. Umumiy o'rta ta'lim.
3. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi.
4. Oliy ta'lim.
5. Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim.
6. Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash.
7. Maktabdan tashqari ta'lim.

Kadrlar tayyorlash milliy modelining o'ziga xos xususiyati mustaqil ravishdagi to'qqiz yillik umumiy o'rta hamda 3 yillik, kasb-hunar ta'limini joriy etishdan iboratdir. Bu esa, umumiy ta'lim dasturlarining o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi dasturlariga izchil o'tilishini ta'minlaydi.

Umumiy ta'lim dasturlari: maktabgacha ta'lim, boshlang'ich ta'lim (1-4-sinflar), umumiy o'rta ta'lim (1-9-sinflar), o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi (3 yillik) qamrab oladi. Kasb-hunar ta'limi dasturlari o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi, oliy (bakalavriat, magistratura) ta'lim va oliy o'quv yurtidan keyingi ta'limni, kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash bayon etilgan.

Mamlakatimizda ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan uning me'yoriy-huquqiy asbtlari quyidagi hujjatlarda belgilab berildi hamda ular bazasida eng muhim yo'nalish va natijalar ijrosi ta'minlandi.

I. Ta'lim to'g'risidagi qonun (1992 yil 2 iyul). Mustaqil davlatimiz rahbariyati, eng avvalo, ishni ta'lim sohasidagi davlat siyosatining huquqiy asoslarini yaratishdan boshladi. Sobiq Itgifoq tarkibiga kirgan respublikalar ichida birinchilardan bo'lib O'zbekiston Respublikasining Oliy Kengashi 1992 yil 2 iyulda "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunini tasdiqladi. Bu dasturilamal hujjatda

¹⁸ "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2016 йил 26 декабрь, 51-сон.

ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillari, ta'lim tizimi, uning boshqaruv tarkibi, pedagog xodimlarning haq-huquqlari, burch va mas'uliyati aniq belgilab berildi. Binobarin, bu muhim davlat hujjatining qabul qilinishi ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning muqaddimasi hamda huquqiy kafolati bo'lib qolmoqda.

II. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (1992 yil 8 dekabr). Asosiy qonunimiz O'zbekiston xalqining xohish-irodasidan kelib chiqib, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirgan holda, yoshlar ongiga singdirishning huquqiy asoslarini o'zida ifoda etgan. Konstitutsiya barcha fuqarolar qatori yoshlarning huquq va erkinliklarini ta'minlashning kafolatlarini ham o'zida aks ettiradi.

III. "Ta'lim to'g'risida"gi (1997 yil 29 avgust) Qonun (yangi tahriri) va Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi IX sessiyasidagi (1997 yil 29 avgust) "Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori" mavzusidagi nutqida 1991-1997 yillar davomida mamlakatimizda amalga oshirilgan ta'lim-tarbiya tizimidagi islohotlarni tanqidiy baholadi. SObiq Ittifoq davrining oxirida 11 yillik o'quv tizimiga o'tdik. 11 yillik tizim tarkiban 3 qismga bo'linadi: boshlang'ich ta'lim – 4 yillik, to'liqsiz o'rta ta'lim – 9 yil va, nihoyat, 2 yillik to'liq o'rta ta'lim. Demokratik jamiyatda bolalar, umuman har bir inson erkin fikrlaydigan etib tarbiyalanadi.

IV. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997 yil 6 oktyabrdagi "Ta'lim-tarbiya va kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish, barkamol avlodni voyaga etkazish tug'risida"gi Farmoni mavjud ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilish, uni zamon talablari darajasiga ko'tarish, milliy kadrlar tayyorlashning yangi tizimini barpo etish, kelajak uchun barkamol, salohiyatli avlodni tarbiyalash maqsadida ushbu farmon bilan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturini hayotga tatbiq etish ishlari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi etib belgilandi. O'zbekistonda ta'lim respublika ijtimoiy-iqgisodiy, g'oyaviy-madaniy hayotining eng muhim yo'nalishidir. Ta'limning huquqiy asoslari mamlakatimiz Konstitutsiyasi, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturida o'z aksini topgan.

4.4.1-chizma

Kadrlar tayyorlash milliy dasturini ro'yobga chiqarish bosqichlari
Birinchi bosqich (1997-2001) - mavjud kadrlar tayyorlash tizimining ijobiy salohiyatini saqlab qolish asosida ushbu tizimni isloh qilish va rivojlantirish uchun huquqiy, kadrlar jihatidan ilmiy-uslubiy, moliyaviy-moddiy shart-sharoitlar yaratildi. Bu bosqich ta'lim moddiy texnika bazasini yaratish davri, deb nom oldi.
Ikkinchi bosqich (2001-2005) - Milliy dasturni to'liq ro'yobga chiqarish, mehnat bozorining rivojlanishi va real ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni hisobga olgan holda unga aniqliklar kiritildi. Bu bosqich sifat bosqichi , deb nom oldi.
Uchinchi bosqich (2005 va undan keyingi yillar) - to'plangan tajribani tahlil etish va umumlashtirish asosida, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish istiqbollari muvofiq kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va yanada rivojlantirish bosqichi. Bu bosqichni ta'lim tizimini modernizatsiyalash davri ham deyish mumkin.

Qabul qilingan dasturlarga muvofiq, mamlakatimizda 9+3 sxemasi bo'yicha 12 yillik umumiy majburiy bepul ta'lim joriy etildi. YUrtimizda amalga oshirilayotgan modelning prinsipial xususiyati shundaki, umumta'lim maktabidagi 9 yillik o'qishdan so'ng o'quvchilar 3 yil davomida ixtisoslashtirilgan kasb-hunar kolleji va akademik litseylarda taxsil olib, ularning xar biri umumta'lim fanlari bilan mehnat bozorida talab qilinadigan 2-3 ta mutaxassislik bo'yicha kasb-hunarlarini ham egallamoqdalar.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturi va Maktab ta'limini rivojlantirish davlat umummilliy dasturining ijrosi amalda nihoyasiga etkazildi. 9 yillik umumta'lim maktab bosqichini va 3 yillik o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi bosqichini o'z ichiga olgan uzluksiz yaxlit ta'lim tizimi yaratildi. 2012/2013 o'quv yilida mamlakatimizda 12 yillik majburiy ta'limga o'tish to'lik ta'minlandi.

V. Vazirlar Mahkamasining 2006 yil 27 iyuldagi "Umumta'lim maktablari bitiruvchilarining akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o'qishini yanada kengaytirish

chora-tadbirlari tug'risida" qabul qilingan 427-sonli Qarori natijasida 2009 yili umumta'lim maktablarining 9-sinf bitiruvchilari 100 foiz akademik litsey va kasb-hunar kollejlari bilan qamrab olinishiga erishildi.

VI. Prezidentimizning 2008 yil 1 apreldagi „Real iqtisodiytning soha va tarmoqlari talablariga javob beradigan malakali kadrlarni tayyorlashni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoyishi asosida amalga oshirilgan ishlar natijasida 2009—2010 o'quv yilining o'zida hududlardagi 118 ta kasb-hunar kollejida 62 ta ixtisoslik bo'yicha kichik mutaxassislar tayyorlash to'xtatilib, talab katta bo'lgan 90 ta mutaxassislik bo'yicha yangidan kadrlar tayyorlashga kirishildi. 34 ta kasb-hunar kollejining ixtisosligi o'zgartirildi. Ushbu chora-tadbirlar tufayli bitiruvchilarning barchasi ish bilan ta'minlandi.

VII. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Barkamol avlod yili Davlat dasturi to'g'risida"gi 2010 yil 27 yanvardagi qarorini amalga oshirish uchun 11 ta ustuvor yo'nalish va vazifa belgilab berildi. O'zbekistonda aholining qariyb 35 foizini 16 yoshgacha bo'lgan bolalar, 62 foizdan ziyodini esa 30 yoshgacha bo'lgan yoshlar tashkil etishini hisobga oladigan bo'lsak, bu islohotlarning roli va ahamiyati o'z-o'zidan tushunarli va ravshan bo'ladi.

VIII. 2010 yil 28 iyulda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining „Ta'lim muassasalarining bitiruvchilarini tadbirkorlik faoliyatiga jalb etish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoniga ko'ra, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni yanada rag'batlantirish, yoshlarni, avvalambor, kasb-hunar kollejlari, akademik lipeylar va oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarini tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb etish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish bo'yicha amaliy vazifalar belgilandi. SHu boislan ham bugungi kunda mikrofirmalar va kichik korxonalar tomonidan respublikaning kasb-hunar kollejlari, akademik litseylari va oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilari bilan mehnat shartnomalari tuzilganda, band hodimlarning o'rtacha yillik soni qonun hujjatlarida belgilangan cheklangan normativdan ko'pi bilan 20 foiz oshirilgan hollarda mikrofirma va kichik korxonalar uchun nazarda tutilgan imtiyozlar, kafolat va huquqlar saqlanib qolmoqda.

IX. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 24 fevraldagi "Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari tashkil etish va ularning faoliyatini boshqarish to'g'risida"gi 77-sonli Qarori. Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 13 maydagi "O'zbekiston Respublikasi o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 204-sonli Qaroriga ko'ra, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 60 kishidan iborat O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazi (Markaz) tashkil etildi. 1998 yilda akademik litsey va kasb-hunar kollejlari dastlab tajriba tariqasida faoliyat boshladi. Akademik litseylarga barcha (9-sinf) bitiruvchilarning taxminan 10-15 foizi tanlov asosida qabul qilindi. Kasb-hunar kollejlari uchun yuqori malakali pedagog va pedagog-muhandislar tayyorlash bo'yicha 3 ta otaliq zona (mintaqaviy) bo'yicha tegishli oliy o'quv yurtlari birlashtirildi:

1) Buxoro oziq-ovqat va engil sanoat texnologiyasi instituti; 2) Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universiteti; 3) Namangan muhandislik-pedagogik institutlarida kadrlar tayyorlash uchun zarur shart-sharoitlar yaratildi.

X. 2010 yil 2 noyabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining „Oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-1426-sonli Qarori qabul qilindi. Natijada 2010 yilning 1 dekabridan oliy o'quv yurtlaridagi 2 va 3-kurs aspirantlar stajyorlik-tadqiqotchi-izlanuvchi va barcha doktorantlar katta ilmiy xodim-izlanuvchi lavozimiga o'tkazildi. SHu asosda 2011 yil 1 yanvardan boshlab stajyor-tadqiqotchi-izlanuvchilarning maoshlari stajyor-tadqiqotchilarning bazaviy lavozim maoshlariga, katta ilmiy xodim-izlanuvchilarning maoshlari esa fan nomzodi ilmiy darajasiga ega ilmiy xodimlarning bazaviy lavozim maoshlariga tenglashtirildi.

XI. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 20 mayda "Oliy ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash sifatini ta'lim tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori o'z mohiyatiga ko'ra, oliy ta'lim tizimidagi islohotlarining yangi bosqichini boshlab berdi.

XII.Respublikamizning bozor iqtisodiyti tomon yo‘l tutishi kasb-hunar bilim yurtlari tizimida ham bir qator yangi turdagi o‘quv muassasalarining shakllanishi va rivojlanishi uchun imkon yaratdi. Bozor sharoitida o‘z o‘rnini topib keta oladigan, ishini yaxshi biladigan mutaxassislar tayyorlash maqsadida 146 takasb-hunar bilim yurti negizida kasb-hunar litseylari, 50 tasi negizida biznes maktablari, 5 tasi negizida respublika o‘quv ishlab-chiqarish markazlari, 18 tasi negizida milliy hunarmandchilik litseylari tashkil qilindi.

YAngi turdagi o‘quv muassasalariga 1995/1996 o‘quv yilida «Menejer yordamchisi», «Kichik va o‘rta biznes hisobchisi», «Referent», «Fermer» kasblari bo‘yicha 6435 nafar o‘quvchi qabul qilindi. Bu kasblar bo‘yicha o‘quv va mavzu rejalari, o‘quv ko‘llanmalari ishlab chiqilib, joylarga tarqatildi.

1998 yil 28 fevralda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining «Akademik litseylar, kasb-hunar kollejlari tashkil etish va ularni faoliyatini boshqarish to‘g‘risida»gi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi xuzurida O‘rta maxsus va kasb-hunar ta‘limi markazi (O‘MKXTM)ning tashkil etilishi bu yo‘nalishdagi katta qadam edi. Bu qarorga ko‘ra, bir oy muddat ichida viloyatlarda, Toshkent shahri va Qorakalpog‘iston Respublikasida xududiy boshqaruv tizimlari tuzilib, ish boshladi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 1998 iil 13 maydagi «O‘zbekiston Respublikasida o‘rta maxsus va kasb-hunar ta‘limini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori esa mamlakatimizda akademik litseylar, kasb-hunar kollejlari tashkil etish vazifasini belgilab berdi. Qaror asosida «O‘rta maxsus va kasb-hunar ta‘limi qoidalari tasdiqlandi.

Oliy ta‘limni isloh qilishning asosiy yo‘nalishlari belgilab olindi:

1. Universitet ta‘limining ustuvorligi.
2. Oliy ta‘lim muassasalarini bo‘lish va ixtisoslashtirish.
- 3 Oliy ta‘limni hududiy lashtirish.

Kasb-hunar kollejlari uchun yuqori malakali pedagog va pedagog-muhandislar tayyorlash bo‘yicha 3 ta otalik (mintakaviy) zona bo‘yicha tegishli odiy o‘quv yurtlari birlashtirildi:

1. Buxoro oziq-ovqat va engil sanoat texnologiyasi instituti.
- 2 Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti (oldingi TDPI).

3 Namangan muqandisdik-pedagogik instituti (oldingi texnikum)larida kadrlar tayyorlash uchun zarur shart-sharoitlar yaratildi. Bu oliy o‘quv yurtlarida talabalar milliy kasb-hunar mutaxassisliklari bo‘yicha xamda ma‘naviyat asoslari, milliy g‘oya va huquq fanlaridan oliy ma‘lumotli bakalavr ixtisosliklariga ega bo‘la boshladi.

2012 yil 16-17 fevral kunlari Toshkentda o‘tkazilgan xalqaro konferensiya uzluksiz ta‘lim va yosh avlodni barkamol etib tarbiyalashning milliy modelini yaratishda O‘zbekiston tajribasini o‘rganishga bag‘ishlandi. Unda kadrlar tayyorlashning milliy dasturi (1997) deb nomlangan ta‘lim sohasini isloh qilish dasturi mamlakatda yangi jamiyat qurishning bosqichma-bosqich va tadrijiy prinsiplariga asoslangan va siyosiy islohotlarning O‘zbekiston tanlagan «o‘zbek modeli»ning ajralmas tarkibiy qismi ekani alohida ta‘kidlandi.

Oliy o‘quv yurtlarida kadrlar tayyorlash, uzluksiz ta‘limni isloh qilishning jahonda tan olingan, tajribada isbotlangan 4 ta modeli mavjud. Bular AQSH, Fransiya, Germaniya va Yaponiya mamlakatlarining modellaridir. Ular, garchi umumiy qoida va yo‘nalishlar bo‘yicha bir-biriga yaqin bo‘lsa-da, lekin mavjud mamlakatlarning hozirgi iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy holati, milliy xususiyatlari hamda fuqarolarning yashash sharoitidan kelib chiqib, fark qiladi. Masalan, Yaponiya ta‘lim tizimida oila omiliga katta e‘tibor berilgan. Amerika yoki Fransiya esa mahalliy sharoitdan kelib chiqqan holda pullik maktablar joriy etilgan. Lekin ayrim mamlakatlarda o‘zini oqlagan va samara bergan modellarni o‘zga davlatlar uchun to‘g‘ridan-to‘g‘ri qo‘llab yoki tatbiq etib bo‘lmaydi. SHuning uchun ham rivojlangan mamlakatlar tajribalari chuqur o‘rganilib, milliy hamda respublikamizga xos bo‘lgan xususiyatlar, sharoitlar inobatga olingan holda kadrlar tayyorlash tizimining yangi modeli ishlab chiqildi. Kadrlar tayyorlash milliy modelining asosiy tarkibiy qismlari: shaxs. davlat va jamiyat, uzluksiz ta‘lim, fan va ishlab chiqarish tizimlarining yaxlit ma‘rifiy-tarbiyaviy, ijtimoiy-ma‘naviy mushtarakligidan tashkil topgan.

Kasb-hunar kollejlari bitiruvchilarini o'z kasbini puxta egallagan, mehnat bozori talablariga har tomonlama javob beradigan darajada tayyorlash bilan bir vaqtda ularning mehnat bozoridan o'z o'rinlarini topishiga ko'maklashishga, yurtimizda bugun davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilmokda. "Kasb-hunar kollejlari bitiruv- chilarini ish bilan ta'minlashga alohida e'tibor qaratildi. Ushbu kollejlarning ish beruvchi korxonalar bilan kooperatsiya aloqalarining turli shakllaridan foydalanish, bu masalaga tuman va shahar jamoatchiligini jalb etish mazkur vazifani ado etishning eng muhim, hal qiluvchi yo'nalishi bo'ldi", deb Prezidentimiz bu borada oldimizda turgan eng muhim vazifalarni belgilab berdi.

Prezidentimizning 2015 yil 12 iyunda qabul qilingan «Oliy ta'lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoniga ko'ra, mamlakatimizda oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirishning yangi tizimi joriy etildi. O'rnatilgan yangi talablarga ko'ra, tashkil etilgan kurslarda 2015 yilning birgina sentyabr-oktyabr oylarida 1176 nafar tinglovchi tahsil oldi.

Umuman, yuksak tarakqiyotni ta'minlashda «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturining barkamol avlod tarbiyasidagi o'rni va ahamiyatini quyidagi holatlar bilan izohlash mumkin:

1. Milliy dasturning amalga oshirilishi jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy muhitga ijobiy ta'sir ko'rsata boshladi.

2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturini ro'yobga chiqarish jarayonida shaxsning jamiyatdagi o'z o'rnini belgilab olishi faollashmoqda.

3. Ta'limning milliy modelini amalga oshirish jamiyatda erkin fikrlaydigan shaxsning shakllanishiga olib kelmoqda.

4. Kadrlar tayyorlashning milliy modeli jamiyatning potensial imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish omili sifatida katta ahamiyat kasb etmoqda.

5. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi va uning modelini amalga oshirish milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida ta'lim-tarbiya jarayonini zamonaviy bosqichga ko'tarishga karatilgan bo'lib, bu esa, o'z navbatida, fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishga ulkan hissa qo'shmoqda.

6. Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amaliyotga tatbiq etish O'zbekistonning xalqaro maydonda munosib o'rin egallashida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

7. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi milliy istiqlool g'oyasining asosiy tushuncha va tamoyillariga hamohang bo'lib, ularning xar ikkalasi barkamol avlodni shakllantirishga qaratilgandir.

8. Kadrlar tayyorlash milliy dasturining amalga oshirilishi «Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi»da belgilab berilgan ustuvor vazifalar ijrosini ta'minlashga xizmat qiladi.

9. Mamlakatimizda ta'lim oladigan yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash va ta'lim ishlarining samarali shakl hamda uslublari ishlab chiqilib, joriy etilmokda.

10. Ta'lim va kadrlar tayyorlash borasida ta'lim muassasalarini attestatsiyadan o'tkazish, akkreditatsiya qilishning samarali tizimi yuzaga keldi.

11. Yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda ta'limning talab darajasidagi sifatini, kadrlar tayyorlash tizimining amaliy samarasi va barqaror rivojlanishining kafolatlari, ustuvor yo'nalishlarni ta'minlaydigan normativ, moddiy-texnik va axborot bazasi yaratildi.

12. Uzluksiz ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimiga byudjetdan tashqari mablag'lar, shu jumladan, chet el investitsiyalari jalb etilmoqda.

13. Kadrlar tayyorlash sohasida xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan o'zaro manfaatli hamkorlik rivojlanmoqda.

O'zbekistonning asosiy uzoq muddatli va strategik vazifasi, bu demokratik davlat, fuqarolik jamiyati qurish jarayonlari va bozor islohotlarini yanada chuqurlashtirish, odamlar ongida demokratik qadriyatlarni mustahkamlash yo'lida og'ishmay, izchil va qat'iyat bilan borishdir. O'zbekiston Prezidenti SHavkat Mirziyoev "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz" (2016 yil 14 dekabr) nutqida ta'kidlaganidek,

“Farzandlarimiz bizdan ko‘ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bo‘lishlari shart!” degan hayotiy da‘vat har birimizning, ota-onalar va keng jamoatchilikning ongi va qalbidan mustahkam o‘rin egallagan.

Hozirgi vaqtda mamlakatimiz aholisining 32 foizini yoki 10 millionini 30 yoshgacha bo‘lgan yoshlarimiz tashkil etadi.¹⁹

YOshlarning katta hayotga qadam qo‘yish bilan bog‘liq asosiy ijtimoiy muammolar ta‘lim olish, oila qurish, mehnat faoliyatini boshlash kasbiy, mahorat va ilagirlash, qat‘iy ijtimoiylashuvi va moslashuvi mazkur jamiyat, ijtimoiy jamoa va guruhga tegishli bo‘lgan umuminsoniy va milliy qadriyatlar, qoidalar, tartiblar, odob-axloq namunalari individ tomonidan egallashi hamda o‘rganishi, shaxsning shakllanish jarayonini o‘zida namoyon etadi. YOshlarning jamiyatga qo‘shilishi, ularning ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarga moslashuvi hamda ijtimoiy taraqqiyot bunyodkorlariga aylanishi kabi masalalarni qamrab oladi. YOshlarning ijtimoiylashuvi bir tomondan ijtimoiy munosabatlarga ta‘sir ko‘rsatsa, ikkinchi tomondan yoshlar ana shu munosabatlarga kirib borar ekan, ularning ta‘siri ositida o‘zgara boradi.

Ana shu ikki tomon jamiyat hayotining barcha davrlarida muhim o‘rin egallaydi. YOshlar mamlakat va millatga hayotbaxshlik bag‘ishlab, davlatni kuch-quvvatga to‘ldirib, harkatga keltiruvchi, yangilab turuvchi katta ijtimoiy qatlamdir.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda demokratik fuqarolik jamiyatini qurish, “Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari” konsepsiyasini amalga oshirish siyosiy strategiyaning ma‘naviy mazmuni qobiliyatli yangi avlod kadrlarini tayyorlash tizimi bilan o‘zaro bog‘liq ekanligiga alohida e‘tibor berilmoqda.

YOshlik axloqiy idealni izlash, maqsadlarni va hayotiy pozitsiyani shakllantirish, kasb tanlash, oilaviy hayotga tayyorgarlik pallasidir. Hayotga qadam qo‘yayotgan yigit-qizlar uchun ular faoliyati ijtimoiy foydali bo‘lishgina emas, balki bu faoliyat o‘z shaxsiy maqsadlariga, intilishlariga muvofiqligi, hayotiy rejalashtirishning amalga oshishiga mumkin qadar to‘laroq ko‘maklashishi ham g‘oyat muhimdir. Chunki bugungi kunda mamlakatimizda yoshlar jami aholimizning 64 foizini tashkil etadi.²⁰ Ta‘lim-tarbiya va professional tayyorgarlik darajasi kelajagimizni, demokratik va iqtisodiy taraqqiyotimizning taqdirini hal etadigan kuch yoshlardir. YOshlar jamiyatimiz hayotida hal qiluvchi, kuch, tayanch va suyanch bo‘lishiga qodir bo‘lgan layoqatli, mamlakatimizni isloh etish va yangilash bo‘yicha belgilab olgan yuksak maqsadlarimizni bevosita amalga oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasining “YOshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida” (2016) gi Qonunda ta‘kidlaganidek, yoshlarning ma‘naviy, intellektual, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topishiga ko‘maklashish, yoshlar uchun ochiq va sifatli ta‘limni ta‘minlash, yoshlarni axloqiy negizlarni buzishga olib keladigan xatti-xarakatlardan, terrorizm va diniy ekstremizm, separatizm, fundamentalizm, zo‘ravonlik va shafqatsizlik g‘oyalaridan himoya qilish, yoshlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirish²¹ kabi davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari qayd etilgan. Darhaqiqat “yangi avlodni tarbiyalash – xalqni tarbiyalash deganidir”.

Avvalo shuni ta‘kidlash kerakki, ma‘naviy tarbiya – yuksak ma‘naviyatni tarbiyalash vositasi, muayyan shaxs, jamoa, muayyan guruh, jamiyat, millatda jismoniy barkamollik, ruhiy, axloqiy, ma‘naviy etuklik kabi sifatlarini shakllantirishga qaratilgan amaliy ta‘lim-tarbiya jarayonini ifodalovchi tushuncha. O‘zbekistonning birinchi Prezidenti Islom Karimov ta‘kidlaganidek, mamlakat masalasida hushyorlik va sezgirlik, qat‘iyat va mas‘uliyat yo‘qotilsa, bu o‘ta muhim ish o‘z holiga, o‘zibularchilikka tashlab qo‘yilsa, muqaddas qadriyatlarga yo‘g‘irlgan va ulardan oziqlangan minglab yillik milliy-etnik asoslarga ega millat ma‘naviyati va tarixiy xotirasidan ayrilib, oxir-oqibatda umumbashariy taraqqiyot yo‘lidan chetga chiqib qolishi mumkin. O‘zbekistonning taraqqiyot dasturi, uzoq va davomli maqsadlarni belgilashda xalqning moddiy va ma‘naviy olamni yuksaltirish, yosh avlodni ajdodlar qoldirgan o‘lmas merosni chuqur o‘rganish, anglash, qadrlash

¹⁹ Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз // “Халқ сўзи”, 2016 йил 15 декабрь.

²⁰ Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 14 сентябрдаги “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги Қонуни // “Халқ сўзи” 2016 йил 15 сентябрь.

²¹ Каримов И. А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келјаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. –Т.: “Ўзбекистон”, 2015 235-бет.

bilan birga, umumbashariy qadriyatlar, zamonaviy ilm-fan cho‘qqillarini egallash ruhida tarbiyalash masalasi ustuvor vazifa qilib olingan. CHunki, ertaga o‘rnini bosadigan yoshlar aynan shunday oziqlangan zaminda voyaga etgan taqdirdagina komil insonlar bo‘lib, haqiqiy tayanch va suyanichga, engilmas ma‘naviy kuchga aylanib, jahon maydonlarida har qanday bellashuv va sinovlarga tayyor tura oladilar. Inson va jamiyatning mavjudligini ta‘minlaydigan qadriyatlar ma‘naviy tarbiya tufayli ajdodlardan asta-sekin tadrijiy ravishda avlodlarga o‘tadi.

Davlatimiz rahbari SHavkat Mirziyoev yoshlar tarbiyasi bilan bog‘liq vazifalar haqida fikr yuritib, shunday degan edi: “SHu maqsadda Hukumatning, tegishli vazirlik va idoralar hamda butun ta‘lim tizimining, hurmatli domlalarimiz va professor-o‘qituvchilarning eng muhim vazifasi –

yosh avlodga puxta ta‘lim berish, ularni jismoniy va ma‘naviy etuk insonlar etib tarbiyalashdan iboratdir”²²,

Bugun mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy hayotida kechayotgan o‘zgarishlar va yangilanishlar, xususan, 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning mavjud kamchilik va muammolarning oqilona echimini topib, insonparvarlik, adolat tamoyillari ustuvorligini ta‘minlash, erkin fuqorolik jamiyatini ravnoq toptirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur Strategiyada o‘lib kelayotgan avlodni jismoniy sog‘lom, ruhan hamda intellektual rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, qat‘iy pozitsiyaga ega, Vatanga sodiq qilib tarbiyalash va navqiron avlod vakillari o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, ularni jismoniy tarbiya hamda sportga keng jalb etish yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirishning muhim mezonini sifatida belgilangan.

Prezident SHavkat Mirziyoev 2017 yil 5 yanvarda sog‘liqni saqlash sohasining bir guruh etakchi mutaxassislari bilan uchrashuvda “Farzandlari sog‘lom yurtning kelajagi buyukdir” muvzidagi tadbirida mamlakatimiz sog‘liqni saqlash sohasini yanada rivojlantirish, ko‘rsatilayotgan tibbiy xizmatlar sifatini xalqaro standartlar darajasiga ko‘tarish, yosh mutaxassislarni tarbiyalash jarayoniga ilg‘or ta‘lim texnologiyalarini keng joriy etish, dunyoning etakchi tibbiyot markazlari va o‘quv muassasalari, taniqli olimlar va mutaxassislar bilan hamkorlikni kengaytirish va boshqa dolzarb masalalar yuzasidan mutasaddilarga aniq topshiriqlar berdi.²³

Iqtisodiyot va xizmat ko‘rsatish sohasining yuqori sur‘atlar bilan o‘sishi biz uchun eng muhim ustuvor yo‘nalish bo‘lgan – aholi bandligini ta‘minlash, avvalambor, kasb-hunar kollejlari va oliy o‘quv yurtlari bitiruvchilarini ishga joylashtirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi. 2015 yilda mamlakatimizda 980 mingdan ortiq ish o‘rni tashkil qilingan bo‘lsa, shuning 60 foizdan ziyodi qishloq joylarda yaratildi. Kollejlarning 480 mingdan ortiq bitiruvchisi ish bilan ta‘minlandi. Tijorat banklari tomonidan ularga o‘z biznesini tashkil qilish uchun 280 milliard so‘mga yaqin imtiyozli kreditlar ajratildi va bu 2014 yilga nisbatan 1,3 barobar ko‘pdir.²⁴

2016 yilda 990 mingga yaqin yangi ish o‘rni yaratildi, jumladan, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, xizmat ko‘rsatish sohasini izchil rivojlantirish hisobidan 660 mingdan ziyod ish o‘rin yaratildi. 2016 yilda oliy o‘quv yurtlari, litsey va kollejlarning 510 mingdan ortiq bitiruvchilari ish bilan ta‘minlandi.

Yoshlarimiz, ayniqsa qishloq joylarda bandlik muammosi biz uchun eng dolzarb vazifalarlan biri bo‘lib qolayotganini nazarda tutgan holda, tuman, shahar va viloyat hokimliklari rahbarlariga bu boradagi ishlar uchun shaxsan javobgar ekanini yan bor ta‘kidlash o‘rinlidir.

Har yili kasb-hunar kollejalari va litseylarga qabul rejasini ishlab chiqishda 3-4 yildan so‘ng tuman, shahar va viloyatlar hududida qanday yangi ob‘ektlar ishga tushirilishi, ularda mehnat qilish uchun qaysi mutaxassisliklar bo‘yicha qanday kadrlar kerakligini har tomonlama hisobga olish va shu asosda qabul rejasiga tegishli o‘zgartirishlar kiritish g‘oyat muhim masala hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo‘ljallangan iqtisodiy

²² Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. //“Халқ сўзи”, 2016 йил 15 декабрь

²³ Мирзиёев Ш.М. Фарзандлари соғлом юртнинг келажаги буюкдир //“Халқ сўзи”, 2017 йил 6 январь

²⁴ Каримов И.А. Бош мақсадимиз –иқтисодиётимизда олиб бораётган ислохотларни ва таркибий ўзгаришларни кескин чуқурлаштириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тadbirkorlikка кенг йўл очиб беришдир. Т.: “Ўзбекистон” 2016 22-23-б.

dasturning eng muhim ustuvor yoʻnalishlariga bagʻshlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi “Tanqidiy tahlil, qatʻiy tartib – intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi boʻlishi kerak”²⁵ maʼruzasida (2017 yil 14 yanvar) bu sohada mavjud muammolar tahlil qilindi.

YUrtimizda yiliga 1,5 million odamni ishga joylashtirishga ehtiyoj boʻlsada, oʻtgan yili bandlikka koʻmaklashish markazlari atigi 248 ming kishini yoki 16,5 foizini ishga joylashtirgan. Buning asosiy sabablari ish faoliyatidagi eskirgan shakl va usullar hamda bandlik muammolarini hal etishdagi rasmiyatchilik bilan bogʻliq.

Ayniqsa, kasb-hunar kollejlari bitiruvchilarini ishga joylashtirish boʻyicha 3 tomonlama shartnomalarni amalga oshirish borasida koʻplab qoʻshib yozish holatlari bartaraf etilmagan. Ana shu muammolarga barham berish butun Makroiqtisodiyot kompleksi va shaxsan mehnat vazirining birinchi darajasi vazifasiga aylantirildi.

Ushbu ishga barcha iqtisodiy va moliyaviy organlar, bank muassasalari va oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi markazining hududiy boʻlinmalari xodimlari, shuningdek, barcha boʻgʻindagi hokimlar oʻrinbosarlari jalb etilib, prinsipial jihatdan yangi taʼsirchan mexanizm joriy etildi. Ushbu muammoni hal etishning real yoʻli: Andijon viloyatining aholi zich joylashgan Oltinkoʻl tumanida 7 ta kasb-hunar kolleji bor, ularni bu yil turli mutaxassisliklar boʻyicha 2 ming 300 nafar bitiruvchi tamomlaydi. Tuman hududida 714 ta xoʻjalik yurituvchi subʼekt, jumladan, sanoatda – 371 ta subʼekt, qurilishda – 167- ta subʼekt, savdo va xizmat koʻrsatish sohasida -156 ta subʼekt va boshqa tashkilotlar faoliyat koʻrsatadi. Tumandagi har bir xoʻjalik subʼektiga oʻrtacha 3 nafar bitiruvchi toʻgʻri keladi.

Tumanda byudjetdan oylik oladigan iqtisodiy kompleks tashkilotlaridagi jami 400 nafar xodim ushbu korxonalarning samarali ishlashiga amaliy yordam bersa, masalan, kimgadir kredit, yana kimga xom ashyo yoki malakali malakat bilan koʻmaklashsa, bu ishni bemalol bajarsa boʻladi. Agar ana shu 400 nafar odam oyiga bittadan ish oʻrni tashkil etishga koʻmaklashsa, bir yilda 4 ming 800 ta yangi ish joyiga ega boʻlishi mumkin. Bularning barchasini huquqiy hujjatlar bilan mustahkamlash va eng asosiysi, xoʻjalik yurituvchi subʼekt rahbarining nafaqat majburiyatini, balki shaxsiy masʼuliyatini ham belgilash zarur. SHu boisdan ham davlatimiz rahbari SH. Mirziyoev faqat shu yoʻl bilan biz davlatning oʻquvchilar va ularning ota-onalari oldidagi majburiyatini bajarishimiz mumkinligini bayon etdi. Xuddi shunday amaliyotni respublika oliy taʼlim muassasalari bitiruvchilari boʻyicha ham ishlab va joriy etish topshirildi.

Ayrim yoshlar va ayollar jinoyatchiligi borasidagi ahvol ham kishini tashvishga solmay qoʻymaydi. Masalan, 2016 yilda akademik litsey va kasb-hunar kollejalari mingdan ziyod jinoyatga qoʻl urgani, umumiy jinoyatlarning 6 tasidan bittasini xotin-qizlar sodir etayotgani afsuslanarlidir. Buning asosiy sabablaridan biri oʻrta maxsus bilim yurtlarida oʻquvchilarning davomati tushib ketgani, bu holni oʻrganish va nazorat qilish boʻyicha mukammal tizim yaratilmagandir.²⁶

Umuman, hududlarni har tomonlama rivojlantirish boʻyicha qariyb 25 mingta investitsiya loyihasini roʻyobga chiqarish hisobigv 256, 4 ming ish oʻrni tashkil etish orqali eng yuqori boʻlgan mintaqalarda 46,8 ming yangi ish oʻrni tashkil etish, tadbirkorlik faoliyatini boshlash uchun taʼlim muassasalarining 10 ming nafar bitiruvchisiga kreditlar ajratish rejashtirilmoqda.²⁷

Madaniyat va sport sohasida amalga oshirilayotgan davlat siyosati xalqimizning ulkan intellektual va ijodiy salohiyatini roʻyobga chiqarish, barqaror rivojlangan, jismonan baquvvat va manʼan etuk shaxslar jamiyatini barpo etish, aholining oʻsib borayotgan maʼnaviy va estetik ehtiyojlarini taʼminlash, madaniyat va sport muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi.

Hozirgi paytda mamlakatimizda 39 teatr, 175 muzey, mingdan ziyod aholi dam olish va madaniyat markazlari, istirohat bogʻlari, 301 bolalar musiqa va sanʼat maktabi, 296 bolalar va

²⁵ Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳа бир раҳбар фаолиятининг қоидаси бўлиши керак. //“Халқ сўзи” 2017 йил 16 январь

²⁶ Мирзиёев Ш.М. Инсон манфаатларини таъминлаш учун аввало унинг ҳуқуқ ва эркинликлари, осуда ва фаровон ҳаёти ҳимоя қилнмоғи керак. //“Халқ сўзи”, 2017 йил 10 февраль.

²⁷ Ўзбекистон республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасининг янада ривожлантириш Ҳаркат стратегияси тўғрисида”ги Фармони. //“Халқ сўзи”, 2017 йил 8 февраль

o'smirlar hamda respublika darajasidagi sport maktabi 51 mingga yaqin sport majmuasi, stadionlar va inshootlar faoliyat ko'rsatmoqda, 2,7 milliondan ortiq bolv sport, musiqa va san'at bilan muntazam shug'ullanmoqda. Madaniyat va san'at, sport va jismoniy tarbiya sohasida 69 ming xodim mehnat qilmoqda.²⁸

Biroq shiddatli zamon talabalari ortib borayotganini inobatga olsak, shu natijalar bilan kifoyalanib qolish mumkin emas. Aholi keng qatlami o'rtasida sport va jismoniy tarbiya bilan shug'ullanishni ommalashtirish ishlarini kuchaytirish, sport inshootlaridagi shart-sharoitlarni yanada yaxshilash, bolalar, ayniqsa, qizlarni sportga oshno etish hamda shu orqali ular salomatligini mustahkamlash, iqtidorli va istiqbolli sportchilar bilan ishlashni takomillashtirish, mazkur sohada malakali kadrlarni tayyorlash, davlatlararo hamda xalqaro aloqalarni kengaytirish zarur. Ushbu dolzarb vazifalarning ijrosini ta'minlash bo'yicha, birinchi navbatda, sport sohasida davlat boshqaruvi samaradorligini keskin oshirishni taqazo etadi.

Prezident SHavkat Mirziyoev Asosiy qomusimiz qabul qilinganining 24 yiligiga bag'ishlangan ma'ruzasida ta'kidlaganidek, "Barchamizga ayonki, yurtimizdagi har qaysi inson, har qaysi oilaning eng ezgu orzu-umidlari, hayotiy manfaatlari, avvalambor, uning farzandlari timsolida namoyon bo'ladi, ro'yobga chiqadi. Albatta, bu borada yurtimizda ulkan ishlar qilinmoqda va ular amalda o'zining ijobiy natijasini bermiqda".²⁹

"Xalq bilan muloqat va inson manfaatlari yili" dasturidan yoshlarni sog'lom va barkamol etib tarbiyalash masalasi alohida o'rin egallaydi.

Bu borada davlatimiz tomonidan yoshlarimiz uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, yangi-yangi ta'lim-tarbiya, madaniyat, san'at va sport maskanlari barpo etilib, yosh oilalar uchun uy-joylar qurish, yoshlarni ish bilan ta'minlash, ularni tadbirkorlik sohasiga keng jalb etish bo'yicha boshlangan ishlar yangi, yuksak bosqichga ko'tarilmoqda. YOsh avlod tarbiyasi haqida gap ketganda, Abdurauf Fitrat bobomizning mana bu fikrlariga har birimiz, ayniqsa, endi hayotga kirib kelayotgan o'g'il-qizlarimiz amal qilishlarini men juda-juda istardim, deydi davlatimiz rahbari SH. Mirziyoev. "Xalqning aniq maqsad sari harakat qilishi, dvlatmand bo'lishi, baxtli bo'lib izzat-hurmat topishi, jahongir bo'lishi yoki zaif bo'lib horlikka tushishi, baxtsizlik yukini tortishi, e'tibordan qolib, o'zgalarga tobe va qul, asir bo'lishi ularning o'z ota-onalaridan bolalikda olgan tarbiyalariga bog'liq".

Bugungi kunda yon-atrofimizda diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, "ommaviy madaniyat" degan turli balo-qazolarning xavfi tobora kuchayib borayotganini hisobga oladigan bo'lsak, bu so'zlarning chuqur ma'nosi va ahamiyati yanada yaqqol ayon bo'ladi.

YOsh avlod sog'lig'ini mustahkamlashda sport muhim o'rin tutadi. "Bugungi kunda O'zbekistonda 2 millionga yaqin farzandlarimiz, shu jumladan, 840 mingdan ortiq qiz bolalar sportning 30 dan ziyod turi bilan muntazam shug'ullanmoqda"³⁰.

2005 yilda yurtimizda 6 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan bolalar va o'smirlarning 30 foizi, jumladan, qishloq joylarda 29 foiz sport bilan shug'ullangan bo'lsa, 2015 yilda bu rahqamlar tegishli ravishda 57,2 foiz va 56 foizni tashkil etgani qayd etildi. Bunday misollar mamlakatimiz bu borada katta o'sish va o'zgarishga erishganidan yaqqol dalolat beradi.

Bugungi yoshlar biz uchun mutlaqo yangi bo'lgan badiiy gimnastika, suzish, sinxron suzish, tennis, taekvando, dyuzdo, karate, vaterpol, eshkak eshish kabi sport turlari bo'yicha muntazam shug'ullanib, qit'a vajahon miqyosidagi nufuzli musobaqalarda ishtirok etib, yuqori shohsupalarga ko'tarilayotgani har qanday odamni hayratda qoldiradi.

Iste'dodli o'g'il-qizlarimiz xalqaro maydonlarda qo'lga kiritayotgan katta g'alabalari bilan O'zbekiston yoshlarining hech kimdan kam emasligini takror va takror namoyon qilmoqda.

SHu bilan birga, madaniyat va sport sohasida davlat boshqaruvi samaradorligining tanqidiy tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, madaniyat va sport ishlari vazirligi tomonidan mutasaddi organ

²⁸ Низомхўжаев З. Соғлом авлод – давлат ва жамият таянчи. // "Халқ сўзи", 2017 йил 18 февраль.

²⁹ Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш –юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // "Халқ сўзи", 2016 йил 8 декабрь.

³⁰ Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. Т.: "Ўзбекистон", 2015. – 238-бет.

sifatida o'z oldiga qo'yilgan keng ko'lamli masalalarning to'liq ijrosi ta'minlanmagan, ayniqsa, davlat boshqaruvi va joylardagi ijro hokimiyati organlari faoliyatini mazkur sohada muvofiqlashtirish, madaniy-ma'rifat va sport-sog'lomlashtirish muassasalari moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, ularni malakali kadrlar bilan ta'minlash bo'yicha ishlar etarli darajada olib borilmagan.

Bundan tashqari, hayotiy tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, bitta vazirlikda madaniyat va sport kabi ikkita ko'p qirrali va murakkab sohalarning birlashtirilishi ommaviy jismoniy tarbiyani rivojlantirish, istiqbolli sportchilarni saralash tizimini takomillashtirish, hududlarda teatr, mumtoz musiqa va boshqa san'at turlarini keng ommalashtirish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar samaradorligini yuksaltirish imkonini bermayapti.

Natijada madaniyat va sport ishlari vazirligi o'z ish faoliyatida ko'p hollarda barcha mavjud resurs va imkoniyatlarini bayramlar madaniy tadbirlarini o'tkazishga va muhim xalqaro sport musobaqalariga tayyorgarlik ko'rishga yo'naltirish bilan chegaralanibqolgan. YUzga kelgan salbiy holatlarni bartaraf etish uchun vazirlik faoliyatini tubdan isloh qilish zarurati paydo bo'ldi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Madaniyat va sport sohasida boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni madaniyat va sport sohasida boshqaruv tizimini tubdan takomillashtirish, ushbu sohada davlat siyosatini amalga oshirish samaradorligini keskin oshirish, O'zbekiston xalqining boy va o'ziga xos madaniyati, san'ati va ijodini yanada rivojlantirishni ta'minlash, aholi keng qatlami o'rtasida ma'nan va axloqan komil inson bo'lishga va sog'lom turmush tarzini yurtishga intilishni rag'batlantirishga yo'naltirilgan.³¹

Farmonga muvofiq, O'zbekiston respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi tugatiladi va ukning negizida O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi hamda O'zbekiston Respublikasi jismoniy tarbiya va sport davlat qo'mitasi tashkil etiladi.

Alohida ta'kidlash jloizki, Farmonga ko'ra, madaniyat vazirligi hamda jismoniy tarbiya va sport davlat qo'mitasining ushbu sohalarda davlat siyosatini amalga oshirish bo'yicha barcha jabhasini qamrab oluvchi quyidagi asosiy vazifa va faoliyat yo'naishlari belgilangan:

1. Milliy madaniy va ma'naviy mersomimizni asrab-avaylash va boyitish.
2. Aholini keng qatlamli, ayniqsa yoshlar ongi va qalbida mustaqillik g'oyasiga, yuqori ma'naviyat va insonparvarlik an'analariga sadoqat tuyg'ularini o'stirish.
3. Badiiy ijodning rivojlanishini yanada rag'batlantirish, ijodkor yoshlarga ko'maklashish.
4. Aholining keng qatlamlari o'rtasida sport va jismoniy tarbiyani ommalashtirish.
5. Bolalar, ayniqsa, qizlarni sport bilan muntazam shug'ullanishga keng jalb etish.
6. Iqtidorli va istiqbolli sportchilarni saralash, tayyorlash va mahoratini oshirish.
7. Kadrlar tayyorlash va malkasini oshirish va hakazo.

2017-2021- yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yo'nalishi bo'yicha Harakat strategiyasining to'rtinchi yo'nalishi bevosita ijtimoiy sohani rivojlantirishga bag'ishlangan bo'lib, yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilgan.

YOshlar bilan ishlash masalasi ijtimoiy siyosatimizni ustivor vazifalaridan biri bo'lib, bu borada keng ko'lamli chora-tadbirlar dasturini amalga oshirishni taqazo etadi. SHavkat Mirziyoyev 18 oktyabr 2016 yil.

"YOshlarga oid davlat siyosatini to'g'risida"gi Qonunning (2016 yil 14 sentyabr) 23 – moddasi yoshlarni ijtimoiy himoya qilish kafolatlariga bag'ishlangan bo'lib, unda 11 ta kafolatlar bilan himoyalangan. Bular:

- 1) Bepul tibbiy xizmat ko'rsatish;
- 2) Bepul umumiy o'rta, o'rta maxsus va kasb-xunar ta'lim olish;
- 3) Davlat ta'lim muassasalarini davlat grantlari doirasida bepul oliy ta'lim olish;
- 4) Davlat sport-sog'lomlashtirish va madaniy-ma'rifiy muassasalariga borish uchun shart-sharoitlar yaratish;
- 5) Uy-joy qurish, olish va uni rekonstruksiya qilish uchun imtiyozli kreditlar berish;
- 6) Ta'lim muassasalarida o'qish uchun imtiyozli kreditlar berish;

³¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 15 февралдаги "Маданият ва спорт соҳасида бошқарув тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Фармони // "Халқ сўзи", 2017 йил 17 февраль

7) Etim bolalarni va ota-onasining qaromog'idan mahrum bo'lgan bolalarni turar joylar bilan ta'minlash;

8) O'rta maxsus, kasb-xunar yoki oliy muassasasini bitirganidan keyin bandlikni ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar ko'rish;

9) Mehnat sohasida yoshga doir o'ziga xosliklarni inobatga olgan holda imtiyozlar berish va ishnita'lim bilan qo'yib olib borish uchun shart-sharoitlar yaratish;

10) Ijtimoiy infratuzilma ob'ektlarini loyihalashtirish va qurish chog'ida yoshlarning ehtiyojlarini hisobga olish;

11) Jaoat transportidan foydalanishda imtiyozlar berish.³²

YOsh oila-er-xotinni ikkisidan ham 30 yoshdan oshmagan oila yoxud farzand (bola) tarbiyalab voyaga etkazayotgan 30 yoshdan oshmagan yolg'iz otadan yoki onadan iborat bo'lgan oila, shu jumladan, nokohdan ajralgan beva erkak (beva ayol).

O'zbekiston Prezidenti 2007 yil 18 mayda "YOsh oilalarni moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar" farmoni qabul qilindi. Bu farmon yosh oilalarga davlat tomonidan moddiy va ma'naviy yordam berish, ularga ayrim engilliklar yaratish ko'zda tutildi va u hayotga tatbiq etilmoqda. Farmonda:

1. YOsh oila a'zolarini ishga joylashtirish.

2. Uy sotib olishda ularni qo'llab-quvvatlash, mikrokreditlar ajratish.

3. Ularga imtiyozli ravishda qoramollar sotish asosida mehnat bilan bandligini ta'minlash.

4. YOsh oilalarni ma'naviy, milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash.

5. Nikohdan o'tish va to'y marosimlaridan davlat tomonidan moddiy yordam berish

6. Soliqqa tortilgan ish haqi va boshqa daromadlaridan ozod qilish.

7. 2007 yil 1 sentyabridan davlat tasavvuridagi vaqtincha foydalanilayotgan yotoqxonalarni yosh onalarga ajratish uchun uy-joylar, ko'p xonadonli uylardagi bo'sh turgan xonalar negizida oilaviy yotoqxonalar tashkil etish kabilar amalga oshirilmoqda.

Prezident farmoniga ko'ra, yosh oilalarga imtiyozli shartlar asosida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni tashkil qilish, uy-joy qurish, ta'mirlash va sotib olish (ijaraga olish), uy xo'jaligini yo'lga qo'yish, mebel va uzoq muddat foydalaniladigan hayotiy zarur tovarlar sotib olish uchun 2007 yilda 50 milliard so'm ajratildi. Mamlakatimizda jami ayollar sonining salkam 40 foizini yosh oilalar tashkil etadi.

2011 yil 25-26 noyabrda Prezident Islom Karimov tashabbusi bilan Toshkentda "O'zbekistonda bollarni ijtimoiy himoya qilish tizimini boshqarishning zamonaviy talablarga muvofiq takomillashtirish: yutuqlar va rivojlanish istiqbollari" mavzusida 2 kunlik xalqaro konferensiya bo'ldi. O'zbekistonda ona va bola salomatligini muhofaza qilishning milliy modeli: "Sog'lom ona-sog'lom bola" dasturi umummilliy xarakteriga aylandi 2010 yilda jaxon sog'liqni saqlash tashkiloti tomonidan o'zbek milliy boshqa modeli boshqa mamlakatlarga namuna sifatida tavsiya etdi.

2011 yilda "Bollarni asraylik" xalqaro tashkiloti tomonidan tuzilgan 161 mamlakatdan iborat jaxon reytingida o'sib kelayotgan yosh avlod salomatligi haqida eng ko'p g'amxo'rlik ko'rsatilayotgan 10 ta davlatlar orasida O'zbekiston 9-o'rinni egalladi (10 ta davlat orasida): SHvetsariya, Finlandiya, Irlandiya, Norvegiya, Belorusiya, Daniya, SHvetsiya, Kuba davlatlaridan so'ng 9-o'rinni O'zbekiston va Germaniya 10-o'rinni egalladi.

2016 yil 9 fevralda Prezident Islom Karimovning "Sog'lom ona va bola yili" Davlat dasturi tasdiqlandi. "Ona va bola sog'lom bo'lsa, oila baxtli, oila baxtli bo'lsa, jamiyat mustahkam bo'adi" degan haytbaxsh qadriyat va olijanov hoya qaror topmoqda.

Toshkent shahrida (2016 yilda) 4 –darajali Ayollar salomatlik markazlari tashkil etiladi, 2016-2018 yillarda markazning qo'shimcha 11 xududiy filliali, jamoat fondi tashkil etiladi.

"Sog'lom ona va bola" Davlat dasturini amalga oshirish uchun 7 trillion 483,3 milliard so'm va 194, 4 million dollar yo'naltiriladi.³³

Qishloq va shaharlarda jismoniy tarbiyava sport keng ommalashadi va x.k.

³² "Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида"ги қонун// "Халқ сўзи" 2016 йил 15 сентябрь

³³ Каримов И.А. Соғлом она вабола –мамлакатимиз таянчи //Халқ сўзи, 2016 йил 13 февраль.

SHavkat Mirziyov o'zining O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzodli saylovoldi dasturida ta'kidlaganidek, "Madaniyat, san'at, adabiyot va matbuot olamiga kirib kelayotgan iqtidorli yoshlarni moddiy va ma'naviy jihatdan rag'batlantirish, ularning uy-joy sharoitlarini yaxshilash, yurtimizda o'tkazilayotgan ijodiy tanlov va festivallarning sifati va samaradorligini oshirish, badiy asarlar uchun to'lanadigan qalam xaqi miqdorini qayta ko'rib chiqish, ijodiy va intellektual mulk egalariining manfaatlarini ximoya qilish masalalari diqqatimiz markazida bo'ladi"³⁴. Biz madaniyat va sport muassasalari, teatr va muzeylarimizning moddiy-texnik bazasini yanada yaxshilash bo'yicha maxsus dasturlarni amalga oshiramiz.

Ma'lumki, O'zbekiston haqli ravishda "yoshlar mamlakati", deb atashadi. Bu bejiz emas. CHunki bugun mamlakatimiz aholisining 60 foizdan ortig'i aynan yosh yigit-qizlardir. YOshlar bunyodkorlik salohiyatiga ega bebaho resurs, mamlakat kelajagining negizini tashkil etuvchi ulkan kuchdir. Ammo mazkur salmoqli qatlam yurt taqdiri va kelajagini hal qiluvchi katta qudratga aylanishi uchun dastavval ularni ijtimoiy, ma'naviy va moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, o'z huquq hamda majburiyatlarini to'laqonli ro'yobga chiqarishi, jamiyatda munosib o'rnini topishga qulay sharoit yaratish kerak.

Yoshlarga oid davlat siyosati - davlat tomonidan amalga oshiriladigan hamda yoshlarni ijtimoiy jihatdan shakllantirish va ularning intellektual, ijodiy va boshqa yo'nalishdagi salohiyatini kamol toptirish uchun shart-sharoitlar yaratilishini nazarda tutadigan ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy va huquqiy chora-tadbirlar tizimi bo'lib, asosan 14 yoshga to'lgan va 30 yoshdan oshmagan shaxslardir.

O'tgan mustaqillik yillarida yoshlarga oid davlat siyosatining bevosita qonuniy jihatlarini quyidagi huquqiy asoslar bilan izohlash mumkin.

1. 1991 yil 20 noyabrda "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi. Mazkur qonun bosh islohatchi bo'lgan davlatning yoshlar masalasiga doir asosiy strategik yo'nalishlardagi faoliyatini izchil va tizimli ravishda bosqichma-bosqich amalga oshirishga imkoniyat yaratib berdi.

2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (1992 yil 8 dekabr)da barcha fuqarolar qatori yoshlar huquqlari va erkinliklarini ta'minlashning huquqiy va me'yoriy jihatlarini ham o'zida aks ettiradi. Jumladan, 41- moddasida "Har kim bilim olish huquqiga ega. Bepul umumiy ta'lim olish davlat tomonidan kafolatlanadi va hokazo."

3. O'zbekiston Prezidentining 2014 yil 6 apreldagi "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida"gi Qarori ijrosi ta'minlanib kelindi.

4. O'zbekiston Respublikasining 2016 yil 14sentyabrdagi "YOshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonunda yoshlarning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy hamda boshqa huquq va manfaatlarini har tononlama himoya qilish, bandligini ta'minlash, ular uchun ochiq va sifatli ta'limni kafolatlash, yosh avlodni qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash masalalari aniq va puhta o'z ifodasini topgan. Qonun 4 bob, 33 moddadan iborat.

³⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентига номзод Шавкат Мирзиёевнинг таржимаи холи ва дастури. // "Халқ сўзи", 2016 йил 23 ноябрь.

7-MAVZU: XAVFSIZLIK, MILLATLARARO TOTUVLIK VA DINIY BAG'RIKENGLIKNI TA'MINLASH

Reja:

1. Xavfsizlik, diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlikni ta'minlash sohasidagi ustuvor yo'nalishlar.

2. Chuqur o'ylangan, o'zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat sohasidagi ustuvor yo'nalishlar.

Bugungi kunda xavfsizlik masalalari butun dunyoda eng dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Yil sayin davlatlar tomonidan mudofaa tizimi va harbiy sohaga ajratilayotgan harajatlarining oshib borishi fikrimizni tasdiqlaydi. Biroq, faqatgina zamonaviy qurol yarog'ga ega bo'lishning o'zigina xavfsizlikni ta'minlamaydi. Chunki, guvoh bo'lib turganimizdek, zamonaviy buzg'unchi kuchlar ochiqcha jang qilmay, balki to'satdan qo'poruvchilik amaliyotlarini qo'llash, harbiylar emas balki tinch aholini nishonga olish kabi qabih usullardan foydalanadilar. Bunda esa, milliy va diniy nizolarni keltirib chiqarish asosiy maqsad hisoblanadi. XX asrning ikkinchi yarmida davlat-huquqiy, etno-hududiy va etnodemografik zaminda 300 dan ortiq katta-kichik nizolar qayd qilingani ham ushbu fikrning o'rinli ekanini tasdiqlaydi.

Millatlar mavjud ekan, ular o'rtasida o'zaro munosabatlar ham bo'ladi. SHunday ekan, bugun globallashuvning bu jarayonga o'tkazayotgan salbiy ta'sirining oldini olish haqida bosh qotirish va samarali mexanizmlarni topish o'z mustaqilligini, erkini, o'ziga xosligini qadrlashga qodir bo'lgan barcha millatlar oldida turgan eng dolzarb vazifa hisoblanadi.

Respublikamizda ham millatlararo totuvlikni ta'minlash orqali tinchlik va hamjihatlikni mustahkamlab borish g'oyasi davlatimiz birinchi rahbarlarining doimiy diqqat markazida bo'lib kelgan. Prezidentimiz SHavkat Mirziyoev ham o'z saylovoldi dasturidayoq tinchlikni ta'minlash, millatlar va dinlararo totuvlik muhitini qo'llab quvvatlash, din niqobidagi ekstremizm va terrorizmga qarshi ayovsiz kurash masalalarini asosiy tamoyil sifatida olg'a surdi.

Saylovoldi dasturidan kelib chiqqan holda, so'nggi oylarda Prezidentimiz tashabbusi bilan "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha "Harakatlar strategiyasi" ishlab chiqildi. Strategiyada beshinchi yo'nalish sifatida *"Xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash hamda chuqur o'ylangan, o'zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat sohasidagi ustuvor yo'nalishlar"* belgilandi. Bu ham, yurtimizda fuqarolarimiz xavfsizligi, millatlar va diniy bag'rikenglikka berilayotgan e'tibordan dalolat beradi.

"Bag'rikenglik" tushunchasi ilmiy faoliyat va ijtimoiy hayotning turli sohalari, jumladan, siyosat va siyosatshunoslik, sotsiologiya, falsafa, ilohiyot, ijtimoiy axloq, qiyosiy dinshunoslik kabi fanlar doirasida keng istifoda etiladi. "Tolerantlik" – lotincha "tolerare", ya'ni "chidamoq", "sabr qilmoq" ma'nosini anglatgan bu so'z, asosan biror narsani, o'zgacha fikr yoki qarashni, o'z shaxsiy tushunchalaridan qat'i nazar, imkon qadar bag'rikenglik va chidam bilan qabul qilishni anglatadi. Xususan, ushbu tushuncha deyarli barcha tillarda bir xil yoki bir-birini to'ldiruvchi ma'no kasb etib, "chidamlilik", "bardoshlilik", "toqatlilik", "o'zgacha qarashlar va harakatlarga hurmat bilan munosabatda bo'lish", "muruvvatlilik", "himmatlilik", "kechirimlilik", "mehribonlik", "hamdardlik" kabi ma'nolarga ega.

Taraqqiyotning asosiy omillaridan biri bo'lgan bag'rikenglik borasida 1995 yil 16 noyabrda BMT tizimida Fan, ta'lim va madaniyat sohasida ixtisoslashgan tashkilot (YUNESKO) Bosh konferensiyasining 28-sessiyasida "Bag'rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi" qabul qilindi. Deklaratsiyada irqi, jinsi, kelib chiqishi, tili, dinidan qat'i nazar, bag'rikenglikni targ'ib etish, inson huquqlari va erkinliklariga hurmat bilan qarash kabi majburiyatlar belgilab qo'yilgan.

1998 yil 6 noyabrda Toshkentda o'tkazilgan YUNESKO Ijroiya Kengashining 155-sessiyasida «Tinchlik madaniyati va YUNESKOning a'zo davlatlaridagi faoliyati» Deklaratsiyasi qabul qilindi. YUNESKOning «Tinchlik madaniyati» konsepsiyasi BMT tomonidan ma'qullanib, 2000 yil «Xalqaro tinchlik madaniyati yili», 2001 yil esa «Xalqaro madaniyatlararo muloqot yili» deb e'lon qilindi.

O'zbekiston diyorida qadimdan turli sivilizatsiya vakillari, madaniy qatlamlar, xilma-xil e'tiqod va dunyoqarashlar yonma-yon yashab kelgan. Bu erda yashovchi xalq boshqa joydan ko'chib kelib, o'rtnashib qolgan emas. Bu **zamin** ota-bobolarimiz yashab **o'tgan** azaliy va **muqaddas** makondir. Bu zamin SHarq va G'arbning, SHimol va Janubning, qadim o'tmish va buyuk kelajakning tutashgan joyi, Markaziy Osiyoning yuragi, insoniyat tafakkuri, fan va madaniyatining eng ko'hna o'choqlaridan biridir. Bu tuproqda jahonni hayratga solgan sivilizatsiyaning ildizlari vujudga kelgan, insoniyat tarixining eng qadimgi davrlariga mansub diniy va falsafiy an'analar shakllangan. Qadimgi yunon faylasufi Geraklit bu yurti «falsafiy tafakkur beshigi», deb bejiz ta'riflamagan. SHuni ta'kidlash joizki, bizning sivilizatsiyamiz o'ziga xos bag'rikenglik tafakkur uslubiga tayanadi.

Uch ming yillik tariximiz shundan guvohlik bermoqdaki, oliyanoblik va insonparvarlik millatlararo totuvlikka intilish xalqimizning eng yuksak fazilatlaridan hisoblanadi. Bu boradagi an'analar avlodlararo o'tib kelmoqda.

Malumotlarga ko'ra, bundan yuz yil avval hozirgi respublikamiz hududida 70 ga yaqin millat vakillari istiqomat qilgan. 1926 yilda respublikamizda 90 millat va elat yashagan bo'lsa, 1959 yilda ularning soni 113 taga, 1979 yilda 123, 1989 yilda esa 130 taga etgan edi.

O'zbekiston o'z mustaqilligini qo'lga kiritganidan so'ng, nafaqat mamlakatga nom bergan o'zbek xalqi, balki shu muqaddas zaminda istiqomat qilayotgan turli millat vakillarining ham millat sifatida saqlanib qolishi va rivojlanishi uchun teng sharoit va imkoniyatlar yaratish masalaga alohida e'tibor qaratdi. Jumladan, ko'pmillatli diyorumizda tinchlik va osoyishtalikni saqlash va yanada mustahkamlashning muhim omili bo'lgan millatlararo totuvlik va hamjihatlikni ta'minlash, mamlakatimizda istiqomat qilayotgan turli millatga mansub aholining ma'naviy-madaniy ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan milliy-madaniy markazlar faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda millatlararo munosabatlarni takomillashtirish uchun Birinchi Prezident tashabbusi bilan 1992 yil 13 yanvarda Respublika Baynalmilal madaniyat markazi tashkil etildi. Uning asosiy vazifasi vazirliklar, idoralar, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyat, shahar va tuman hokimliklari, shuningdek, jamoat tashkilotlari bilan birgalikda millatlararo munosabatlar sohasida yagona davlat siyosati amalga oshirilishida qatnashish, milliy-madaniy markazlar faoliyatini muvofiqlashtirish va o'ziga xos an'ana, urf-odat va rasm-rusumlarni tiklash hamda rivojlantirishda ularga ko'maklashish deb belgilandi.

2017 yilda Respublika Milliy madaniy markazi tashkil etilganligining 25 yilligi keng nishonlandi. Mamlakatimizda milliy-madaniy markazlarni soni 140 dan ziyod bo'lib, ular respublikamizning jamoat tashkilotlari qatorida samarali faoliyat ko'rsatmoqda. SHuni diqqatga sazovorki, bu markazlar faoliyatida, millatidan qat'i nazar, barcha yurtdoshlarimiz qatnashishlari mumkin. Millatlararo munosabatlar yo'nalishidagi yana bir dolzarb masalalardan biri aholining milliy tarkibiga mos keladigan ta'lim-tarbiya tizimini tashkil qilish. Bu borada respublikamizda bugungi kunga kelib, 10 mingga yaqin maktab faoliyat yuritayotgani, shundan 845 ta maktabda rus tilida, 491 ta maktabda qozoq tilida, 259 ta maktabda tojik tilida, 52 ta maktabda turkman tilida, 40 ta maktabda qirg'iz tilida, 7 ta maktabda koreys tilida ta'lim berish yo'lga qo'yilganini ta'kidlash kerak. Bular orasida ikki yoki uch tilda o'quv mashg'ulotlari olib borilayotgan maktablar ham bor. Xalq ta'limi vazirligiga qarashli pedagogik institutlarida o'zbek tilidan tashqari rus, tojik, turkman, qirg'iz, qozoq, qoraqalpoq tillarida ham mashg'ulotlar olib boriladigan maktablar uchun mutaxassislar tayyorlanmoqda.

Respublikamizdagi ommaviy axborot vositalarining faoliyati ham aholi milliy tarkibining rang-barang ehtiyojlarini qondirishga xizmat qilmoqda. O'zbekistonda 8 tilda, ya'ni o'zbek, qoraqalpoq, rus, qozoq, tojik, turkman, ingliz, koreys tillarida gazeta va jurnallar chop etilmoqda.

O'zbekiston televideniyesi orqali qator xorijiy tillardagi ko'rsatuvlarning muntazam ravishda namoyish qilinishi va maxsus radio eshittirishlarning turli tillarda efirga uzatilayotgani ham diqqatga sazovor. Zero, 12 (o'zbek qoraqalpoq, qozoq, qirg'iz, tojik, ozarbayjon, rus, tatar, boshqird, koreys, uyg'ur) tillarida teleradio eshittirishlar efirga chiqmoqda. Bundan ko'rinadiki, O'zbekistonning millatlararo siyosati insoniylikka, demokratiyaga qarshi bo'lgan siyosatning har qanday ko'rinishlarini to'liq va mutlaq rad etishga asoslangan.

Ko‘rinib turganidek, millatlararo munosabatlarni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish borasida O‘zbekiston o‘ziga xos tajriba orttirdi. Bunda faqat milliy o‘zlikni anglash, milliy g‘urur va iftixor tuyg‘usini tarbiyalash, millatlarning tili, madaniyati, urf-odatlarini asrab-avaylash bilan cheklanmaslik, balki mamlakatdagi barcha millatlarning umumiy birdamligiga erishish tamoyiliga amal qilindi. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov tashabbusi bilan qurilgan bu siyosat:

- ko‘p millatlilikni yaratuvchilik qudratiga ega bo‘lgan omil sifatida tan olish;
- fuqarolarning jinsi, irqi, millati, tili, dini, e‘tiqodi, shaxsi, ijtimoiy kelib chiqishi va mavqeidan qat‘i nazar, tengligini ta‘minlash;
- milliy mansubligidan qat‘i nazar, fuqarolarning mamlakat siyosiy va ijtimoiy hayotidagi teng huquqli ishtirokini kafolatlash;
- milliy til, urf-odatlar va an‘analar hurmat qilinishini ta‘minlash va ularning rivojlanishi uchun qulay shart-sharoit yaratish
- ijtimoiy hayot, siyosiy institutlar, mafkuralar va fikrlar xilma-xilligi asosida rivojlanishini ta‘minlash;
- fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklariga qarshi qaratilgan milliy, irqiy, diniy adovat va nizoni targ‘ib qiluvchi faoliyatga yo‘l qo‘ymaslik;
- millatlar va elatlar huquq va erkinliklarini muhofaza qilishga doir xalqaro qoidalar ustuvorligini tan olish kabi tamoyillarga tayangan holda izchil amalga oshirilmoqda.

SHuni unutmaslik kerak-ki, qaerda millatlararo totuvlik g‘oyasining ahamiyati anglab etilmasa, jamiyat hayotida turli ziddiyatlar, muammolar vujudga keladi, ular tinchlik va barqarorlikka xavf soladi. Bugungi kunda jahonning ayrim mintaqalarida sodir bo‘layotgan milliy nizolar shundan dalolat berib turibdi.

Millatlararo totuvlik g‘oyasini amalga oshirishga g‘ov bo‘ladigan eng xatarli to‘siq - tajovuzkor millatchilik va shovinizmdir. Bunday illat, zararli g‘oya tuzog‘iga tushib qolgan jamiyat tabiiy ravishda halokatga yuz tutadi. Bunga uzoq va yaqin tarixdan ko‘plab misollar keltirish mumkin. Birgina fashizm g‘oyasi XX asrda insoniyat boshiga avvalgi barcha asrlardagidan ko‘ra ko‘proq kulfat, ofat-balolar yog‘dirib, oxir-oqibatda o‘zi ham halokatga uchradi. Lekin hanuzgacha fashizm, shovinizm, irqchilik g‘oyalarini tiriltirib, millatlararo totuvlik, hamjihatlik g‘oyasiga qarshi «salib yurishi» uyushtirishga urinayotgan kuchlar borligi barchamizni hushyor torttirishi lozim.

Bag‘rikenglikning muhim yo‘nalishlaridan biri “diniy bag‘rikenglik”dir. Turli din vakillari e‘tiqodidagi mavjud farqlardan qat‘iy nazar, ularning yonma-yon, o‘zaro tinch-totuv yashashi hamda har bir diniy ta‘limotga hurmat bilan qarashni anglatadigan mazkur tushuncha, har kim o‘z e‘tiqodiga amal qilishda erkin bo‘lgani holda, bu huquqqa boshqalar ham ega ekanini e‘tirof etishini nazarda tutadi. “Bag‘rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi”da ta‘kidlanganidek, *“Bag‘rikenglik bo‘lmasa, tinchlik bo‘lmaydi, tinchliksiz esa taraqqiyot va demokratiya bo‘lmaydi”*.

Asrlar mobaynida o‘lkamizning shaharu qishloqlarida masjid, cherkov va sinagogalar emin-erkin faoliyat ko‘rsatib, turli millat va dinga mansub qavmlar hamjihatlikda o‘z diniy marosimlarini ado etib kelganlar. Tariximizning eng murakkab, og‘ir davrlarida ham ular o‘rtasida diniy asosda mojarolar bo‘lmagan. Bu esa, millati va diniy qarashidan qat‘i nazar, insonni ardoqlash va o‘zgalarni qadrlash, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat ko‘rsatish kabi tuyg‘ular o‘lka aholisining qon-qoniga singib ketganidan dalolat beradi. Aynan shu sifatlar xalqimizga xos bo‘lgan diniy bag‘rikenglikning ma‘naviy asosini tashkil qiladi.

Ma‘lumki, har bir dinning o‘ziga xos aqidalari mavjud. Ular ba‘zan bir-biriga mutanosib bo‘lsa, ba‘zan zid ham kelishi mumkin. Diniy bag‘rikenglik ana shu xilma-xillik asosida kelib chiqishi mumkin bo‘lgan nizolarning oldini oladi, turli e‘tiqodlarning yonma-yon va bir paytda mavjud bo‘la olishi uchun xizmat qiladi.

Qadim zamonlardanoq o‘lkamizda zardushtiylik, buddaviylik, yahudiylik, nasroniylik kabi dinlar mavjud bo‘lgan. Eng qadimiy va keng tarqalgan dinlardan biri bo‘lmish zardushtiylikning vatani ham bizning yurtimizdir. Zero, u qadimgi Xorazmda shakllanib, rivoj topgan.

Ilk o‘rta asrlarda Markaziy Osiyoda buddizm ham muhim o‘rin tutgan. Hattoki, Buxoro shahrining nomi ham “Vaxara” – buddaviylar ibodatxonasi nomidan kelib chiqqan, degan fikrlar ham bor.

Markaziy Osiyoga islom dinining yoyilishi arafasida bu erga Eron orqali Suriyadan kirib kelgan nestorian yo'nalishidagi nasroniylik dini muhim mavqeni egallagan. VI asr boshlarida Samarqandda nestorian episkopi, VIII asrda esa mitropoliti xizmat qilgan. SHuningdek, qadimda hozirgi Toshkent va Xorazm viloyatlari hududlarida nasroniy diniga mansub aholi ham yashagan.

VIII asrda Markaziy Osiyoga arablar bilan birga islom dini ham kirib keldi. Aholining bu dinni qabul qilishi asta-sekinlik bilan, bir tekis bo'lmagan holda yuz berdi. Aholining bir qismi o'zlarining qadimgi dinlariga e'tiqod qilishda davom etdi. Bu vaqtda islom va mahalliy dinlarning, ularga xos qadriyat va odatlarning qorishuvi yuz berdi. Movarounnahr xalqlarining islom diniga zid kelmaydigan ma'rifiy-axloqiy g'oyalari, huquqiy me'yor va urf-odatlar to'la saqlanib qoldi hamda islom ta'limoti asosida yanada sayqallandi. Bu holat Movarounnahrda islomning o'ziga xos xususiyatlar kasb etishiga sabab bo'ldi. Bu ham yurtimizda uzoq yillar davomida shakllangan diniy bag'rikenglik samarasi edi.

O'lkada tinchlik va diniy bag'rikenglik muhitini ta'minlashda islom ta'limotidagi o'zga din vakillari bilan o'zaro murosasiz yo'lini tutish, ular bilan dunyoviy ishlarda hamkorlik qilish va hamjihatlikda yashashga chorlovchi tamoyillar ham o'ziga xos ahamiyat kasb etdi. Ayniqsa, islom ta'limotidagi dinni qabul qilish yoki qabul qilmaslik qalbga bog'liq, insonning to'liq ixtiyoridagi amal deb qaralishi mintaqada diniy bag'rikenglik muhiti barqaror bo'lishi uchun asosiy omillardan bo'ldi.

Diyorimizdan etishib chiqqan allomalarning asarlarida ham diniy bag'rikenglik bilan bog'liq qadriyatlar targ'ib qilingan g'oyalarni uchratamiz. Jumladan, SHayx Ahmad YAssaviy ham o'z hikmatlarida o'zga din vakillariga yaxshi munosabatda bo'lishni uqtirgan:

Sunnat ermish, kofir bo'lsa, berma ozor,

Ko'ngli qottig' diloJordan xudo bezor.

YUrtimizdan etishib chiqqan allomalarimizning bu kabi o'gitlari uzoq yillar davomida xalqimizning bag'rikeng bo'lishga, turli din va elatlar bilan tinch-totuvlikda hayot kechirishga chorlab kelgan.

Hozirgi kunda ham yurtimizda istiqomat qilayotgan turli din vakillari uchun teng imkoniyatlarning yaratilishi, ayniqsa, diniy bag'rikenglikka doir qoidalarining qonuniy asoslarda mustahkamlanishi tahsinga sazovordir. Eng avvalo, Konstitutsiyamizning 31-moddasida mustahkamlangan *"Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson xohlagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega. Diniy qarashlarni majburan singdirishga yo'l qo'yilmaydi"*, degan qoida diniy bag'rikenglik uchun dasturul amal bo'lib xizmat qilmoqda. Bu tamoyilga ko'ra, har kim o'z dini va e'tiqodiga amal qilishda erkindir va har kim bu huquqqa boshqalar ham ega ekanligini tan olmog'i lozim. Bir kishining din borasidagi qarashlari boshqalarga majburan singdirilishi mumkin emas.

Bundan tashqari, Konstitutsiyamizning 18-moddasida ham *"O'zbekiston Respublikasida*

barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, qonun oldida tengdirlar. Imtiyozlar faqat qonun bilan belgilanib qo'yiladi hamda ijtimoiy adolat prinsiplariga mos bo'lishi shart", degan norma asosida turli diniy e'tiqoddagi insonlarning dini va e'tiqodidan qat'i nazar qonun oldida teng ekanligi e'tirof etilgan.

Konstitutsiyamizning 61-moddasida esa, respublikamizda faoliyat olib boruvchi diniy tashkilotlar va birlashmalarning davlatdan ajratilgani haqidagi qoida mustahkamlangan. Unda aytilishicha, *"Diniy tashkilotlar va birlashmalar davlatdan ajratilgan hamda qonun oldida tengdirlar. Davlat diniy birlashmalarning faoliyatiga aralashmaydi"*. Bu qoidaning mohiyati shundaki, O'zbekistonda har qanday din va diniy tashkilotlar davlatdan ajratilgan va barcha diniy konfessiyalar qonun oldida barobardir. Davlat diniy konfessiyalar o'rtasidagi tinchlik va totuvlikni qo'llab-quvvatlaydi hamda ular o'rtasida o'zaro murosasiz va hurmat o'rnatilishiga ko'maklashadi.

O'zbekistonda e'tiqod erkinligi va diniy bag'rikenglikni mustahkamlashda qonunchilik ham takomillashib bordi. «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi qonun 1991 yilda qabul qilingan bo'lib, 1993 yilda kiritilgan ba'zi qo'shimcha va o'zgartirishlar bilan 1998 yilga qadar amalda bo'lib keldi. So'nggi yillar davomida mazkur qonunni davr talablari asosida tubdan

o'zgartirish zarur bo'lib qoldi va 1998 yilning 1 may oyida Respublika Oliy Majlisi tomonidan qonunning yangi tahriri qabul qilindi.

Vijdon erkinligi haqidagi qonun dinga e'tiqod qilish yoki o'zga e'tiqodlar erkinligi milliy xavfsizlikni va jamoat tartibini, boshqa fuqarolarning hayoti, salomatligi, axloqi, huquqi va erkinliklarini ta'minlash uchun zarur bo'lgan darajadagina cheklanish mumkinligini ta'minlaydi. Mazkur me'yor 1966 yil 16 dekabrda BMT Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi Xalqaro paktning 18-moddasiga muvofiqdir.

Xalqaro huquqiy hujjatlarda ham e'tiqod erkinligi va diniy bag'rikenglik xalqaro huquq himoyasida ekani ta'kidlanadi. Jumladan, 1948 yili qabul qilingan "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi"ning 18-moddasida *"Har bir inson fikr, vijdon, din va e'tiqod erkinligi huquqiga egadir"*, deb ta'kidlangan. 1966 yili qabul qilingan "Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro Pakt"da ham *"Biror odam ham o'z ixtiyori bilan o'z dini va e'tiqodiga ega bo'lish yoki ularni qabul qilish erkini kamsitadigan majburiy xatti-harakatlarga duchor bo'lmash kerak"*, deb ko'rsatilgan. Bu esa, diniy bag'rikenglikning nafaqat milliy qonunchilik, balki xalqaro huquqiy normalar muhofazasida ekanidan ham dalolat beradi.

Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risidagi huquqiy me'yorlarning qonunchilikka kiritilishi diyorimizda rasmiy faoliyat olib borayotgan barcha din vakillariga katta imkoniyatlar yaratib berdi. Jumladan, mustaqillikkacha respublikada bir necha cherkov va sinagogalar faoliyat olib borgan bo'lsa, qonuniy asoslar mustahkamlangach, dunyoning turli mintaqalarida diniy ibodatlarini amalga oshiruvchi Evangel-Lyuteran jamoasi, Rim-katolik cherkovi, "Etinchinchi kun adventistlari" diniy tashkiloti, bahoilar, yahudiylar diniy jamoalari kabi konfessiyalar yurtimizda rasmiy faoliyat yurita boshladi.

Hukumatimiz tomonidan turli diniy tashkilotlarning o'z faoliyatlarini amalga oshirish va mamlakat hayotida faol ishtirok etishlari uchun barcha shart-sharoitlar yaratib berildi. Jumladan, markaziy televidenie orqali O'zbekiston musulmonlari idorasi ma'naviy-ma'rifiy ko'rsatuvlarni berib borishi, Buxoriy, Termiziy, Moturidiy kabi mashhur allomalarning tavalludiga bag'ishlangan anjumanlarning keng ko'lamda nishonlanishi kabi tadbirlarni aytib o'tish o'rinlidir. Ayniqsa, haj ibodatini to'la-to'kis va hamjihatli holda ado etish uchun barcha sharoitlar yaratilgani tahsinga sazovor.

O'z navbatida pravoslavlar uchun Isroil, Gretsiya va Rossiya, katoliklar uchun Isroil va Italiya, armanlar uchun Isroil va Armaniston, yahudiylar va bahoilar uchun Isroil, krishnachilar uchun Hindiston va buddaviylar uchun Koreyada joylashgan muqaddas joylarga ziyoratlar tashkil qilinmoqda.

Bundan tashqari, Prezidentimiz farmoniga ko'ra, 1903 yilda qurilgan "Svyataya Bogoroditsa" ibodatxonasining Arman apostol cherkoviga topshirilgani, o'z vaqtida faoliyati to'xtatib qo'yilgan Evangel-lyuteran cherkovi Kirxasining respublikamizda istiqomat qiluvchi nemislarning diniy ehtiyojlarini qondirish maqsadida "Vidergebur" nemis madaniyat markaziga foydalanish uchun qaytarib berilgani va 1996 yilning dekabrda ushbu konfessiyaning yurtimizda faoliyat boshlaganining 100 yilligining keng nishonlanishi ham yuqoridagi fikrimiz isboti bo'la oladi.

Shuningdek, xristianlarning "Rojdestvo", "Pasxa", yahudiylarning Rosh-Ashona (Yangi yil), Yom-Kipur (Gunohlardan poklanish bayrami), Pesax (Pasxa), buddaviylarning [Sagaalga](#) (yangi yil), [Donchod-xural](#) (Buddaning tug'ilgan kuni) kabi bayramlarni nishonlash uchun yurtimizda yashovchi shu din vakillari keng imkoniyatlar yaratib berilmoqda.

2000 yil 13–15 sentyabrda Toshkentda o'tgan dinlararo muloqot YUNESKO Kongressi Markaziy Osiyodagi madaniy, diniy va etnik xilma-xillikni muhokama qildi. Unda 40 ga yaqin davlatdan 80 dan ortiq turli din va konfessiyalarga mansub vakillar, yirik mutaxassislar ishtirok etdi. Kongressdan so'ng 18 sentyabrda Buxoro shahrida "Tasavvuf va dinlararo muloqot" mavzusida xalqaro simpozium bo'lib o'tdi. Unda "tasavvuf"ga bag'rikenglikni targ'ib etuvchi, tinchlikka chaqiruvchi islom dinining noyob, o'ziga xos ko'rinishi, degan ta'rif berildi. SHuningdek, 2001 yil sentyabrda Toshkentda o'tgan Osiyo – Tinch okeani mintaqasi YUNESKO "Bag'rikenglik tarmog'i"ning ikkinchi yig'ilishida bag'rikenglik tamoyillari o'zbek xalqining urf-odatlar bilan chambarchas bog'liqligi ta'kidlandi.

Ta'lim, fan va madaniyat bo'yicha xalqaro islom tashkiloti (ISESKO) tomonidan Toshkentning islom madaniyati poytaxti deb e'lon qilinishi munosabati bilan 2007 yil 14-15 avgustda Toshkent va Samarqand shaharlarida "O'zbekistonning islom sivilizatsiyasi rivojiga qo'shgan hissasi" mavzuida bo'lib o'tgan xalqaro konferensiyada ham mamlakatimizning jamiyatda bag'rikenglik madaniyatini kamol toptirish yo'lidagi yutuqlari yana bir bor e'tirof etildi. SHuningdek, 2014 yilning 15-16 may kunlari Samarqand shahrida **"O'rta asrlar SHarq allomalari va mutafakkirlarining tarixiy merosi, uning zamonaviy sivilizatsiya rivojidadagi roli va ahamiyati"** mavzusida xalqaro konferensiya o'tkazildi. Bugungi kunda ham mamlakatimiz boy tarixiy, ilmiy-ma'rifiy va madaniy merosni o'rganish, milliy qadriyatlarni asrab-avaylash va targ'ib etish, islomning ma'rifiy g'oyalarini yoyish hamda diniy bag'rikenglikni qaror toptirish va mustahkamlashda butun dunyoga o'rnak bo'lmoqda.

Bag'rikenglikning ziddi "mutaassiblik"dir. Umumiy ma'noda "mutaassiblik" – bu bir g'oyaning to'g'riligiga qattiq ishonish va undan o'zgarini keskin rad etishni anglatadi. Mazkur fenomenning xavfli jihati shunda-ki, u borgan sari kuchayib ksenofobiya, ekstremizm va xatto terrorizmga aylanadi.

Terrorizm butun dunyoda tinchlikni ta'minlash yo'lidagi asosiy g'ov, to'siqdir. Zero, XX asrning ikkinchi yarmida xalqaro miqyosda o'zini ochiq namoyon etayotgan xatarli voqealardan biri, turli shiorlar bilan niqoblangan terrorizm mintaqalar va mamlakatlar hayotiga birdek tahdid solmoqda. Keng ko'lam va xilma-xil ko'rinishlar kasb etayotgan ushbu illatga qarshi kurash butun dunyo uchun dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. Ma'lumotlarga ko'ra, bugun dunyo bo'yicha 500 ga yaqin terrorchilik tashkilotlari faoliyat ko'rsatmoqda. Bir yil mobaynida butun Er yuzida sodir etilgan teraktlar va ularning oqibatida halok bo'lganlarning soni bir necha o'n mingni tashkil etishi terrorizmning tinchlik va xotirjamlikni izdan chiqarishga qaratilgan asosiy tahdidlardan biriga aylanganini ko'rsatadi.

Ayni paytda, zamonaviy terrorizmning, bir tomondan, tobora shafqatsizroq g'ayriinsoniy mohiyat, ikkinchi tomondan, aqlga sig'dirish qiyin bo'lgan jug'rofiy ko'lamlar kasb etib borayotganini alohida ta'kidlash muhim. Hozirda har kuni dunyoning u yoki bu burchagida kimlardir qo'rquvga solish orqali muayyan maqsadlarga erishishni ko'zlagan qo'poruvchilik harakatlari amalga oshirilmoqda. Va, afsuski, ularning soni muntazam oshib bormoqda.

Markaziy Osiyo mintaqasida diniy mutaassib oqimlar faoliyati XX asrning 80-yillari boshlarida xorijiy ekstremistik markazlar sa'y-harakatlari bilan shakllana boshladi. Mintaqada xorijdan kelayotgan moliyaviy yordam hisobiga jangari sifatida foydalaniladigan shaxslarni tanlash va tayyorlash bilan shug'ullanadigan guruhlar paydo bo'ldi. Markaziy Osiyo respublikalari mustaqillikka erishgan 1990-yillarning boshlarida esa, bu guruhlar faollashib ketdi. Mintaqada asosan "Hizbut-tahrir", "Turkiston islom harakati", "Akromiylar", "Nurchilar" kabi guruhlarining faoliyati kuzatildi.

Islom asoslarini buzib talqin qilish, ilmsiz, tashqi ta'sirga beriluvchan aholini o'z talqinidagi diniy g'oyalar bilan zaharlash, o'zlariga qo'shilmagan kishilarga, davlatlarga va tuzimlarga nisbatan zo'ravonlik, buzg'unchilik, qotillik qo'llashni halol deb hisoblash kabi xususiyatlar yuqorida zikr etilgan tashkilotlarning barchasiga xosdir. Afsuski, so'nggi yillarda mazkur guruhlar faoliyati natijasida dunyo bo'ylab har yili 30 mingdan ortiq tinch fuqaro halok bo'lmoqda. O'nlab million aholi o'z uylarini tashlab ketish va dunyoning turli mamlakatlarida sarson-u sargardon bo'lishga majbur qolmoqda. BMT ma'lumotlariga ko'ra esa, bir milliondan ortiq yosh bolalar ochlikdan o'lish xavfi ostidadir. Ularning aksar qismi terrorchilik avj olgan, buzg'unchi guruhlar tomonidan egallab turilgan hududlarga to'g'ri keladi. Bugungi kunda Iroq, Suriya, Nigeriya, Afg'oniston, Yaman, Liviya hanuz dunyoning eng qayno nuqtalari hisoblanadi. Tahlilchilar fikricha, hech qaysi davlat o'zining terrorchilar xurujidan holi ekaniga 100 foiz kafolat bera olmaydi. Jumladan, 2015 yilda dunyoning 96 mamlakati, u yoki bu darajada terrorchilikdan aziyat chekkan.

Mana shunday sharoitda, ekstremizm va terrorizm xavfini to'g'ri anglab etish, unga qarshi amaliy choralar ko'rish davr talabidir. SHunday ekan, Prezidentimiz SH.Mirziyoev ta'biri bilan aytganda: *"YAnada ogoh va sergak bo'lish, eng asosiy boyligimiz bo'lgan va biz haqli ravishda faxrlanadigan ko'p millatli xalqimizning birdamligi va jipsligini ko'z qorachig'idek asrash hamda*

yanada mustahkamlash O'zbekistonni o'z Vatani, deb biladigan har bir insonning muqaddas burchidir".

Har qanday suveren davlat jahon hamjamiyatiga o'zining tashqi siyosiy qarashlari, umumplanetar muammolarga munosabatlari hamda azaliy munozaralar va muzokaralar ob'ekti bo'lgan urush va tinchlik masalalariga yondoshuvlari bilan kirib boradi. Bu borada O'zbekiston o'z mustaqilligining dastlabki kunlaridanoq aniq siyosiy pozitsiyasini va tashqi siyosat borasidagi Konsepsiyasini bayon etdi. Jumladan, 1992 yil 8 dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi O'zbekistonning tashqi siyosatini qonun bilan kafolatlab berdi. Uning 17-moddasida O'zbekiston Respublikasi xalqaro munosabatlarning to'la huquqli sub'ekti sifatida davlatlarning suveren tengligi, kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik, chegaralarning dahlsizligi, nizolarni tinch yo'l bilan hal etish, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik qoidalariga va xalqaro huquqning umume'tirof etilgan boshqa qoidalari va normalariga asoslanishi belgilab qo'yildi. Davlatning, xalqning oliy manfaatlarini, farovonligi va xavfsizligini ta'minlash maqsadida turli ittifoqlar tuzishi, xamdo'stliklarga va boshqa davlatlararo tuzilmalarga kirishi, zarur bo'lganda ulardan ajralib chiqishi mumkinligi asosiy qonunda belgilab berildi. SHuni alohida ta'kidlash kerakki, O'zbekiston davlatining ichki va tashqi siyosatida mustahkam izchillikning mavjudligi, birinchi Prezident, mustaqilligimizning tashabbuskori, tashkilotchisi va rahnomasi I.A.Karimov boshlab bergan mustaqil taraqqiyot yo'li, ichki va tashqi siyosat davom etayotganligi davlatimiz qudratining va siyosiy barqarorligining yorqin misolidir. I.A.Karimov tamal toshini qo'ygan va jahon mehvarida butun salohiyatiyu salobati va qudratini ko'rsata bilgan O'zbekiston davlati tashqi siyosati zamonaviy talablar, bugungi ehtiyojlar va dunyoviy qarashlarning eng ilg'or namunalari bilan boyitib borilmoqda. Demak, O'zbekiston o'zining yangi Prezidenti SH.M.Mirziyoev timsolida o'tgan 25 yilda to'plangan tarixiy tajribalarga tayangan holda uni yanada boyitish, takomillashtirish, rivojlantirish yo'lidan bormoqda. O'zbekistonning zamonaviy tashqi siyosati faol, tashabbuskor va pragmatik tashqi siyosiy kurs olib borishni hamda yuzaga kelayotgan xavf-xatarlarga o'z vaqtida va adekvat javob choralari orqali echishni talab etadigan XXI asrning o'ta shiddat bilan o'zgarib borayotgan xalqaro-siyosiy voqeliklarini inobatga olgan holda qurilmoqda. O'zbekiston Respublikasining tashqi siyosatining asosiy maqsadlari bu davlat mustaqilligi va suverenitetini yanada mustahkamlashdan, mamlakatning xalqaro munosabatlarini to'laqonli sub'ekti sifatidagi o'rni va rolini yanada kuchaytirishdan hamda milliy va mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash, mamlakat iqtisodining barqaror va tez sur'atlar bilan o'sishi, uning ochiq demokratik davlat qurish yo'lidagi jadal siyosat olib borishi va rivojlangan davlatlar safidan o'rin olishi uchun eng qulay sharoitlarni yaratishdan iboratdir. O'zbekiston o'z tashqi siyosatida quyidagi prinsiplarga sodiq bo'lib qolmoqda:

- o'zining milliy manfaatlariga asoslangan ochiq, pragmatik va puxta o'ylangan tashqi siyosat olib borish;

- teng huquqlilik va o'zaro manfaatdorlik, suverenitetni, hududiy yaxlitlikni hurmat qilish, chegaralarning daxlsizligi va davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik, munozarali masalalarni tinch yo'l bilan hal etish, kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik;

- Tashqi siyosiy faoliyat konsepsiyasiga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi davlatning, xalqning oliy manfaatlariga, uning farovonligi va xavfsizligiga, mamlakatni modernizatsiya qilishning ustuvor yo'nalishlariga, amaldagi milliy qonunchilik hamda qabul qilingan xalqaro majburiyatlarga amal qilgan holda ittifoqlar tuzish, hamdo'stliklarga va boshqa davlatlararo tuzilmalarga kirish, shuningdek ulardan chiqish huquqini o'zida saqlab qoladi;

- O'zbekiston tinchliksevar siyosat yuritadi va harbiy-siyosiy bloklarda ishtirok etmaydi, har qanday davlatlararo tuzilmalar harbiy-siyosiy blokka aylangan taqdirda, ulardan chiqish huquqini o'zida saqlab qoladi.

Aslini olganda tarixiy tajriba shundan dalolat beradiki, davlatning siyosiy qarashlari va jahon hamjamiyatidagi xalqaro munosabatlarda uzviylikning mavjudligi uning jahon hamjamiyatidagi mavqeini belgilash bilan birga ichki siyosatda barqaror taraqqiyotning muhim omili bo'lib xizmat qiladi. O'zbekistonda mavjud ichki va tashqi siyosatning ana shunday sog'lom, qat'iyatli va ishonchli rivojlanishining mavjudligi bevosita uning ham dunyoviy, ham ichki mavqeini belgilamoqda. Hozirgacha mavjud

siyosiy qarashlar XXI asrda inson va insoniyat taqdiri bilan bog'liq bo'lgan yo'nalishlar tizimini qamrab olmoqda. Jumladan, Prezident SH.Mirziyoev bugungi kunda va olis istiqbolda O'zbekiston tashqi siyosatining asosiy vazifalarini aniq belgilab berdi. Jumladan:

- O'zbekiston Respublikasi qo'shni davlatlardagi qurolli mojarolarga va keskinlik o'choqlariga aylanishining oldini olish yuzasidan siyosiy, iqtisodiy va boshqa chora-tadbirlarni ko'radi, shuningdek o'z hududida xorijiy davlatlarning harbiy bazalari va ob'ektlari joylashtirilishiga yo'l qoymaydi;

- siyosiy, savdo-iqtisodiy, madaniy-gumanitar, ilmiy-texnikaviy va boshqa sohalarda xalqaro hamkorlikni izchillik bilan rivojlantirish;

- mamlakatimizda olib borilayotgan demokratik islohotlarni hamda jamiyatni va iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning jadal jarayonlarini samarali amalga oshirish uchun mumkin qadar qulay tashqi siyosiy shart-sharoitlarni shakllantirish;

- Markaziy Osiyoda tinchlik va barqarorlikni saqlash hamda mustahkamlash, mintaqani xavfsizlik va barqaror taraqqiyot zonasiga aylantirish, Afg'onistonda tinchlik va barqarorlikka erishishga ko'maklashish;

- jahonning etakchi davlatlari va xalqaro tashkilotlar bilan strategik hamkorlik qilishning mutanosib, ko'pqirrali tizimini shakllantirish, mintaqada geosiyosiy muvozanatni saqlab turish, O'zbekistonning savdo, iqtisodiy, texnologik, transport va boshqa aloqalarini keng diversifikatsiya qilish;

- mavjud yoki yuzaga kelayotgan muammolarni o'z vaqtida hal etish uchun siyosiy diplomatik hamda xalqaro huquqiy mexanizmlardan, jumladan, preventiv diplomatiya chora-tadbirlaridan foydalanish;

- O'zbekistonning siyosiy va savdo-iqtisodiy sohadagi ishonchli, mas'uliyatli sherik sifatidagi xalqaro nufuzini mustahkamlash, mamlakatimizning tashqi dunyo uchun investitsion, sayyohlik, madaniy-tarixiy jozibadorligini kuchaytirish;

- milliy iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlariga to'g'ridan-to'g'ri chet el investitsiyalari va ilg'or texnologiyalarini jalb etish jarayonlarini kuchaytirish uchun ikki tomonlama va ko'p tomonlama hamkorlik mexanizmlaridan foydalanish va ularni rivojlantirish;

- O'zbekistonning dunyoning yirik bozorlariga kafolatli chiqishini ta'minlaydigan ko'p muqobilli transport-kommunikatsiya yo'laklarining tizimini shakllantirish va rivojlantirish;

- xorijdagi O'zbekiston Respublikasi fuqarolari va yuridik shaxslarining huquq va manfaatlari har tomonlama himoya qilinishini ta'minlash.

YUqoridagi vazifalar, aytish mumkinki, O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga tobora chuqurroq kirib borishini ta'minlaydi. Har tomonlama o'zaro manfaatli hamkorlik chuqurlashib boradi. Ayni paytda O'zbekistonning jahon hamjamiyatidagi mavqeini, siyosiy va iqtisodiy salohiyatini namoyon qiladi.

YAna shuni alohida ta'kidlash kerakki, keyingi 2-3 oyda O'zbekistonning tashqi siyosatida muhim voqealar yuz berdi. Jumladan, Qirg'iziston Respublikasi Prezidenti Almazbek Atambaev 2016 yil 24 dekabr kuni amaliy tashrif bilan Samarqandga keldi. Har ikki davlat rahbarlari azaliy qardoshlik tuyg'ulari asosida shakllangan yaqin qo'shnichilik tuyg'ularini ifoda etishdi. Xalqlarimiz tarixiy, madaniy va diniy qadriyatlari mushtarak ekanligi, ana'ana va urf-odatlar o'xshashligi siyosiy, ijtimoiy va ma'naviy jihatdan har ikki davlat o'rtasidagi o'zaro bir-birini tushunish va ishonchga asos bo'lishi ta'kidlandi. Har ikki davlat o'rtasidagi iqtisodiy, ijtimoiy, savdo va madaniy hamkorlikni yanada chuqurlashtirishga kelishib olindi.

2016 yil 16 dekabr kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoev Buyuk Britaniya va SHimoliy Irlandiya Birlashgan Qirolligi tashqi ishlari vaziri o'rinbosari Alan Dunkanni qabul qildi. O'zbekiston Buyuk Britaniyani jahon siyosati va iqtisodiyotida muhim o'rin tutadigan davlat bilan siyosiy, iqtisodiy, investitsiyaviy, madaniy-gumanitar va boshqa sohalarda o'zaro manfaatli hamkorlikni izchil davom ettirish, xalqaro maydonda, jumladan, mintaqaviy xavfsizlik masalalari bo'yicha hamkorlikni yanada mustahkamlashga kelishib olindi. 2017 yil 19 yanvar kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoev jahon banki vitse-prezidenti Siril Myullerni, 1 fevral kuni esa Amerika-O'zbekiston savdo palatasi raisi Kerolin Lemmni qabul qildi. SHu yilning 15 fevral kuni Iqtisodiy Hamkorlik bo'yicha Rossiya Hukumatlararo komissiyasining navbatdagi majlisida ishtirok etish

uchun mamlakatimizga kelgan Rossiya Federatsiyasi hukumati raisining o‘rinbosari Dmitriy Kozakni qabul qildi. Bular O‘zbekistonning jahon hamjamiyati bilan mustahkam aloqada bo‘lganligidan, har tomonlama manfaatli hamkorlikni yanada chuqurlashtirib borayotganidan dalolat beradi.

Prezident SH.Mirziyoevning davlatlararo va mintaqaviy masalalarni hal qilishda yaqin qo‘shni mamlakatlar bilan hamkorlikni yanada chuqurlashtirishda xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar bilan munosabatlarni yangi bosqichga ko‘tarish borasidagi sayharakatlari O‘zbekiston davlatining tashqi siyosatida muhim bosqich bo‘lishi shubhasiz. 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning harakat strategiyasi O‘zbekiston tashqi siyosatining yangi davrini boshlab beradi.

Takrorlash uchun savollar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida davlat tashqi siyosatining mazmun-mohiyati va asosiy prinsiplari
2. Markaziy Osiyoda tinchlik va barqarorlikni saqlashda O‘zbekistonning o‘rni
3. O‘zbekistonning jaxon xamjamiyatiga kirib borishida belgilangan ustivor vazifalar
4. O‘zbekiston Xalqaro munosabatlarning to‘la huquqli sub’ekti sifatida
5. O‘zbekiston tashqi siyosatida yuz bergan muhim voqealar

8-MAVZU: KORRUPSIYAGA QARSHI KURASH – FUQAROLIK JAMIYATINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR SHARTI.

Reja:

1. **Korrupsiya va unga qarshi kurash tushunchasi.**
2. **O‘zbekiston Respublikasi “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonuni.**
3. **Korrupsiyaga qarshi kurash ishlarida fuqarolar hamda fuqarolik jamiyati institutlarining faolligini oshirish mexanizmlari.**

Korrupsiya so‘zi lotinchadan olingan bo‘lib, “aynish”, “poraga sotilish” – mansabdor shaxsning o‘z mansabi bo‘yicha berilgan huquqlarni shaxsiy boyish maqsadida bevosita suiste‘mol qilishidan iborat amaliyot. Xalqaro darajada 1970 yillarda YAponiyaga samalotlar sotishda kompaniya tomonidan oliy davlat amaldorlarini sotib olish bo‘yicha “Lokxid ishi” eng yirik korrupsiya ko‘rinishi hisoblanadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti homiyligida qabul qilingan EKOSOS (BMTning iqtisodiy va ijtimoiy kengashi)ning Korrupsiyaga qarshi kurash rezolyusiyasi (1995 yil), Davlat mansabdor shaxslarining xalqaro axloq kodeksi (1996 yil). Millatlararo uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash konvensiyasi (2000 yil). 2008 yil iyul oyida O‘zbekiston Respublikasini BMTning “Korrupsiyaga qarshi kurash konvensiyasi”ga qo‘shilishi. (2017 yil).

Mamlakatimiz hayotiga xavf solayotgan turli xavf-xatarlar haqida gap ketar ekan, birinchi navbatda amaldorlar orasidagi Korrupsiya, poraxo‘rlik, ta‘magirlik kabi jinoyatni, yaramas illatlarni yo‘q qilishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Mamlakatimizda mazkur muammoga qarshi kurash masalasiga mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq jiddiy e‘tibor qaratib kelinmoqda. Korrupsiya fuqarolarda hukumatga ishonchsizlik uyg‘otadi, davlatning xalqaro maydonda o‘z obro‘siga putur etishiga olib keladi, investitsiyaviy o‘sishini sekinlashishtiradi, intellektual elitaning mamlakatini tashlab ketishga majbur qiladi, mansabdor shaxslarning jinoiy guruhlar bilan til birlashtirishlarini tezlatadi, ya‘ni ekstremizm, terrorchilik bilan bog‘liq jinoyatchilarning ko‘payishiga olib keladi, pul vositalarining chetga oqib ketishiga va shunga o‘xshash salbiy holatlarni keltirib chiqaradi.

Korrupsiya dunyo miqyosida hal etilishi lozim bo‘lgan global muammolardan biridir. Ushbu illat har qanday davlat va jamiyatning siyosiy-iqtisodiy rivojlanishiga jiddiy putur etkazadi, inson huquq va erkinliklarining poymol bo‘lishiga olib keladi. SHu bois unga qarshi kurash xalqaro

ahamiyat kasb etib, jahon siyosatining muhim masalalari qatoridan joy olgan. Mamlakatimizda ham Korruptsiyaga qarshi kurashish masalasiga alohida e'tibor qaratilib, uning oldini olishning mustahkam huquqiy bazasi va aniq tizimi yaratilgan. 2017-yil 3-yanvardan O'zbekiston Respublikasining "Korruptsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi qonuni kuchga kirgani Korruptsiyaga barham berish uchun barcha asoslarni yaratib berdi. Mazkur qonun ijrosi to'liq va samarali ta'minlanishi uchun 2017-yil 2-fevralda davlatimiz rahbarining "Korruptsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunining qoidalarini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Hujjatda Korruptsiyaga qarshi kurashning asosiy tamoyillari sifatida qonuniylik; fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari ustuvorligi; ochiqlik, shaffoflik va tizimlilik; davlat va fuqarolik jamiyatining o'zaro hamkorligi; Korruptsiyadan ogohlantirish va javobgarlikning muqarrarlari bo'yicha choralari ustuvorligi keltirib o'tilgan. Qonun Korruptsiyaga qarshi kurash sohasida davlat siyosatining asosiy yo'nalishlarini keltirib o'tadi:

- aholining huquqiy savodxonligi va huquqiy madaniyatini oshirish, jamiyatda Korruptsiyaga nisbatan toqatsizlikni shakllantirish;

- davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida Korruptsiyadan ogohlantirish bo'yicha choralarni amalga oshirish;

- korruptsiya huquqbuzarliklarni o'z vaqtida aniqlash, ular oqibatlari, sabablari va keltirib chiqargan sharoitlarni bartaraf etish hamda korruptsiya huquqbuzarliklari sodir etilgani uchun muqarrar jazolash tamoyilini tatbiq etish.

Qonunda

Korruptsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi va unda ishtirok etuvchi organlar hamda tashkilotlar, Korruptsiyaga qarshi kurashish sohasida huquqiy madaniyatni yuksaltirish, Korruptsiyaning oldini olishga doir chora-tadbirlar, Korruptsiyaga oid huquqbuzarliklarni aniqlash, ularga chek qo'yish, javobgarlikning muqarrarlari kabi masalalar aniq belgilab qo'yilgan. Mazkur qonun bilan yaqindan tanishish, uning har bir moddasini chuqur o'rganib, hayotimizga tatbiq etishga intilish, sodda qilib aytganda, Korruptsiya balosining naqadar mudhish illat ekanini tushunish, mustaqil idrok etish, eng muhimi, unga qarshi kurashish har birimizning fuqarolik burchimizdir. Dunyoda Korruptsiyaning turi ham, tavsifi ham juda ko'p. Uning kelib chiqish sabablarini ochish, unga qarshi kurashishning samarali yo'llarini topish bo'yicha olimlar, turli institutlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan yuzlab, minglab tadqiqotlar o'tkazilgan. Turli ko'rsatkich va raqamlar aks etgan jadvallar yaratilgan, o'ziga xos reytinglar tuzilgan. Hatto Korruptsiyaning xilma-xil formulalari ham ishlab chiqilgan. Bu boradagi ishlar va izlanishlar izchil davom etmoqda. Ijtimoiy-tarixiy vaziyat, fuqarolarning huquqiy dunyoqarashi, davlat tuzilishi, iqtisodiy rivojlanish omillaridan kelib chiqib, har bir davlat Korruptsiyaga qarshi o'ziga xos usullarda kurashmoqda. Bu borada eng samarali yo'l hali topilgan emas. Chunki Korruptsiya bir qarashda oddiy jinoyat bo'lib ko'ringani bilan aslida uning kelib chiqishi va yashovchanlik sabablari juda chigal va murakkabdir. Bir davlatda natija bergan usul boshqa davlatda u qadar samara ko'rsatmasligi mumkin. SHuning uchun har bir davlat va jamiyat Korruptsiyaga qarshi kurashish yo'lini o'zi tanlaydi, aniqrog'i, qanday yo'l to'g'ri ekanini hayot ko'rsatadi. Qonunda korruptsiyaga qarshi kurashni keng qamrovda olib borish choralari ko'zda tutilgani, bu borada har bir masalaga alohida e'tibor qaratilgani bejiz emas.

O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.Karimov ta'kidlagandek: "Har bir davlat tarixida yangi ijtimoiy sifat holatiga o'tish, afsuski, Korruptsiya va jinoyatchilik kabi jirkanch hodisa bilan birga yuz bergan. SHu bilan birga, jinoyatchilikning o'sishi nafaqat islohotlar yo'liga jiddiy to'siq, balki o'tish davrida belgilangan maqsadlarga erishishga ham qarshi bevosita tahdid tug'diradi".

Markaziy Osiyoning boshqa davlatlari singari O'zbekiston Respublikasi ham bundan holi emas. Korruptsiyaga va jinoyatchilikka qarshi kurashish muammolarga bizdagi qiziqishga aslo bejiz emas. Korruptsiya so'zi "sotish", "sotilish" degan ma'nolarni ham anglatar ekan. Rahbar yoki mas'ul kishi qanday qilib Korruptsiyaga qo'l uradi? Bunga qanday omillar sabab bo'ladi? Bu savollarga javob har xil bo'lishi mumkin. Lekin shunisi aniqki, sotadigan, sotiladigan odam hech bir vazifani ko'ngildan bajarmaydi. Korruptsiyaga aloqador odam qonunni buzishidan tashqari, o'zining

kimligini, e'tiqodi, ma'naviyati qay darajada ekanini oshkor qiladi. Bunday odam nafaqat moliyaviy ziyon-zahmat etkazadi, balki davlatni, demokratiyani behurmat qilib, obro'sini to'kadi, unga non-tuz berib katta qilgan, ilm-u hunar, obro' va mansab bergan el-yurtning yuziga oyoq qo'yadi. Korruptsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari va prinsiplarini belgilashda bunday huquqbuzarlik uchun javobgarlikning muqarrarligini ta'minlash masalasi qat'iy hisobga olingan. Korruptsiyaga aloqador odam qonunni buzishidan tashqari, o'zining kimligini, e'tiqodi, ma'naviyati qay darajada ekanini oshkor qiladi. Bunday odam nafaqat moliyaviy ziyon-zahmat etkazadi, balki davlatni, demokratiyani behurmat qilib, obro'sini to'kadi, unga non-tuz berib katta qilgan, ilm-u hunar, obro' va mansab bergan el-yurtning yuziga oyoq qo'yadi. Qolaversa, Korruptsiya fuqarolar, ayniqsa, yosh avlodda ijtimoiy adolatga, haqiqatga, davlat organlari va mansabdor shaxslarga bo'lgan ishonchni susaytiradi. SHu nuqtai nazardan o'sib kelayotgan yosh avlodni, ayniqsa, kollej va oliy ta'lim muassasalarini bitirib, kasbiy faoliyat boshlash ostonasida turgan yoshlarga Korruptsiyaning nechog'li xavfli illat ekani haqida ma'lumotlar berish foydadan xoli bo'lmaydi, albatta. Negaki, bugungi kun bitiruvchisi ertangi mutaxassis, jamiyat va davlat boshqaruvining ishtirokchisidir. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov: "Jinoyatchilik va Korruptsiyaning avj olishi davlatning konstitutsiyaviy asoslarini emiradi, fuqarolarning huquq va erkinliklari jiddiy tarzda buzilishiga olib keladi. "Qonunlar va farmonlarni qabul qilishdan maqsad ularni chetlab o'tishdir" degan mutlaqo yaramas qoida jamiyatning eng oddiy huquqiy tartibot va jamoat tartibini saqlab turish qobiliyatidan mahrum bo'lishiga olib boradi", deb ta'kidlagan edi. Aytish joizki, mamlakatimizda hozirda ichki ishlar, prokuratura organlari va boshqa huquq-tartibot tizimlarida "Korruptsiyaga qarshi kurash" bo'limlari tuzilgan. Bu bo'limlar ayni damda shu illatga qarshi kurashib, mustaqilligimizni mustahkamlashning muhim zamini bo'lib xizmat qilmoqda. To'g'ri, hayotda turli holatlar va harakatlarga duch kelamiz. Korruptsiyaga qarshi kurashish - barchamizning ishimiz. Jamiyatimizda Korruptsiya, turli jinoyatlarni sodir etish va boshqa huquqbuzarlik holatlariga qarshi kurashish, ularga yo'l qo'ymaslik, jinoyatga jazo albatta muqarrar ekani to'g'risidagi qonun talablarini amalda ta'minlash bo'yicha qat'iy choralar ko'rish zarurligi ta'kidlanmoqda. Jamiyatda Korruptsiyaga nisbatan murosasiz munosabat qaror toptirish o'ta dolzarb masala bo'lib, garchi uni bajarish doirasida mas'ul idoralar belgilangan bo'lsa-da, uning to'laqonli ro'yobga chiqishi uchun har bir fuqaro o'zida mas'uliyat his etsa, qo'yilgan maqsad va muddaolar echimi paydo bo'ladi. Har birimiz qaerda, qanday muammoga duch kelsak, uning hal etilishida mas'ul shaxslarning mas'uliyatsizligi yoki ta'magirligiga guvoh bo'lganda sharoitga bo'ysunish, indamay ketaverish yoxud chidash o'rniga bong urishimiz kerak. Mas'uliyatsizlikka, adolatsizlikka nisbatan murosasizlikni o'zimizdan boshlashimiz darkor. SHunda mudrayotgan mansabdor uyg'onadi, zimmasida qanday mas'uliyat borligini his etadi. "Korruptsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi qonunda bizning bu boradagi huquqlarimiz kafolatlangan. Qonunga ko'ra, jismoniy va yuridik shaxslarning Korruptsiyaga oid huquqbuzarlik faktlariga doir murojaatlari to'liq, xolisona va o'z vaqtida ko'rib chiqiladi. Korruptsiyaga oid huquqbuzarliklar to'g'risida axborot bergan shaxslarning himoya qilinishi ta'minlanadi. Davlatimiz rahbarining "Korruptsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunining qoidalarini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori asosida "2017-2018-yillarga mo'ljallangan Korruptsiyaga qarshi kurashish bo'yicha davlat dasturi" tasdiqlandi. Korruptsiyaga qarshi kurashish bo'yicha respublika idoralararo komissiyasi tuzildi. Mazkur komissiya Korruptsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat dasturlarining va boshqa dasturlarning ishlab chiqilishi hamda amalga oshirilishini tashkil etadi. Korruptsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi va unda ishtirok etuvchi organlar hamda tashkilotlarning faoliyatini muvofiqlashtiradi va hamkorligini ta'minlaydi.

Xalqimizning tom ma'nodagi adolat qaror topgan jamiyatda yashashi uchun nafaqat mas'ul shaxslar, balki har bir fuqaro o'z hissasini qo'shishi zarur. Bu fuqarolarimizda Korruptsiyaga, aniqroq aytganda, har qanday qonunbuzarlikka nisbatan murosasizlik kayfiyati, madaniyati shakllanishiga ham bog'liq. CHunki har qanday qonunbuzarliklar sodir etilishiga, ko'payishiga ko'p hollarda o'zimizning befarqligimiz, loqaydligimiz sabab bo'lib kelmoqda. Barchaning yakdilligi, yurt taqdiriga daxldorligi kuchayishi har qanday illatning batamom barham topishiga xizmat qiladi.

Korrupsiyani oldini olish haqida quydagilarni ta'kidlab o'tgan: "Hech shubhasiz, mamlakatda Korrupsiyaga qarshi kurashning darajasi, uning amaliy samarasi ko'p jihatdan huquq-tartibot, prokuratura va sud organlari tizimining o'zida bu illatga qarshi qanday kurash olib borilayotgani bilan bog'liqdir". Ma'lumki, Korrupsiya har qanday jamiyatning siyosiy va iqtisodiy rivojlanishiga zarar etkazadi, davlatning konstitutsiyaviy asoslarini hamda jamiyatning ma'naviy-axloqiy asoslarini emiradi, dekmokratik institutlar va qonun ustivorligini kuchsizlantiradi, fuqarolarning huquq va erkinliklarini jiddiy tarzda buzilishiga olib keladi. Korrupsiya uyushgan jinoyatchilikni, terrorizmni va insoniyat xavfsizligiga qarshi qaratilgan boshqa tahdidlarning o'sishiga yordam beradi. O'tgan davr mobaynida Korrupsiya va jinoyatchilikka qarshi kurashish hamda uning oldini olishga qaratilgan mustahkam huquqiy baza va tizimli amaliyot shakllandi. Eng avvalo, respublikamizda Birlashgan Millatlar Tashkiloti homiyligida qabul qilingan EKOSOSning Korrupsiyaga qarshi kurash rezolyusiyasi, Davlat mansabdor shaxslarining xalqaro axloq kodeksi, xalqaro tijorat tashkilotlarida korrupsiya va poraxo'rlikka qarshi kurash haqidagi deklaratsiya, Millatlararo uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash konvensiyasi va boshqa xalqaro hujjatlarning qabul qilingani mazkur illatga qarshi kurashda muhim omil vazifasini o'tamoqda. Korrupsiyaga qarshi kurashishda samaradorligini oshiruvchi yo'llari quydagilardan iborat:

Birinchidan, Korrupsiyaga qarshi kurashish strategiyasida integratsiyalashgan yondashuvni qo'llash yaxshi samara beradi. Bunda davlat organlarining fuqarolik jamiyatining barcha instituti bilan hamjihat faol harakatini ta'minlash nazarda tutiladi. SHuningdek, Korrupsiyaga qarshi kurashishda milliy tuzilmalarning xalqaro tashkilotlar bilan hamkorligini yanada kuchaytirish masalalariga ham alohida e'tibor beriladi. Bu borada O'zbekistonda Korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida integratsiyaga erishishga to'sqinlik qilayotgan omillardan biri - aniq statistika va maqbul dalillarga asoslangan ma'lumotga tayangan holda ish olib borish tizimining mavjud emasligi hisoblanadi. Ikkinchidan, jamiyatning har bir sohasida, xususan, tadbirkorlik, ta'lim, sog'liqni saqlash sohaslarida Korrupsiyaga qarshi kurashishni yanada kuchaytirish, u bilan bog'liq ayrim xatti-harakatlarni kriminalizatsiyalash hamda xalqaro standartlarni to'liq va to'g'ri qo'llash lozim. Bunda xalqaro hujjatlarda nazarda tutilgan "noqonuniy boylik orttirish", "uchinchi shaxslarning moddiy manfaatlarini ko'zlab ta'magirlik qilish" kabi harakatlarni kriminalizatsiyalash masalalarini ko'rib chiqish vaqti keldi. Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha davlat dasturining ijrosi amalga oshirilishi lozim bo'lgan asosiy masalalardan biridir. Bunda, avvalo, monitoring jarayonida samarali huquqiy mexanizmning etarli emasligi, davlat xizmatchilarining etika qoidalariga rioya qilish darajasining pastligi, davlat organlari faoliyati ochiqqligi tamoyilining amalda nomigagina ishlayotganligi kabi masalalar hal etilishi lozim. CHunonchi, jamiyat a'zolari faol ishtirokini kuchaytirish uchun ma'lumotlarni erkin olish imkoniyatini yaratish, ilg'or texnologiyalardan foydalangan holda Korrupsiya holatlari haqida axborot berish va oldini olish, Korrupsiyaga oid muammolarni hal qilish va bartaraf etishda jamoatchilik ishtirokini ta'minlashning aniq tizimini amaliyotda qo'llashdir. Qolaversa, yurtimizda har bir sohada Korrupsiyaga qarshi kurashishda sohaning xususiyatlaridan kelib chiqib yondashish, Korrupsiya holatlari haqida xabar berishning yangi innovatsion usullarini ishlab chiqish hamda qo'llash, Korrupsiya holatlarini ekspertizadan o'tkazish, monitoring qilish va baholashning real, hayotiy, xolis hamda shaffof indikatorlarini belgilash ham muhim. Bularning barchasi jamiyatda Korrupsiya degan illatning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Korrupsiya o'sishining asosiy sabablari quydagilar:

- 1) kambag'allik va qashshoqlik;
- 2) sud va huquqni muhofaza qilish organlari ustidan davlat nazoratining etarli darajada emasligi;
- 3) iqtisodiy nobarqarorlik;
- 4) Korrupsiyaga normativ ta'riflarning yo'qligi;
- 5) jamiyatda an'ana va urf-odatlarining anchagina o'rnashib olganligi;
- 6) qarindosh – urug'chilik va sulolaviy munosabatlar;
- 7) xodimlarning tanlab olish va ish bilan taminlash mexanizlaridagi uzilishlar;

- 8) ma'muriy Korrupsiya;
- 9) siyosiy Korrupsiya;
- 10) so'z erkinligining yo'qligi;
- 11) fuqarolik jamiyati, ommaviy axborot vositalarining kuchsizligi.

Korrupsiya oqibatlatlari:

- 1) olib borilayotgan islohotlarga qarshilik;
- 2) boshqaruv apparatini bo'lib tashlaydi;
- 3) davlatning konstitutsiyaviy asoslarini yo'q qiladi;
- 4) hukumat obro'sini yo'q qiladi;
- 5) budjetni asossiz qayta taqsimlanishi;
- 6) jamiyatni intellektual potensialidan ayiradi;
- 7) jamiyatni nobarqarorlashtiradi;
- 8) jamiyatni jinoiylashtiradi;
- 9) inson huquqlarini poymol qiladi;

Korrupsiyani quydagi sohalarda ko'rish mumkin:

- 1) iqtisodiyot;
- 2) siyosat;
- 3) madaniyat va sport;
- 4) ta'lim va ilm-fan;
- 5) ijtimoiy soha;
- 6) sud va huquqni muhofaza qilish organlari faoliyati;

7) jamoat tashkilotlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari va televidiniya;

- 8) siyosiy partiyalar.

Korrupsiyaga qarshi kurashda xalqaro hamkorlik. Keyingi vaqtlarda jahonda Korrupsiyaga qarshi kurashish muammosiga juda katta e'tibor qaratilmoqda. Korrupsiya hozirgi zamoning eng muhim muammosiga aylanmoqda va nafaqat rivojlangan, balki rivojlanayotgan mamlakatlar, shuningdek, xalqaro tashkilotlar faoliyatiga ham tegishli. Korrupsiya keng ma'noda mansabdor shaxslarning shaxsiy va guruhviy manfaatlarini yo'lida o'z mansab vakolatlari va mavqelarini suiste'mol qilishida ifodalangan qilmishlardir. Korrupsiyaning sog'lom ijtimoiy munosabatlarga tahdidi to'g'risida XX asrning so'nggi choragida avvalo milliy darajada, so'ngra esa xalqaro miqyosda ko'proq gapira boshlandi. Uni nafaqat huquqiy, balki ijtimoiy, psixologik va siyosiy tushuncha sifatida o'rganila boshlandi. Korrupsiyaviy qilmishlar - ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy va siyosiy omillar ta'sirida vujudga keluvchi va rivojlanuvchi o'zining psixologik asoslariga ega bo'lgan salbiy ijtimoiy fenomen. O'tgan asrning ikkinchi yarmida xorijiy mamlakatlarning ijtimoiy taraqqiyotga intilishda aks etgan tarixiy jarayonlar shundan dalolat beradiki, mamlakatlarda amalga oshirilgan islohotlarning samaradorligi avvalo, hokimiyat tepasiga kelgan kuchlarning maqsadlariga, demokratik talablarga rioya etishiga, boshqarishning maqbul yo'llarini tanlagan holda, Korrupsiyaga qarshi muvaffaqiyatli kurash olib bora olganligiga bog'liq bo'lgan. Bularning biror birida ijobiylik bo'lmagan taqdirda, bu holat davlatlarning ijtimoiy taraqqiyot sari islohotlariga ham salbiy ta'sir etgan. Transparency International (TI) xalqaro nohukumat tashkiloti tomonidan 1995-yildan buyon amalga oshirilib borayotgan davlatlarning Korrupsiyalashganligi to'g'risidagi tadqiqotlar, so'rovlarda aniqlangan davlatlarning Korrupsiyalashganligi darajasi bo'yicha reyting ko'rsatkichlari shundan dalolat beradiki Korrupsiyalashmaganligi jihatdan ilgari o'rinda turgan davlatlar asosan rivojlangan, demokratik davlatlar sanaladi. Korrupsiyalashganligi jihatdan yuqori o'rinlarda turgan davlatlar esa asosan sobiq sotsialistik mamlakatlar va davlat boshqaruvida nodemokratik yo'ldan borayotgan davlatlar bo'lib, bularga Afrika va Osiyoning boshqaruvda diktatura, avtoritar rejim o'rnatilgan davlatlari Gonduras, Kamerun, Nigeriya, Keniya, Tanzaniya, Paragvay, Uganda va MDHning ayrim davlatlari kiradi. Korrupsiya ayrim davlatlarning qoloqlikda qolib ketishiga sabab bo'lishi bilan birga, xalqaro munosabatlarga ham o'zining salbiy ta'sirini o'tkazmoqda. Uning ijtimoiy xavfliligi, har qanday munosabatga buzg'unchilik ta'siri xalqaro tashkilotlar faoliyatida ham kuzatiladi. Keyingi o'n yillikda qator xalqaro tashkilotlar Korrupsiyaga

qarshi kurashda tashabbuskorlik ko'rsatib, xalqaro hamjamiyatni bu illatni oldini olishda hamkorlikka da'vat etib kelmoqda. Korruptsiyaga qarshi kurashga o'zlarining faoliyatida alohida e'tibor berib kelayotgan quyidagi xalqaro tashkilotlarni ko'rsatib o'tish mumkin: BMT, Evropa Ittifoqi, Jahon banki, Transperensy International xalqaro nohukumat tashkiloti, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti, Amerika Davlatlari tashkiloti, Afrika Ittifoqi, Arab davlatlari Ligasi, Butunjahon bojxona tashkiloti singari xalqaro tashkilotlar. Ushbu tashkilotlar tomonidan Korruptsiyani oldini olish, unga qarshi kurashda hamkorlik qilish va boshqa davlatlarni, xalqaro biznes tashkilotlarini bu salbiy fenomenga qarshi kurashga jalb qilishga qaratilgan qator xalqaro hujjatlar qabul qilingan. Korruptsiyaga qarshi kurashda xalqaro miqyosda qabul qilingan Korruptsiyaga qarshi kurash va davlat xizmati sifatini ko'tarish va davlat xizmatchilarining fuqarolar oldida mas'uliyatini oshirish va axloqiy jihatdan ko'tarishga qaratilgan xalqaro hujjatlarga qo'shilish, ularga amal qilish har qanday davlat uchun muhim ahamiyatga ega. Hozirgi paytda BMT darajasida qabul qilingan yuqoridagi mazmundagi bir qator hujjatlar mavjud. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Korruptsiyaning mamlakatlarning milliy taraqqiyoti va barqarorligiga jiddiy xavf solishi mumkinligini hisobga olib va uning nafaqat milliy balki xalqaro hamjamiyatni tobora xavotirga solib borayotgan xalqaro illat deb e'tirof etuvchi qator hujjatlarni qabul qilgan. BMT doirasida Global Korruptsiyaga qarshi kurash dasturi e'lon qilingan. Ushbu dastur milliy Korruptsiyaga qarshi kurash dasturlarini amalga oshirishga yordam berish va mamlakatlarda Korruptsiya tavakkalchiligini ko'tarish, davlat xizmatchilarida sotilmaslik psixologiyasini shakllantirish, qonuniylikni mustahkamlashga qaratilgan. Dasturda davlat ehtiyojlari uchun mahsulotlar sotib olishda va xalqaro iqtisodiy bitimlarda ochiqlik va hisobdorlik bo'lishiga katta e'tibor berilgan. BMTning yuqorida qayd etilgan hujjatlarida Korruptsiyaning xalqaro xarakteri va unga qarshi kurashning vositalari va metodlari haqida tavsiyaviy qoidalar o'z aksini topgan. BMT tomonidan 2000-yilda qabul qilingan Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash Konvensiyasida Korruptsiyaning tranmilliy xarakterdagi jinoyat ekanligi va unga qarshi kurashda Konvensiyaga qo'shilgan mamlakatlarning majburiyatlari va Korruptsiyaga qarshi kurashning keng qamrovli choralari o'z aksini topgan. BMT tomonidan qabul qilingan Korruptsiyaga qarshi kurashga yo'naltirilgan hujjatlar ichida 2003-yil dekabr oyida qabul qilingan Birlashgan Millatlar Tashkilotining Korruptsiyaga qarshi Konvensiyasi muhim o'rin tutadi. Mazkur hujjatni Korruptsiyani qarshi kurashga qaratilgan xalqaro huquqning universal kodifikatsiyalashgan akti sifatida baholash mumkin. Konvensiyada Korruptsiyaning milliy taraqqiyot va xalqaro munosabatlar barqarorligiga tahdid va demokratik institutlar va qadriyatlarni qo'poruvchi illat sifatida baho berilgan. Konvensiyaning Korruptsiyaga qarshi kurash choralari deb nomlangan bobida Korruptsiyaning oldini olish va unga qarshi kurashdagi siyosat va amaliyot masalalarida davlatlarning yondoshuvi, Korruptsiya vujudga kelishi mumkin bo'lgan sohalarida davlat ko'rishi lozim bo'lgan choralar, bunda davlat organlarining vazifalari va ular faoliyatining tashkil etilishi to'g'risidagi normalar mavjud.

Korruptsiyaga qarshi kurashishning Singapur tajribasi. 1965-yil mustaqillikka erishgan davrga qadar Singapur zamonaviy Korruptsiyalashgan mamlakatlardagi manzarani eslatuvchi vaziyatga tushib qolgandi. Mamlakat o'ta og'ir iqtisodiy kunlarni boshdan kechirar, jamiyatda qonunsizlik hukm surardi. Bir tomondan qonunchilik uzoq Angliyadan, ya'ni Britaniya mustamlakachilari tomonidan import qilingan, ikkinchi tomondan huquqni muhofaza qiluvchi organlar uyushgan jinoyatchilikka kurashish qobiliyatiga ega emasdi. Amaldorlarning aksariyati esa Korruptsiya botqog'iga botib bo'lgandi. Aholining ko'pchiligi savodsiz bo'lib, o'z huquqlarini himoya qilolmasdi. Mamlakat rahbarlari Korruptsiya va o'zibo'larchilikni ildizi bilan qo'porib tashlash kerakligini, busiz mamlakatning kelajagi yo'qligini tushunib etdi. Bu esa qat'iyligi va izchilligi bilan ajralib turuvchi butun bir choralar tizimini qabul qilish uchun asos bo'lib xizmat qildi. Amaldorlarning harakatlari yo'lga solindi, byurokratik to'siqlar bartaraf etildi, yuqori axloq-odob standartlariga rioya etish ustidan kuchli nazorat ta'minlandi. Mazkur choralarni hayotga tatbiq etgan va o'z vakolatlarini bugungacha saqlab qolgan organ - Korruptsiya holatlarini tergov qiluvchi maxsus Byuro illatni mahv etishda ulkan rol o'ynadi. Fuqarolar Byuroga davlat xizmatchilarining harakatlari ustidan shikoyat bilan murojaat qilishar va ziyonni undirib berishni talab qilardi. Bir vaqtning o'zida Korruptsiya harakatlari uchun jinoiy jazo kuchaytirildi, sud tizimi mustaqilligi oshirildi, sudyalarning maoshlari

keskin oshirildi, ularning ijtimoiy maqomi ta'minlandi, pora berganlik yoki Korruptsiyaga qarshi tergovda ishtirok etishdan bo'yin tovlaganlik uchun sezilarli iqtisodiy jazo joriy etildi. Ko'plab davlat tashkilotlarida barcha xodimlarni ishdan haydashgacha bo'lgan qattiq choralar ko'rildi. Ushbu choralar davlatning iqtisodiyotga aralashuvini kamaytirish, amaldorlarning maoshini oshirish, malakali ma'muriy kadrlarni tayyorlash orqali amalga oshirildi. Hozirgi paytda kuchli avtoritar boshqaruvli davlat - Singapur Korruptsiya ko'lami kamligi, iqtisodiy erkinlik va taraqqiyot darajasi bo'yicha jahon reytinggida etakchi o'rinda bormoqda. Atigi 4 million aholi istiqomat qilayotgan Singapur tajribasi siyosiy iroda, samarali antikorrupsion qonunchilik va pulga sotilmas mustaqil agentlik evaziga atigi bir necha yilda Korruptsiyani juda past darajaga tushirish mumkinligini namoyish etdi. Singapur mustaqillikka erishguniga qadar qashshoq bo'lib, hatto chuchuk suv va qurilish uchun mo'ljallangan qumni ham xorijdan keltirgan.

Korruptsiyaga aralashgan, bu jirkanch illatga qo'l urgan odam uchun ulug' narsalar, mo'tabar tuyg'ularning qadri yo'qoladi. Bunday odamlar hayotda hamma narsani sotib olish va sotish mumkin, deb o'ylaydi. Ular hech kimga, imon-e'tiqodga ishonmaydi, ayni paytda bunday kimsalarga hayot uchun aziz sanaladigan hech narsani inonib bo'lmaydi. CHunki ular ota-onasi, qarindosh-urug'lari, yor-u birodarlari, mahalla-ko'yni yuzini erga qaratishdan, boshini egishdan uyalmaydi. Bu kurash kundalik hayotimizdagi oddiy holatlardan boshlanadi. SHifokordan yaxshiroq maslahat olish, navbatni tezlashtirish, reyting daftarchasiga tuzukroq baho qo'ydirish va hokazo vaziyatlarda o'zimizni munosib tutishimiz lozim bo'ladi. To'g'ri, hayotda turli holatlar va harakatlarga duch kelamiz. Ba'zida ko'z o'ngimizda qonunlar buziladi, inson huquqi, qadr-qimmatini poymol etiladi. O'lis qishloqlardagi murojaatlarning ham ovozi eshitiladi. Odamlarning tabiatiga o'xshab rahbar-u mas'ullar ham har xil bo'ladi. "Jamoada hamma qulaylik o'zim uchun, bu tashkilot menga bir paytlardagi xizmatlarim, farog'atda yashamog'im uchun berilgan, marhamat, qolganlar aravasini o'zi amallab tortaversin" qabilida tor va eskicha o'ylaydigan, "oldi-berdi" faoliyatini bir qismi deb tushunadigan, demokratik qonun-qoidalarini etarlicha idrok eta olmaydigan rahbarlar ham yo'q emas. SHuning uchun qonunda aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirish, jamiyatda Korruptsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish, xususan, davlat organlari va boshqa tashkilotlar xodimlarining huquqiy savodxonligini oshirish choralari ko'zda tutilgan. Qonunda belgilanganidek, ta'lim muassasalarida Korruptsiyaga qarshi kurashish sohasidagi huquqiy ta'lim va tarbiyani kuchaytirish masalasi ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. To'g'ri ishlab, to'g'ri yashash saodatini bolalikdan, yoshlikdan o'rgangan odam mard va halol bo'ladi. Adolatsizlik, qonunga hurmatsizlik, kasb-u amalga, ishonchga xiyonat qilib bo'lmasligini o'qib-uqqan, poraxo'rlik va Korruptsiyaga, suiste'molchilikka qarshi o'zida immunitet hosil qilgan yoshlar kelajakda jur'atli, vijdonli inson bo'lib etishadi. Qonunga, tartib-qoidalariga hurmat saqlab, el-yurtga sadoqat bilan xizmat qiladi. Halol mehnat bilan topilmagan boylik totli bo'lmasligini, hech kimga buyurmasligini, yaxshilik emas, yomonlik va kulfat keltirishini tushunadi. Bir yosh kadr mas'uliyatli vazifaga kelsa, amalga ega bo'lsa, bundan ota-ona, qarindosh-urug' qanchalik quvonadi? Bu tabiiy va ezgu tuyg'u, albatta. Lekin ba'zi noto'g'ri, zararli illatlar, bilib-bilmay, tushunib-tushunmay yo'l qo'yib beriladigan odatlar ham borki, ularni aslo esdan chiqarmasligimiz kerak. Gohida shunday bo'ladiki, yaqinlar, og'a-inilarning "o'g'lim yoki og'ayni, mana, ishlayapsanku, opangni uzatilayotgan qiziga durustroq sovg'a bergin, amakingning etmay turgan mashina puliga yordam qilib yuborgin, qiynalib yuribdi..." qabilidagi istak va xohishlar yosh kadrlarni buzadi, boshini aylantirib qo'yadi. YAqinlariga hurmat yuzasidan bechora o'zini o'qqa-cho'qqa urishga, noqonuniy ish qilishga, oson pul topishga harakat qiladi. Istab-istamay, boshi berk ko'chaga kirib qoladi, Korruptsiya tuzog'iga ilinadi. Qarindosh-urug'chilik, tanish-bilishchilikdan davlat va jamiyat manfaatlariga ziyon etmasligi, qonunlarga, insonning qadr-qimmatiga raxna solinmasligi kerak. Qandaydir manfaat ortidan bog'langan rishta, do'stlik, aka-ukachilik uzoqqa cho'zilmaydi, hech kimga hurmat olib bermaydi. Bunga hayotdan ko'plab misollar topish mumkin. Korruptsiyaga qarshi kurashishda, davlat hokimiyati organlari faoliyatida ochiqlik va oshkoralikni ta'minlashda, fuqarolarga tezkor va xolis axborot etkazishda ommaviy axborot vositalariga erkinlik berish, demokratik islohotlar jarayonida ularning nufuzi va mavqeini oshirish dolzarb masala hisoblanadi. SHuning uchun Korruptsiyaga qarshi kurashishda ommaviy axborot vositalarining

ishtirok etishi, Korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar to'g'risida axborot berayotgan shaxslarni himoya qilish masalalari qonunda alohida belgilab qo'yilgan. Ommaviy axborot vositalarining erkin va dadil faoliyatisiz jamiyat hayotini demokratlashtirish, odamlarni mustaqil fikrlab yashashga undash, hozirgi kunda suv va havodek zarur bo'lgan jamoatchilik nazoratini izchil yo'lga qo'yish mumkin emas. Butun dunyoda davlatning demokratiyani hurmat qilishiga, xalqning salohiyati va madaniyatiga matbuot erkinligi, odilligiga qarab ham baho beriladi. Albatta, bugun bu haqiqatni ko'pchiligimiz yaxshi tushunamiz va tan olamiz. SHu o'rinda Korrupsiyaga qarshi kurashish masalasining yana bir tomoniga e'tibor qaratsak. Nobop, "muomala qilish", "kelishish"ga moyil rahbar yoki boshqa bir mas'ul nafaqat tashkilotga, jamiyatga, ishchi-xodimlarga ziyon etkazadi, balki bunday odam bilan tashkilotning, jamoaning, ayniqsa, yosh kadrlarning vaqti, umri behuda o'tadi. Rahbar hammaga o'rnak bo'lib, halol ishlab, fidoyilik ko'rsatish o'rniga, yig'ilishlarda bir gapni gapirib, o'zi butunlay teskarisini qilsa, undan yosh kadrlar nimani o'rganadi? Qanday o'rnak oladi? Korrupsiyaga qarshi kurashish yana shunisi bilan muhimki, mazkur jarayonlarda ishchi-xodimlar, yoshlar halol ishlash, ishonch va vakolatga munosib xizmat bilan javob qaytarish zarur, degan tushunchaga tayanib faoliyat yuritishni o'rganadi. Har qanday vaziyatda mard odam, baribir, halol bo'ladi, degan e'tiqodda sobit turadi. SHu sababli ham so'nggi yillarda mamlakatimizda tadbirkorlar, kichik biznes subektlariga "yagona darcha" tamoyili orqali xizmat ko'rsatilyapti, yagona portal orqali davlat xizmatlari elektron shaklda taqdim etilyapti. Qonun hujjatlariga, davlat tashkilotlarining ish faoliyatiga ochiqlik, oshkoralikni ta'minlash nuqtai nazaridan o'zgartirishlar kiritilyapti va boshqa ko'plab yangiliklar joriy qilinayapti. Bularning barchasi Korrupsiya balosini bartaraf etishda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Fuqarolar bunday yondashuvni jon-dili bilan qo'llab-quvvatlamokda. Dunyo kun sayin, soat sayin rivojlanyapti. Davlatlar va xalqlar o'rtasidagi hamkorlikning tezkor, yangidan-yangi ufqlari ochilyapti, milliy iqtisodiyotlar o'zaro chambarchas bog'langan holda yuksalmoqda, taraqqiy etmoqda. Bugun har qanday davlat boshqa davlatlar bilan izchil hamkorlik qilmasdan, oqilona investitsiya va resurslarga tayanmasdan, jahonga chiqmasdan, ayni paytda dunyoga eshiklarini keng ochmasdan, odamlar bemalol ishlaydigan ishonchli makonga aylanmasdan yuqori natijalarga erisholmaydi. So'nggi vaqtlarda jamiyatimiz hayoti, mamlakatimiz iqtisodiyotining turli sohalarini yanada jadal rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan qonunlar, Prezident qaror va farmonlari ana shu ezgu maqsadga qaratilganini anglash qiyin emas. Turizmni rivojlantirish, sudlarning haqiqiy mustaqilligini ta'minlash yoxud tadbirkorlikka keng erkinlik berish, turli byurokratik to'siq va g'ovlarni yo'q qilish haqidagi hamda boshqa bir qancha qaror va farmonlar O'zbekistonimizning jozibasini oshirishga xizmat qilmoqda. Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risidagi qonun bu boradagi islohotlar yanada izchil tus olishiga sharoit yaratmoqda, xalqimizda katta umid uyg'otmoqda. 2018-yilda 1177 nafar mansabdor shaxs Korrupsiyaga qo'l urgani uchun javobgarlikka tortildi. Bu haqida O'zbekiston Konstitutsiyasi kuniga bag'ishlangan tadbirda prezident SHavkat Mirziyoev ta'kidlab o'tdi. "Televizorda har kuni ko'rib turibsiz: bankda, hokimiyatda, shifoxonada, prokuraturada, ichki ishlar organlarida. Qachon bu kasallikdan xalos bo'lamiz? Qachon butun mamlakat bo'lib unga qarshi kurashamiz? 1177 mansabdor shaxs orasida viloyat hokimlari ham bor", - dedi davlat rahbari. Korrupsiya bilan O'zbekiston hech qachon oldinga qo'yilgan maqsadlarga erisha olmaydi. "1177 kishi, bu - juda katta raqam. Bu nima degani? Bu jamiyatimiz adolat, halollik, mas'uliyat, xalq ehtiyojlarini qondirish, xalqqa xizmat qilish kabi tushunchalardan hali uzoqligidan dalolat beradi", - dedi prezident. SHavkat Mirziyoev Oliy Majlis palatalarida Korrupsiyaga qarshi kurash qo'mitalarini tuzishni taklif qildi. "O'tish davrini boshdan kechirayotgan, yangicha siyosiy-iqtisodiy tuzumga o'rganayotgan har bir jamiyatda Korrupsiya bo'lmasdan iloj yo'q. CHunki aholi orasida har qanday imkoniyatdan foydalanib boylik orttirishga, tuzumning zaif tomonlarini suiste'mol qilishga moyil insonlar juda ko'p. O'zbekistonda ham shunga guvoh bo'lasiz".

Korrupsiyaning eng keng tarqalgan turlariga poraxo'rlik, firibgarlik, tovlamachilik, nepotizm kiradi. Bunday jinoyatlarning ko'plab sodir etilishi iqtisodiyotni zaiflashtirib, siyosiy boshqaruvni izdan chiqarishi va fuqarolarni davlat tizimi va siyosiy tizimlarga nisbatan ishonchsizligini keltirib chiqarishi mumkin. Mustaqillikga erishganimizdan keying davrda ushbu turdagi jinoyatchilikni oldini olishga qaratilgan qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan, unga qarshi kurashuvchi

davlat idoralari, ularning tarkibiy tuzilmalari tashkil etilgan bo'lsada, unga qarshi kurashish ko'ngildagidek bo'layotgani yo'q tom ma'noda Korruptsiyaviy jinoyatchilik ildiz otib, miqdori kun sayin oshib bormoqda. Eng xatarlisi esa odamlarni bunday holga nisbatan befarqligi, unga oddiy holat sifatida munosabatda bo'lishidir. CHuqurroq o'ylab qarasak Korruptsiya va unga bog'liq bo'lgan iqtisodiy jinoyatchilik davlatlarning bugungi iqtisodiy va siyosiy vaziyatida taraqqiyotga to'sqinlik qiluvchi asosiy xavf manbai, xavfsizlikka tahdid hisoblanadi. Korruptsiyadan ko'rilayotgan zararining ko'lami cheksiz. Global moliyaviy oshkoralik tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, 2001-yildan 2010-yilga qadar dunyoning 150 rivojlanayotgan davlatida 6 trillion dollarga yaqin pul Korruptsiya bois ko'kka sovurilgan. Bunday davlatlar ro'yxatining boshida Xitoy turibdi. O'tgan 10 yil davomida bu o'lkada 2,75 trillion dollar noqonuniy oldi-berdi uchun sarflangan. Ayni davrda Meksikada 476 milliard dollar pul davlat g'aznasidan o'marilgan, ya'ni har bir fuqarodan 4500 dollardan o'g'irlandi degani. Rossiyada Korruptsiya keltirgan zarar 152 milliard dollarga teng. Afrika davlatlarida eng Korruptsiyalashgani Nigeriya. U erda noqonuniy kapital aylanmasi 129 milliard dollarga teng. Toshkent shahar prokuraturasi organlari tomonidan uyushgan jinoyatchilik va Korruptsiyaga qarshi kurashish borasida ijobiy natijalarga erishilmoqda. Xususan, 2017-yilning 9 oyi davomida qo'zg'atilgan va sudga oshirilgan jinoyat ishlari soni o'tgan yilga nisbatan 26 foizga, javobgarlikka tortilgan mansabdor shaxslar soni esa qariyb 40 foizga kamaydi. Tergov qilingan jinoyat ishlari yakuni bo'yicha har bir qonunbuzarlik holati yuzasidan tegishli idoralarga taqdimnomalar kiritilib, aniqlangan qonunbuzarlik holatlarini bartaraf qilish choralari ko'rilmog'da. O'zbekiston Korruptsiya bo'yicha xalqaro reytingda 180 davlat orasida 158-o'rinni egalladi. O'zbekiston Transparensy International xalqaro tashkilotining Korruptsiyaga qarshi reytingida 180 mamlakat va hududlar orasida 158-o'rinni egalladi. Reytingda 88 ball bilan Daniya yana etakchilikni qo'lga kiritdi, o'tgan yili u YAngi Zelandiyaga (87) o'rmini bo'shatib bergan edi. Top-10 reytingdan Finlyandiya, Singapur, SHvetsiya va SHveysariya (85 balidan), Norvegiya (84), Niderlandiya (82), Kanada va Lyuksemburg (81 dan) ham joy oldi. Eng yomon ko'rsatkichni Somali (10), Suriya, Janubiy Sudan (13 balidan), Yaman va SHimoliy Koreya (14 dan) egalladi. Sobiyl ittifoq mamlakatlarining 2018-yilni Korruptsiyani qabul qilish indeksidagi o'rni:

Estoniya - 73 ball / 18-o'rin

Litva - 59 / 38

Latviya - 58 / 41

Gruziya - 58 / 41

Belarus - 44 / 70

Armaniston - 35 / 105

Moldova - 33 / 117

Ukraina - 32 / 120

Qozog'iston - 31 / 124

Qirg'iziston - 29 / 132

Rossiya - 28 / 138

Ozarbaydon - 25 / 152

Tojikiston - 25 / 152

O'zbekiston - 23 / 158

Turkmaniston - 20 / 161

Korruptsiyaviy jinoyatlar davlat iqtisodiyotiga jiddiy ziyon etkazishi bilan birga halol mehnat bilan kun kechirayotgan kishilarga ham ma'naviy zarar keltiradi. Xizmat faoliyati bilan bog'liq ravishda sodir etiladigan bunday ijtimoiy xavfli qilmishlarning latent (yashirin) jinoyatchiligicha qolishi, bu jinoyatlarning ko'plab sodir etilishiga dalda bo'lib xizmat qiladi. Bu esa o'z navbatida ushbu toifa jinoyatchilik ishtirokchilariga va unga qarshi kurashishi kerak bo'lgan davlat organlari va ularning mansabdor shaxslariga nisbatan kishilarda nafrat va salbiy fikrlar paydo bo'lishiga olib keladi. Odatda har qanday Korruptsiyaviy jinoyatchilik yangi bir qonunbuzarlik sodir etilishiga ko'prik vazifasini o'taydi. Korruptsiyaviy jinoyatlarning o'ziga xos tomonlaridan biri shundaki, huquq-tartibot idoralari xodimlarining o'zlari tomonidan ham ko'plab sodir etilishi va murakkabligidir. Korruptsiyaviy jinoyatchilikning asosiy turi bu poraxo'rlikdir. Soliq, bojxona,

moliya va boshqa muhim sohalarida bunday jinoyatlar sodir etilishi mamlakat iqtisodiyotidagi barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatadigan omillardan biri sanaladi. Jamiyatda Korruptsiyaviy jinoyatlarni bartaraf etish uchun zarur chora-tadbirlarni ko'rish va ularning huquqiy, ilmiy va amaliy jihatdan asoslangan bo'lishini talab qiladi. O'z navbatida Korruptsiyaga qarshi kurash tizimli, izchil va uzoq muddatga mo'ljallangan bo'lishi zarur. Korruptsiyaga qarshi kurashish, uni oldini olish va mamlakatimiz rivojiga o'z hissamizni qo'shishimiz lozim. Zero bizning bosh maqsadimiz - ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot barpo etishga erishish hisoblanadi. Maqsad esa rivojlangan mamlakatlar qatoridan o'rin olish, intellektual rivojlangan, ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash, qonun ustuvor bo'lgan fuqarolar jamiyatiga o'tish orqali kelajagi buyuk O'zbekistonni dunyodagi etakchi davlatlar qatoriga olib chiqish hisoblanadi. YA'ni, biz uchun xoh u ta'lim sohasi bo'ladimi, xoh sport sohasi bo'ladimi qo'yingki barcha sohada yaratilgan imkoniyatlardan oqilona foydalangan holda yurtimiz rivojiga, uning kelgusi taraqqiyotiga munosib hissa qo'shishimiz lozim.

Korruptsiyani oldini olish va unga qarshi kurashi bo'yicha uslubiy tavsiyalar:

- Korruptsiyaga qarshi kurash bo'yicha jamoatchlik markazini tashkil etish hamda sotsiologik so'rovnoma va ijtimoiy tarmoqlarda Korruptsiyani oldini olish bo'yicha muammolarni o'rganish va ularni bartaraf etish bo'yicha harakat dasturlarini ishlab chiqish;
- Davlat organlarining attestatsiyadan o'tkazish mexanizimini yaxshilash;
- Korruptsiyaga qarshi kurashish bo'yicha davlat, huquqni muhofaza qilish, va sud organlarining malakalarini tizimli ravishda oshirish;
- Ommaviy axborot vositalarida Korruptsiyaga qarshi kurashish va uni oldini olishga qaratilgan ko'rsatuvlar, qisqa metrajli video ro'liklarni nomoyish etish;
- Davlat tashkilotlariga ishga olishning jahon tajribasining samarali tizimini joriy etish;
- Ta'lim muassasalarida Korruptsiyaga qarshi kurashi bo'yicha ommaviy tadbirlarni tashkil etish lozim.

Mamlakatimizning kelajagini va obro'-e'tiborini qadrlaydigan har bir vijdonli fuqaro bu tahdidni esda tutmog'i darkor. Halol mehnat qilish, o'z bilimi, kuch-g'ayrati va ijodiy qobiliyatini sarflash uchun barqaror shart-sharoit bo'lishini istaydigan, farzandlari va yaqin kishilari kelajakda ham demokratik, fuqarolik jamiyatida sivilizatsiyalashgan bozor munosabatlarining samaralaridan to'la-to'kis foydalanishni orzu qiladigan har bir fuqaro, Korruptsiya yo'liga o'z vaqtida zarur to'siq qo'yilmasa, bu illatlar qanday ayanchli oqibatlarga olib kelishi mumkinligini yaxshi anglab etmog'i lozim. Biz Korruptsiya balosiga birgalikda, ahillik bilan, dadil qadamlar ila kurashmog'imiz zarur.

Takrorlash uchun savollar:

1. Korruptsiya so'zining ma'nosi?
2. O'zbekiston Respublikasi "Korruptsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi qonunida korruptsiyaga qarshi kurashuvchi tashkilotlar
3. Korruptsiyaga qarshi kurash ishlarida fuqarolar hamda fuqarolik jamiyati institutlarining faolligini oshirish mexanizmlari qanday?

9-MAVZU: FUQARO, FUQAROVIIYLIK VA FAOL FUQAROLIK POZITSIIYASI

Reja:

1. Jamiyat sotsial strukturasiga doir dastlabki talqinlar.
2. Fuqarolik jamiyati - insoniy taraqqiyot uchun zaruriyat sifatida
3. Fuqarolik jamiyatining sotsial strukturalari va ularning o'ziga xos jihatlari.
4. Rivojlangan mamlakatlarda jamiyat sotsial strukturalarining rivojlanishida yangi tamoyillar.
5. Fuqaroviylik, mazmun-mohiyati va asosiy xususiyatlari

6. **Fuqaroviy ong va uning namoyon bo'lish omillari**
7. **Fuqaroviy faollik va uning fuqarolik jamiyatidagi o'rni.**

Jamiyat sotsial strukturasi doir dastlabki talqinlar.

Insoniyat taraqqiyotining barcha davrlarida fuqarolik jamiyatini qurish eng ezgu g'oya sifatida amal qilgan. Unga erishish uchun turli darajadagi nazariy qarashlar ilgari surilgan. Bir guruh olimlar fuqarolik jamiyatini qurish g'oyasi G'arb tamaddunimahsuli sifatida amaliyotga tadbiiq etilmoqda deb hisoblamoqdalar, aslida Sharq mamlakatalarimutafakkirlari ijodida bu masalaga oqilona yondashuv uch ming yil ilgari shakllangan. Ijtimoiy taraqqiyotning ma'lum davrlarida sharq mamlakatlari etakchilik mavqeini egallagan. Har qanday fan, o'z mohiyatiga ko'rat umumbashariydir. Dunyo xalqlari katta-kichikligidan qat'iy nazaruning rivojiga hissalarini qo'shgan. Shu nuqtai nazardan fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirish to'g'risidagi g'oyalar, bilimlar bir yoqlama bo'rttirish yoki kamsitish noto'g'ri yondoshuvdir.

Fuqarolik jamiyati va uning tushunchalari Markaziy Osiyo ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy hayotining yorqin namunasi "Avesto" muqaddas kitobida izchil yoritilgan. 2001 yildamillat ma'naviy madaniyatining eng qadimgimanbasi "Avesto"ning 2700 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimda O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A. Karimov: "... bu noyob asar bebaho tarixiy xujjat bo'lib, u biz yashagan bu qadim yurtida, bu zaminda o'zining madaniyati va boy ma'naviyatiga ega bo'lgan buyuk davlat bo'lganligidan, ajdodlarimizga, asrlar davomida bitmas tuganmas quch vaqudrat va tayanch sifatida xizmat qilganligidan dalolat beradi" debalohida e'tirof etgan. Darhaqiqat, "Avesto"ning bosh g'oyasi "ezgu fikr, ezgu maqsad, ezgu amal" har qanday jamiyat va insonlararo munosabatlarning ma'naviy asosi ekanligidan dalolatdir.

Avestoning "Yashtlar", "Vispirat", "Vididod" qismlarida oila va jamoada berilgan so'zdan yoki qasamdan voz kechish, odamlar o'rtasida tuzilgan ahdnomani buzish katta gunoh ekanligio'z ifodasini topgan. Xususan, "O Spitama, shartnomani buzuvchi kishi butun mamlakatni buzadi, shu bilan birga Artaga tegishli barcha mulku mollarga putur etkazadi". "O Spitama, ahdingni buzma..." g'oyalaridavlatlar siyosiy tizimining huquqiy asosi, adolat manbai bo'lib, ular Rim huquqidan ham qadimiyroqdir.

Avestodagi fuqarolik jamiyatini qurishning birlamchi omili erkak va ayolning teng huquqliligi, oilaning barqarorligini ta'minlash g'oyasi bugungi kunda ham muhim ahamiyatga bo'lib, bugun O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiva boshqa me'yoriy hujjatlarda ayollarning teng imkoniyati vakeng huquqlari ta'minlangan. XXI asrda ba'zi mamlakatlarda ayollarning saylash va saylanish huquqi umuman inkor qilinayotgan bir davrda, O'zbekiston Oliy Majlis qonunchilik palatasiga ayollarning saylanishi uchun 30% kvotaning ajratilishi, 1995 yilda "Oila" kodeksining qabul qilinishi, bir tomondan yurtimizda ayollarga munosabat va oilaviy qadriyatlar qadimiy ildizlarga egaligini ifodalasa, ikkinchi tomondan fuqarolik jamiyatini qurish yo'lidagi oqilona siyosatning yorqin ifodasidir.

Fuqarolik jamiyatini qurish g'oyasi Markaziy Osiyo mutafakkirlari ijodida o'rganilganligi Birinchi Prezidentimiz I.A. Karimovning 2014 yilda Samarqandda o'tkazilgan "O'rta asr Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosi zamonaviy sivilizatsiyada o'rni va ahamiyati" mavzusidagi xalqaro konferensiyada so'zlagan nutqida "Olim va tadqiqotchilar fikricha, Sharq xususan Markaziy Osiyo, IX-XII va XIV-XV asrlarda bo'lganilmiy hamjamiyat tomonidan Buyuk SHarq uyg'onishi deya nom olgan yirik ilmiy madaniy uyg'onish uchun asos sifatida xizmat qildi"³ deb alohida ta'kidlagan. Darhaqiqat, Markaziy Osiyo uyg'onish davri IX-XV asrlarda davlatni boshqarish va adolatli jamiyat qurish, davlat rahbari va xizmatchilarining faoliyat darajalari tasniflari, ijtimoiy mas'uliyati mezonlarining nazariy jihatlar haqidagi g'oyalar Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Yusuf Xos Hojib, Nizomulmulk, Amir Temur, Alisher Navoiy va boshqalar ijodida keng tahlil qilingan.

Xususan, Abu Nasr al-Farobiy (870-950) ning "Fozil odamlar shahri", "Davlat arbobining aforizmlari" asarlarida sharqona siyosiy-huquqiy va ijtimoiy fikr tarixida ijtimoiy tizim, siyosat, davlat va hukumat haqidagi qarashlar nazariy asoslangan. Abu Nasr Farobiy fikricha adolatli

jamiyat qurish uchun uni mudofaa qilish va oqilona boshqarish usulini bilish, odamlargayovuzlikdan saqlanish ezgulikka intilish yo'llarini ko'rsatish lozim. U davlat rahbarining boshqaruv mahorati umumiy baxtga erishish yo'lidir deb hisoblaydi. Adolatli davlatni ma'rifatli hukmdor boshqaradi, u ma'naviyat, adolatetakchisi bo'lishi, o'z fazilatlari bilan qat'iy talablarga javob berishi lozim. Bu borada Abu Nosir Forobiy "Ularning o'zlaridan saylangan rahbar yoki boshliqlar hokimi mutloq bo'lmaydi. Ular odamlar ichidan ko'tarilgan, sinalgan eng oliyjanob, rahbarlikka loyiq kishilar bo'ladilar. SHuning uchun bunday rahbarlar o'z saylovchilarini to'la ozodlikka chiqaradilar, ularni tashqi dushmandan muhofaza qiladilar", deb davlat boshqaruvida demokratik tamoyillarni ta'minlash bilan bog'liq axloqiy va madaniy qadriyatlarni tizimlashtiradi.

Abu Rayhon Beruniy "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar", "Hindiston" asarlarida adolatli jamiyat va uning amal qilishi asoslarini shakllantirish haqidagi g'oyalarni ilgari surgan. Uning fikricha, jamiyatning paydo bo'lishiga odamlarning o'zaro hamkorligi, birga yashashga ehtiyoji va intilishlari sabab bo'ladi. Adolatli jamiyatni qurish axloqiy qadriyatlarga tayanishi va rivojlantirilishi lozim.. Davlat rahbarining asosiy vazifasi aholining turli qatlamlari, kuchlilar va kuchsizlar o'rtasidagi siyosiy va huquqiy adolat mezonlarini o'rnatishdadir. Bungauning fikricha ideal ijtimoiy tuzilmani qurish orqali erishiladi.

Abu Ali ibn Sino (980-1037) fikricha ijtimoiy munosabatlar odamlar o'rtasidagi tafovut va tengliksizlik natijasidir. Hususan, Ibn Sino "iqtisodiy va ijtimoiy hamda shaxsiy xususiyatlarga ko'ra tengliksizlik - inson ijtimoiy faolligi sababi hisoblanadi" deb ta'kidlaydi. Ideal davlat qurish esa jamiyat aholisining ma'naviy-axloqiy ravnaqi bilan bog'liq.. Uning fikricha, ma'naviy axloqiy qadriyatlarning yuksak qadrlanishi nafaqat har tomonlama farovonlikni, balki jamiyatda adolat va barqarorlikni ham ta'minlaydi.

Bu davrda Sharqda ijtimoiy adolat, ma'rifat va tenglik nafaqat nazariy me'yori, balki amaliy hayot me'yori, ijtimoiy- siyosiy muammolar echimini topish va jamoa bo'lib yashashning asosi sifatida tushunilgan, fuqarolik jamiyatini shakllantirishning ma'rifat yo'li tanlangan bo'lsa, evropa ijtimoiy-siyosiy tafakkurida esa nasroniylarning diniy dogmatikasi hukmronlik qilib, diniy va dunyoviy manfaatlar o'rtasida kurash rivoj olgan.

Yusuf Xos Hojib o'zining "Qutadg'u bilig" dostonida davlatni boshqarish amallari, qoidalari va siyosiy - axloqiy munosabatlarni jamiyatda qaror toptirishga e'tibor qaratgan . U davlat boshqaruvi va xizmatini tashkil etish turlarini hamda shu darajalarga muvofiq sifatlarini tasniflaydi. Jumladan, «Shohlikka da'vogarlar onadan ajib bir iste'dod bilan tug'iladilar va ular darhol yaxshiyomonni ajratish fitratiga ega bo'ladilar. Bundaylarga Xudo idrok, farosat va yumshoq bir ko'ngil ato etadi, qolaversa yaxshi ish yuritish o'quvi bilan ham siylaydi»¹ deb ta'kidlagan.

Adolatli davlat boshqaruvi, uning mukammal nazariy asoslarini yaratish borasida ulkan ilmiy meros qoldirgan o'rta asrlar mutafakkiri, davlat arbobi Nizomulmulkning "Siyosatnoma" asari muhim manba hisoblanadi. U amaldorlarni axloqiy fazilatlariga qarab tanlash, adolat va insofni oyoq osti qiladigankishilarni davlat ishlariga aralashtirmaslikni, davlatni boshqarishda kengash bilan olib borish, faoliyatlarni muntazam nazorat qilish, itoat, ijro va sifatleri to'g'risidagi qarashlari bilan ahamiyatlidir. Ayniqsa, Nizomulmulkning «Ko'pchilik bo'lib qabul qilingan tadbir eng savobli bo'ladi va shunday yo'l tutish kerak»¹ degan fikrlari ajdodlarimizning davlat qurilishining adolatli tartibotlarigakatta e'tibor berganligidan dalolatdir.

Ijtimoiy-siyosiy taraqqiyotning ma'naviy asoslarini o'rganishda O'rta Osiyoda vujudga kelgan tasavvufchilik oqimining ahamiyati ham alohida muhim o'rin tutadi. Tasavvuf garchi islom bag'rida nish urib, Qur'on va hadislar hikmatidan oziqlangan, ko'p hollarda shariat ahkomiga suyangani bo'lsada, lekin u rasmiy diniy aqidaparastlik va mutaassiblikka hamda hokim tabaqalarning ayshu-ishratlarga g'arb turmush tarzi, talonchilik va manfaatparastlikka zid o'laroq, mehnatkash xalq noroziligini ifodalab keldi. Tasavvuf ta'limoti asosida adolat, haqiqat, to'g'rilik, mehr-shafqat, insof, iymon, e'tiqod, ilm, mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi umuminsoniy g'oyalarni targ'ibot qiluvchi futuvvatga asoslangan bir qancha diniy, siyosiy oqimlar paydo bo'ladi. Ular jamiyatning axloqsiz unsurlariga g'oyaviy kuch sifatida qarshi qo'yiladi

Ijtimoiy-siyosiy tafakkur rivoji va huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining asosiy sharti - qonun ustuvorligi tamoyilini amaliyotda qo'llash tajribasini SHarqning buyuk davlat arbobi va sarkardasi Amir Temur (1336-1405) boy ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy merosi asosida ko'rish mumkin. Uning tuzuklarida davlat tizimi, uni idora qilish uslublari va vositalari, undagi turli lavozim-vazifalar darajasi, tabaqalarning toifalanishi, harbiy qo'shinlarning tashkil etilishi, jang olib borish mahoratlari, davlat xizmatchilari rag'batini tashkil etish omillari, adolatli soliq turlarining joriy etilishi, mamlakatni obodonlashtirish tadbirlari milliy davlatchilikning yuksak madaniy va huquqiy darajada shakllantirishga erishganligidan dalolat beradi. "Har mamlakatning yaxshi kishilariga men ham yaxshilik qildim, nafs yomonlar, buzuvlar va axloqsiz odamlarni mamlakatiimdan quvib chiqardim. Pastkash va razil odamlarga o'zlariga loyiq ishlar topshirdim hamda hadlaridan oshishlariga yo'l qo'ymadim. Ulug'larini va sharaf-e'tiborli kishilarni hurmatlab, martabalarini oshirdim. Har mamlakatda adolat eshigini ochdim, zulmu sitam yo'lini to'sdim».¹

Ma'lumki, fuqarolik jamiyatini - hayotiyligini va samaradorligini ta'minlovchi - huquqiy davlat doirasidan tashqarida tasavvur qilib bo'lmaydi. SHu ma'noda, Sohibqiron Amir Temurning quyidagi so'zlari hozirgi zamon bilan hamnafas jaranglaydi: "Tajriba, - deb yozadi u, menga shuni ko'rsatdiki, din va qonunga tayanmagan hukumat, o'zining buyuk qudratini uzoq vaqt saqlab tura olmaydi. Uni har qanday yovuz kishi kirishi mumkin bo'lgan na tomi, na eshigi, na panjaralari bor uyga o'xshatish mumkin. SHuning uchun men o'z saltanatimni islom arkonlari va boshqaruvda o'zim qat'iy amal qiluvchi qonunlar asosida qurdim".

Shu nuqtai nazardan, muvafaqiyatli boshqaruv qonuniyatiga ko'ra, amir Temur rahbarning adolatga tayanishini lozim topgan. Uning fikriga ko'ra: "Rahbar uchun barcha ishlarda adolatga amal qilishi kerak: u sotilmaydigan va fazilat egasi bo'lgan odamni vazirlikka tayinlashi lozim, chunki adolatli vazir o'zi mahdud-rahbar adaolatsizliklarni to'g'irlashi mumkin, ammo vazirning o'zi shunday bo'lsa, halokat yaqindir". Sohibqiron fikricha, davlat boshqaruvida yana bir muhim qonuniyat - qonun ustuvorligi. "Qat'iy tartib va qonunlarga amal qilishim baxt-saodatim kaliti bo'ldi". Bosh qonunlar sifatida diniy ahkomlarni va ular asosida yozilgan fikrlarni bilgan. Buning barchasi buyuk Temur adaolatli va fozil boshqaruvga alohida e'tibor qaratganligini ko'rsatib turibdi.

Komil insonlar jamiyatini haqidagi g'oyalar Alisher Navoiy (1441-1501) siyosiy va adabiy faoliyati asosi bo'lib xizmat qildi. A.Navoiy ideal ijtimoiy-iqtisodiy tuzum haqidagi qarashlarini o'zining "Saddi Iskandariy", "Mahbub ul qulub", "Payg'ambarlar va donolar tarixi" va b. asarlarida yoritgan. Ijtimoiy-iqtisodiy tuzum muammolarini faqat adolatli hukmdor boshqarayotgan va qonun ustuvor bo'lgan mamalkatda amalga oshishi mumkin. Shunday qilib, A.Navoiy uchun adolat va qonun ijtimoiy taraqqiyotning asosi hisoblanadi. Uning konsepiyasidahukmdor shaxsi alohida ahamiyat kasb etadi. Fazilatli va ideal shaxs haqida mulohaza yuritir ekan Navoiy o'ziga xos insonparvar nazariyani yaratadi. O'z nazariyasida mutafakkir, bir tomondan hukmdor va bog'bonni, boshqa tomondan davlat va bog'ni solishtiradi. Unga ko'ra, agar bog'bon aqlli va mehnatsevar bo'lsa, uning bog'i gullab- yashnaydi. Huddi shunday agar mamlakatning aqlli, dono, adolatli, xalqi uchun qayg'uradigan va uni sevadigan hukmdori bo'lsa, u rivojlanib farovonlashadi.

U nazariyotchi va amaliyotchi sifatida davlat siyosatining adolatli asoslari va uning ma'naviy mezonlarini rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Ayniqsa, adolatsizlik va zulm davlatni tanazzulga, jamiyatni jaholatga olib kelishi to'g'risidagi qarashlari o'z ifodasini topadi: «...davlat ishi bilan mashg'ul bo'lgan amaldorlik chog'larimda ko'ngil mulkini turli odamlarning hujumi bulg'aladi. Goh amirlik o'rnida o'tirdim va hukumat mahkamasida xalqning arz-dodini so'rdim va goh podshoh yonida vazirlik qildim va menga umidvor nazar bilan qarab turgan elga muruvvat ko'rsatdim»¹⁹ deydi. Adolatli jamiyat shakllanishining asosiy omili sifatida Navoiy insoniy fazilatlar: adolatlilik, rahmdillik, mehnatsevarlik, rostgo'ylik, vatanparvarlik, vijdonlilik, insonparvarlik va jasoratni keltirib o'tadi.

Antik va o'rta asr SHarq allomalarining fuqarolik jamiyatigi oid konseptual merosi va nazariy ishlanmalari amaliyotdagi - davlat va jamiyatda hukmron me'yorlarga to'liq mos kelmasada, biroq ular fuqarolik jamiyati tamoyillarining ob'ektivlashuvi va uning insoniyat sotsiumining tarixiy taraqqiyotining tarkibiy qismi sifatida tushunilishi uchun mustahkam asos yaratdilar.

Jamiyat sotsial strukturasiga doir talqinlar.

Jamiyatning sotsial strukturasi dastlab qadimgi yunon mutafakkirlari Platon (er.av.427-347 yy.) va Aristotel (er.av. 384-322 yy.) tomonidan tadqiq etilgan. Ular jamiyat va davlatni aynanlashtirgan bo'lsalarda, jamiyat a'zosi sifatida faqat erkin tug'ilgan va fuqarolik yoshiga etgan kishilarni e'tirof etgan. Ularning jamiyatga doir qarashlari asosini sotsial struktura va sotsial adolat konsepsiyalari tashkil etgan.

Platonning fikricha, sotsial strukturani faqat erkin tug'ilgan, ijtimoiy ahamiyat kasb etadigan rolni bajarayotgan kishilar tashkil etadi. Insonning qalbi uchta asosga ega: «idrok» (intellektuallik), «jasurlik» (irodalilik) va «istak» (sezgi, tuyg'uga ega bo'lish). Odamlar o'z qalbidagi asoslardan qay birining ko'pligi yoki ozligiga qarab jamiyatda uchta ijtimoiy qatlam mavjud bo'ladi: donishmandlar - «faylasuflar», harbiylar - «qo'riqchilar», ishlab chiqaruvchilar - «dehqonlar» va «hunarmandlar». Boshqaruvchilar yuksak ma'lumotli, iste'dodli, xususiy mulkka ega bo'lmagan, zohidlik turmush tarzini kechirayotgan, yoshga etgan faylasuflar ichidan tayinlanishi lozim. Boshqaruvchi bo'ladigan odamlarni falsafa va san'at vositasida tarbiyalash zarur. Boshqaruvchilar qonunlarni o'rnatadi, ijtimoiy ishlarni adolatli tarzda boshqaradi. «Qo'riqchilar» davlatni himoya qiladi va jamiyatda tartibni izga soladi. «Dehqonlar» va «hunarmandlar» o'z mehnatlari bilan fuqarolarni barcha hayot uchun zarur bo'lgan narsalar bilan ta'minlaydi. Ko'rinib turibdiki, Platon tomonidan ilgari surilgan jamiyatning sotsial strukturasi oliy darjada donishmand-faylasuf turgan qattiq ierarxiyani nazarda tutgan edi.

Yirik yunon mutafakkiri Aristotel o'zining «Siyosat» kitobida jamiyatning tabiiy kelib chiqishi, uning sotsial stratifikatsiyasi va sotsial adolat kabilarga doir qarashlari tadqiq etildi. Aristotelning fikricha, inson tug'ilishdan boshlab instinktiv ravishda boshqalar bilan birgalikda hayot kechirishga intiladigan mavjudotdir. Odamning boshqa mavjudotlardan farqi, uning ijtimoiy va shaxsiy munosabatlardagi ezgulik, adolat, «umumiy foydani tushunib etganligi»dir. Aristotel jamiyatda bir-birini izchillik bilan bir-biriga almashib boruvchi insoniy ijtimoiy hayot shakllarini bir-biridan ajratib ko'rsatib berdi: oila - yashash manzili (qishloq va boshq.) - polis (shahar-davlat). Aristotel uchun davlat - odamning tabiiy ravishda boshqa odamlar bilan hayot kechirishga intilishi natijasida vujudga keladigan birlilikda insoniy hayot kechirishning oliy tabiiy shaklidir. Oila - insoniy birlikning birlamchi shakli sifatida talkin etildi. Bir necha oilalar yashash manzilini tashkil etadi. O'zaro bir-birlariga yaqin yashash manzillari shahar-davlatga birlashadi.

Aristotel ilgari surgan sotsial struktura modelida asosiy strifikatsiyaviy prinsip sifatida mulk senzi tanlandi. Unga muvofiq, fuqarolar uchta sotsial qatlamga bo'linadi: kambag'al, o'rta qatlam va boy. Mutafakkirning fikricha, davlatda qanchalik o'rta qatlam ko'proq bo'lsa, u shunchalik qudratli bo'ladi, gullab-yashaydi.

Antik yunon falsafasini yanada rivojlanishiga katta hissa qo'shgan, Sharq uyg'onish davrining mutafakkiri Abu Nasr Forobiy insoniy jamiyatni puxta o'rgangan olimlar jumlasiga kiradi. Forobiy «Fozil shahar odamlari qarashlari» asarida jamiyat («inson jamoasi»)ning kelib chiqish sabablarini ilmiy jihatdan asoslab beradi: «Har bir inson o'z tabiati bilan shunday tuzilganki, u yashash va oliy darajadagi etuklikka erishmoq uchun ko'p narsalarga muhtoj bo'ladi, uning bir o'zi bunday narsalarni qo'lga kirita olmaydi, ularga ega bo'lish kishilik jamoasiga ehtiyoj tug'iladi... SHu sababli yashash uchun zarur bo'lgan, kishilarni bir-biriga etkazib beruvchi va o'zaro yordamlashuvchi ko'p kishilarning birlashuvi orqaligina odam o'z tabiati bo'yicha intilgan etuklikka erishuvi mumkin. Bunday jamoa a'zolarining faoliyati bir butun holda ularning har biriga yashash va etuklika erishmoq uchun zarur bo'lgan narsalarni etkazib beradi. Shuning uchun inson ko'paydi va urning aholi yashaydigan qismiga o'rmashdilar, natijada inson jamoasi vujudga keldi». Mutafakkir nazdidagi inson jamoasi - bu kishilik jamiyati hisoblanadi.

Forobiy jamiyatning ijtimoiy tuzilmasi (sotsial strukturasi) sifatida jamiyatdagi turli ijtimoiy tabaqalarni chuqur tahlil etadi. Abu Nasr Forobiyning fikricha, mukammal jamiyatda har bir tabaqa, yaxlit ijtimoiy organizmning ajralmas qismi sifatida, o'zining muayyan funksiyalariga ega bo'lib, go'yoki shu vazifalarni bajarish uchun ixtisoslashganlar.

Forobiy orzu qilgan ideal davlatda ijtimoiy tabaqalar o'rtasidagi farqlanishlar saqlanadi. Platonning ideal davlat tuzumi haqidagi ta'limotida ko'rsatilgani kabi, har bir tabaqaning vazifalari va majburiyatlari aniq belgilangan bo'ladi, tabaqalar o'zlarining maqomlari bo'yicha o'zlariga

tegishli bo'lgan faoliyat bilan shug'ullanadi. Bir tabaqaga mansub bo'lgan odam boshqatabaqa vakillari uchun tegishli bo'lganishlarni bajarish huquqiga ega emaslar (masalan, boshqaruvchilar tabaqasiga mansub kishilar dehqonchilik yoki savdo ishlari bilan shug'ullanmaydi). Fozil shahar-davlatda har bir tabaqaning jamiyatdagi o'rnini va maqomi mazkur tabaqa bajarishi lozim bo'lgan vazifalarning qanday bo'lishi bilan belgilanadi. Tabaqa martabasining baland yoki past bo'lishi uning hukmdorga yaqin yoki uzoq bo'lishiga bog'liqdir. Hukmdorga yaqin yoki undan uzoq bo'lishning belgisi har bir tabaqa vakillarining aqliy (intellektual) va ma'naviy kamolot darajalarining yuksakligiga bog'liqdir. Aqliy va ma'naviy kamolot darajalari yuksak bo'lgan tabaqa vakillari, ya'ni hukmdorga yaqin odamlar yuqori lavozimlarni egallab, hurmatga sazovor bo'lgan ishlarni bajaradi, ularning qo'l ostida ishlovchilar esa pastroq lavozimlardagi ishlarni bajaradi.

Ko'rinib turibdiki, Forobiyning ideal davlat tuzumiga asoslangan jamiyatda (fozil shahar-davlatlarda) kishilarning ijtimoiy tabaqalarga bo'linishi va ularning imtiyozlari saqlanadi. Mutafakkir biron-bir tabaqaga mansub odamlarning vazifalari va majburiyatlari o'rtasida tafovutlarning saqlanishi, har bir odamning o'z kasbini yaxshi bilishi va o'z vazifalarini bajarishi jamiyatning sobitligi hamda adolatning yuzaga chiqishi uchun zarur bo'lgan omildir, deb qaraydi: har bir odamning o'z kasbiga tegishli vazifalarini to'g'ri bajarishi jamiyatda adolatning saqlanishi va uni barqarorligini ta'minlash asosidir.

Mutafakkir o'zining «Talxisi navomisi Aflotun» («Platon qonunlari mohiyati») asarida ilohiy qonunlarni doimo adolatli ekanligini ilgari suradi. Fozillar jamiyatining adolatli bo'lishi va tabaqalar o'rtasida tafovutlarning saqlanishida *adolat huquqiy kategoriya* vazifasini bajaradi. Ana shu jihatlardan yondashganda, Forobiyning adolatg'oyasiga nisbatan ishlatgan ta'rif Platon talqinlariga yaqindir. Lekin Forobiy qarashlaridagi adolat g'oyasi kishilar o'rtasida axloqiy, ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarni, moddiy boyliklarni taqsimlash va o'zaro almashuv munosabatlarini ham o'ziga qamrab oladi. Mana shu erda Forobiyning qarashlari Platon talqinlaridan farqlanadi. Forobiy o'zidan oldingi barcha o'tmishdoshlaridan farq qilib, adolat haqidagi quyidagi ta'rifini keltiradi: «Adolat - avvalambor butun shahar ahli tomonidan yaratilgan ne'matlarni (to'g'ri) taqsimlash hamda kishilar o'rtasida bu ne'matlarni taqsimlash qoidalarini saqlash demakdir. Bunday ne'matlar qatoriga (kishilarning) farovonligi, boylik (mol- mulk), turli unvonlar va jamiyatda tutgan o'rni hamda odamlarning moddiy-iqtisodiy va ma'naviy hayotiga oid boshqa ko'pgina ne'matlar (narsalar) kiradi. Jamoa a'zolarining har biri o'zining xizmatiga yarasha bu ne'matlardan tegishli hissasiga egadir. Agar ne'matlar bir odamga nisbatan kamroq taqsim etilsa, bu holda u odamga nisbatan adolatsizlik bo'ladi. Aksincha, o'sha odamga ne'matlar ko'proq taqsim etilsa, unda boshqa fuqarolarga nisbatan adolatsizlik sodir qilingan bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, adolat kishilar va turli tabaqalar o'rtasida o'zaro iqtisodiy-ijtimoiy munosabatlarda to'g'ri taqsimlashning belgisi vazifasini bajaruvchi kategoriyadir. «Adolatsizlikning sodir bo'lishi, - deb yozadi Forobiy, - shunda ifodalanadiki, ne'matlarning tegishli hissasi berilmay qoladi». Mutafakkirning fikricha, sotsial strukturalarning yashash mezonini - bu sotsial tabaqalar o'rtasida, shuningdek davlat bilan tabaqalar o'rtasidagi munosabatlarda adolat prinsipiga qilishdir.

Forobiy kishilarning diniy mazhabiga emas, balki ularning turli belgilari - tabiiy xususiyatlariga, qobiliyatlariga, aqliy iqtidorlariga hamda ilmlarni o'rganish va hayotiy tajriba to'plash jarayonida orttirgan bilim va ko'nikmalariga qarab ijtimoiy guruhlarga bo'ladi. Uning talqinicha, shahar - bu muayyan bir davlat uyushmasi, jamiyat (jamo'a) esa - shu davlatga tobe bo'lgan odamlarning tabaqalardan iborat birlashmasidir. Albatta, bu kabi qarashlar Platon va Aristoteltomonidan ilgari surilgan jamiyatning sotsial strukturalariga doir ta'limotini va bu strukturalarni tabaqalashish qonuniyatlarini yanada rivojlantirdi. Muayyan jamiyatning tarixiy rivojlanishini tahlil etish natijasida olingan tizimlar nazariyasi va sotsiologik tasniflardan kelib chiqib jamiyatning asosiy universal tasnifini quyidagicha ifodalash mumkin: a) bir butunlik, yaxlitlik; b) o'zgarishlarga boy va rivojlanishga moyillik (dinamizm); v) tizimlilik. Mazkur universal tasnifdan kelib chiqib jamiyatni quyidagicha ta'riflash mumkin: Jamiyat (society) - bu yaxlit tuzilma bo'lib, uning doirasida odamlarning birgalikda yashashi amalga oshadi; jamiyat o'zining unsurlaridan iborat bo'lish xususiyatiga ega bo'lgan, shuningdek o'zini mavjudlik makon

va zamon chegaralariga ega bo'lgan o'ziga xos organizm yoki tizimdir. SHu tariqa, jamiyat muayyan va aniq hududda joylashgan bo'ladi va o'z mavjudligining aniqmuvaqqat doirasiga egadir. Ba'zi jamiyatshunos olimlarning fikricha, «jamiyat» va «mamlakat» tushunchalari o'rtasida o'xshashlik mavjud. Jamiyat odamlardan iborat tuzilma sifatida tavsiflanib, u: sotsial aloqalarning birlashuvi ro'y beradigan hudud; muayyan bir hudud doirasida yuzaga kelgan sotsial aloqalar, munosabatlar, birliklarning turli tumanligiga ega; avtonomlik (mustaqil yashash) qobiliyatiga ega; integratsiyalashuvga moyil (barcha individlarni o'zaro qo'shiluvchanligi, ijtimoiy tartibot natijasidagi birlashuv).

“Jamiyat” deganda barcha insoniy munosabatlar (aloqalar) yig'indisi tushuniladi. YAna bir manbada “jamiyat” tushunchasi ma'lum bir hududni egallagan, oz yoki ko'p darajada o'zining boshqalardan farqlanuvchi madaniyati va institutlariga ega bo'lgan odamlarning o'zini o'zi abadiylashgan yig'indisi, deyiladi.

Jamiyat institutlar va birliklarning o'zaro munosabatlarini qo'llab-quvvatlaydigan, yangi sotsial tuzilmalarni integratsiyalaydigan, o'z mantig'idan kelib chiqib aholining asosiy qismini o'ziga bo'ysundiradigan, mazkur hududda yashovchi odamlar o'z xatti-harakatlaridagi turli tuman sotsial o'zaro ta'sirlar va aloqalarni yagona negizga uyushtirishga undovchi va o'zini o'zi muvofiqlashtirish mexanizmlariga egadir. Jamiyat - odamlar, birliklar va tuzilmalar o'zaro ta'sirlari va aloqalarining tarixan rivojolanuvchan, ularning birgalikda yashash jarayonida o'zgarib boradigan va tarkib topadigan yaxlit tizimdir.

Jamiyatni o'ziga xos belgilari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: 1)sotsiallik; 2) jamiyat a'zolari (insonlar) o'rtasida o'zaro ta'sir va bog'lanishlarning mavjudligi; 3) ma'lum bir hududga ega bo'lish (sotsial makon); 4)sotsial zamonning (vaqtning) mavjudligi; 5)o'zini o'zi boshqarishi va muvofiqlashtirishi, o'zini o'zi namoyon qilishi, sotsial jarayonlarni o'z-o'zidan anglashi; 6)sotsial institutlarning mavjudligi; 7)odamlarning ongi, irodasi va faoliyatini har qanday o'zgarishlarga ta'sir etib turishi; 8)sotsial strukturaning mavjudligi.

Jamiyatning strukturaviy komponentlari - ular ko'plab individlar (shaxslar); odamlar tomonidan bajariladigan sotsial rollar; o'z ichiga hududiy, etnik va boshqa birliklarni olgan sotsial struktura; odamlarning bir-birlariga o'zaro ta'siri.

Jamiyat yaxlit tizim sifatida turli tuman unsurlardan (faoliyat turlari, ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy guruhlar, birliklar, institutlar va uyushmalar) iborat. Ularning barchasi bir-birlariga mustahkam bog'langan bo'lib, ularning jamlanmasi bir butunlikni (yaxlit jamiyatni) tashkil etadi. «Struktura» (tuzilma) tushunchasi (lotincha “structura” - tuzilish, tuzilma, joylashish tartibi, tartib) umumiy ma'noda bir butunning u yoki bu darajadagi barqaror unsurlari yoki ular o'rtasidagi o'zaro aloqalarni anglatadi.

Biz xorijiy adabiyotlardan foydalanishda qiyinchilik tug'ilmasligi uchun «tuzilma» tushunchasini xalqaro miqyosda qabul qilingan shakli - «struktura» atamasi ishlatamiz. Struktura jamiyatning tarkibiy qismlarini turli tartibszliklar aralashmasidan iborat holda yashashiga yo'l qo'ymaydigan, ularni muvofiqlashuviga shart-sharoitlar yaratib beradigan o'ziga mexanizm vazifasini ham bajaradi.

Struktura- ob'ektning bir butunligini va uning o'ziga o'zi aynanligini, ya'ni turli ichki va tashqi o'zgarishlarda o'zining asosiy xususiyatlarini saqlay olishini ta'minlovchi barqaror aloqalar yig'indisidir. Struktura aksariyat holatlarda “nimanidir tarkibiy qismlarini o'zaro joylashishi va o'zaro aloqalari” yoki “ma'lum bir tuzilish va tuzilmaga ega bo'lgan narsa” ma'nolarida ishlatiladi.

Struktura - birinchidan, bu unsurlarni ma'lum bir model sifatida namoyon qilish, masalan, qandaydir institutlashtirilgan sotsial tasniflashni (rollar, tashkilotlar va boshq.) “tuzilgan struktura” yoki “bandlik strukturalari” sifatida tartibga solish; ikkinchidan, ustki struktura asosida yotuvchi (ayniqsa qiyosiy grammatikada) qoida, tartibdir (“chuqur struktura” - Levi-Stross ta'biricha). Ingliz otsiolog olimi Giddens uchun “struktura” tushunchasi sotsial tizimlarni qaytarilishi va takrorlanishida saqlanadigan “qoidalar va imkoniyatlar” ga taalluklidir.

Giddens jamiyatning sotsial strukturalari tushunchasini o'ziga xos xususiyatlarini ochib berish barobarida, uni funksionalizm tarafdorlari talqinidagi noaniqliklar va engil-elpi ta'riflashlarni keskin tanqid qilib quyidagi fikrlarni ilgari surdi: “Strukturatsiya nazariyasini o'zagini tashkil etgan

muhim tushunchalarni ko'rib chiqamiz: «struktura», «tizim» va «strukturaning dualligi (ikki taraflamaligi)». Hech shubhasiz aytish mumkinki, ularning ichida birinchisi - struktura (yoki «sotsial struktura») - funksionalizm oqimi tarafdorlari ichida juda ham ommaviylashib ketdi va ular o'z nomidan kelib chiqib ham «strukturalizm» an'analari oldida o'z burchini bajarishga urindi. Lekin, barcha nazariyalar ham bu tushunchaga sotsial-ilmiiy nazariyalarning talablari darajasida ta'rif bera olmadi. Funksionalizm tarafdorlari va ularning tanqidchilari o'zlarining asosiy diqqat-e'tiborini faqat «funksiya» tushunchasiga qaratib, «struktura»ga oid tasavvurlarga muhim e'tibor bermadi; shu tariqa, bu tushunchaning ahamiyati eski holidan nariga o'tmadi.

Shu bilan birga, biz funksionalizm tarafdorlari «struktura» deganda nimani tushunishini yaxshi bilamiz. Lekin, darhaqiqatjamiyatshunos-tahlilchilar bu tushunchani sotsial munosabatlar va hodisalarni o'ziga xos «modellashtirish» deb tushunadi. Ko'pincha struktura tushunchasi skelet yoki organizm tuzilishi, yoki bino sinchi (qobirg'asi) kabi ko'zga ilinmas tasavvurlar shaklida talqin etildi. Bu yondashuv va unga tegishli tushuncha sub'ekt va sotsial ob'ektning ikki taraflamaligi (dualligi) bilan mustahkam ravishda o'zaro bog'liqlikda talqin etildi: bunda «struktura» insoniy faoliyatga nisbatan qandaydir «tashqi» holatni ifodalab, mustaqil sub'ektning erkin tashabbuslarini chegaralashni keltirib chiqaruvchi manba ma'nosini bera boshladi. Strukturalizm doirasida paydo bo'lgan strukturaga doir tasavvurlar bizga qiziqarli bo'lib tuyuladi. Bunda, struktura haqida so'zlaganda, biz u yoki bu sotsial munosabatlar va hodisalarning modellarini emas, balki mavjudlik va mavjud emaslikning (yo'qlikning)o'zaro kesishgan nuqtasini nazarda tutamiz; shu tarzda, yuzaki namoyon bo'lishdan kelib chiqqan holda uning poydevori - asos solinadigan prinsiplari chiqarib tashlanadi".

Giddens "sotsial struktura" va "tizim" tushunchalaridagi farqlanish va bir-birini to'ldirish xususiyatlarini ochib beradi, shuningdek ularga doir izlanishlarni yanada chuqurlashtirishning istiqboldagi vazifalariga to'xtaladi: "Dastlabki qarashda strukturaga doir yuqorida keltirilgan tasavvurlar umumiylikka hech qanday daxli yo'qdek ko'rinadi. Lekin, aslida ularning har bin sotsial munosabatlarni strukturalashning muhim jihatlariga tegishlidir. Bu jihatlar strukturalashtirish (strukturatsiya) nazariyasida «struktura» va «tizim» tushunchalariga differensiyaviy (bir butunni bo'laklarga va farqlanuvchi jihatlariga qarab o'rganish) yondashuv vositasida anglab etiladi. Sotsial munosabatlarni tahlil qilar ekanmiz, biz mummoning, bir tomondan, sintagmatik jihatlar - sotsial munosabatlarni vaziyatli amaliyotini takror yaratishni o'z ichiga olgan holda makonda va zamonda modellashtirish, ikkinchi tomondan, shu kabi takror yaratish jarayonida muttasil ravishda ishtirok etuvchi «strukturalashning usullari»ni ma'lum sharoitlarda tartibga solishni nazarda tutishga qaratilgan paradigmataviy «o'lchash»ni e'tiborga olishimiz zarur bo'ladi".

«Ijtimoiy» tushunchasi lotincha (socialis) «sotsial» ma'nosini bildirib, u odamlarning jamiyatdagi o'zaro munosabatlari va hayot kechirish tarzi tufayli bir-birlariga bog'liq ekanligini anglatadi. Jamiyat keng ma'noda - bu umumiy manfaatlar, qadriyatlar va maqsadlarga ega bo'lgan odamlarning birlashish shaklidir. Insoniy jamiyat insonlararo munosabatlar (sotsial munosabatlar) modeli (jamiyat sub'ektlari o'zaro munosabatlari yig'indisi) sifatida tavsiflanadi.

Bu tushunchalar o'zaro birlashtirilganida, "jamiyatning sotsial strukturasi" ma'nosini beradi. Bu tushuncha jamiyatning (birlikning, guruhlarining) ichki tuzilishini ifodalaydi; bu - tartibga solingan sotsial birliklar, sotsial institutlar va ularning o'zaro aloqalari yig'indisi demakdir. Sotsial struktura tor ma'noda funksional jihatlardan o'zaro bog'langan sotsial maqomlar va rollarning yig'indisidir. Sotsial struktura jamiyatning yaxlitligi va barqarorligini ta'minlab turadi. Sotsial strukturani tahlil etishda odatda quyidagi sotsial hodisalar ko'rib chiqiladi: sotsial maqom, sotsial rol, sotsial differentsiatsiya, sotsial stratifikatsiya, sotsial notenglik, sotsial mobillik, sotsial marginallik, sotsial institutlar va boshqalar.

Umuman, jamiyatning sotsial strukturasi barcha jamiyatlar uchun xos bo'lib, ularning shakllari, funksiyalari, ta'siri natijalari turli jamiyatlarda fuqarolarning milliy qadriyatlar, tarixiy rivojlanish tajribasi, siyosiy va huquqiy madaniyatga bog'lik holda turlicha bo'lishi mumkin.

8. Fuqarolik jamiyati - insoniy taraqqiyot uchun zaruriyat sifatida.

“Fuqarolik jamiyati” tushunchasining ildizi (civil society) qadimgi grek faylasuflari va boshlab Sitseron yozgan asarlarda kuzatiladi. Lekin, grek faylasuflari fuqarolik jamiyati haqida fikrlaganida asosan davlatni koʻzda tutgan edilar. Fuqarolik jamiyati haqidagi tasavvurlar XVIII asr oxirida bir vaqtning oʻzida shotland va kontinental Maʼrifatparvarligi tomonidan tugʻildi. Tomas Peyn va Georg Gegel kabi nazariyotchilar fuqarolik jamiyatini davlatga yaqin, lekin, shu bilan birga undan ajralgan soha, qaysiki, bu kabi jamiyatda fuqarolar oʻz xohishlari va manfaatlariga bogʻliq holda birlashadilar, deb talqin etdilar. Bu yangi talqinlarda iqtisodiy voqeliklarni oʻzgarishlari ifodalangan edi: xususiy mulk, bozor raqobati va burjuaziyaning paydo boʻlishi. U tobora oʻsib borayotgan erkinlik sari daʼvat etish chaqiriqlaridan paydo boʻlgan edi.

IX asrning oʻrtasida jamiyatshunoslar va faylasuflar sanoat inqilobining ijtimoiy va siyosiy oqibatlariga oʻz eʼtiborlarini qaratganlarida esa fuqarolik jamiyati tushunchasi isteʼmoldan tushib qoldi. Faqat ikkinchi jahon urushida keyingi davrda Antonio Gramshi fuqarolik jamiyatiga tiraniya bilan kurashishning muhim sohasi va mustaqil siyosiy faoliyatning oʻziga xos otlanish nuqtasi sifatida qarab, uniqtaytadan tikladi va bu jamiyat yana rusumga kirdi. Gramshi oʻng oqim diktaturani tadqiq etganligi uchun uning gʻoyalari SHarqiy evropa, shuningdek, Lotin Amerikasidagi dissidentlar va huquq himoyachilariga kuchli taʼsir qildi. Chex, vengr, polyak faollari doimo fuqarolik jamiyati tushunchasiga murojaat etishar edi. Ayniqsa, 1989 yilda Berlin devori qulagan paytlarda u jasurlik tushunchasining sinonimi sifatida ishlatila boshlandi.

XX asrning 90-yillarida fuqarolik jamiyati jozibador formulaning soʻnggi natijasiga aylandi. Ulkan demokratlashtirishning dunyoviy tamoyillari uning oldida yangi ufqlarni ochdi. AQSH va Gʻarbiy evropada uning jamiyatni yangilashning harakatlantiruvchi kuchi sifatidagi oʻrniga nisbatan qiziqishlar kuchaydi, shuningdek, davlat va hukumattaʼsirlari kamayib borayotgan rivojlanayotgan mamlakatlar ichida ham u keng tarqala boshladi.

Tarixiy taraqqiyot tajribasidan maʼlumki, inson jamiyat tomonidan oliy ijtimoiy qadriyat manbalari sifatida namoyon boʻlishi eng echimini topish eng qiyin muammolardan biridir. CHunki, bu kabi sharoitlarda insonni mansabdorlar va ularning apparatini irodasi asosida faoliyat yuritishdan boshqa chorasi qolmaydi, inson davlat mashinasining bir murvatiga aylana boshlaydi. SHaxs oʻzining turmushini oʻzgartirish qobiliyatiga ega boʻlmasdan, u xalqaro munosabatlarda “inson huquqlari manbasi” deb ataladigan oʻz insoniy qadr-qimmatini eʼzozlaydigan erkinlik meʼyorlaridan bahra ololmaydi.

Shuning uchun ham fuqarolik jamiyatini xalqaro tajribalar va milliy anʼanalar asosida shakllantirish inson erkinligi va huquqlarini taʼminlashning asosiy kafolati sifatida shakllantirish inson taraqqiyoti uchun eng zaruriy omildir. Hozirgi davrda jamiyatga doir zamonaviy nazariyalarda fuqarolik jamiyatining quyidagi asosiy uchta tarkibiy qismlari quyidagicha taʼriflanadi:

- ijtimoiy ahamiyatga molik funksiyalarni sezilarli qismini amalga oshiradigan jamoat birlashmalarini rivojlanganligi; “shaffof” hukumat va parlamentning mavjudligi; uning “shaffof”ligi jamiyat nazorati ostida va fuqarolarning baholashlari bilan bogʻliq ekanligi bilan ifodalanadi;
- hukumat va nodavlat tashkilotlar oʻrtasida “de-yure” talablari doirasidagi muloqotlarning mavjudligi, yoki, boshqacha aytganda, ijroiya hokimiyati tizimlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish va siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoniga taʼsir eta olishning legitim usullarini shakllanganligi.

Shu bilan birga, jamiyatni qonunlar asosida boshqarilishi ham obʼektiv zaruriyat hisoblanadi. Lekin, boshqaruv tizimida baʼzi mansabdorlarning byudjetni ijro etishi va turli resurslarni taqsimlash va boshqaruv faoliyatida qonunlar bilan belgilanmagan turli ruhsatnomalar berish, tadbirkorlikni nazorat qilish kabi turli byurokratik vositalar paydo boʻladiki, ular doimo jamiyatni rivojlanishiga toʻsiq boʻlib kelgan. SHuningdek, bu kabi holatlar obʼektiv zarurat hisoblanmaydi. Ularning barchasi boshqaruv anʼanalaridan chiqarib tashlanishi zarur.

Umuman, fuqarolik jamiyatining yashashi va rivojlanishi uchun davlat organlari quyidagilarga amal qilishga zarurat tug'iladi:

-qarorlar qabul qilishva ularni ijrosini amalga oshirishda u yoki bu ijtimoiy tizimlar bilan kelishib faoliyat ko'rsatishi shart ekanligi;

-davlat organlari vakolatlarini bir qismini nodavlat tashkilotlarga o'tkazish.

Shuningdek, davlat apparati funksiyalarini nodavlat tashkilotlarga o'tkazib borish bilan boshqaruv tizimi ham demokratiyalashib boradi. Masalan, Buyuk Britaniyada davlat organlari faqat nodavlat tashkilotlari bajara olmaydigan yoki bajarishni istamaydigan funksiyalarni bajaradi (ya'ni qoldiq prinsipiga amal qiladi).

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi asosida shunday xulosa chiqarish mumkin: vertikal ierarxiya asosida boshqarish manbai insonlardan iborat bo'lgan zaruriy qadriyatlarni shakllaninishini izdan chiqarib turadi. SHuning uchun ham boshqaruvda davlat va jamiyatning rolini muvozanatlashtirish boshqaruvni modernizatsiyalashning ustuvor yo'nalishi hisoblanmoqda.

Shuning uchun ham davlat boshqaruviga doir (ma'muriy) islohotlarni amalga oshirishning kafolati fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish bilan uzviy ravishda bog'liqdir. Chunki, inson taraqqiyotining asosiy komponentlaridan biri, bu - inson taqdirini hal etish, uning huquq va erkinliklarini ta'minlanishiga doir boshqaruv jarayonida uning o'zi bosh manfaatdor sifatida ishtirok etishi taqozo etiladi.

Ma'lumki, g'arbda ma'muriy islohotlar asosiga subsidiarlik prinsipi qo'yilgan bo'lib, u asosan g'arbda rivojlangan quyidagi diniy qadriyatni dunyoviylik asosida hal etish bilan bog'liq bo'ldi: "SHaxsning o'z tashabbusi va kuchi bilan qiladigan narsalardan mahrum qilish va uni jamoatga taalluqli deyish mumkin emas. Xuddi shuningdek, qattaroq va yuqori darajadagi hamjamiyatning kichik va itoatkor hamjamiyat qilishi va oxiriga etkazishi mumkin bo'lgan ishga da'vogarlik qilishi ham xuddi yuqoridagidek, ijtimoiy tartibot uchun nihoyatda zararli bo'lgan nosog'lom muhitdir".

Hozirgi davrga kelib fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanib borishi bilan davlat boshqaruvini nomarakazlashtirish (detsentralizatsiyalash) uchun ijtimoiy, iqtisodiy va psixologik shart-sharoitlar yaratiladi. Bu jarayon davlat boshqaruvini erkinlashtirish (liberallashtirish) va ma'muriy islohotlarning eng asosiy sharti hamdir.

Fuqarolik jamiyati shakllanib borгани sari mansabdorlar faoliyatini milliy manfaatlar, jamiyat barqarorligi va xalq farovonligi asosida kechishi uchun shart-sharoitlar shakllanib boradi. CHunki, jamiyatning manfaatlari bilan shaxsning manfaatlari uyg'unlashgan fuqarolik jamiyati sharoitida fuqarolarning huquqlar ham manfaatlar asosida insoniy birliklarga uyushish va shu asosda hokimiyat organlarini nazorat qilish, ularda ishtirok etish mayllari shakllanib va o'sib bordi.

Fuqarolik jamiyati sharoitida markaziy hokimiyatda milliy manfaatlar bilan bog'liq yirik vakolatlardan boshqasi mahalliy hokimiyat organlari va fuqarolik jamiyati institutlariga uzatiladi. Hududiy o'zini o'zi boshqarish organlari, o'z navbatida, fuqarolarning ixtiyoriy birlashuvi o'z zimmasiga olmagan yoki u rad etganidan boshqa vakolatlarni amalga oshira boshladi. Bu holatda konsensusga erishish prinsipiga asoslanildi. Bu prinsip ko'pincha ma'muriy shartnomalarda ifodalana boshlaydi.

Rivojlangan mamlakatlarda huquqiy davlatning paydo bo'lishi fuqarolik jamiyati tushunchalarini talqin etishga ham kuchli ta'sir etdi. Jumladan, fuqarolik jamiyati tushunchasini keng va tor ma'nolarda ishlatish rusumga kirdi. Keng ma'nodagi fuqarolik jamiyati - davlat va uning tizimlari tomonidan jamiyatni egallab olmagan qismi, boshqacha aytganda, davlatning qo'lietmagan qismidir. Bu kabi jamiyat davlatga nisbatan avtonom, bevositaunga qarambo'lmagan qatlam sifatida rivojlandi. SHuningdek, fuqarolik jamiyati keng ma'noda faqat demokratik qadriyatlari muhitidagina emas, balki avtoritarizm rejimida ham yashay oladi. Lekin, totalitarizmning paydo bo'lishi bilan fuqarolik jamiyati siyosiy hokimiyat tomonidan butunlay «yutib» yuboriladi.

Fuqarolik jamiyati tushunchasi tor ma'noda talqin etilganda, u huquqiy davlatning ikkinchi tomoni bo'lib, ular bir-birlarisiz yashay olmaydi. Fuqarolik jamiyati bozor iqtisodiyoti va demokratik huquqiy davlat sharoitida davlattenasarrufida bo'lmagan Erkin va teng huquqli

individlarning o'zarmunosabatlaridagi plyuralizmdan tashkil topadi. Bunday sharoitlarda jamiyatsohalariga xususiy manfaatlar va individualizmning erkinmunosabatlari qamrab olinadi. Bu kabi jamiyatningshakllanishi,uning rivojlanishi individlarningErkinlikka intilishi, ularningdavlatga tobe bo'lgan fuqarolikdan erkin mulkdor fuqarolarga aylanishi, o'z shaxsiy hurmat-obro'sinihis qila borishi, xo'jalik va siyosiy mas'ullikni o'z zimmasiga olishga tayyor bo'lishi bilan bog'liqdir.

So'nggi yarim asr ichida tarixiy rivojlanish tajribalari shuni ko'rsatdiki, huquqiy davlat unsurlari shakllanmasdan ilgari fuqarolik jamiyatini barpo etish uchun imkoniyatlar va shart-sharoitlar yaratilmaydi. Buning asosiy sababi shundaki, huquqiy davlat qurish islohotlari fuqarolik jamiyati muhitidan oziqlanadi, davlat irodasi ham jamiyatdagi turli tuman manfaatlar va ehtiyojlar ifodalanishiga bog'liq holda namoyon bo'ladi. SHuningdek, huquqiy davlat sharoitidagi erkin raqobatbardoshlik natijasidagina o'rta qatlam - mulkdorlar qatlamini shakllanishi uchun qulay shart-sharoitlaryaratiladi. Fuqarolik jamiyatining sotsial strukturalari va ularning o'ziga xos jihatlari

Jamiyatni rivojlantirish, huquqiy davlatga asos solish, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish va ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi ishtirokini faollashtirish, bozor iqtisodiyotiga o'tish, davlat hokimiyati organlarini tizimini nomarkazlashtirish natijasida fuqarolik jamiyati qurish uchun shart-sharoitlar yaratiladi. Fuqarolik jamiyati rivojlanib borgani sayin sotsial strukturalar ham takomillashadi, uning yangidan-yangi funksiyalari paydo bo'ladi. Fuqarolik jamiyati sharoitida sotsial strukturalarga tasnif berish ijtimoiy tuzilmasi to'g'risidagi bilimlarnitahlil etishda unga doir kategoriyalar to'g'risida tasavvurlarga ega bo'lish muhim ahamiyat kasb etadi. SHuning uchun fuqarolik jamiyati klassik darajada rivojlangan evropa namunasidagi fuqarolik jamiyati konsepsiyasining mohiyati nimada?, degan savolga javob berishga zarurat tug'iladi. Bu konsepsiyada fuqarolik jamiyatining muhim mezoni sifatida erkin fuqarolik jamoalarning teng huquqli, avtonom va faol xatti-harakat qilayotgan individlarning mavjudligi yaqqol ajratib ko'rsatilgan. Fuqarolik jamiyati uchun eng muhim mohiyat kasb etuvchi jihatlar - bu alohida olingan individlarning o'z shaxsiy xohishlariga bo'ysungan holda, «ijtimoiy manfatlardan» mustaqil holda shaxsiy ehtiyojlaridan kelib chiqib shunchaki o'z oldiga qo'yilgan maqsadlarga erishishga intilishni emas, balki o'zining mavjud bo'lgan qonuniy manfaatlar va ehtiyojlarini chindan ham qondirishi hisoblanadi. Bu soha, ya'ni «byurgen» xususiy shaxs sifatida o'zini o'zi aniqlagan individuallik o'z xohishlari va shaxsiy avtonomligini qondirishga qaratilgan o'z talablarini ilgari surgan shaxsiy manfaatlar va ehtiyojlarini amalga oshiradi. Fuqarolik jamiyatida o'zaro ta'sir va bog'lanishlar shuning uchun hamijtimoiy (sotsial) kenglik deyiladiki, ular xususiy individ sifatida sotsial aktorlardan ham mustaqil ajralgan holda ham faoliyat yuritishi mumkin. G'arb namunasidagi fuqarolik jamiyatining strukturasi quyidagilardan iborat:

- jamiyatning asosiy birligi - siyosiy qaramlikdan holi bo'lgan, o'z huquqlaridan foydalanishga qobil bo'lgan shaxs;

- turli tuman manfaatlarini ifodalash va amalga oshirish zaruriyati asosida shakllanadigan jamoat tashkilotlari va harakatlar;

- nodavlat ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar va institutlar (xususiy mulk, mehnat, tadbirkorlik va hokazo);

- davlatdan mustaqil bo'lgan ishlab chiqaruvchilar (xususiy firmalar va boshqalar);

- jamoat birlashmalari va tashkilotlari;

- saylovchilar uyushmalari, turli klublar va to'garaklar;

- munitsipal, ya'ni o'zini o'zi boshqarish organlari;

- ta'lim va tarbiyaning nodavlatsohasi;

- nodavlat ommaviy axborot vositalari;

- siyosiy partiyalar, qonun chiqaruvchi va vakillik organlari atrofidagi davlat bilan fuqarolik jamiyatini (bog'lovchi bo'g'in) sifatidagi) turli lobbi tashkilotlari;

- tadbirkorlar, fermerlar tashkilotlari, kasaba, iste'molchilar uyushmalari, ilmiy va madaniy tashkilotlar, sport jamiyatlari va boshqalar.

- oila;

- diniy tashkilotlar va boshq. (3. 1.-rasm).

Sotsial struktura ichidagi fuqarolik jamiyatining asosi - davlat va siyosiy tashkilotlarning barqarorligiga zaruriyat sezadigan o'rta sinf hisoblanadi. «O'rta sinf»ning vakillari yuqori darajada sotsial va iqtisodiy mustaqillikka ega bo'ladi. Aristoteldan boshlab Russo va Gegelgacha bo'lgan barcha mutafakkirlar xususiy mulkni mustaqil fuqarolar yaratishdagi o'rnini e'tirof etgan.

Shuningdek, qator tadqiqotchilar fuqarolik jamiyatini rivojlanishini quyidagi isbot talab qilmaydigan jihatlarni ajratib ko'rsatdi:

- fuqarolik jamiyati davlatgacha yoki davlatdan tashqarida mavjud bo'lmaydi;

- ayni davlat, qaysiki fuqarolik jamiyati uning chegarasi ichida mavjud bo'ladigan davlat fuqarolarning farovonligi va ularning alohida maqsadlariga (agar bu maqsadlar qonunga xilof bo'lmasa) mansub jihatlarni himoya qiladi;

- fuqarolik jamiyati davlatdan fuqarolarning hayotini, sog'lig'ini, xavfsizligini va boshqa ijtimoiy manfaatlarini himoya qilishni talab qilishga haqlidir;

- bir tomondan moddiy mo'l-ko'lchilikda yashayotgan, ikkinchi tomondan muhtojlikda turmush kechirayotgan o'rtasidagi ziddiyatlarni yumshatuvchi ijtimoiy dasturlarni amalga oshirish majburiyati davlat zimmasiga klanadi;

- davlat o'zining tashqi siyosati va mudofaa qudrati bilan fuqarolik jamiyatini yashashini ta'minlaydi. Hozirgi davrda jamiyatshunos olimlar tomonidan fuqarolik jamiyatini strukturalashning uchta asosiy yondashuvini ilgari surdi: institutsional, tizimli va sektorli. Ularni ichida institutsional yondashuv kengroq tarqaldi. Bu yondashuv asosi sifatida tarixiy rivojlanish jarayonidagi odamlarning sotsial xatti-harakatlari va sotsial aloqalarini muvofiqlashtirish maqsadi zaruriyati sifatida paydo bo'lgan ijtimoiy hayot birligi (uyushmasi) sifatida shakllangan «sotsial institut» tushunchasi qabul qilingan. Bu tavsifga tayangan holda, institut sifatida ham bir butun holdagi fuqarolik jamiyatini, ham uni tarkibiy qismlarini alohida-alohida tarzda ko'rib chiqish mumkin. Bunda fuqarolik jamiyati bozor munosabatlari asoslari, demokratik davlat, asosan - davlatdan mustaqil ravishda yashash (avvalambor, moliyaviy) manbalari mavjud bo'lgan sotsial sinflar va qatlamlar mavjudligi bilan tavsiflanadigan ijtimoiy munosabatlarning yaxlit tizimi sifatida namoyon bo'ladi. Bu fuqarolik institutlar bir butun jamiyatga mansub bo'lgan, uning biron-bir qismi yoki tizim ostiga taalluqli bo'lmagan, balki uning rivojlanishining muayyan bosqichida turishi bilan ifodalanadigan institutlardir.

Institutsional yondashuvning muhim tomoni shundaki, u fuqarolik jamiyatining u yoki bu manfaatlarini amalga oshirayotgan alohida olingan omillarini ajratish va tavsiflash imkonini beradi.

Shuningdek, fuqarolik jamiyatini strukturalashning tizimli yondashuvi ham o'zining qator afzalliklariga egadir. SHuning uchun ham turli jamiyatga doir adabiyotlarda ko'pincha «struktura» tushunchasi «tizim» sinonimii sifatida ishlatiladi. Bu kabi nuqtai nazardan kelib chiqilsa, har bir mamlakatdagi fuqarolik jamiyati quyidagi tizimiy belgilarga ega bo'ladi: u biron-bir sotsiallik turiga mansub (keng ma'noda) bo'lib, boshqaruvchi va boshqariluvchi tizimlarga bo'linish, muayyan darajadagi suverenlik, ierarxialik, barqarorlik, rivojlanib va o'zgarib borish, ochiqlik, turli moslashuvlar, organik birlik (yaxlitlik) va differensiyalashish kabi sifatlariga ega bo'ladi.

Fuqarolik jamiyati o'z ichiga qator ostki tizimlarni oladi: iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va ma'naviy. Bu ostki tizimlarning funksiyalaridan kelib chiqib ularning har biri doirasida alohida-alohida ravishda shakllanadigan fuqarolik jamiyatining uyushmalarini strukturalash mumkin.

SHuningdek, fuqarolik jamiyati strukturasini uch sektorlik nazariya asosida ham ko'rib chiqish mumkin (3.2.-rasm). Uning muhim jihati - bu fuqarolik jamiyatini gorizontaal tekislikda (uch sektorga bo'lingan holda), shu bilan birga, uni vertikal, ya'ni ijtimoiy tizimdagi holatini yaxlit tarzda tahlil qilish mumkinligidir. Gorizontaal bo'lish deganda faoliyatlari ustuvorligidan kelib chiqib jamiyatni uchta teng huquqli sektorlarga bo'lish tushuniladi. Dastlabki ikki sektor davlat va siyosiy institutlar va ishbilarmon xususiy tashkilotlar va korxonalar. Hozirgi davrda uchinchi - foyda olishni ko'zlamaydigan sektor ham paydo bo'ldi. Bu sektor aholining o'z oldiga shaxsiy daromad olishni qo'ymaydigan guruhlar va tashkilotlarini o'z ichiga oladi. Uchinchi sektorga oila bilan hukumat va foyda keltiruvchi biznes vakillaridan iborat sektor o'rtasida rivojlangan faollashuv sektori sifatida qaraladi. Bu qarashlarga muvofiq vertikal ravishda bo'linishda uchta

daraja -faoliyatga oid bo'lgan fuqarolik faolligi (xususan, fuqarolik jamiyati) vanofuqaroviy hamjamiyat (jinoiylikka taalluqli bo'lgan) darajalari mavjudligini ifodalaydi.

Faoliyatga oid daraja o'z ichiga siyosiy institut sifatida davlat, iqtisodiy va biznes-strukturalar, foyda olishni ko'zlamaydigan tashkilotlar doirasida amalga oshadigan barcha yuridik jihatdan rasmiylashgan aloqalar va munosabatlarni oladi. Nofuqarolik jamiyati - bu barcha uchta sektordagi norasmiy (yashirin) va jinoiy faoliyatga moyil guruhlardir. Bu darajalar orasiga jamiyat faoliyati sohasining o'rta holati sifatida, bir tomondan, huquqiy maydon doirasida, ikkinchi tomondan, davlat tomonidan muvofiqlashtirilmaydigan fuqarolik jamiyati j oylashadi.

Albatta, fuqarolik jamiyatining sotsial strukturalarini o'rganishda uchchala yondashuvning har biriga ehtiyoj seziladi. Fuqarolik jamiyatida ishtirok etayotgan har qanday omil institutlashadi, o'zining ustuvor maqsadlariga bog'liq holda sektorlarga bo'linadi, o'ziga xos muayyan muhitda faoliyat yuritadi. Ularning hammasini bir doiraga jamlanishi ostki tizimlarga bo'linadigan fuqarolik jamiyatini tashkil etadi.

Aksariyat jamiyatshunos olimlarning fikricha, fuqarolik jamiyatining strukturalari quyidagi belgilar bilan tavsiflanadi:

-sotsiallik (sotsial manfaatlar va intilishlarni artikulyasiya qilish, odamlar va buyumlar o'rtasidagi emas, balki, odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar va aloqalar;

10-MAVZU: SAYLOV HUQUQI ERKINLIGI – FUQAROLIK JAMIYATINING SHARTI. O‘ZBEKISTONDA FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARI VA MAHALLIY O‘Z-O‘ZINI BOSHQARISH

Reja:

- 1. Erkin saylovlar fuqarolik jamiyatining asosiy belgisi.**
- 2. Xalqaro saylov standartlari va O‘zbekiston qonunchiligi.**
- 3. Erkin saylovlarni o‘tkazishda ommaviy axborot vositalarining roli**
- 4. O‘zini-o‘zi boshqarish fuqarolik jamiyatining muhim sharti sifatida.**
- 5. Mahalla o‘zini-o‘zi boshqarishning ko‘rinishi sifatida**

Tayanch so‘zlar: erkin saylovlar, saylov huquqi, saylov prinsiplari, teng saylov huquqi, to‘g‘ridan-to‘g‘ri saylash huquqi; yashirin ovoz berish huquqi, saylov oldi tashviqoti, saylov komissiyalari, ovoz berish.

1. Erkin saylovlar fuqarolik jamiyatining asosiy belgisi

Fuqarolarning saylovlarda va boshqa siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etishi fuqarolik jamiyatining muhim mezonlaridan biridir. «Saylovlar – bu mamlakatimizda amalda bo‘lgan huquqiy me‘yorlarning nechog‘liq demokratik ruhda ekanini namoyon etadigan, demokratik huquqiy davlatning uzviy belgisi, xalqning o‘z xohish-irodasini erkin ifoda etishining, fuqarolarning davlat va jamiyat boshqaruvidagi ishtirokining asosiy shakli bo‘lib, o‘ta muhim va hal qiluvchi ahamiyatga ega masaladir»³⁵. Demokratik saylovlar orqali demokratik mezonlar amalga tatbiq etiladi, xalqning ishonchli vakili hokimiyat tepasiga keladi, barcha fuqarolarning huquq va erkinliklari kafolatlanadi, orzu-umidlari ro‘yobga chiqadi.

Saylov xalq hokimiyatchiligining timsoli bo‘lib, eng avvalo o‘zida jamiyat a‘zolarining, qolaversa saylovchi – fuqaro manfaatini ifoda etadi. Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari amalga oshirilayotgan islohotlarda saylovlarning o‘rni beqiyosdir. O‘zbekiston mustaqil taraqqiyot yo‘lining hozirgi bosqichida davlat hokimiyatining vakillik organlarini erkin, qonuniy va adolatli saylovlar asosida shakllantirilishi demokratik jarayonlar va yangilanishlarning ijtimoiy hayotda oliy qadriyat sifatida ifoda etilayotganligining yorqin namunasidir³⁶.

Erkin saylovlarni o‘tkazish jarayonida qonuniylik, tenglik kabi bir qator umumiy huquqiy tamoyillarga og‘ishmasdan amal qilinishi ularni muvaffaqiyatli amalga oshirishga va fuqarolik jamiyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Prezidentimiz I.A.Karimovning e‘tiroficha, «demokratiya va saylov tushunchalari doimo yonma-yon yuradi, ular o‘zaro birlashib ketgan. Saylov – demokratiya degani. Demokratiya – bu saylov degani». Darhaqiqat, saylovsiz demokratiyani, demokratiyasiz saylovni tasavvur qilish qiyin. Demokratiya saylov asosida, erkin fikr mushtarakligida, siyosiy plyuralizm mavjudligida namoyon bo‘ladi.

Saylovlar kishilik jamiyatining bir necha asrlik tarixiy rivojlanish mahsuli bo‘lib, davlat va jamiyatning takomillashgan modellarini shakllantirish maqsadida paydo bo‘lgan institutdir. Hozirgi davrga kelib, dunyoning aksariyat mamalakatlarida davlat hokimiyati va o‘z-o‘zini boshqarish organlarini shakllantirish bilan bog‘liq bo‘lgan demokratik saylovlar siyosiy tizimining ajralmas tarkibiy qismiga aylanib bo‘ldi. Turli mamlakatlardagi huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining rivojlanish darajasini ularda o‘tkaziladigan saylovlarga, saylovlardagi aholining ishtirokiga, saylovlarning saviyasiga ko‘ra belgilanadi³⁷. Bundan tashqari mamlakatdagi tinchlik, barqarorlik

³⁵ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. –Т.: «Ўзбекистон», 2010. –Б. 35.

³⁶ Парламент сайлови: миллий қонунчилик ва хорижий тажриба: илмий-амалий қўлланма // М.Абдусаломов ва бошқалар; Масъул муҳаррир проф. Ш.Х.Файзиев; –Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузиридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти нашриёти, 2009. 26-бет.

³⁷ Жўраев Қ.А. Сайлов тизимини эркинлаштириш – демократик тараққиёт омили. Адолат. 2011 йил 6 май № 20 (825)

xukm surishi va shaxs, jamiyat, davlat xavfsizligining ta'minlanishidemiokratik saylov tamoyillari-ning qay darajada ro'yobga chiqi-shiga ham bevosita bog'liqdir.

Erkin saylov huquqining amalga oshirilishi, erkin hamda chinakamiga ifoda etiladigan xalq irodasi hokimiyat va har qanday hukumat qonuniyligining asosi ekanligi va har bir shaxsning o'z davlatini boshqarishda bevosita yoki o'z vakillari orqali qatnashish huquqi ko'pgina xalqaro hujjatlarda alohida ta'kidlangan. Fuqarolarning bevosita saylov jarayonida, o'zlari erkin saylaydigan vakillari orqali mamlakatni boshqarishda qatnashish huquqining amalga oshirilishi uchun yaratilgan imkoniyatga qarab, u yoki bu davlat qay darajada demokrati tamoyillar asosida yashayotganligiga baho berish mumkin.

O'zbekiston xalqi demokrati taraqqiyoti huquqiy davlat qurish orqali fuqarolik jamiyatini barpo qilishni ko'zlaydi. Bu xususda, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti shunday degan edi: "Biz uchun fuqarolik jamiyati – ijtimoiy makon. Bu makonda qonun ustuvor bo'lib, u insonning o'z-o'zini kamol toptirishga monelik qilmaydi, aksincha yordam beradi. SHaxs manfaatlari, uning huquq va erkinliklarini to'la darajada ro'yobga chiqishiga ko'maklashadi. Ayni vaqtda, boshqa odamlarning huquq va erkinliklari kamsitilishiga yo'l qo'yilmaydi. YA'ni erkinlik va qonunga bo'ysunish bir vaqtning o'zida amal qiladi"³⁸. Buning uchun, eng avvalo, kishilarning siyosiy faolligini yuksak darajaga ko'tarishga alohida e'tibor qaratish talab etiladi. Fuqarolarning siyosiy-ijtimoiy jihatdan etukligi uning davlat hayotida faol ishtirok etishi bilan belgilanishi shubhasiz.

Demokratiyaning ushbu eng muhim tamoyilini hayotga tatbiq etish, fuqarolarning saylov huquqini, o'z xohish-irodasini erkin ifodalash, o'z qonuniy manfaatlarini ro'yobga chiqarish va himoya qilish huquqini ta'minlash uchun haqiqiy shart-sharoit, huquqiy asos yaratib berilishi lozim. O'zbekistonda bularning barchasi yaratilgan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida, "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to'g'risida"gi, "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida"gi, "Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi, "Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida"gi, "O'zbekiston Respublikasining Markaziy saylov komissiyasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunlarida saylovlarga doir umume'tirof etilgan demokrati xalqaro tamoyil va qoidalar mustahkamlab qo'yilgan.

Umumxalq saylovlari orqali davlat hokimiyat vakillik organlarini shakllantirish demokrati huquqiy davlatning eng muhim belgisidir. Demokrati davlatlarda saylovlar muhim ahamiyatga ega ekanligi shundaki, ular mamlakat parlamenti qanday siyosiy kuchlardan tashkil topishini aniqlab beradi. Saylovlar mamlakat aholisining kayfiyati va kimni afzal bilishini namoyon etuvchi ko'rsatkich sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruzasida ta'kidlaganidek, «ilk bor ikki palatali parlamentga bo'lib o'tgan saylovlar O'zbekistonning yangi tarixida alohida, g'oyat muhim o'rin egalladi»³⁹. Zero, demokratiyaning eng ta'sirchan mexanizmi ham saylovlardir. Demokratiya va saylov tushunchalari doimo yonma-yon yuradi, ular o'zaro birlashib ketgan. Aslida ham, saylov – demokratiya degani, demokratiya – bu saylov, demakdir. Oliy Majlis Qonunchilik palatasining birinchi yig'ilishida davlatimiz rahbari uqtirganidek, deputat degan yuksak ishonchga sazovor har qaysi inson avvalo o'zi uchun ovoz bergan odamlar haqida o'ylashi ham demokratiyaning yana bir belgi-alomati hisoblanadi⁴⁰.

Prezidentimiz e'tirof etganidek, «Fuqarolarimiz saylovlarga mamlakatimiz hayotidagi eng muhim, jamiyatimizning barcha jabhalarida amalga oshirilayotgan islohotlarning mazmun-mohiyatiga, demakki, har bir saylovchi taqdiriga ta'sir ko'rsatadigan siyosiy voqea sifatida yondashdilar»⁴¹.

³⁸ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. -Т.: Ўзбекистон. 1997. 173-бет.

³⁹ Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – Жамятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. – Т.: «Ўзбекистон», 2005. – Б.30.

⁴⁰ Саидов А. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва сайлов тизими. - Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005. – 44 б.

⁴¹ Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – Жамятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. – Т.: «Ўзбекистон», 2005. – Б.33.

O‘zbekiston Respublikasida demokratik huquqiy davlatni barpo etish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishga qaratilgan izchil islohotlar o‘tkazib kelinmoqda. Bu islohotlar davlat va jamiyat hayotining barcha jabhalarini qamrab olgan. Xususan, davlat qurilishi va boshqaruvi, xalq hokimiyatchiligini ta‘minlash, davlat hokimiyati organlari faoliyatida demokratik prinsiplarni mustahkamlash sohasida muayyan yutuqlarni qo‘lga kiritdik. Biroq, hali oldimizda konstitutsiyaviy tuzumni yanada mustahkamlash, fuqarolar tinchligi va milliy totuvligini ta‘minlash, demokratiya va ijtimoiy adolatni o‘rnatish kabi, shuningdek mafkuralar va fikrlarning xilma-xilligiga asoslangan siyosiy institutlarni yanada rivojlantirish orqali insonparvar demokratik huquqiy davlat barpo etishdek ulkan vazifalar turibdi.

Prezidentimiz I. A. Karimov bu borada qilingan ishlarni sarhisob qilib, “mamlakatimizni 1991-2000 yillar davomida isloh qilish va yangilash borasida qo‘lga kiritilgan natijalar milliy davlatchilikni shakllantirish va respublikamizni barqaror rivojlantirishda mustahkam zamin bo‘ldi. Tarixan qisqa vaqt ichida sovet davridagi eski ma‘muriy-buyruqbozlik tizimiga barham berilib, milliy davlatchilikni shakllantirishning puxta huquqiy asoslari yaratildi, davlat hokimiyatining qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati tarmoqlari tashkil etilgani, ijtimoiy va fuqarolik institutlari faoliyati yo‘lga qo‘yilib, iqtisodiyotni erkin bozor munosabatlariga o‘tkazish jarayoni amalga oshirilgani”ni alohida ta‘kidladi⁴².

Zotan, o‘zining tashkil etilishi, tuzilishi jihatidan va faoliyatida xalqning irodasiga tayangan, barcha umume‘tirof etilgan inson va fuqarolarning huquq va erkinliklariga ta‘minlashga intilgan davlat deganda tom ma‘nodagi demokratik davlat tushiniladi. Bunda, demokratik davlat fuqarolarning erkinligi va hurfiylikligiga asoslangan fuqarolik jamiyati demokratiyasining muhim ajralmas qismidir. Mazkur davlatning legitimligi asosini esa xalq suvereniteti tashkil etadi. O‘z navbatida, xalq suverenitetining amalda namoyon bo‘lishining asosini saylovlar orqali tashkil etilgan davlat hokimiyati ifoda etadi.

Har qanday davlatning demokratik davlat, deb e‘lon qilishning o‘zi kifoya emas, muhimi, uning tashkil etilishi va faoliyatini tegishli huquqiy institutlar, huquqiy kafolatlar bilan ta‘minlashdan iboratdir. Bunday, konstitutsiyaviy-huquqiy institutlarning negizini saylov huquqi instituti tashkil etadi.

Ana shu nuqtai nazardan qaraganda, yuqorida ko‘rsatilgan maqsadlarga erishishda saylovlar bir vaqtning o‘zida ikkita yirik vazifani echishga xizmat qiladi: Birinchidan, saylovlar demokratiyani amalga oshirishning bevosita shakli bo‘lib, fuqarolarni uyushgan holda o‘zlari yashab turgan davlat va jamiyatni boshqarish jarayonlariga safarbar etadi. Haqiqatdan ham “xalq hokimiyatining bevosita oliy ifodasini erkin saylovlar tashkil etadi”⁴³. Bunda fuqarolar har qanday jarayonning ishtirokchisi bo‘lganidek, saylov jarayonida ishtirok etib o‘ziga siyosiy tajriba orttiradilar. Ular, avvalambor, o‘zlarining siyosiy ongini charxlab, siyosiy-huquqiy madaniyatini oshiradi va bu jarayonda ishtirok etishning tashkiliy-huquqiy jihatlarini takomillashtirib boradilar. SHuningdek, fuqarolar uyushqoqlik, hamjihatlik bilan, o‘z harakatlarini kelishuv asosida namoyon qilishlarida siyosiy tajriba va ko‘nikmalarini orttirib boradilar.

Demokratik davlatning muhim belgilaridan birini vakillik demokratiyasi tashkil etadi. Vakillik demokratiyasi fuqarolarning manfaatlarini birlashtirib, qonunlar va qarorlar qabul qilishga mutloq huquq berilgan saylanadigan muassasalar orqali xalq hokimiyatini amalga oshirishidir. Bundan kelib chiqadiki, tom ma‘nodagi vakillik demokratiyasining amalga oshirilishi saylov jarayonining demokratik tamoyillarga amal qilishligi bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqdir. Bundan xulosa qilish mumkinki, demokratiya va saylovlar bir-biri bilan uzviy bog‘liq tushunchalardir.

Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov shunday ta‘kidlaydi: “Demokratiya va saylov tushunchalari doimo yonma-yon yuradi, ular o‘zaro birlashib ketgan. Saylov – demokratiya degani. Demokratiya – bu saylov degani”⁴⁴. Mazkur g‘oyalarning mazmun-mohiyati negizida saylovlarning davlat hokimiyati organlarini shakllantirishga aloqadorlik darajasi yotadi. Davlat hokimiyati organlari ikkita uslubda shakllantiriladi: saylovlar yo‘li bilan va tayinlash

⁴² Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. – Тошкент: Ўзбекистон, 2007. – Б. 29.

⁴³ Қаранг: Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации. – М.: ИНФРА, 2000. – С. 107.

⁴⁴ Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т.13. – Тошкент: Ўзбекистон. 2005. – Б. 165.

yo‘li bilan. O‘zbekistonda ijro hokimiyati va sud organlarining oliy mansablariga tayinlashlar saylanadigan organlar tomonidan amalga oshirilib kelinmoqda.

SHunday qilib, saylovlar davlat hokimiyati organlarining butun tuzilmasiga oliy boshlang‘ich legitimlikni beradi”⁴⁵. O‘zbekistonda bevosita saylovlar yo‘li bilan Oliy Majlisning bitta palatasi – Qonunchilik palatasi va davlat boshlig‘i – O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylanadilar. Saylanish yo‘li bilan mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlari ham shakllantiriladi. SHu tariqa saylanadigan davlat hokimiyati vakillik organlari vakolatiga davlat va jamiyat hayotidagi eng muhim masalalarni hal etish kiritilgan. Bu barcha darajadagi saylovlarning o‘ta muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Saylovlar, referendum kabi, xalq irodasini to‘g‘ridan-to‘g‘ri namoyon etilishining qonunlashtirilgan shaklidir. Saylovlar orqali fuqarolar davlat hokimiyati organlarining shakllanishida ishtirok etadilar va bu bilan davlat boshqaruvidagi o‘zining konstitutsiyaviy huquqini amalga oshiradilar.

Fuqarolik jamiyati bilan saylovlarning aloqadorligi asosan shu bilan belgilanadiki, fuqarolik jamiyati, fuqarolarning fikrlari va manfaatlarining xilma-xilligiga asoslangan holda, tashkil etiladi, davlat organlari fuqarolarning ishtiroki bilan adolatli saylovlar asosida tashkil etilmaydigan bo‘lsa, fuqarolarning ixtiyoriy ravishda qonunga itoat etishini ta‘minlashga, o‘tkir ijtimoiy qarama-qarshiliklardan qochib-qutilishga imkoniyat bo‘lmaydi, Demokratik saylovlar – hokimiyat masalasining kuch bilan hal etilishini tamoman inkor etadi. Bu borada Prezidentimiz I.A.Karimov, “Demokratiya sharoitlarida esa davlat ijtimoiy qarama-qarshiliklarni zo‘rlilik va bostirish yo‘li bilan emas, balki ijtimoiy kelishuv, xalq ta‘biri bilan aytganda, murosai-madhora bilan bartaraf etish vositasiga aylanadi”⁴⁶ deb ta‘kidlaydilar.

Saylovlar bevosita jamiyatning siyosiy tizimini aks ettiradi va o‘z tomonidan unga ta‘sir ko‘rsatadi. Ularning tashkil etilishi va ovoz berishning yakunlarini aniqlash tartibiga tegishli barcha jarayonlar siyosiy partiyalar bilan yaqindan bog‘liqdir. Respublikamiz Prezidenti ta‘kidlaganidek: “Aynan saylov paytida partiyalar o‘zining asosiy va ustuvor fikr-qarashlarini, hayotni qanday yaxshilash, islohotlarni qanday amalga oshirish, O‘zbekiston deb atalmish mustaqil davlatning ertangi hayotini qanday barpo etish borasidagi g‘oyalarini ilgari suradi”⁴⁷. Saylovlar fuqarolarga hokimiyat uchun kurashayotgan siyosiy partiyalarning dasturlarini haqiqiy mazmun-mohiyatini anglashga imkoniyat beradi. Faqatgina saylovlar orqali xalqning ko‘pchiligining irodasi aniqlanadi, uning asosida esa demokratik hokimiyat yaratiladi.

2. Xalqaro saylov standartlari va O‘zbekiston qonunchiligi

Mamlakatimiz hozirgi zamon saylov huquqi xalq hokimiyatini yaqqol namoyon qiladigan muhim konstitutsiyaviy institutdir. O‘zbekiston saylov qonunchiligi erkin demokratik saylovlar o‘tkazish bo‘yicha xalqaro saylov andozalari majmuini tashkil etuvchi xalqaro huquqning umum e‘tirof etilgan prinsiplari va normalariga to‘la mos keladi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi Muqaddimasida ta‘kidlanganidek, yurtimizda «xalqaro huquqning umum e‘tirof etilgan qoidalari ustunligi»⁴⁸ tan olinadi.

Ma‘lumki, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab fuqaroning saylov huquqlari va erkinliklari mavzusi nufuzli xalqaro tashkilotlar jiddiy shug‘ullanadigan masalaga aylandi. Hozirgi paytda dunyoda insonning saylov huquqlari va erkinliklarini ta‘minlash, erkin demokratik adolatli saylovlarni tashkil etish va o‘tkazish sohasiga doir 20 dan ziyod xalqaro normativ-huquqiy hujjatlar mavjud⁴⁹.

Saylov huquqi sohasiga taalluqli prinsiplar va andozalar Birlashgan Millatlar Tashkilotining bir qancha xalqaro universal hujjatlarida, xususan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining

⁴⁵ Конституциявий ҳуққда легитимлик деб (лотинчадан legitimus – қонуний) давлат ҳокимияти органининг ёки олий мансабдор шахсларнинг ҳуқуқ ва ваколатларини қонуний деб топилиши уларни конституцияга ва халқни қонуний билдирилган иродасига аниқ мос келиши тушунилади.

⁴⁶ Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – Б. 20.

⁴⁷ Каримов И.А. Парламент – жамият ҳаётининг кўзгуси // Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. Тўплам. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005. – Б. 13.

⁴⁸ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: «Ўзбекистон», 2003. – Б.3.

⁴⁹ Саидов А.Х. Международное право и избирательное законодательство – Т.: ТГЮИ, 2004. – С. 19-33.

(1948 yil) 21-moddasida, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning (1966 yil) 25-moddasida, Irtiy kamsitishning barcha shakllarini tugatish to'g'risida xalqaro konvensiyaning 5-moddasida, Irtiy kamsitishning barcha shakllarini tugatish to'g'risida BMT deklaratsiyasining (1963 yil) 6-moddasida mustahkamlab qo'yilgan⁵⁰.

Davlat hokimiyati vakillik organiga saylov masalalariga o'zida 145 davlat parlamentlarini birlashtirgan va, shu jumladan, O'zbekiston Respublikasi ham a'zo hisoblanuvchi Parlamentlararo ittifoq ayniqsa katta e'tibor qaratadi. 1994 yili Parlamentlararo ittifoq Kengashi «Erkin va adolatli saylov prinsiplari to'g'risidagi deklaratsiya»ni qabul qildi⁵¹. Ushbu Deklaratsiya barcha mamlakatlar hukumatlari va parlamentlarini mazkur hujjatda belgilangan saylov huquqi sohasiga doir xalqaro prinsiplar va normalarga amal qilishga da'vat etadi.

Mintaqaviy xalqaro tashkilotlar ham o'zlarining Inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoyalash to'g'risidagi Evropa konvensiyasi (1950 yil), Inson huquqlari to'g'risidagi Amerika konvensiyasi (1969 yil), Inson va xalqlar huquqlarining Afrika xartiyasi (1986 yil) kabi xalqaro-huquqiy hujjatlari timsolida xalqaro saylov andozalariga jiddiy ahamiyat qaratadi. Xususan, Evropada Xavfsizlik va hamkorlik tashkilotining (EXHT) demokratik saylovlar sohasidagi asosiy andozalari Insoniylik mezonlari bo'yicha Kopengagen hujjatida (1990) o'z aksini topgan. EXHTning saylov prinsiplarini quyidagi ettita so'z – universallik, tenglik, erkinlik, adolatlilik, yashrinlilik, ochiqlik va hisobdorlik - misolida to'la ifodalash mumkin. Bu - har bir ovoz e'tiborga olinishi va fuqaro davlat hokimiyati vakillik organlarini shakllantirishga ko'maklashishi mumkin ekanligining o'ziga xos dalolatidir.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 21-moddasiga ko'ra, "Har bir inson o'zi yashayotgan davlatning boshqaruvida bevosita yoki erkin saylangan vakillar orqali qatnashish huquqiga egadir. Xalq irodasi hokimiyatning asosi bo'lmog'i lozim; bu iroda davriy va soxtalashtirilmagan, umumiy va teng saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yoki ovoz berish erkinligini ta'minlaydigan boshqa teng qiymatli shakllar vositasida o'tkaziladigan saylovlarda o'z aksini topishi lozim". Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan yana bir hujjat, ya'ni "Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risida"gi xalqaro Paktning 25-moddasiga muvofiq har bir fuqaro kamsitishlarsiz hamda asossiz cheklovlarisiz: bevosita va erkin saylangan vakillar orqali davlat ishlarini boshqarishda qatnashish; umumiy va teng saylov huquqi asosida, yashirin ovoz berish orqali o'tkaziladigan va saylovchilarning erkin holdagi xohish-irodasini ta'minlovchi chinakam davriy saylovlarda ovoz berish va saylanish; o'z mamlakatida umumiy shartlarda davlat xizmatiga kirishda teng huquqqa ega bo'lishi joizligi ta'kidlangan.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Irtiy kamsitishning barcha shakllariga barham berish haqida"gi hamda "Ayollarga nisbatan kamsitishlarning har qanday shakllariga barham berish haqida"gi xalqaro konvensiyalarga ko'ra, ayollar hech qanday kamsitishlarsiz erkaklar bilan teng saylov huquqiga egadirlar. Irtiy yoki milliy mansubligi, terisining rangi, etnik kelib chiqishiga qarab fuqarolarining saylov huquqini biron-bir tarzda bevosita yoki bilvosita cheklash ta'qiqlanishi belgilab qo'yilgan.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 1952 yil 20 dekabrda qabul qilingan hamda O'zbekiston Respublikasi 1997 yil 30 avgustda qo'shilgan «Xotin-qizlarning siyosiy huquqlari to'g'risida»gi Konvensiyaning 1-moddasida xotin-qizlar hech bir kamsitishlarsiz erkaklar bilan teng sharoitlarda barcha saylovlarda ovoz berish huquqiga egadirlar deb belgilangan. Mazkur hujjatning 2-moddasida esa xotin-qizlar hech bir kamsitishlarsiz erkaklar bilan teng sharoitlarda saylab qo'yiladigan muassasalarga milliy qonunchilikda belgilangan tartibda saylanishi mumkin. SHu bilan birga, 1979 yil 18 dekabrda «Xotin-qizlar huquqlari kamsitilishining barcha shakllariga barham berish to'g'risida»gi Konvensiyaning (O'zbekiston Respublikasi 1995 yil 6 mayda qo'shilgan) 7-moddasiga muvofiq, ishtirokchi davlatlar mamlakatning siyosiy va jamoat hayotida xotin-qizlar kamsitilishiga barham berish yuzasidan barcha tegishli choralarni ko'rishlari, jumladan,

⁵⁰ Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномала/Масъул муҳаррир А.Х. Саидов. – Т.: «Адолат», 2004. –Б. 34;45;86-87.

⁵¹ Декларация о принципах свободных и справедливых выборов//В кн.: Саидов А.Х. Межпарламентские организации мира: Справочник, - М.: Международные отношения, 2004. – С. 295-300.

ayollarga erkaklar bilan teng shart-sharoitlar asosida quyidagi huquqlarni ta'minlashlari lozim: a) barcha saylovlar va ommaviy referendumlarda ovoz berish va ommaviy saylanadigan organlarga saylanish; b) davlat siyosatini shakllantirish va amalga oshirishda qatnashish hamda davlat lavozimlarini egallash, shuningdek, davlat boshqaruvining barcha bo'g'inlarida davlat vazifalarini amalga oshirish.

Parlamentlararo Ittifoq Kengashi tomonidan qabul qilingan "Erkin va adolatli saylovlar mezonlari to'g'risida"gi Deklaratsiyaning 1-moddasida har qanday davlatda hokimiyat xalqning umumiy, teng va yashirin ovoz berish asosida muntazam vaqt oralig'ida o'tkazib turiladigan haqiqiy, erkin va adolatli saylovlarda bildiradigan xohish-irodasidan kelib chiqadi, deb belgilangan.

Evropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkilotining Insoniylik mezonlari bo'yicha Kopengagen hujjatida demokratik saylov prinsiplari ko'rsatib o'tilgan bo'lib, ular universallik, tenglik, erkinlik, adolatlilik, yashirinlilik, ochiqlik va hisobdorlik kabilarda ifodasini topgan.

Evropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkilotining davlat va hukumat rahbarlarining 1990 yil 19-21 noyabrda qabul qilingan "YAngi Evropa uchun Parij Xartiyasi"da ushbu tashkilotga a'zo davlatlar rahbarlari zimmasiga o'z davlatlarini yagona boshqaruv tizimi sifatida kurish, jipslashtirish va mustahkamlash majburiyatlarida demokratik boshqaruv erkin va adolatli saylovlar paytida muntazam ravishda ifodalangan xalq xohish irodasiga asoslanish, vakillik va fikrlar xilma-xilligi xususiyatiga ega bo'lgan demokratik saylovlarga hisobot berishga davlat hokimiyatlarining qonunlarga rioya etish majburiyatlarini ta'minlanishi ta'kidlangan.

2002 yil 7 oktyabrda Kishinev shahrida qabul qilingan "Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligida ishtirok etuvchi davlatlarda demokratik saylovlar, saylov huquqlari va erkinliklari standartlari to'g'risidagi Konvensiyasi"da demokratik saylovlar xalq hokimiyati va irodasining bevosita oliy ifodasining biri, saylanadigan davlat hokimiyati va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari xalq (milliy) vakilligining, saylanadigan mansabdor shaxslarning asosi hisoblanadi. Saylovlarni xalqaro kuzatish, saylov jarayoni ishtirokchilarining saylov huquqlari va erkinliklarini amalga oshirish kafolatlari demokratik saylovlarning standartlari hisoblanishi e'tirof etiladi.

2002 yil 7 oktyabrda qabul qilingan Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga a'zo davlatlarning «Demokratik saylovlar, saylov huquq va erkinliklari standartlari to'g'risida»gi Konvensiyaning 1-moddasi 2-bandida, saylovchilarning erkin xohish-iroda bildirishini ta'minlovchi, umumiy, teng saylov huquqi bilan yashirin ovoz berish asosidagi saylovlarning muntazamligi, majburiyligi, odilonaligi, chinakamligi va erkinligi tamoyillarini ta'minlash.

O'zbekistonning hozirgi saylov qonunchiligida asosiy xalqaro saylov andozalarining barchasi implementatsiya qilingan. Avvalo, Konstitutsiyamizda va milliy saylov qonunchiligimizda, xususan, «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunda (yangi tahriri) saylov xalq o'z hokimiyati va xohish-irodasini to'g'ridan-to'g'ri ro'yobga chiqarishining oliy ifodasi, davlat hokimiyati organlarini demokratik tarzda tashkil etishning negizi ekani qayd etiladi⁵².

Fuqaroning davlat hokimiyati vakillik organlariga saylash (faol saylov huquqi) va saylanish (passiv saylov huquqi) huquqlari O'zbekiston Konstitutsiyasida mustahkamlangan, uni amalga oshirish tartib-qoidalari saylov qonunchiligida aniq belgilab qo'yilgan. Bunda saylash va saylanish huquqlari, saylovlar tartibi, shu bilan birga, saylov huquqlari va erkinliklarining cheklanishi bilan bog'liq masalalarning qonunchilik asosida tartibga solinishi insonning umum e'tirof etilgan huquq va erkinliklarini, ularning qonuniy kafolatlarini chegaralab qo'ymaydi. Shuningdek, bu boradagi milliy qonunlarni amalga oshirishda hech qanday kamsitishlar ko'zda tutilmasligi e'tiborga olingan.

O'zbekiston saylov qonunchiligida umumiy saylov huquqi prinsipi mustahkamlangan. Har bir fuqaro saylov kuniga qadar yoki saylov kunida Konstitutsiyada va saylov to'g'risidagi qonunlarda belgilangan muayyan yoshga to'lishi bilan davlat hokimiyati vakillik organlariga saylash va saylanish huquqiga ega hisoblanadi («O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 2-moddasi)⁵³. Umumiy saylov huquqi fuqarolarning ijtimoiy kelib

⁵² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги қонун//Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 2003, №9-10, 136-модда.

⁵³ Ўша жойда.

chiqishi, ijtimoiy va mulkiy mavqei, irqiy va milliy mansubligi, jinsi, ma'lumoti, tili, dinga munosabati, mashg'ulotining turi va xususiyati kabi holatlardan qat'i nazar, hech qanday kamsitishlarsiz ro'yobga chiqariladi. Sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolar, shuningdek, sud hukmi bilan ozodlikdan mahrum etish joylarida saqlanayotgan shaxslar saylanishi mumkin emas va saylovda qatnashmaydilar.

Teng saylov huquqi prinsipi «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 3-moddasida mustahkamlangan⁵⁴. Har bir fuqaro – saylovchi bir ovozga ega va boshqa fuqarolar bilan tengma-teng tarzda o'zining ana shu ovozga egalik huquqini amalga oshira oladi. Bir mandatli saylov okruglari bo'yicha ovoz berishda ushbu okruglar tenglik asosida tashkil etilishi ta'minlanadi. Bir mandatli saylov okruglarining saylovchilar soniga qarab tuzilishi tenglikka amal qilishning o'ziga xos mezonidir. «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 7-moddasida qayd etilganidek, «qonunchilik palatasiga saylov o'tkazish uchun bir yuz yigirmata hududiy saylov okrugi tuziladi. Har bir saylov okrugidan bitta deputat saylanadi». SHu moddaning davomida belgilanishicha, «Saylov okruglari, qoida tariqasida, O'zbekiston Respublikasining butun hududida saylovchilar soni teng holda tuziladi»⁵⁵. Har bir saylovchi o'zining erkin ovoz berishda ishtirok etish huquqidan foydalanish maqsadida saylov uchastkasiga, shuningdek, ovoz berish xonasiga teng asoslarda va hech qanday to'siqlarsiz kirish huquqiga egadir. Har bir fuqaro saylovda o'z nomzodini ko'rsatish imkoniyatidan foydalanishda ham teng huquqlarga ega.

O'zbekiston saylov qonunchiligida to'g'ridan-to'g'ri saylov huquqi prinsipi ham o'z aksini topgan. Fuqarolar saylovda nomzod uchun bevosita, ya'ni to'g'ridan-to'g'ri ovoz beradilar. «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 4-moddasida belgilanganidek, «qonunchilik palatasi deputatlari fuqarolar tomonidan bevosita saylanadilar»⁵⁶. O'zbekiston qonunchiligidagi yashirin ovoz berish prinsipi saylovchilarning xohish-irodasining qanday tarzda bo'lmasin nazorat qilinishini istisno etish, erkin saylov uchun teng shart-sharoit ta'minlash kabi maqsadlarni ko'zda tutadi. Saylovlar yashirin ovoz berish protsedurasidan foydalangan holda o'tkaziladi.

O'zbekistonda fuqarolarning saylovda ishtirok etishi erkin va ixtiyoriydir. Hech kim ularning muayyan nomzod uchun «tarafdor» yoki «qarshi» ovoz berishga majbur etish huquqiga ega emas. Hech kim fuqaroga uni saylovda ishtirok etishga yoxud ishtirok etmaslikka majburlash maqsadida ta'sir o'tkazishga, shuningdek, o'z xohish-irodasini emin-erkin ifoda etishi uchun majburlashga haqli emas. «Qonunchilik palatasi deputatlari saylovida erkin va yashirin ovoz beriladi. Ovoz beruvchilarining xohish-irodasi nazorat qilinishiga yo'l qo'yilmaydi» («O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 5-moddasi)⁵⁷. Byulletenni belgilash paytida ovoz berish xonasida ovoz beruvchidan boshqa shaxslarning hozir bo'lishi taqiqlanadi.

O'zbekiston saylov qonunchiligida saylovlarning ochiqligi va oshkoraligi prinsipiga alohida o'rin berilgan. qonunchilik palatasi saylovlariga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazishni saylov komissiyalari ochiq va oshkora amalga oshiradilar («O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 6-moddasi)⁵⁸. Saylovlarni belgilash, tayyorgarlik ko'rish va o'tkazish, fuqarolarning saylov huquqini ta'minlash va himoyalash bilan bog'liq qarorlar saylov to'g'risidagi qonunlarda ko'zda tutilgan tartibda va muddatlarda rasmiy e'lon qilinadi va ko'pchilikning e'tiboriga havola etiladi. Ushbu prinsipga amal qilinishi saylov jarayonlarini milliy va xalqaro doiralarda kuzatishni yo'lga qo'yish uchun ham tegishli shart-sharoit yaratadi.

3. O'zbekiston saylov qonunchiligining rivojlanishi

Respublikamiz mustaqillikni qo'lga kiritishi munosabati bilan saylov huquqini rivojlantirishning yangi davri boshlandi. Saylov qonunchiligi xozirgi kunda takomillashuv jarayonini boshdan kechirmoqda, uning mukammal bo'lishi uchun etakchi demokratik mamlakatlarning tajribasidan ijobiy jihatlari olinmoqda. Har qanday qonun uchun eng asosiy narsa

⁵⁴ Ўша жойда.

⁵⁵ Ўша жойда.

⁵⁶ Ўша жойда.

⁵⁷ Ўша жойда.

⁵⁸ Ўша жойда.

uni amaliyotga tadbqiq etish mexanizmidir. SHuning uchun qabul qilinayotgan qonunlarning mazmuni bilan birga amalga kiritish mexanizmlarini ham mukammal darajada takomillashtirishimiz lozim. Bunda milliy davlatchiligimiz tarixiy hususiyatlari va saylovlarni o'tkazishda ilgari to'plangan ijobiy tajribaga suyanish, yo'l qo'yilgan nuqsonlarni takrorlamaslik, ilg'or jahon tajribasi hamda demokratiya tamoyillari ustivorligiga erishish g'oyatma'suliyatli vazifadir.

1992 yil 8 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinishi milliy saylov tizimimizni yaratilishiga asos soldi. Jumladan, uning 7-moddasida "Xalq davlat hokimiyatining birdan-bir manbaidir", "O'zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati xalq manfaatlarini ko'zlab va O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda uning asosida qabul qilingan qonunlar vakolat bergan idoralar tomonidangina amalga oshiriladi" deyilgan muhim konstitutsiyaviy qoidalarining belgilanishi konstitutsiyaviy tuzumning asosiy prinsiplari sifatida mustahkamlandi. SHuningdek, O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining saylov huquqi Konstitutsiyaning 32-moddasida alohida mustahkamlangan. Unga ko'ra, "O'zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o'z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga egadirlar. Bunday ishtirok etish o'zini-o'zi boshqarish, referendumlar o'tkazish va davlat organlarini demokratik tarzda tashkil etish yo'li bilan amalga oshiriladi". Saylov huquqiga oid yana bir-60-moddasida "Siyosiy partiyalar turli tabaqa va guruhlarining siyosiy irodasini ifodalaydilar va o'zlarining demokratik yo'l bilan saylab qo'yilgan vakillari orqali davlat hokimiyatini tuzishda ishtirok etadilar", deb belgilangan. SHuningdek, Konstitutsiyaning 77-moddasida O'zbekistonda saylovlar ko'ppartiyalik asosida o'tishi ko'zda tutilgan⁵⁹.

Eng asosiysi, Konstitutsiyada saylov tizimi prinsiplariga bag'ishlangan maxsus bobning mavjudligi O'zbekistonning saylov qonunchiligini shakllantirishda muhim qadam bo'ldi. Uning XXIII bobi "Saylov tizimi" deb nomlanib, 117-moddada "O'zbekiston Respublikasining fuqarolaridavlat hokimiyati vakillik organlariga saylash va saylanish huquqiga egadirlar. Har bir saylovchi bir ovozga ega. Ovoz berish huquqi, o'z xohish-irodasini bildirish tengligi va erkinligi qonun bilan kafolatlanadi" deyilgan muhim konstitutsiyaviy tamoyillar o'z aksini topdi.

O'zbekistonda demokratik huquqiy davlat qurish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishda saylovlarning mustahkam o'rnini belgilash maqsadida Konstitutsiyaga alohida "Saylov tizimi" deb nomlanuvchi XXIII bobni kiritilishi, *bir tomondan* saylov tizimining asosiy prinsiplarining konstitutsiyaviy mustahkamlanishi saylov huquqi bo'yicha umumiy tan olingan xalqaro andozalarga rioya qilinishini kafolatlasa, *ikkinchi tomondan*, mazkur konstitutsiyaviy qoidalar saylov qonunchiligini yaratishda poydevor vazifasini o'tadi.

Mustaqqillik davrida O'zbekistonda xalqaro huquq andozalari va talablar, ilg'or xorijiy yuridik tajriba va milliy-tarixiy an'analar hamda konstitutsiyaviy prinsiplar asosida milliy saylov qonunchiligi tizimi yaratildi. Uning asosiy qoidalari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining maxsus XXIII bobida, shuningdek alohida qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to'g'risida"gi (1991 yil 18 noyabr), "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida"gi (1993 yil 28 dekabr), "Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida"gi (1994 yil 5 may), "Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi (1994 yil 5 may), "O'zbekiston Respublikasining Markaziy saylov komissiyasi to'g'risida"gi (1998 yil 30 aprel) qonunlarda o'z aksini topdi. Milliy saylov qonunchiligi va amaliyoti O'zbekistonda amalga oshirilayotgan demokratik islohotlarning uzviy tarkibiy qismi bo'lib, ma'muriy-buyruqbozlikka asoslangan totalitar tuzumdan demokratik huquqiy davlat va adolatli fuqarolik jamiyati qurish sari qo'yilgan qadamdir.

Saylov tizimi huquqiy asoslarining yaratilishi, rivojlanishini va saylov amaliyotini bizning fikrimizcha quyidagi asosiy bosqichlarga ajratish mumkin:

Birinchi bosqich (1991-1995 yy.) – O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinishi va O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi, bir palatali Oliy Majlisni ko'ppartiyaviylik asosida shakllantirish davrini o'z ichiga oladi.

Bu davrda "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to'g'risida"gi (1991 yil 18 noyabr), O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (1992 yil 8 dekabr), "O'zbekiston Respublikasi Oliy

⁵⁹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: "Ўзбекистон", 2017. – 40 б.

Majlisiga saylovlar to'g'risida"gi⁶⁰ (1993 yil 28 dekabr), "Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida"gi (1994 yil 5 may), "Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi (1994 yil 5 may) qonunlarning qabul qilinishi umume'tirof etilgan taomoyillar asosida ko'ppartiyali, muqobil saylovlarni tashkil etishning huquqiyasosini yaratdi.

Bu bosqichda 1994 yil 5 mayda muhim hujjat – "Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi qonun qabul qilinganligi fuqarolarning saylov huquqlarini amalga oshirish va ularning o'z xohish-istaklarini erkin ifodalash mexanizmini huquqiy jihatdan mustahkamlab berdi.

YAngi saylov qonunchiligi amaliyotda 1994 yilda ko'ppartiyalilik asosida o'tkazilgan parlament saylovlarida sinab ko'rildi. Uning natijasida birinchi chaqiriq Oliy Majlis uchta siyosiy partiya, hokimiyat vakillik organlari, tashabbuskor guruhlar tomonidan ko'rsatilgan nomzodlar asosida saylangan deputatlardan shakllandi. SHu asosda, konstitutsiyaviy-huquqiy mexanizmlar orqali yagona partiyaning "etkachilik roli"ga asoslanuvchi "sho'ro" siyosiy tizimidan demokratik shakllangan, ko'ppartiyaviylikka tayanadigan milliy parlament vujudga keldi.

Ikkinchi bosqich (1995-2000 yy.)– milliy saylov qonunchiligining birinchi bosqichda o'tkazilgan parlament saylovlarida to'plangan amaliy tajribaga muvofiq saylov tizimining demokratik asoslarini mustahkamlash va qonunlarga tegishli o'zgartirishlar kiritish kabi tadbirlarni o'z ichiga oladi.

Jumladan, bu bosqichda saylovlarni tashkil etish va natijalarini aniqlashda xolislik hamda ehtirolarga yo'l qo'ymaslikni ta'minlashga qodir mustaqil organ – Markaziy saylov komissiyasi tuzish talabidan kelib chiqib, "O'zbekiston Respublikasining Markaziy saylov komissiyasi to'g'risida"gi (1998 yil 30 aprel) qonun qabul qilindi va mamlakatimiz tarixida ilk bor demokratik yo'l bilan O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi tuzildi. Bundan tashqari, deputatlikka mustaqil nomzodlarni ilgari surishni kuchaytirish, O'zbekistonda ko'ppartiyaviylik va siyosiy fikrlar xilma-xilligini kuchaytirishga keng shart-sharoitlar yaratish maqsadida saylov qonunchiligidan "besh foizlik to'siq" haqidagi qoida chiqarib tashlandi va saylovchilar tashabbuskor guruhlarini bevosita nomzod ko'rsatish huquqlari mustahkamlandi. SHuningdek, 1999 yil 19 avgustda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylovlar hamda xalq deputatlari, tuman va shahar Kengashlariga saylovlar to'g'risidagi qonunlarga bir qator jiddiy to'ldirishlar va o'zgartirishlar kiritildi.

Saylov jarayoning muhim sub'ektlari sanalgan siyosiy partiyalar faoliyatini huquqiy tartibga soluvchi O'zbekiston Respublikasi "Siyosiy partiyalar to'g'risida"gi qonunni 1996 yilning dekabrda qabul qilinishi 1999 yilda o'tkazilgan parlament saylovlariga yangi huquqiy zamin yaratdi⁶¹. Siyosiy partiyalarda Oliy Majlisda o'z siyosatini uyushgan holda o'tkazish uchun parlament fraksiyalarini tashkil etishning qonuniy kafolatlari vujudga keldi. Eng muhimi, siyosiy partiyalar saylov tartib-qoidalariga rioya qilinishini nazorat etish bo'yicha vakolatlari kengaydi va nomzod ko'rsatgan siyosiy partiya har bir saylov uchastkalariga o'z kuzatuvchilarini tayinlash huquqiga ega bo'ldi.

1999 yilda o'tkazilgan parlament saylovlarida fuqarolar ikkinchi marotaba bir nechta nomzod orasidan o'zlariga ma'qullarini saylashdi, ularning har biriga tegishli baho berishdi. Bu saylovlarda raqobat yanada kuchli, saylovchilarning nomzodlarga talablari esa yanada yuqori bo'ldi.

Uchinchi bosqich (2000-2009 yy.) –faol demokratik yangilanishlar va mamlakatni modernizatsiya qilish davri bo'lib, iqtisodiyotimizni barqaror rivojlantirish, siyosiy hayotimizni, qonunchilik, sud-huquq tizimi va ijtimoiy-gumanitar sohalarni izchil isloh qilishda muhim rol o'ynagan davr bo'ldi. Bu davr bevosita ikki palatali Oliy Majlis tizimiga o'tish bilan bog'liq saylov qonunchiligi tadrijiy taraqqiyoti uchinchil bosqichning asosiy mazmun-mohiyatini tashkil etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov 2000 yil 25 mayda bo'lib o'tgan Ikkinchi chaqiriq Oliy Majlisining ikkinchi sessiyasidagi "O'zgarish va yangilanish – hayot talabi" ma'ruzalarida: "... hayot o'zgarishi bilan, odamlarimizning avvalgi siyosiy va ma'naviy ongi

⁶⁰ Ўзбекистон Республикаси "Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси тўғрисида"ги конституциявий қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. – 1994. – № 10. – 250-модда.

⁶¹ Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 26 декабрда қабул қилинган "Сиёсий партиялар тўғрисида"ги қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 1997. – № 2. – 36-модда.

ulgʻayishi bilan, bizning parlamentimizning tashkil etilishida ham, uning faoliyatida ham oʻzgarishlar boʻlishi tabiiy. SHu holatlarni nazarda tutib, men doimiy asosda ishlaydigan ikki palatali parlament tizimiga oʻtish taklifini kiritmoqchiman”⁶² deb, ilgari surgan mazkur gʻoyalari bu davrda qabul qilingan qonun ijodkorlik faoliyati dasturida markaziy boʻgʻin boʻldi⁶³. Bunda asosiy eʼtibor quyi palata – qonunchilik palatasini shakllantirishning bosh prinsipi asosan partiyaviy vakillik prinsipi boʻldi. Bu siyosiy partiya vakillarining oʻz ijtimoiy-siyosiy qarashlarini va saylovlar manfaatlarini ifodalash uchun keng imkoniyatlar yaratdi. Parlamentning yuqori palatasi – Senat teng huquqli hududiy vakillik organi sifatidagi vakolatlari hamda u pogʻonali saylovlar asosida shakllanishi konstitutsiyaviy qonunda mustahkamlab qoʻyildi⁶⁴.

Davlat boshqaruvini demokratlashtirish va yangilash hamda erkinlashtirish sharoitida Prezident vakolati muddatini oʻzgartirilishi va uning ayrim vakolatlarini Senat va Bosh vazirga oʻtkazilishi, ikki palatali parlament barpo etilishi oʻz-oʻzidan saylov toʻgʻrisidagi qonunlarning oʻzgarishiga olib keldi. SHu bois 2003 yilning 29 avgustida Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylovlar⁶⁵ hamda xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylovlar toʻgʻrisidagi qonunlar yangi tahrirda qabul qilindi. SHunday qilib, ikki palatali parlamentga saylovlar uchun zarur normativ-huquqiy baza amalda yaratildi. Unda saylov huquqining xalqaro standartlari va saylov tizimlarini rivojlantirish tajribasi, shuningdek mamlakatda parlamentarizm taraqqiyotining milliy xususiyatlari eʼtiborga olindi. Masalan, 2004 yilgi saylovlarga qadar saylov qonunchiligiga joriy etilgan eng muhim yangiliklar qatorida – mahalliy Kengashlarning deputatlikka nomzodlar koʻrsatish huquqi bekor qilinganligi, siyosiy partiyalar deputatlikka nomzodlar koʻrsatganida xotin-qizlar uchun kvota belgilangani, shuningdek saylovoldi tashviqotini olib borishda partiyalar faoliyatini moliyalashtirish masalasining hal etilganligini alohida taʼkidlab oʻtish kerak. 2004 yil 30 aprelda “Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish toʻgʻrisida”gi qonun esa partiyalarga saylovoldi kurashini faol va saylovchilar uchun qiziqarli tarzda oʻtkazishlariga qoʻshimcha imkon yaratdi⁶⁶.

Bundan tashqari, 2008 yil 19 noyabrda Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilingan “Saylov toʻgʻrisidagi qonun hujjatlari takomillashtirilishi munosabati bilan Oʻzbekiston Respublikasining ayrim qonunlariga oʻzgartirish va qoʻshimchalar kiritish toʻgʻrisida”gi Qonun saylov jarayonining huquqiy asoslarini yanada rivojlantirdi. Ushbu qonunga muvofiq, Oliy Majlisning Qonunchilik palatasidagi deputatlik oʻrinlari sonini 120 tadan 150 taga oshirildi. Bunda 135 ta oʻrinni siyosiy partiyalardan koʻppartiyaviylik asosida bir mandatli okruglarda saylanadigan deputatlar egallaydi. Oʻzbekiston ekologik harakatidan esa Qonunchilik palatasining oʻn besh deputati mazkur harakatning oliy organi (Konferensiyasi) tomonidan Markaziy saylov komissiyasi belgilaydigan muddatlarda saylanadigan boʻldi. SHuningdek, jamiyat ijtimoiy-siyosiy hayotida yuz berayotgan real jarayonlarda siyosiy partiyalarning roli kuchayib borayotganligi inobatga olinib saylovchilarning tashabbuskor guruhlaridan deputatlikka nomzodlar koʻrsatish instituti bekor qilindi. SHuningdek, deputatlikka nomzodlarning ishonchli vakillari soni 5 nafardan 10 nafarga oshirildi. Saylovga tayyorgarlik koʻrish va uni oʻtkazishda saylov komissiyalari faoliyatining oshkoraligini yanada kuchaytirishni taʼminlashga yoʻnaltirilgan bir qator yangi tartib-qoidalar joriy etilmoqda.

Uchinchi bosqich (2010dan h.d.) –mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish qilish davridir. Ushbu davr Oʻzbekiston Respublikasining Prezidenti I.Karimov tomonidan 2010 yil 12 noyabrdagi «Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi»ning eʼlon qilinishi bilan boshlandi. Ushbu Konsepsiyada ilgari surilgan taklif va

⁶²Каримов И.А. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т. 8. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – Б. 483.

⁶³Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг “2002 йил 27 январдаги Ўзбекистон Республикаси референдуми яқунлари бўйича қонунчилик фаолиятини асосий йўналишлари тўғрисида”ги қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 2002. – № 4–5. – 61-модда.

⁶⁴Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида”ги конституциявий қонуни //Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. –2002. – № 12. – 213-модда.

⁶⁵Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 28 декабрда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги қонуни янги таҳрири // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 2003. – № 9–10. – 132-модда.

⁶⁶Ўзбекистон Республикасининг “Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида”ги қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 2004. – № 5. – 86-модда.

tavsiyalar asosida qonunchilik tashabbusi bilan Oliy Majlis Qonunchilik palatasiga taqdim etilgan «Saylov erkinligini yanada ta'minlanishi va saylov qonunchiligi yanada rivojlantirilishi munosabati bilan «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi hamda «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonunlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqidagi O'zbekiston Respublikasining qonuni 2012 yil 1 noyabrda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilinib, 2012 yil 5 dekabrda Senat tomonidan ma'qullandi hamda 2012 yil 19 dekabrda Prezident tomonidan imzolangan holda 2012 yil 20 dekabrda matbuotda e'lon qilindi⁶⁷.

Mazkur yangi qonunning qabul qilinishini O'zbekiston milliy saylov qonunchiligini takomillashtirilishining yangi bosqichi sifatida e'tirof etish mumkin. Kelgusida ushbu Qonunning amalga muvaffaqiyatli tatbiq etilishi natijasida fuqarolarning saylov huquqi erkinligi yanada ta'minlanishiga erishiladi.

YUqorida qayd qonunlarda saylov tizimi va uning mazmun-mohiyati, saylov tizimining asosiy tamoyillari, saylash va saylanish huquqi, saylovlarni tashkil etish, o'tkazish, ovoz berish natijalarini aniqlash, fuqarolarning saylovlardagi ishtiroki, saylov huquqining kafolatlari, saylovlarni moliyalashtirish va shu kabi o'ta muhim masalalarni huquqiy tartibga solish mezonlari belgilandi.

Yangi qonun orqali «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi va «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonunlariga 4 tadan, jami 8 ta yangi qo'shimcha prim moddalar va 16 ta turli mazmundagi qo'shimchalar kiritildi.

Saylov qonunchiligiga kiritilgan yangi o'zgartish va qo'shimchalarning mohiyati quyidagilardan iborat.

Birinchi. «Saylovoldi tashviqoti» tushunchasini aks ettirgan quyidagi yangi definitiv me'yor saylov qonunchiligida mustahkamlandi: «saylovoldi tashviqoti – saylov kampaniyasi davrida amalga oshiriladigan va saylovchilarni deputatlikka nomzodni yoki siyosiy partiyani yoqlab ovoz berishga undashga qaratilgan faoliyat».

Ushbu qoidaning qonunchilikka kiritilishi birinchidan, saylovoldi tashviqotining mazmun-mohiyatidan aholini xabardor etsa, ikkinchidan, saylovoldi tashviqotining o'ziga xosligi, ob'ekti va sub'ekti, amalga oshirish tartibi haqida ham aniq ma'lumot beradi.

Saylovoldi tashviqoti nomzodlar va siyosiy partiyalar uchun o'z imkoniyatlarini namoyon qilish yo'lidagi o'ziga xos muhim siyosiy jarayon hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va saylov qonunchiligining asosiy vazifasi siyosiy kurashning adolatli, xolisona, ochiq va oshkora olib borilishi uchun barcha nomzodlarga teng imkoniyat va kafolatlarni yaratish orqali siyosiy plyuralizm, ya'ni fikrlar erkinligi va xilma-xilligi asosidagi sog'lom raqobatni ta'minlashdan iboratdir. SHundan kelib chiqqan holda saylovoldi tashviqoti tushunchasining aniq ta'rifini ishlab chiqilishi va uni qonun hujjatlarida mustahkamlanishi mazkur jarayondagi turli bahsli masalalarning oldini olish va tushunmovchiliklarni bartaraf etish hamda saylovlarni demokratik andozalarga mos holda amalga oshirilishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Xorijiy mamlakatlarning bu boradagi tajribasiga e'tibor qaratsak, Ispaniya, Kanada, Meksika kabi mamlakatlar qonunchiligida saylovoldi tashviqotiga aniq ta'rif berilgan. AQSH⁶⁸, YAponiya⁶⁹, Fransiya⁷⁰, Polsha⁷¹, Belorussiya⁷² va Xindiston⁷³ kabi mamlakatlar saylov qonunchiligida ham saylovoldi tashviqotining boshlanishi va yakunlanishi bilan bog'liq qoidalar mavjud bo'lsa-da, aynan saylovoldi tashviqotining yagona ta'rifi mavjud emas.

Ikkinchidan, yangi qonunga asosan, saylovoldi tashviqotini amalga oshirish muddatlari o'zgardi. Avval bu jarayon faqatgina saylov kuni amalga oshirilishi taqiqlangan bo'lsa, yangi

⁶⁷ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 51-сон, 574-модда.

⁶⁸ Свод законов США. Титул 2. Глава 14, раздел 434, пункт «f3».

⁶⁹ ст.129, 135 Закона «О выборах публичных должностных лиц».

⁷⁰ ст. L164 Избирательного кодекса Франции (ст. L49, L49-1. (Внесена Законом № 2011-412 от 14 апреля 2011 г. ст. 4, 5.)

⁷¹ ст.85. «Б» Закона «О выборах».

⁷² ст.45 Избирательного кодекса Республики Беларусь.

⁷³ ст.39 «А» Акта «О народном представительстве».

o'zgartirishlarga muvofiq ovoz berish kuniga bir kun qolganida saylovoldi tashviqotini amalga oshirish mumkin emasligi qonunda aks ettirildi.

Bundan ko'zlangan asosiy maqsad saylovchilarga o'z qarashlarini, siyosiy xayrixohligini aniqlab olish, boshqacha aytganda, ularning kim uchun va qanday siyosiy dastur uchun ovoz berish masalasida ongli ravishda aniq bir qarorga kelishi uchun qo'shimcha vaqt berilishiga imkon yaratish, hamda ovoz berish arafasida turli suiiste'mollik holatlari va qonun buzilishlarining oldini olish imkonini beradi. Mazkur o'zgartirishning kiritilishi uchastka saylov komissiyalarining saylovlarga tayyor bo'lishi uchun hamda saylovlarni qonunga mos holda o'tkazishlari uchun sharoit yaratadi.

Ushbu masalaga oid xorijiy tajribaga e'tibor qaratsak, Yaponiya va Belorussiya qonunchiligiga ko'ra, «saylovoldi tashviqotini amalga oshirish saylov kuni taqiqlanadi»⁷⁴. Kanadada «saylovoldi tashviqoti ovoz berishga ikki kun qolganda yakunlanadi»⁷⁵. Hindiston saylov qonunchiligida ham shunga o'xshash qoidani uchratish mumkin, unga asosan, «saylovoldi tashviqoti ovoz berish kuniga 48 soat vaqt qolganda to'xtatiladi»⁷⁶. Rossiya Federatsiyasi va Moldova mamlakatlari qonunchiligiga asosan, «saylovoldi tashviqoti ovoz berish kunidan bir kun oldin va ovoz berish kuni taqiqlanadi»⁷⁷. Fransiya, Polsha va Ozarbayjon davlatlari qonunchiligida «ovoz berishga bir sutka vaqt qolganda saylovoldi tashviqotini amalga oshirish taqiqlanadi» degan qoidalar mavjud. Umuman rivojlangan mamlakatlar tajribasida keng qo'llaniladigan ovoz berish kunidan oldingi «sukunat» vaqtini qonunda aniq aks ettirilishi saylovlarning xolis va adolatli o'tishiga xizmat qiladi.

Uchinchidan, saylov qonunchiligida saylovoldi tashviqotini olib borish turlari, shakllari va usullari aniq ifodalash uchun «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunga yangi 27¹-modda, «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi qonunga yangi 25¹-modda kiritildi.

Bu moddalarda **saylovoldi tashviqotini amalga oshirishning turlari sifatida**, siyosiy partiyaning dasturi va (yoki) saylovoldi platformasi to'g'risidagi axborotni o'zining deputatlikka nomzodlarini yoqlab ovoz berishga da'vat etgan holda tarqatish; deputatlikka nomzod to'g'risidagi axborotni uni yoqlab ovoz berishga da'vat etgan holda tarqatish; **saylovoldi tashviqotini amalga oshirishning shakllari sifatida**, saylovoldi tashviqoti omma oldida munozaralar, bahslar, matbuot konferensiyalari, intervyular, so'zga chiqishlar, saylovchilarning yig'ilishlari, deputatlikka nomzod, siyosiy partiya to'g'risidagi roliklarni joylashtirish orqali; **saylovoldi tashviqotini amalga oshirishning usullari sifatida**, saylovoldi tashviqoti ommaviy axborot vositalari, shuningdek televidenie, umumiy foydalanishdagi axborot-telekommunikatsiya tarmoqlari (shu jumladan Internet jahon axborot tarmog'i) orqali; bosma, ko'rgazmali, audiovizual va boshqa tashviqot materiallarini (plakatlar, varaqalar va boshqa materiallarni) chiqarish hamda tarqatish va orqali; saylovchilar bilan uchrashuvlar o'tkazish orqali amalga oshirilishi ko'rsatilgan. Shuningdek, mazkur moddalarda deputatlikka nomzodlar, siyosiy partiyalar saylovoldi tashviqotini olib borishning qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa turlari, shakllari va usullaridan ham foydalanishi mumkinligi ham qayd etilgan.

Saylov jarayonining muhim bosqichi hisoblangan saylovoldi tashviqoti davomida nomzodlarning qanday usul va vositalardan foydalanishlarini aniq belgilash, saylovoldi tashviqoti davomida nimalar mumkin-u, qanday harakat mumkin emasligi huquqiy me'yorlar asosida aniqlashtirilishi, birinchidan, turli baxsli harakatlarni oldini olishga, ikkinchidan, saylovlarning adolatli o'tishiga xizmat qiladi. Qolaversa, saylov jarayonlariga oid milliy qonunchiligimizni yanada demokratlashtirishga xissa qo'shadi.

To'rtinchidan, yangi qonunga asosan, saylov qonunchiligiga saylovoldi tashviqotini ommaviy axborot vositalari orqali olib borish tartibini belgilaydigan 27²-modda va 25²-moddalar kiritildi. Unga muvofiq, saylovoldi tashviqoti olib borilayotganda davlat ommaviy axborot vositalaridan foydalanishda deputatlikka nomzodlarga, siyosiy partiyalarga hajmiga ko'ra bir xil

⁷⁴ st.45 Избирательного кодекса Республики Беларусь.

⁷⁵ st. 318 Закона «Об избрании в палату общин».

⁷⁶ st.39 «А» Акта «О народном представительстве».

⁷⁷ st. 2 Федерального Закона РФ «Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации».

bo'lgan efir vaqti va nashr maydonini bepul berish yo'li bilan teng sharoitlar ta'minlanadi. Deputatlikka nomzodlarga, siyosiy partiyalarga davlat ommaviy axborot vositalarida haq evaziga ham efir vaqti yoki nashr maydoni ajratilishi mumkin. Deputatlikka nomzodlarga, siyosiy partiyalarga nodavlat ommaviy axborot vositalarida qonun hujjatlariga muvofiq efir vaqti yoki nashr maydoni ajratilishi mumkin. Saylov kampaniyasida ishtirok etuvchi ommaviy axborot vositalari tomonidan efir vaqti, nashr maydoni uchun belgilanadigan haq to'lash shartlari hamda boshqa talablar barcha deputatlikka nomzodlar, siyosiy partiyalar uchun teng va bir xil bo'lishi kerak. Ommaviy axborot vositalarida tarqatiladigan axborot haqiqatga mos bo'lishi, deputatlikka nomzodlarning, siyosiy partiyalarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini buzmasligi kerak. Haqiqatga to'g'ri kelmaydigan ma'lumotlarni, shuningdek deputatlikka nomzodlarning sha'ni va qadr-qimmatiga putur etkazadigan ma'lumotlarni tarqatish taqiqlanadi. Saylovoldi tashviqoti maqsadida ommaviy axborot vositalaridan foydalanish tartibi, hajmi va vaqti siyosiy partiyalar bilan kelishilgan holda Markaziy saylov komissiyasi tomonidan belgilanadi.

Beshinchidan, saylovoldi tashviqotini bosma, ko'rgazmali, audiovizual va boshqa tashviqot materiallarini chiqarish hamda tarqatish orqali olib borishni tartibga solish maqsadida «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunga yangi 27³-modda, «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi qonunga yangi 25³-modda, shuningdek, saylovchilar bilan uchrashuvlar o'tkazish orqali saylovoldi tashviqotini olib borishning huquqiy asosi sifatida yangi 27⁴ va 25⁴-moddalar ham qo'shimcha sifatida kiritildi.

Mazkur yangi huquqiy mexanizmlarning joriy etilishi avvalambor, partiyalararo raqobatning kuchayishi, saylovoldi tashviqotining shakl va usullari tobora turli-tuman va keng miqyosga ega bo'lib borayotgani bilan izohlanadi. Bu kabi yangi qoidalar saylov kampaniyasining ushbu muhim bosqichini amalga oshirish jarayonida deputatlikka nomzodlar va siyosiy partiyalarga teng sharoitlar yaratish mexanizmlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Saylovoldi tashviqotini bosma, ko'rgazmali, audiovizual va boshqa tashviqot materiallarini chiqarish hamda tarqatish orqali olib borish yoki saylovchilar bilan uchrashuvlar o'tkazish orqali saylovoldi tashviqotini olib borish tartibining qonunchilikda aniq belgilanishi bu jarayondaga har bir harakatni qonun asosida amalga oshirilishiga, saylovlarning adolatli o'tishiga xizmat qiladi.

Oltinchidan, yangi qonunga asosan «qamoqda saqlash joylarida» saqlanayotganlar ham ovoz berish jarayonlarida ishtirok etish huquqiga ega bo'lmoqda. Xususan, «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 8, 32, 33, 38-moddalariga hamda «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi qonunning 8, 29, 30, 35-moddalariga «qamoqda saqlash joylarida» saqlanayotganlarning ovoz berish jarayonida ishtirok etish huquqini beruvchi qo'shimchalar kiritildi.

Bu avvalo, milliy qonunchiligimizni saylovlarga oid xalqaro andozalarga yanada muvofiqlashtirilishini namoyon etsa, ikkinchidan, mamlakatimizda inson huquqlarini himoya qilish borasida izchilislohotlar amalga oshirilayotganini ko'rsatadi. Chunki, aybsizlik prezumpsiyasiga asosan, shaxs sud xukmi bilan aybdor deb topilmagunga qadar, aybsiz hisoblanadi. Aybi isbotlanmagan, qamoqda saqlash joylarida saqlanayotgan shaxslar ham ovoz berish huquqiga ega. Qonunchilikka kiritilgan yuqoridagi qo'shimchalar ushbu huquqni ta'minlashga, shuningdek, insonparvarlik tamoyillarini amalga tatbiq etishgaxizmat qiladi.

Ettinchidan, milliy saylov qonunchiligini yanada takomillashtirish maqsadida «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi Qonunning 41-moddasi hamda «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi Qonunning 38-moddasiga muddatidan oldin ovoz berish tartibi, muddati va asoslarini aniqlashtiruvchi qo'shimchalar kiritildi.

Avval saylov qonunchiligida muddatidan oldin ovoz berish tartibi belgilangan bo'lsada, unda muddatidan oldin ovoz berish haqida saylovchilarni xabardor qilish, saylovchining nima sababdan ovoz berish kuni saylovda qatnashmasligi asoslarini taqdim etishi, qaysi joyda ovoz berishi, qancha vaqt davomida ovoz berishi, muddatidan oldin ovoz berishni kimlar tashkil etishi bilan bog'liq masalalar to'liq ko'rsatilmagan. Shuningdek, bu vaqtda uchastka saylov komissiyalarning qancha a'zosi hozir bo'lishi lozimligi etarli darajada aniqlashtirilmagan. Saylov amaliyotidan ma'lumki,

ovoz berish kunidan oldin uchastka saylov komissiyasi a'zolarining muayyan tarkibi yig'ilishi ham murakkab jarayon.

Qonunchilikka muddatidan oldin ovoz berishning aniq tartibini belgilash bilan bog'liq kiritilgan qo'shimchalar, saylov jarayonlarida uchastka saylov komissiyalari duch keladigan ko'plab muammolarning ijobiy hal etilishini, turli shakldagi asossiz e'tirozlarning oldi olinishini ta'minlaydi.

Sakkizinchi, «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 65-moddasi hamda «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi qonunning 45-moddasi quyidagi qoida bilan to'ldirildi: «Ovoz berish kuniga qadar uch kun ichida, shuningdek ovoz berish kuni jamoatchilik fikri so'rovlarini natijalarini, saylov natijalari taxminlarini, o'tkazilayotgan saylov bilan bog'liq boshqa tadqiqotlarni chop etishga (e'lon qilishga), shu jumladan ularni umumiy foydalanishdagi axborot-telekommunikatsiya tarmoqlariga (shu jumladan Internet jahon axborot tarmog'iga) joylashtirishga yo'l qo'yilmaydi».

Mazkur qoida saylovchilar huquqlarining yanada ta'sirchan himoya qilinishi, muayyan nomzodga g'arazli munosabatda bo'lish, bu borada saylov qonunchiligi buzilishining oldini olish imkonini beradi. Saylov jarayoniga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishning turli usullari mavjud. Ulardan biri aynan jamoatchilik fikrini o'rganib, so'rovlar natijalarini e'lon qilish, saylov natijalari prognozlarini va o'tkazilayotgan saylov bilan bog'liq boshqa tadqiqotlarni nashr etish hisoblanadi.

Bu jarayon ba'zan saylov va uning natijalaridan keng jamoatchilikni xabardor qilishga xizmat qilsa-da, ayrim holatlarda undan saylovchilarning fikrini chalg'itish, ularni mustaqil pozitsiya tanlashlariga imkon bermaslik maqsadida foydalanish hollari ham uchraydi. Natijada o'ziga xos salbiy oqibatlar: abcentizm yoki boshqacha ishonchsizlik yuzaga kelishi mumkin. Bunday salbiy holatlarni oldini olish uchun qonunga yuqoridagicha qo'shimchalar kiritildi.

To'qqizinchi, yangi qonunga asosan «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonunining 6-moddasida o'z aksini topgan kuzatuvchilarning huquqlari belgilangan me'yorlar quyidagi qo'shimcha bilan to'ldirilmogda: «O'zbekiston ekologik harakatidan Qonunchilik palatasiga nomzodlar ko'rsatish va ularni saylash bo'yicha O'zbekiston ekologik harakatining konferensiyasida hozir bo'lish».

Bu qo'shimcha orqali mamlakatimizda 2008 yilda tashkil etilgan va Oliy Majlis Qonunchilik palatasida o'zining 15 nafar deputatlik o'rniga ega bo'lgan O'zbekiston ekologik harakati saylovlarini ham ochiq, oshkora tarzda o'tayotganligini keng jamoatchilikka, xususan xalqaro kuzatuvchilarga bildirish, ularni O'zbekiston ekologik harakatining konferensiyasida ishtirok etishiga sharoit yaratish kabi maqsadlar mujassam.

Albatta, saylov jarayonlarini xalqaro me'yorlarga mosligini ko'rsatadigan muhim mezon bu – unda kuzatuvchilarning ishtirok etishi hisoblanadi. O'zbekiston ekologik harakatining Qonunchilik palatasi deputatlarini saylash bo'yicha konferensiyalarida kuzatuvchilarning ishtirok etishini huquqiy ta'minlanishi mazkur tanlovning yanada adolatli bo'lishiga xizmat qiladi. Mamlakatimizdagi saylov qonunchiligiga asosan barcha saylov jarayonlarida kuzatuvchilarning ishtirok etishi uchun huquqiy asos yaratilgan, o'tkazilayotgan saylovlarda bir qator xorijiy mamlakatlarning ekspertlari ishtirok etib, saylovlarni ijobiy baholashmogda. Mazkur me'yorning qonunchilikka kiritilishi bu boradagi kichik bo'shliqni to'ldirdi va saylovlarni yanada adolatli o'tishiga xizmat qiladi.

Amalga oshirilayotgan bu kabi islohotlarning barchasi milliy saylov tizimining izchil va bosqichma-bosqich liberallashtirishini, ikki palatali parlament saylovlarining qonun talablari va umume'tirof etilgan xalqaro tamoyil va me'yorlarga to'la mos holda o'tkazilishini ta'minlaydigan mukammal qonunchilik bazasining shakllanishiga olib keldi. Ushbu qonunlarda davlat hokimiyati vakillik organlariga saylovlarning faqat ko'ppartiyaviylik asosida o'tkazilishi qat'iy belgilab qo'yildi. Mamlakat Prezidenti lavozimiga, Qonunchilik palatasi deputatligiga nomzodlarni siyosiy partiyalar tomonidan, mahalliy Kengashlar deputatligiga nomzodlarni esa – siyosiy partiyalarning joylardagi tegishli organlari tomonidan ko'rsatilishi to'g'risidagi tamoyilial qoida mustahkamlandi. Deputatlikka nomzodlarning davlat hokimiyati ijro organlari tomonidan ko'rsatilish amaliyoti bekor

qilindi va bu mamlakatimizda amalga oshirilayotgan demokratik o'zgarishlarni chuqurlashtirish yo'lidagi tamoyilial qadam bo'ldi⁷⁸.

Saylov qonunchiligimizga saylovga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish bilan bog'liq bo'lgan, eng rivojlangan demokratik davlatlar tajribasida ham kamdan-kam uchraydigan mutlaq vakolatlarning Markaziy saylov komissiyasiga berilishini ko'zda tutadigan o'zgartishlarning kiritilishi o'ta muhim ahamiyatga molik ulkan voqea bo'ldi. Amaldagi qonunchiligimizga ko'ra, saylov kampaniyasi jarayoniga davlat va hokimiyat tuzilmalari, jamoat birlashmalari tomonidan aralashishga qaratilgan har qanday urinish qonun bilan taqiqlanishi ham buni yaqqol ko'rsatib turibdi.

4. Erkin saylovlarni o'tkazishda ommaviy axborot vositalarining roli

So'z va fikr erkinligi hamma fuqarolarga tegishli. Ayni chog'da, saylov jarayonlari bilan bog'liq holda tahlil etadigan bo'lsak, ham milliy, ham xalqaro amaliy tajribaga muvofiq, ana shu muhim ijtimoiy-siyosiy voqeaga tayyorgarlik, uni o'tkazish davrida aholining uch qatlami so'z va fikr erkinligi huquqiga ega bo'lishi ayniqsa jiddiy ahamiyat kasb etadi. Bular:

- 1) umumiy aholining muayyan qismi hisoblanuvchi saylovchilar;
- 2) ommaviy axborot vositalari;
- 3) saylanadigan o'rinlar uchun kurashayotgan yoki ovoz berish natijalariga ta'sir ko'rsatadigan siyosiy kuchlar.

Saylovchilarning bu boradagi erkinliklari ta'minlanishi, shak-shubahasiz, ularning to'la va aniq axborotga ega bo'lish huquqi nechog'li ijobat etilishida namoyon bo'ladi. Siyosiy partiyalar va saylovchilar tashabbuskor guruhlarining bunday erkinliklari esa o'z qarashlarini erkin, hech qanday soxtalashtirishsiz bayon eta olish, shuningdek, bu fikrlar saylovchilarga tushunarli bo'ladigan darajada etarli vaqtga ega bo'lish layoqatiga bog'liqdir.

Demokratik saylovlarni erkin va mustaqil ommaviy axborot vositalarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Negaki, ular fuqarolarning siyosiy partiyalar faoliyati, ularning saylovoldi dasturlari, deputatlikka ko'rsatayotgan nomzodlari, saylov jarayonining barcha bosqichlari haqida axborot olish huquqini ta'minlashi lozim. SHunday qilib, ommaviy axborot vositalari demokratik saylovlarni ochiqlik, oshkoralik va transparentlik asosida o'tkazishda muhim vosita bo'lib, fuqarolik jamiyatining saylovda faol ishtirok etishiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

Mamlakatimiz saylov qonunchiligida ommaviy axborot vositalari saylovga tayyorgarlik ko'rish jarayoni va saylov qanday o'tayotganini yoritib borishi mustahkamlangan. Saylovoldi tashviqoti olib borilayotganda ommaviy axborot vositalari teng shart-sharoit va imkoniyatlar prinsipiga amal qilgan holda, deputatlikka nomzodlarga, siyosiy partiyalar vakillariga o'z efir vaqti va nashr maydonini qonunda belgilangan tartibda taqdim etadi. Bundan tashqari, ular fuqarolik jamiyati institutlaridan biri sifatida saylov jarayonida jamoatchilik nazorati vazifasini bajaradi.

Saylov jarayonining barcha bosqichlari ochiqligi, oshkoraligini ta'minlash, jamoatchilikni saylovga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish to'g'risida OAV orqali o'z vaqtida xolis xabardor qilish maqsadida Markaziy saylov komissiyasi tomonidan 2014 va 2015 yilgi saylovlarni yoritish bo'yicha Respublika matbuot markazi tashkil qilindi. Ushbu markaz Markaziy saylov komissiyasi saylov kampaniyasining asosiy bosqichlariga bag'ishlab o'tkazadigan brifinglar, matbuot anjumanlarini tashkil etadi, mamlakatimiz va chet el OAV vakillarini mazkur muhim demokratik jarayon bilan bog'liq zarur axborot materiallari bilan ta'minlaydi. Jurnalistlarni Markaziy saylov komissiyasining www.elections.uz saytida e'lon qilingan akkreditatsiyadan o'tkazish tartibiga muvofiq, Markaziy saylov komissiyasiga xorijiy va milliy OAV vakillari bilan qaytma aloqalar o'rnatildi.

Ommaviy axborot vositalari erkin demokratik saylovlarni o'tkazishning muhim bo'g'ini hisoblanadi. Erkin va adolatli saylovlarning mazmun-mohiyati faqat maqbul muhitda o'z ovozi berishdan iborat emas, balki saylov jarayonlarida barcha saylovchilarga saylovda ishtirok etayotgan

⁷⁸ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. –Т.: «Ўзбекистон», 2010. –Б. 35-36.

siyosiy partiyalar, ro'yxatga olingan deputatlikka nomzodlarning saylovoldi dasturi, shuningdek, saylov jarayonining mohiyati haqida to'liq axborot olish shart-sharoitlari ta'minlanishi lozim. Buning natijasida saylovchilar to'liq va etarli axborot asosida o'zlari ongli ravishda munosib nomzodni tanlab ovoz berish imkoniga ega bo'ladi.

Mamlakatimiz saylov qonunchiligida ommaviy axborot vositalarining saylov kampaniyasini yoritib borish, saylovlarning adolatli hamda qonuniy o'tishiga bilvosita ko'maklashish imkoniyati huquqiy kafolatlangan. Binobarin, ushbu kafolatlar ommaviy axborot vositalarining mamlakatimiz saylov to'g'risidagi qonunlarida nazarda tutilgan huquq va erkinliklari, maqsad va vazifalari, burch hamda mas'uliyati bilan o'zaro uyg'unlik kasb etadi.

Mamlakatimizdagi barcha ommaviy axborot vositalari saylovga tayyorgarlikning borishi va saylov qanday o'tayotganligini keng yoritishlari ular faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biriga aylangan. Erkin va adolatli saylovlar nafaqat muayyan muhitda fuqarolarning o'z ovozlari berish imkoniyati ta'minlanganligi, balki ularning tegishli nomzodlar va umuman butun saylov jarayoni to'g'risidagi axborotlarga doir huquqlarni kafolatlash bilan ham amalga oshiriladi. Zero, har bir saylovchi o'zining muayyan nomzodga bo'lgan ovozini ushbu nomzod haqida to'liq ma'lumotlarga ega bo'lgan taqdirdagina ishonchli va asosli berishi mumkin. SHu jihatdan olganda, demokratik saylovlarni erkin va mustaqil ommaviy axborot vositalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Saylovlar jarayonida ommaviy axborot vositalari tomonidan amalga oshiriladigan jamoatchilik nazorati saylovchilarning huquq va erkinliklari nafaqat davlat tomonidan kafolatlanganligini, balki davlat organlari faoliyatida ularning ustuvor bo'lishini ham muayyan darajada ta'minlaydi.

Ommaviy axborot vositalari davlat hokimiyati vakillik organlari saylovi jarayonida saylovchilarni xabardor qilishda xolis va haqqoniy bo'lishlari, nomzodlar va partiyalarning tengligi tamoyilini buzmasliklari kerak. Aynan ushbu holat ommaviy axborot vositalarining mazkur jarayonda amalga oshiradigan faoliyatining xususiyati hisoblanadi.

Saylovda ishtirok etadigan barcha nomzodlar, siyosiy partiyalar, qonunlarga va boshqa qonun hujjatlariga muvofiq, o'z tashviqotini olib borishi uchun ommaviy axborot vositalaridan foydalanishlari, radioeshittirish, teleko'rsatuvlarda saylovoldi dasturlari bilan chiqishlari uchun teng va adolatli shart-sharoit yaratiladi. Tashviqot faoliyatini yuritishda ommaviy axborot erkinligi suiiste'mol qilinishiga, shu jumladan, davlatning suvereniteti, yaxlitligi va xavfsizligiga qarshi qaratilgan, xalqning sog'ligi va ma'naviyatiga tajovuz qiladigan, urush, milliy, irqiy va diniy adovatni targ'ib etadigan, konstitutsiyaviy tuzumni zo'rlik bilan o'zgartirishga, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlari va erkinliklarini kamsitishga qaratilgan da'vatlarga yo'l qo'yilmaydi.

Amaldagi qonunchilik talablariga ko'ra, Markaziy saylov komissiyasi qarorlari ommaviy axborot vositalarida e'lon qilinmoqda. Matbuot markazining asosiy vazifalaridan biri mamlakatimiz va chet el ommaviy axborot vositalari vakillarini saylovga tayyorgarlik ko'rish hamda uni o'tkazish bo'yicha tegishli rasmiy ma'lumotlar, zarur materiallar bilan ta'minlashdir. Bu erda OAV vakillarining professional faoliyati uchun barcha zarur shart-sharoit mavjud, internet hamda aloqa vositalaridan foydalanish imkoniyatlari yaratilgan.

Bugun jamiyat hayotining barcha jabhalariga axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, xususan, internet faol tatbiq qilinmoqda. Ayni shu nuqtai nazardan, saylovchilarning katta qismi internetdan keng foydalanadigan yoshlar hisoblanadi. SHu bois saylov jarayoniga oid barcha axborotlar Markaziy saylov komissiyasining rasmiy sayti (www.elections.uz)ga joylashtirilib, doimiy ravishda yangilab borilmoqda. Markaziy saylov komissiyasi sayti orqali fuqarolardan kelib tushayotgan saylovga tayyorgarlikning borishi va qonunchilikdagi yangiliklar haqida so'rovlarga ham o'z vaqtida javob qaytarilmoqda.

Nazorat savollari:

1. Fuqarolik jamiyatining faoliyat ko'rsatishida saylov qanday vazifalarni bajaradi?
2. O'zbekiston qonunchiligida saylov huquqining qanday prinsiplari belgilangan?
3. O'zbekistonda qanday saylov tizimiga amal qilinadi?

4. Mamlakatimizda partiyaviy tizim qanday rivojlanmoqda va uning huquqiy asosi?
5. Saylov komissiyalari tizimi qanday tashkil topgan?

11-MAVZU. O‘ZBEKISTONDA FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARI VA MAHALLIY O‘Z-O‘ZINI BOSHQARISH.

Reja:

- 1. O‘zini-o‘zi boshqarish fuqarolik jamiyatining muhim sharti sifatida.**
- 2. Ko‘ppartiyaviylik-fuqarolik jamiyat barpo etishning muhim sharti.**
- 3. Mahalla o‘zini-o‘zi boshqarishning ko‘rinishi sifatida**

Tayanch so‘zlar: erkin saylovlar, saylov huquqi, saylov prinsiplari, teng saylov huquqi, to‘g‘ridan-to‘g‘ri saylash huquqi; yashirin ovoz berish huquqi, saylov oldi tashviqoti, saylov komissiyalari, ovoz berish

Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish demokratik davlat barpo etishning muhim shartidir.

“Demokratiya” so‘zi tom ma’noda “xalq hokimiyati” degan ma’noni anglatadi. Aynan fuqarolik jamiyati insonga u hokimiyat egasi, hokimiyatning birdan-bir manbai ekanini his qilish imkonini beradi. Demak, demokratiyaning rivoji fuqarolik jamiyatini ham taraqqiy etishini taqozo etadi.

Fuqarolik jamiyati erkin fuqarolarning o‘z salohiyatini namoyon qilish sohasi bo‘lib, ixtiyoriy ravishda shakllangan tashkilot va birlashmalardan tashkil topadi hamda davlatning aralashuvidan xoli bo‘ladi. Ijtimoiy harakatlar, OAV, partiyalar, kasaba uyushmalari, jamoat birlashmalari, nodavlat notijorat tashkilotlar, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, ijodiy uyushmalar – fuqarolik jamiyati institutlari hisoblanadi. Fuqarolik jamiyatining asosiy maqsadi – insonning turli manfaat-ehtiyojlarini to‘laroq qondirish, uning salohiyatini yuzaga chiqarishdan iborat. Zero, fuqarolik jamiyati institutlari jamiyatdagi ayrim muammolarni mustaqil ravishda, qonuniy yo‘l bilan, davlatning aralashuvisiz hal qilishga qodir bo‘ladi. O‘zini o‘zi boshqarish va qat’iy intizom – fuqarolik jamiyatining poydevorini hosil qiladi. Inson, uning manfaatlari, sha’ni va qadr-qimmatini fuqarolik jamiyatining oliy qadriyatlari sifatida tan olinadi.

Fuqarolik jamiyatining mohiyatini chuqurroq anglash uchun uning davlat bilan o‘zaro munosabatiga oydinlik kiritish lozim. Davlat tuzilmalarida bir markazdan boshqarish, vertikal bo‘ysunish munosabatlari amal qilsa, fuqarolik jamiyatida o‘zaro tenglikka, ixtiyoriylikka, shaxsiy tashabbusga asoslangan gorizontal munosabatlar ustuvordir. Ayni paytda davlat va fuqarolik jamiyati bir-biriga qarama-qarshi bo‘lmay, bir-birini to‘ldiradi. SHuning uchun ham demokratik davlatlarda fuqarolik jamiyati institutlari qonun doirasida qo‘llab-quvvatlanadi va himoya qilinadi. 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha harakatlar strategiyasida ham fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirishga e’tibor qaratilgani bejiz emas. Zero, davlat tomonidan fuqarolik jamiyatini rivojlantirish masalasining strategik vazifa sifatida ilgari surilishi jamoatchilik boshqaruvi tizimini takomillashtirishga xizmat qiladi.

“Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili” Davlat dasturining 49-bandida O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarining mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan qo‘llab-quvvatlanishini ta’minlaydi. Uning ijrosi hududlarda nodavlat notijorat tashkilotlari tomonidan ijtimoiy sheriklik loyihalari bo‘yicha tadbirlarni amalga oshirish ko‘lamini kengaytirishga xizmat qiladi.

Fuqarolik jamiyati ongli, faol fuqarolar tomonidan barpo etiladi. Faol fuqarolik pozitsiyasiga ega inson jamiyatda ro‘y berayotgan voqea-hodisalarni kuzatadi, ularning sabab-oqibatlarini haqida mushohada yuritadi, mavjud muammolarning echimini izlaydi. Bunday inson fuqarolik mas’uliyati tuyg‘usining kuchliligi bilan ajralib turadi. Fuqarolik jamiyati institutlariga a’zolik shaxsiy daromadni ko‘paytirishga xizmat qilmaydi. CHunki tashkilotning daromadi uning a’zolari o‘rtasida taqsimlanmasdan, shu tashkilot faoliyatini rivojlantirishga yo‘naltiriladi.

Faol fuqaro haq-huquqlari uchun kurashadi, o‘z kuchiga ishonadi, mavjud vaziyatni o‘zgartirishga qodirligini anglaydi. Bunday ko‘ngillilar faoliyati umumjamoa manfaatiga xizmat

qiladi. Lekin bunday imkoniyatlardan kimdir foydalanishi, yana kimdir foydalanmasligi mumkin. Zero, fuqarolik jamiyati institutlariga a'zolik har kimning o'z ixtiyoridadir. SHunday ekan, nima insonni jamoat tashkilotlariga a'zo bo'lishga undaydi, degan haqli savol tug'iladi. Bular – mavjud vaziyatni o'zgartirish istagi, jamiyatdagi muammolarni bartaraf etishga bel bog'lash, boshqalarga naf keltirish xohishi, vatandoshlarga ko'maklashish hissidir. Bundan tashqari, o'z salohiyatini namoyon qilish, boshqalar bilan muloqotga kirishish istagi, ijtimoiy e'tirofga ehtiyoj, professional va hayotiy tajribani qo'llash xohishi, o'z g'oyalarini tatbiq etishga intilish ham bunday ko'ngilli faoliyatga chorlashi mumkin. Bunda inson o'z shaxsiy manfaatlari bilan jamiyat manfaatlarini uyg'unlashtira oladi. Bunday faollik insonning o'zi uchun ham, davlat uchun ham ulkan ko'mak bo'ladi. Zero, inson yuzaga kelayotgan muammolarni o'z vaqtida payqashda, ularning echimini topishda, ularni hal qilishda davlatga yordam beradi.

Fuqarolik jamiyati institutlari jamoatchilik fikrini ifodalaydi, jamoatchilik nazoratini amalga oshiradi. Jamoatchilik nazoratining mavjudligi demokratik davlat belgisi sanaladi. Bir tomondan, jamoatchilik nazorati davlat hokimiyati organlari faoliyatini takomillashtirishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, fuqarolarni davlat organlari, mansabdor shaxslarning noqonuniy xatti-harakatlaridan himoya qilish mexanizmi vazifasini o'taydi.

Jamoatchilik nazorati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

1.davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish (har bir fuqaro davlat idorasining hujjati bilan bemalol tanishishi mumkin, fuqarolarning murojaatlari darhol ko'rib chiqilishi va ularga zudlik bilan javob berilishi lozim);

2.davlat hokimiyati va o'zini o'zi boshqarish organlariga yuboriladigan petitsiyalar;

3.davlat va jamiyat ishlarida fuqarolarning bevosita qatnashishi (asosan, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyati orqali amalga oshiriladi);

4.davlat siyosatiga ta'sir o'tkazuvchi ilmiy-tadqiqot ishlari olib borish, ilmiy ekspertizani amalga oshirish, tahliliy hujjatlar tayyorlash, publitsistik asarlar chop etish, ijtimoiy audit);

5.jurnalistik tekshiruv;

6.qonun loyihalari va davlat hayotiga oid muhim masalalarni oshkora muhokama qilish;

7.qonunchilik tashabbusi bilan chiqish (unga ko'ra fuqarolar qonun loyihasini tegishli sub'ektlarga tavsiya etish huquqiga ega).

Jamoatchilik nazorati jamiyatdagi illatlarni bartaraf etishda muhim o'rin tutadi, mavjud huquqbuzarliklarning oldini olishda samarali xizmat qiladi. Jamoatchilik nazoratida faoliyatning samaradorligi va natijasi, shuningdek, amalga oshirilgan nazorat amaliyotining ta'sirchanligi muhim o'rin tutadi. Bu jihatdan, jamoatchilik nazorati jamiyatda mavjud muammolar va o'z echimini kutayotgan ziddiyatlar haqida ob'ektiv ma'lumot olish hamda ularning maqbul echimini topishga xizmat qiladi. Ta'kidlash joizki, jamtaochilik nazoratining samaradorligini oshirishda ommaviy axborot vositalari muhim o'rin tutadi.

YUrtimizda azal-azaldan mahalla tarbiya o'chog'i hisoblanadi. Avlod-dan-avlodga o'tib kelayotgan milliy qadriyatlarimiz, xalqimizning turmush va tafakkur tarzini ko'z qorachig'idek asrab-avaylashda uning o'rni va ahamiyati beqiyos.

Mustaqillik yillarida mahalla institutining nufuzini oshirish nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy, balki siyosiy, tarbiyaviy va ulkan ma'naviy ahamiyatga ega bo'lgan ustuvor vazifa sifatida belgilanib, mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda uning ishonchli tayanch va ta'sirchan kuch bo'lib xizmat qilishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish borasida keng ko'lamli chora-tadbirlar bosqichma-bosqich amalga oshirildi.

Xususan, milliy davlatchiligimiz tarixida ilk bor shaharcha, qishloq, ovul va mahalla fuqarolar yig'inlari o'zini o'zi boshqarishning hududiy birliklari sifatida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 105-moddasida mustahkamlab qo'yildi. YUzdan ortiq normativ-huquqiy hujjatlarda fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining jamiyat hayotining muayyan sohasidagi ishtiroki o'z aksini topdi.

Birgina so'nggi besh yilda yangi tahrirdagi "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi hamda "Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining qonunlari, mahallalar hamda ulardagi jamoatchilik

tuzilmalari faoliyatiga oid 20 ga yaqin nizom qabul qilinib, ijtimoiy hayotga tatbiq etildi. SHuningdek, tizimda faoliyat ko'rsatayotgan xodimlarning malakasini oshirish bo'yicha o'quv kurslari hamda "Mahalla" ma'rifiy teleradiokanali tashkil etildi.

Hozirgi kunda yurtimizda 10 mingga yaqin fuqarolar yig'inlari tomonidan ilgari mahalliy davlat hokimiyati organlariga taalluqli bo'lgan 30 dan ziyod ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga molik vazifalar muvaffaqiyatli bajarib kelinmoqda.

Fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash maqsadida oxirgi besh yil mobaynida fuqarolar yig'inlarining 1600 ga yaqin xizmat binolari joriy, 367 tasi kapital ta'mirlandi va 350 dan ziyodi rekonstruksiya qilindi, namunaviy loyihalar asosida 216 ta bino yangidan qurilib, foydalanishga topshirildi.

Amalga oshirilgan keng ko'lamli tashkiliy-huquqiy chora-tadbirlar natijasida mahalla noyob, dunyoda o'xshashi bo'lmagan tuzilmaga aylandi, fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish jarayonida faol ishtirok etishi uchun mustahkam zamin yaratildi.

SHu bilan birga, mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini shakllantirishning zamonaviy talablari fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari zimmasiga yuklatilgan vazifalarning samarali ijrosini ta'minlash tizimini yanada takomillashtirishni taqozo etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Mahalla institutini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining mahalliy ahamiyatga molik masalalarni samarali hal qilishdagi rolini oshirish, fuqarolar yig'inlarining mushtarak manfaatlarini ifoda etadigan uyushmaga birlashish huquqini ro'yobga chiqarish, ularning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash hamda davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlari bilan o'zaro hamkorligini yanada rivojlantirishga qaratilgan tashkiliy-huquqiy chora-tadbirlarni belgilab berdi.

2017 yil 3 fevral kunidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Mahalla institutini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmonida mahalla institutini yanada takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari etib quyidagilar belgilandi:

fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining jamiyatdagi o'rni va rolini yanada kuchaytirish, ularni joylarda xalqning chinakam maslakdoshi va ko'makdoshiga aylantirish;

jamiyatimizda o'zaro hurmat, mehr-oqibat va hamjihatlik muhitini shakllantirishda, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni asrab-avaylash hamda rivojlantirishda mahallalarning ahamiyati va nufuzini yanada oshirish;

yoshlarni ma'naviy boy va jismonan sog'lom etib tarbiyalash, ularning bandligini ta'minlash, yosh avlodni mafkuraviy tahdidlardan himoya qilish, aholining ehtiyojmand qatlamlarini, keksa avlod vakillarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash borasida fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining davlat va nodavlat tashkilotlari bilan o'zaro hamkorligini mustahkamlash;

jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlashda, huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olishda, fuqarolarda qonunga hurmat hissini kuchaytirishda mahallalarning bevosita ishtirokini kengaytirish;

fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilishning hamda ular faoliyatini muvofiqlashtirishning samarali mexanizmlarini joriy etish, mahalla tizimida yagona huquqni qo'llash amaliyotini ta'minlash.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha respublika kengashiga yuridik shaxs maqomini bergan holda uni fuqarolar yig'inlarining uyushmasi shaklida tashkil etish nazarda tutilmoqda.

Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar, tumanlar va shaharlarda tuzilgan kengashlarni esa Respublika kengashining tarkibiy tuzilmalari sifatida tashkil etish belgilandi.

Kengashlarning nufuzi va maqomini oshirish, joylarda aholi tomonidan ko'tarilayotgan masalalarni ijro hokimiyati organlarining rahbarlari e'tiboriga etkazish va mazkur masalalarni hal etish bo'yicha ularning bevosita ishtirokini yanada kengaytirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri, Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi raisi, viloyatlar,

Toshkent shahar hamda tumanlar va shaharlar hokimlari zimmasiga tegishincha Respublika kengashi, hududiy kengashlarga jamoatchilik asosida raislik qilish vazifasi yuklatildi.

Kengashlar zimmasiga yuklatilgan vazifalar ijrosini samarali ta'minlash, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, sohada amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy dasturlarni moliyalashtirish bo'yicha ishlarning samaradorligini oshirish maqsadida Respublika kengashi va hududiy kengashlar raislarining birinchi o'rinbosarlari bir vaqtning o'zida "Mahalla" fondining tegishincha respublika boshqaruvi hamda hududiy bo'lim va bo'linmalariga raislik qilishlari haqidagi tashabbus qo'llab-quvvatlandi.

SHuningdek, Farmonda yoshlarni ona Vatanga muhabbat, xalqimizning ko'p asrlik an'analariga hurmat ruhida tarbiyalash, mahallalarda tinchlik va osoyishtalikni ta'minlash, keksa avlod vakillarining ijtimoiy faolligini qo'llab-quvvatlash borasida joylarda amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning samaradorligini yanada oshirish maqsadida Respublika kengashida tashkiliy ishlar va uslubiy masalalar bo'yicha rais o'rinbosari, shuningdek Respublika kengashi hamda hududiy kengashlarda yoshlar ishlari, diniy-ma'rifiy masalalar, keksalar va faxriylar ishlari bo'yicha rais o'rinbosarlari lavozimlarini, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarida esa jamoatchilik asosida faoliyat yuritadigan mahalla fuqarolar yig'ini raisining o'rinbosari-yoshlar masalalari bo'yicha maslahatchi lavozimini joriy etish nazarda tutildi.

Bundan tashqari, ijtimoiy muhim masalalarni hal etishda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari hamda davlat va jamoat tashkilotlari o'rtasida o'zaro hamkorlikni kuchaytirish maqsadida kengashlar kollegial organlari tarkibiga tegishincha davlat hokimiyati vakillik organlari vakillari, moliya, ichki ishlar, mehnat, xalq ta'limi, sog'liqni saqlash vazirliklari, "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakati, "Nuroni" jamg'armasi, Xotin-qizlar qo'mitasi, boshqa davlat va nodavlat tashkilotlar hamda ularning hududiy tuzilmalari rahbar xodimlarini kiritish mo'ljallanmoqda.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari zimmasiga yuklatilgan vazifalarning samarali ijrosini ta'minlash maqsadida mahalla fuqarolar yig'ini Kengashi tarkibiga fuqarolar yig'ini raisining o'rinbosarlarini (fuqarolar yig'ini raisining keksalar va faxriylar ishlari hamda yoshlar masalalari bo'yicha maslahatchilarini), hududdagi profilaktika inspektorlarini, ta'lim muassasalari va qishloq vrachlik punktlari (oilaviy poliklinikalar) rahbarlarini kiritish va ularning o'z faoliyati yuzasidan yilning har choragida fuqarolar yig'ini (fuqarolar vakillarining yig'ilishi)ga hisobot taqdim qilishlari amaliyotini joriy etish belgilab qo'yildi.

Qayd etilgan asosiy vazifalar va yangi normalarni hayotga tatbiq etish uchun Farmon bilan kengashlar faoliyatini yanada takomillashtirish hamda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarini qo'llab-quvvatlash borasida 37 ta aniq tadbirlarni amalga oshirishni nazarda tutadigan Kompleks chora-tadbirlar dasturi tasdiqlandi.

Farmonni ijro etish doirasida "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi, "Fuqarolar yig'ini rasi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining qonunlari va bir qator boshqa qonun hujjatlariga zarur o'zgartish va qo'shimchalar kiritiladi.

SHuningdek, mutasaddi vazirlik, idora va tashkilotlar zimmasiga fuqarolar yig'inlarining bandlikka ko'maklashuvchi tuman (shahar) markazlari, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, ta'lim muassasalari hamda moliya va sog'liqni saqlash organlari bilan o'zaro hamkorligini nazarda tutadigan tegishli normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini ishlab chiqish vazifasi yuklandi.

Bundan tashqari, mahalla fuqarolar yig'inlarining mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal etish bo'yicha mustaqilligini ta'minlash, o'zini o'zi boshqarish tizimida ortiqcha bo'g'inlardan voz kechish maqsadida tarkibida mahallalar tuzilgan shaharcha, qishloq va ovul fuqarolar yig'inlarini mahalla fuqarolar yig'inlariga birlashtirish va bo'lish yo'li bilan qayta tashkil etishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshiriladi.

Fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, bolalar sport maydonchalari, maishiy xizmat ko'rsatish ob'ektlarini tashkil etish maqsadida 2017 — 2021 yillarga mo'ljallangan hududiy dasturlar ishlab chiqiladi. SHuningdek, 2018 yilning 1 dekabriga qadar tumanlar va shaharlar markazlarida "Mahalla markazi" majmualari binolarini namunaviy loyihalar asosida barpo etishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshiriladi.

SHu bilan birga, fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining zimmasiga yuklatilgan vazifalarning amalga oshirilishiga munosib hissa qo'shgan tashabbuskor fuqarolar va jamoatchilik tuzilmalari vakillariga taqdim etiladigan "Mahalla iftixori" ko'krak nishonini ta'sis etish nazarda tutilmoqda.

Farmonda hamda u bilan tasdiqlangan Kompleks chora-tadbirlar dasturida nazarda tutilgan tadbirlarning amalga oshirilishi fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari zimmasidagi vazifalarni samarali bajarish, ularning faoliyatini muvofiqlashtirish, davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlari bilan o'zaro hamkorligini yanada mustahkamlash imkonini beradi.

Fuqarolik jamiyati institutlari tizimida o'zini o'zi boshqarish organlari (mahalla)ning o'rni beqiyosdir. Davlatimiz rahbari ta'kidlaganidek, "...o'zini o'zi boshqarish organlari - bizning kelajagimiz. Fuqarolik jamiyatini qurmoqchi ekanmiz, uning asoslarini tashkil etuvchi poydevor mana shu organlar bo'ladi. Biz bugun ana shu asoslarni qurishni boshladik"⁷⁹. Ko'pchilik mamlakatlardan farqli o'laroq, mahalla instituti yurtimizda ming yillar davomida sinalgan va chuqur ildiz otgan, aholini birlashtirib turadigan ijtimoiy hodisa sifatida rivojlanib kelmoqda. Ayniqsa, uning hozirgi bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida xalqimizning urf-odatlarini, an'analari va qadriyatlarini saqlab qolish, ularni jipslashtirish kafolati sifatida maydonga chiqayotganligini yaqqol ko'rib turibmiz.

O'zbekistonda fuqarolar o'zini o'zi boshqaruvini amalga oshirishda mahalla o'rnak bo'ladi. Mahalla o'zbeklarning tarixan shakllangan jamiyat taraqqiyotini yuksaltirish uchun yagona maqsad bilan yashab, faoliyat ko'rsatish makoniga aylangan. U o'zbek xalqining turmush tarzi, ruhiyati, ijtimoiy hayotining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi, milliy an'analarni, urf-odatlarini, axloqiy-ma'naviy qadriyatlarini avloddan-avlodga etkazuvchi muqaddas maskan bo'lib kelgan. Mahalla insonlarning millati, yoshi, jinsi, dini, irqi, tili, e'tiqodi, ijtimoiy kelib chiqishi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar ularni ezgulik yo'lida jipslashtiruvchi va birlashtiruvchi katta va muqaddas oila hisoblanadi.

Mahalla sharqona an'analar, urf-odatlar va marosimlarni jamoada amalga oshirib, avloddan-avlodga etkazib kelmoqda. Mahalla faollari an'anaviy, oilaviy to'ylar, bayramlar, motam marosimlarini o'tkazish bilan bog'liq tashkiliy ishlarni amalga oshirishda bosh-qosh bo'lishadi. Ularni dabdabasiz, isrofgarchiliksiz, ortiqcha xarajatlarsiz, ixcham qilib o'tkazish, mahalla oqsoqoli va maxsus mutasaddi komissiyalarga bog'liq. Mahallada o'tayottan har bir tantana yoki marosim uchun mahalla ahlining kattayu kichigi birday mas'uldir. Bunday tadbirlarda kattayu kichikka, boyu kambag'alga, mansabdoru oddiy fuqaroga bir xil hurmat va ehtirom ko'rsatiladi. Chunki mahallaning barcha a'zosi yagona, teng huquqli va mustahkam bitta oila hisoblanadi.

Mahallada kelajak avlodimiz tarbiya topadi. Bu erda o'sayotgan har bir yigit-qizning axloq-odobi uchun butun mahalla ahli mas'uldir. SHuning uchun ham "Bir bolaga etti qo'shni ota-ona", "Bir bola tarbiyasi uchun etti mahalla ota-ona" kabi naqlar bejiz paydo bo'lmagan. YOshlarning har bir xatti-harakati barchaning diqqat-markazida bo'ladi. Mahalladoshlarning har bir yosh taqdiriga javobgarligi, ularni nazorat qilishi – barkamol insonni tarbiyalab etishtirishning negizidir. Xulq-odobi yaxshi har tomonlama namunali farzand mahallaning obro'sidir, noqobil, axloqan nomaqbul farzand esa mahalla uchun qora dog'idir. Mahalladan yurtga taniqli insonlar etishib chiqsa, butun mahalla ahli, ularning avlod-ajdodlari g'ururlanadilar.

Mahalla tuzilmasi va funksiyasi vaziyatga qarab o'zgarib turgan, ammo u o'zini o'zi boshqarish tamoyilini saqlab qolgan, o'z hududida istiqomat qiluvchi kishilar o'rtasida ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni muvofiqlashtirib turgan. Mustaqillik yillarida mahallalar jamiyatning moddiy-ma'naviy asoslarini yaratish tayanchiga aylanib, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy-siyosiy masalalarni hal etib, fuqarolar yig'inida demokratiya tamoyillarini shakllantirish, inson omilini qadrlash makoni sifatida tiklanmoqda.

Mahalla, umuman, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining fuqarolik jamiyatidagi roli ularning muayyan hududdagi aholinini birlashtirishi, uni yagona jamoaga aylanishi va faoliyat ko'rsatishiga xizmat qilishidir. Bugungi kundagi zamonaviy tadqiqotlarda munitsipal tuzilmaning aholisi – "hududiy ommaviy jamoa", "hududiy jamoa", "mahalliy hamjamiyat" tushunchalari bilan

⁷⁹Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулдирмиз. Т. 9. Т.: "Ўзбекистон". Б. 317-318.

belgilanadi. V.E. Chirkinning ta'rificha, hududiy ommaviy jamoa – aholini hududiy mansublik belgisi bo'yicha tashkil etishning maxsus shakli va odamlarning fuqaroligi va yoshidan qat'i nazar maxsus uyushmasidir. Hududiy ommaviy jamoa sifatida u davlatni tashkil etgan jamiyatlar, ularning ichida tuzilishi mumkin bo'lgan va tashkil etilayotgan boshqa hududiy ommaviy jamoalar: federatsiya sub'ektlari, siyosiy avtonomiyalar, munitsipal tuzilmalarning aholisi (xalqi)ni ajratadi⁸⁰.

Hududiy jamoa a'zolarining o'zaro aloqalari murakkab kommunikatsiyalar tizimidan iborat. Nikolas Lumanning fikricha, kommunikatsiya butunlay ongga bog'liq bo'lib, ya'ni kommunikatsiyaning o'zi emas, balki ongning axborotni qabul qilish funksiyasini bajaradi⁸¹. Ushbu holat o'zini o'zi boshqarishda alohida insonning ishtiroki, uning huquqiy ongi va madaniyatini oshirish masalalariga ham alohida e'tibor qaratishni taqozo qiladi. O'zbekiston Respublikasida "Jamiyatda aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirish Milliy dasturi"ning qabul qilangani mazkur masalani hal qilishning tashkiliy-huquqiy asoslarini belgilab berdi. Faol shaxslargina o'z manfaatlarini anglab, ularni bevosita o'zlari yoki turli guruhlariga, xususan hududiy jamoalarga uyushgan holda amalga oshiradilar.

Fuqarolarning uyushganlik darajasi, o'zaro aloqalarining yaqinligi, hududiy jamoalarning turli ko'lamda tashkil etilishiga qarab farqlanishi tabiiy holdir. Aynan ushbu holat turli ko'lamdagi hududiy jamoalarning faolligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Eng quyi qishloq, shaharcha, mahalla jamoalari a'zolari aloqalarining yaqinligi, ularning boshqaruvdagi bevosita ishtiroki tufayli, hududiy hamjamiyatlarni shakllantiradi. Aynan shunday hamjamiyatlar manfaat guruhlarini tashkil etib, hududiy o'zin o'zi boshqaruvchi sub'ekt hisoblanadi. Bundan har bir hududiy jamoa, uning ko'lamidan qat'i nazar, rivojlangan kommunikatsiyalar tizimiga ega bo'lishi lozim degan xulosa kelib chiqadi.

Hududiy jamoalarning faolligi ular tomonidan shakllantirilgan ijtimoiy-siyosiy institutlar faoliyatiga bevosita bog'liqdir. Bunday institutlar, xoh ijtimoiy, xoh siyosiy bo'lsin, ijtimoiy guruhlariga siyosat sohasida o'z manfaatlarini tartibli qondirish imkonini beradi. Ular munosabatlarni barqarorlashtirib, individlar va guruhlar yurish-turishini tartibga solib, ularning harakatlarini muvofiqlashtiradi va integratsiyalashuvini ta'minlaydi. Ijtimoiy institutlar, avvalo, muassasalar tizimi bo'lib, ularda ijtimoiy guruh a'zolari tomonidan tayinlangan yoki saylangan muayyan shaxslar jamiyat va individual manfaatlarini qondirish, shuningdek guruhning boshqa a'zolari yurish-turishini tartibga solish maqsadida umumiy boshqaruv funksiyalarini bajarish vakolatini oladilar. Fuqarolar yig'inlari bunday institut vazifasini o'taydi.

2015 yilning 1 yanvar holatiga ko'ra respublika hududida 9 787 ta fuqarolar yig'ini faoliyat ko'rsatmoqda, jumladan, 189 ta shahar fuqarolar yig'ini, 1295 ta qishloq, 157 ta ovul va 8 146 ta mahalla fuqarolar yig'inlaridir. O'rta hisobda har bir fuqarolar yig'ini 3 mingga yaqin kishini qamrab oladi. Bugungi kunda fuqarolar yig'ini raisi lavozimida 1255 nafar ayol faoliyat yuritib, umumiy raislar sonining 12,8% ni tashkil etadi. Aksariyat fuqarolar yig'ini raislari (54,6 %) oliy ma'lumotga ega bo'lib, hududlar miqyosida eng yuqori ko'rsatkich Qashqadaryo viloyatida - 72,3%, Qoraqalpog'iston Respublikasida - 77,1%, Toshkent shahrida - 77% ni tashkil etadi.

Hozirgi kunda har bir fuqarolar yig'inidagi shtat lavozimida fuqarolar yig'ini raisi, diniy ma'rifat va ma'naviy-ahloqiy tarbiya masalalari bo'yicha maslahatchi, ma'sul kotib va "Mahalla posboni" jamoat tuzilmasi rahbari – jami 40 mingga yaqin kishi faoliyat ko'rsatmoqda. Undan tashqari, fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatida jamoatchilik asosida fuqarolar yig'inining obro'li va hurmatga sazovor a'zolari o'rtasidan saylangan maslahatchilar faoliyat yuritadi, ular faoliyatining asosiy yo'nalishlari bo'yicha saylangan komissiyalarga rahbarlik qiladi. Ularning soni 100 ming kishiga yaqin.

O'zbekistonda o'zini o'zi boshqarish organlarini qo'lab quvvatlashda Respublika "Mahalla" xayriya jamoat fondining roli katta. Respublika "Mahalla" xayriya jamoat fondi 1992 yilda tashkil etilgan bo'lib, fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarini mustahkamlashda, ularning qonunchilikda belgilangan huquq va vakolatlarini samarali tatbiq etishda, jamoatchilik nazoratini amalga oshirishdagi o'rnini yuksaltirishga ko'maklashadigan etakchi jamoat tashkiloti hisoblanadi.

⁸⁰ Чиркин В.Е. Публичная власть. – М.: Юристъ, 2005. С. 28.

⁸¹ Луман Н. Общество как социальная система. Пер. с нем./ А.Антоновский. М.: Издательство «Логос», 2004. С. 110.

Ushbu jamoat fondi fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha Respublika kengashi ishchi organi maqomiga ega. O'z navbatida "Mahalla" xayriya jamoat fondining hududiy bo'linmalari maqomiga ko'ra fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha hududiy kengashlar ishchi organlari hisoblanadi.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari xodimlari faoliyati mamlakat aholisi tomonidan keng miqyosda qo'llab-quvvatlanishga va Hukumatning yuksak e'tirofiga sazovor bo'lmoqda. 2010-2013 yillar davomida fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining 150 nafarga yaqin xodimi turli davlat mukofotlariga sazovor bo'lgan. 2014 yilda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari 27 nafar xodimi davlat mukofotlari bilan taqdirlandi. 2014 yil 21 dekabrda bo'lib o'tgan saylovlarda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining 692 nafar xodimlari xalq deputatlari tuman va shahar Kengashlari deputatligiga, 29 nafari viloyat Kengashi deputatligiga va 3 nafari Oliy Majlis Senati a'zolariga saylanganlar. Bu fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarida bugungi kunda hurmat va ehtiromga loyiq insonlar faoliyat yuritishayotganini ko'rsatadi.

Fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining mustaqilligi ularning mahalliy hokimiyat organlari bilan munosabatlarida aks etadi. O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonunining⁸² 3-moddasiga muvofiq fuqarolarning o'zini o'zi boshqarishi fuqarolarning mahalliy ahamiyatga molik masalalarni o'z manfaatlaridan, rivojlanishning tarixiy xususiyatlaridan, shuningdek milliy va ma'naviy qadriyatlardan, mahalliy urf-odatlar va an'analardan kelib chiqqan holda hal qilish borasidagi O'zbekiston Respublikasining [Konstitutsiyasi](#) va qonunlari bilan kafolatlanadigan mustaqil faoliyatidir. Mazkur Qonun 8-moddasining ikkinchi qismida esa fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari davlat hokimiyati organlari tizimiga kirmaydi va qonun bilan berilgan o'z vakolatlarini tegishli hudud doirasida amalga oshirishi mustahkamlangan.

"Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi Qonunning 83 4-moddasida mahalliy davlat hokimiyati va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining o'zaro munosabatlari belgilangan. Mazkur moddaga muvofiq xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashi va viloyat, tuman, shahar hokimi tegishli hududda o'zini o'zi boshqarishni rivojlantirishga ko'maklashishlari, o'zini o'zi boshqarish organlarining faoliyatini yo'naltirib turishlari belgilangan. Ushbu Qonunning 1-moddasida esa Xalq deputatlari Kengashi va hokim davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari bilan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari o'rtasidagi aloqalarni, aholini viloyat, tuman va shaharni boshqarishga jalb etishni ta'minlashi belgilangan.

Mahalliy davlat hokimiyati va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari turli masalalar yuzasidan o'zaro munosabatlarga kirishadilar. Ushbu munosabatlar fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarini qo'llab-quvvatlash, mahalliy boshqaruvdagi ishtirokini ta'minlash, shuningdek mahalliy hokimiyat organlarini o'zini o'zi boshqarishni yo'naltirishdan iboratligi ayon bo'ldi.

"Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonunning 7-moddasiga muvofiq davlat organlari fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini amalga oshirishi uchun zarur sharoit yaratadi, qonun hujjatlari bilan berilgan vakolatlarni amalga oshirishda ularga ko'maklashadi. Ushbu moddaga binoan davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, xususan hukumat va parlament boshqa davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatiga aralashmasligini ta'minlaydilar. Bunday faoliyat qonunlar va boshqa qonun hujjatlarida, dasturlarda tegishli me'yorlarni hamda choralarni belgilash, ularning ijrosini ta'minlashdan iborat.

Mahalliy davlat hokimiyati organlarining o'zini o'zi boshqarishni rivojlantirishga ko'maklashishini tashkil etish barcha davlatlarda dolzarb masalardan biri hisoblanadi. Masalan, Italiya Respublikasi Konstitutsiyaning 5-moddasida mahalliy avtonomiyani tan olishi va uning rivojlanishiga ko'maklashishi konstitutsiyaviy tuzum tamoyili sifatida belgilangan². O'zbekistonda

⁸²Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 17-сон, 219-модда.

⁸³Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 2 сентябрда қабул қилинган "Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида"ги 913-XII-сонли Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 йил, № 9, 320-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил, № 9, 241-модда.

²Конституция Итальянской Республики // <http://www.italia-ru.it/node/4657>

o'zini o'zi boshqarishni o'rganish ko'plab muammolarning mavjudligi, ularni hal qilish borasida metodik ko'rsatmalar, mahalla raislari (oqsaqollari), ularning maslahatchilari va faollari malakalarini oshirish va boshqa masalalarda ko'maklashishga muhtojligi ayon bo'ladi. Ushbu va boshqa masalalarni hal qilishda mahalliy hokimiyat organlari tomonidan ko'maklashishning shakl va uslublarini takomillashtirish ehtiyoji namoyon bo'lmoqda.

O'zbekistonda mahalla faoliyatini tashkil etish, uni rivojlantirishga ko'maklashishga alohida e'tibor berilmoqda. Davlatimiz rahbari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining o'n yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida 2003 yilni "Obod mahalla yili", - deb e'lon qilib, "... mahallaning hayotimizdagi mavqei yuksak, uning qonuniy, huquqiy asoslari har tomonlama mustahkam bo'lib rivoj topsa, bu idorani jamiyatimiz siyosiy-iqtisodiy va ma'naviy hayotining ajralmas bir qismi, quyi boshqarish tizimi sifatida nechog'li kuchaytirsak, buning uchun barcha moddiy-moliyaviy sharoitlarni tashkil qilib bersak, o'ylaymanki, bu o'z oldimizga qo'ygan oliy maqsadlarga erishish yo'lida katta qadam bo'ladi"⁸⁴, deb ta'kidladi.

2013 yilning oktyabrida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari xodimlarining malakasini oshirish bo'yicha o'quv kursini tashkil etish to'g'risida»gi qarori amaliy choralardan biri bo'ldi. Ushbu qarorga muvofiq har bir hududda tashkil qilingan fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari xodimlarining malakasini oshirish bo'yicha o'quv kurslari o'zini o'zi boshqarishni rivojlantirish, bu borada mavjud muammolarni hal etishga katta ko'mak bo'ldi. 2014 yil mobaynida ushbu o'quv kurslarida, jami o'zini o'zi boshqarish organlari xodimlarining 35% ni tashkil etuvchi 13 ming 983 nafar xodimlar malaka oshirib, o'quv kurslarining sertifikatlarini qo'lga kiritishdi.

O'zbekistonda ham demokratik davlatlar kabi fuqarolar yig'inlarining ijtimoiy-siyosiy funksiyalari e'tiborga olinib, ularning davlat va mahalliy boshqaruvdagi ishtiroki, bu borada mahalliy hokimiyat organlarining vazifalari alohida e'tirof etiladi⁸⁵. Masalan, "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi Qonunning 1-moddasida xalq deputatlari Kengashi va hokim O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari bilan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari o'rtasidagi aloqalarni, aholini viloyat, tuman va shaharni boshqarishga jalb etishni ta'minlashi belgilangan.

"Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonunning 11-moddasida esa yilning har choragida Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar ijro etuvchi hokimiyat organlari rahbarlarining fuqarolar yig'inlari faoliyati sohasiga kiruvchi masalalar yuzasidan hisobotlarini eshitishi mustahkamlangan. Bu borada tuman (shahar) hokimlari tomonidan 2013 yilning birinchi choragida fuqarolar yig'inlariga 4757 marotaba, ikkinchi choragida 6459 marotaba, uchinchi choragida 5407 marotaba hisobotlar taqdim etilganini qayd etish lozim. SHuningdek, xalq ta'limi, sog'liqni saqlash, bandlikka ko'maklashish, kommunal xizmatlar ko'rsatish sohasidagi vakolatli davlat organlari rahbarlarining fuqarolar yig'inlari faoliyati sohasiga kiruvchi masalalar bo'yicha hisobotlari ham tizimli ravishda eshutilib borilmoqda⁸⁶.

SHu bilan birga O'zbekiston Respublikasi SHaharsozlik kodeksining 10-moddasida fuqarolar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari va jamoat birlashmalarining shaharsozlik faoliyati sohasidagi qarorlarning muhokamasi va qabul qilinishidagi ishtiroki tartibga solingan⁸⁷. Mazkur moddaga ko'ra fuqarolar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari va jamoat birlashmalari yashash va faoliyat ko'rsatish muhitining holati, taxmin qilinayotgan o'zgarishlari, aholi punktlarining bosh rejalari, uy-joy-fuqarolik ob'ektlarining qurilishi, rekonstruksiya, hududlarning obodonlashtirilishi, muhandislik va transport kommunikatsiyalarining o'tkazilishi to'g'risida o'z vaqtida va ishonchli, to'liq axborot olish hamda shaharsozlik faoliyati haqidagi o'zga axborotni olish huquqiga ega. Davlat organlari fuqarolar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari hamda jamoat birlashmalarining manfaatlariga daxldor, shaharsozlik faoliyati masalalariga taalluqli

⁸⁴ Каримов И.А. Ҳаётимизнинг, тараққиётимизнинг ҳуқуқий асоси // Халқ сўзи 2002 йил 6 декабрь сони.

⁸⁵ Қаранг: Маликова Г.Р., Исмоилова Г.С. "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига шарҳ. – Т.: Ўзбекистон, 2009. Б. 27.

⁸⁶ <http://www.mahallafond.uz/uz/articles/814/>

⁸⁷ Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 4 апрелда қабул қилинган қонуни билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Шаҳарсозлик кодекси // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002 йил, N 4-5, 63-модда.

murojaatlarini o'z vakolatlari doirasida ko'rib chiqadilar va ularga belgilangan muddatlarda asosli javoblar taqdim qiladilar.

Barcha fuqarolar yig'inlari tegishli hududda qonunlar va boshqa qonun hujjatlarining ijro etilishi, shu jumladan tadbirkorlik faoliyati sub'ektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishi, kommunal xizmat ko'rsatish tashkilotlari tomonidan kommunal xizmatlar ko'rsatish sifati, imoratlar qurish hamda hovlilar va uylar atrofidagi hududlarni saqlash qoidalariga rioya etilishi, erlardan foydalanish va ularni muhofaza etish ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshiradi. Ushbu vakolatlari doirasida fuqarolar yig'inlari davlat va mahalliy hokimiyat organlari faoliyatini yaxshilash va aniqlangan kamchiliklarni bartaraf qilish bo'yicha takliflar beradilarn, ya'ni mahalliy boshqaruvni amalga oshirishda ishtirok etadilar.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari tomonidan tegishli prokurorlar axborotini tinglash ham ularning mahalliy boshqaruvda amaliy ishtirokini ta'minlaydi. O'zbekiston Respublikasi 2001 yil 29 avgustdayangitahrirdaqabulqilingan "Prokuratura to'g'risida"gi Qonuni⁸⁸ 5-moddasining beshinchi qismiga asosan viloyatlar, Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar prokurorlari va ularga tenglashtirilgan prokurorlar xalq deputatlari tegishli Kengashlariga, zarurat bo'lgan hollarda esa fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga qonuniylikning hamda jinoyatchilikka qarshi kurashning holati to'g'risida har yili axborot beradilar. Bu norma prokuratura organlarining vazirliklar, davlatqo'mitalari, idoralar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, hokimlar va boshqa mansabdor shaxslar tomonidan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilishga keng jamoatchilikni jalb qilishi uchun huquqiy zamin yaratadi.

Prokuratura organlarining axborotini eshitish davlat organlari faoliyatining oshkoraligini ta'minlash barobarida, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari e'tiborini dolzarb masalalarga qaratish, fuqarolar faolligini oshirish va jamoatchilik nazoratini kuchaytirishga xizmat qiladi. Holbuki qonunlar ijrosi ustidan jamoatchilik nazoratini o'rnatish ular ijrosini ta'minlash va takomillashtirishning muhim shartlaridan biridir. Ayrim tadqiqotchilar fikriga ko'ra "Ijtimoiy boshqaruv tizimida nazoratning o'zi qaytma aloqaning muhim turi bo'lib, u orqali hokimiyat sub'ektlarining amldagi ahvol, qarorlar ijrosi to'g'risida axborot oladilar"⁸⁹.

Mahalliy hokimiyat organlarining o'zini o'zi boshqarishni yo'naltirishi o'z vakolatlari doirasidagi masalalar yuzasidan umummajburiy qarorlar qabul qilishi, ular va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar ijrosini nazorat qilishdan iboratdir.

Barcha davlatlarda, fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari tomonidan ularga o'tkazilgan davlat organlari vakolatlari ijrosi ustidan nazorat amalga oshiriladi hamda ularning qonunga zid qarorlarining sud organlari tomonidan bekor qilinadi. Bunday nazoratga ehtiyoj O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Amaldagi qonun hujjatlari monitoringi instituti tomonidan o'tkazilgan "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonuni monitoringi natijalaridan⁹⁰ ham ko'rish mumkin. Monitoring davomida O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining fuqarolik ishlari bo'yicha sudlarda ko'rilgan fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining qarorlarini haqiqiy emas, deb topish haqidagi fuqarolik ishlari yuzasidan umumlashmasi tahliliga ko'ra, sudlar ish yurituviga kelib tushgan jami 14 ta fuqarolik ishlaridan 12 tasi yoki qariyb 86 foizi qanoatlantirilgan.

Mustaqillikka erishilishi bilan O'zbekistonda mahalla institutiga mustahkam huquqiy poydevor yaratishning faol jarayoni boshlandi. Birinchi huquqiy hujjat O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bo'ldi, uning 105-moddasida quyidagicha belgilab qo'yilgan: "SHaharcha, qishloq va ovullarda, shuningdek ular tarkibidagi mahallalarda hamda shaharlardagi mahallalarda

⁸⁸Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 9 декабрда қабул қилинган "Прокуратура тўғрисида"ги Қонунининг 2001 йил 29 августда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси қонуни билан тасдиқланган таҳрири // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001 йил, № 9-10, 168-модда.

⁸⁹ Маликова Г.Р., Исмоилова Г.С. "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига шарҳ. – Т.: Ўзбекистон, 2009. Б. 50.

⁹⁰ Ўзбекистон Республикасининг "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги Қонуни мониторинги / Масъул муҳаррир Ф.Ҳ. Отахонов. – Т., 2006. – Б. 32.

fuqarolarning yig'inlari o'zini o'zi boshqarish organlari bo'lib, ular ikki yarim yil muddatga raisni (oqsoqolni) va uning maslahatchilarini saylaydi".

Konstitutsiyaning ushbu qoidasi mahallaning huquqiy asoslarini yanada rivojlantirish uchun dasturlamal bo'lib xizmat qildi. SHunday qilib, 1993 yil 2 sentyabr kuni "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi qonun qabul qilindi. Ushbu qonun ilk marta qonunchilik darajasida mahalla faoliyatini tartibga soldi, ya'ni uning huquqiy maqomini belgilab berdi.

Fuqarolarning moddiy mustaqilligi va siyosiy-huquqiy ongi oshishiga sabab bo'layotgan demokratik islohotlar chuqurlashib, bozor munosabatlari rivojlanib borgan sari mahalla institutining huquqiy asoslarini takomillashtirish zarurati tug'ildi. Natijada 1999 yil 14 aprel kuni "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi qonun yangi tahrirda qabul qilindi. Unda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish huquqi bevosita mustahkamlab qo'yildi, mahalla faoliyatining asosiy tamoyillari, uning faoliyatini qo'llab-quvvatlashga davlat kafolati belgilab berildi, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari vakolatlari kengaytirildi.

2004 yil 29 aprel kuni «Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovi to'g'risida"gi qonun mahalla faoliyatini demokratlashtirish yo'lidagi ulkan qadam bo'ldi. Ushbu qonunda, birinchidan, fuqarolar yig'ini organlariga saylovning demokratik tamoyillari belgilab berildi va mahalla organlariga saylov tizimi barpo etildi, ikkinchidan, saylov jarayonining barcha bosqichlari batafsil tartibga solindi, uchinchidan, qonun darajasida mustahkam huquqiy kafolat yaratildi.

Mahalla o'z faoliyatini moliyalashtirish bo'yicha ham davlat ko'magini ola boshladi. SHunday qilib, rais, mas'ul kotib, "Mahalla posboni" jamoatchilik tuzilmasi rahbari va fuqarolar yig'inlarining diniy ma'rifat va ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalari bo'yicha maslahatchisidan iborat to'rt nafar mas'ul shaxs ishi, shuningdek, mahallaning qo'shimcha xarajatlari davlat hokimiyatining mahalliy organlari byudjetidan moliyalashtirilmokda.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov tomonidan ilgari surilgan "Kuchli davlatdan kuchli fuqarolik jamiyati sari konsepsiyasi"ni hayotga tatbiq etishda eng muhim tashkiliy-institutsional bo'g'inga aylandi. Olib borilgan tadqiqotlar shundan dalolat beradiki, 2003 yilning o'zidayoq fuqarolarning umumiy hisobda 65,1%i o'z oilasi yoki o'zlarining muammolarini hal etish borasida fuqarolar yig'inlariga murojaat qilib turgan⁹¹. Bu ko'rsatkich bugun yanada mustahkamlanmoqda. Bir so'z bilan aytganda mahalla aholiningishonchini to'la oqlamoqda.

Darhaqiqat, mahalla - O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini barpo etishning muhim instituti. Aynan mahalliy hokimiyat vakolatlarini bir qismi ushbu institutga olib berilgani, uning ahamiyati oshib borayotganidan dalolat beradi. Mahallaning boshqaruvi milliy va davlatchiligimiz tajribasidan kelib chiqib, rais, ya'ni oqsoqol tomonidan amalga oshirilmoqda. Oqsoqollar va uning maslahatchilari har 2,5 yilda bir necha nafar nomzod orasidan aholi vakillari tomonidan demokratik tarzda saylov asosida o'z vazifasini bajarishga kirishadi. CHunonchi, 2013 yil noyabr-dekabr oylarida o'tkazilgan saylovlardagi vakillar yig'ilishlarida 32292 nafar nomzod ko'rib chiqilgani, ulardan 9756 nafar (bir o'ringa o'rtacha 3,3 nafar nomzod) eng munosiblari saylangani ham fikrimizni tasdiqlaydi. 18 foiz holatda esa fuqarolar yopiq ovoz berish huquqidan foydalanishdi. SHuningdek, 99618 nafar fuqarolar yig'inlari raislari maslahatchilari saylandi⁹².

O'tgan davr mobaynida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari tarkibida bir qator tuzilmaviy o'zgartishlar kiritildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2004 yil 25 maydagi "O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi faoliyatini qo'llab-quvvatlash borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni asosida 2004 yilning 1 iyulidan boshlab fuqarolar yig'inining diniy ma'rifat va ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalari bo'yicha maslahatchisi lavozimi joriy etildi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 19 apreldagi qarori asosida fuqarolar yig'inlarida "Mahalla posboni" jamoatchilik tuzilmalari faoliyatining yo'lga qo'yilishi hududlarda osoyishtalikni mustahkamlash, huquqbuzarliklarning oldini olishda, fuqarolar xavfsizligini ta'minlashda katta ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, hozirda fuqarolar o'zini o'zi boshqarish

⁹¹ Отамирзаев О. Маҳалла жамоатчилиқ фикри кўзгусида // Маҳалла, 2003, 15 октябрь.

⁹² <http://www.mahallafond.uz/uz/elections/>

organlarida tashkil etilgan ushbu jamoatchilik tuzilmalari safiga 50 mingdan ortiq posbonlar jalb etilgan. Ularning samarali faoliyati natijasida 2011 yilda 2254 ta, 2012 yilda 2331 ta mahallada jinoyat sodir etish holatlariga yo'l qo'yilmadi⁹³.

Bugungi kunda aholining kundalik hayoti, atrof-muhit bilan bog'liq bo'lgan ko'pgina yo'nalishlar fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari orqali hal etilmoqda. Ular aholining ijtimoiy nochor qatlamlarini qo'llab-quvvatlash, tegishli hududda qonun hujjatlarining ijro etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini o'rnatish, to'ylar va boshqa marosimlar o'tkazish bo'yicha tavsiyalar beradi, atrof-muhitni muhofaza etadi, obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish tadbirlarini o'tkazadi, tadbirkorlik faoliyati sub'ektlarini tashkil etadi, qayta tashkil etadi va tugatadi, ijtimoiy infratuzilmani rivojlantiradi, guzarlar barpo etadi, kommunal to'lovlarni to'lanishiga ko'maklashadi, kam ta'minlangan yoshlarning nikoh tuzishida va to'y tadbirlarini o'tkazishida moddiy yordam ko'rsatadi, oilaviy tadbirkorlik sub'ektlarini bankdan kredit olishiga kafil bo'ladi va h.k.⁹⁴.

Darhaqiqat, olib borilgan islohotlar natijasida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyat qamrovi kengaydi. Buni fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarida fuqarolar yig'ini faoliyatining asosiy yo'nalishlari bo'yicha komissiyalar misolidan ham ko'rish mumkin. 2013 yilda yangi tahrirda qabul qilingan "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi qonunga ko'ra fuqarolar yig'inlaridagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha komissiyalar ro'yxati quyidagilardir:

- yarashtirish komissiyasi;
- ma'rifat va ma'naviyat masalalari bo'yicha komissiya;
- ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bo'yicha komissiya;
- xotin-qizlar bilan ishlash bo'yicha komissiya;
- voyaga etmaganlar, yoshlar va sport masalalari bo'yicha komissiya;
- tadbirkorlik faoliyati va oilaviy biznesni rivojlantirish masalari bo'yicha komissiya;
- ekologiya va tabiatni muhofaza qilish, obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish bo'yicha komissiya;
- jamoatchilik nazorati va iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish bo'yicha komissiya.

Tegishli hududdagi muammolarning dolzarbligiga qarab, fuqarolar yig'ini tomonidan fuqarolar yig'ini faoliyatining asosiy yo'nalishlari bo'yicha boshqa komissiyalari ham tuzilishi mumkin⁹⁵.

Komissiyalar turli sohalardan iborat tarkibda fuqarolar yig'ini faoliyatiga ko'maklashadi. Bunday komissiyalar 2011 yilning o'zidayoq 50 mingdan ortiq edi⁹⁶. Ular boshqa funksiyalar bilan birga, turli tashkilotlar ustidan jamoatchilik nazoratini ham olib boradi. Xususan, mahalliy davlat hokimiyati organlari rahbarlarining fuqarolar yig'inlari faoliyati sohasiga kiruvchi masalalar yuzasidan hisobotlarini eshitish amaliyotining tobora takomillashib borishi, o'z navbatida, hududlarda qonun hujjatlarining ustuvorligini ta'minlash, aholi, ayniqsa, yoshlar huquqiy madaniyatini yuksaltirish, eng muhimi, fuqarolarning turmush farovonligini oshirish tizimini yanada takomillashtirishda alohida o'rin tutmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 9 iyuldagi "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari xodimlari mehnatini rag'batlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini qo'llab-quvvatlashda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Namunali, fuqarolik jamiyatiga xos loyihalarni amalga oshirayotgan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari va boshqa nodavlat notijorat tashkilotlarini qo'llab-quvvatlash ularga zarur yordam ko'rsatish masalalari mamlakatimizda

⁹³ <http://www.mahallafond.uz/uz/articles/814/>

⁹⁴ "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni // O'zbekiston qonun hujjatlari t'plami. 2013, 17 (569)-son. –B. 9-10.

⁹⁵ "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni // O'zbekiston qonun hujjatlari t'plami. 2013, 17 (569)-son. –B. 17.

⁹⁶ Nasrullayev I. Fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari tizimini islox etishning istiqbolli yo'llari // Demokratlashtirish va inson huquqlari. 2012, 3-son. –B. 22.

muvaffaqiyatli amalga oshirilayotgan bir qator ijtimoiy dasturlarda o'z aksini topganligini alohida qayd etish lozim.

Prezident Islom Karimov 2012 yil 12 noyabr kuni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisida ilgari surgan "Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi"da "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi qonunga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish zarurligini ta'kidlagan edi. Bunda mahallani aniq yo'naltirilgan asosda aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, xususiy tadbirkorlik va oilaviy biznesni rivojlantirish markaziga aylantirish, shuningdek, uning davlat boshqaruv organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati olib borish tizimidagi vazifalarini yanada kengaytirishga jiddiy e'tibor qaratish lozimligini alohida ta'kidlab o'tdi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2013 yil 30 sentyabrda "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha respublika kengashini tashkil etish to'g'risida", 2013 yil 7 oktyabrda "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari qabul qilindi. Ushbu qarorlar bilan sohaga oid 15 ga yaqin nizomlar tasdiqlangan bo'lib, ular mahallalarda ma'naviy muhit barqarorligini, millatlararo do'stlik va hamjihatlikni mustahkamlash, yoshlarni onavatang va milliy istiqloq g'oyasiga sadoqat ruhida tarbiyalash, aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash borasidagi ishlarning samaradorligini yanada oshirishga ko'maklashish, fuqarolar yig'inlaridagi jamoatchilik tuzilmalari faoliyatini samarali tashkil etishga qaratilganligi bilan e'tiborlidir. SHu jumladan, fuqarolar yig'ini faoliyatining asosiy yo'nalishlari bo'yicha 8 ta komissiyasi faoliyatiga oid tasdiqlangan namunaviy Nizomlarning amaliyotga tatbiq etilishi mahallalar ishiga keng jamoatchilikni jalb etishga katta turtki beradi.

Ayni paytda, davlatimiz rahbarining tashabbusi bilan 1992 yilda Respublika "Mahalla" xayriya jamoat fondining tashkil etilganligi va o'tgan yillar mobaynida uning faoliyatini takomillashtirishga bo'lgan e'tibor mahallalarda milliy qadriyatlarni e'zozlash va targ'ib etish, madaniy-ma'rifiy ishlarni keng yo'lga qo'yish, shuningdek, aholini ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan mustahkamlash, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarni qo'llab-quvvatlash sohasida keng ko'lamli chora-tadbirlarning amalga oshirilishini ta'minlamogda. Xususan, ushbu jamoat tashkiloti tomonidan fuqarolar yig'inlariga uslubiy ko'maklashish maqsadida 2006 — 2013 yillar davomida 30 dan ortiq qo'llanma va adabiyotlar tayyorlanib, barcha fuqarolar yig'inlariga etkazib berildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006 yil 25 avgustdagi "Milliy g'oya targ'iboti va ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish to'g'risida"gi qarori ijrosini ta'minlash maqsadida, birgina 2013 yilning o'tgan davri mobaynida mahallalarda 245 mingga yaqin ma'rifiy-madaniy tadbirlarning tashkil etilishi va o'tkazilishida Fondning hududiy tuzilmalari tomonidan mahallalarga uslubiy-amaliy yordamlar ko'rsatildi. SHuningdek, bu borada fuqarolar yig'inlarida jamoatchilik asosida 7 mingga yaqin targ'ibot guruhlari faoliyati samarali yo'lga qo'yildi, 6 mingdan ortiq mahallalarda "Ma'naviyat xonalari", 3400 dan ziyod axborot-resurs markazlari tashkil etildi.

Fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining sohaga oid qonun hujjatlari ijrosini ta'minlashdagi faoliyatini o'rganish, ularning ilg'or tajribasini keng ommalashtirish maqsadida "Eng namunali fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari", "Fuqarolar yig'inlarining eng namunali diniy ma'rifat va ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalari bo'yicha maslahatchisi" kabi ko'rik-tanlovlarning an'anaviy tarzda har yili o'tkazilishi va unda qariyb barcha fuqarolar yig'inlarining ishtiroki ta'minlanmogda.

SHuningdek, mahalla yoshlari o'rtasida sportni, ayniqsa, bolalar sportini rivojlantirish maqsadida hamkor tashkilotlar bilan birgalikda "Futbolimiz kelajagi", "Mahallamiz pahlavonlari", "Otam, onam va men — sportchilar oilasi" kabi sport musobaqalari muntazam tashkil etilib kelinmogda. Birgina joriy yilda 9 mingga yaqin fuqarolar yig'inlarida o'tkazilgan mazkur sport musobaqalariga qariyb 2 millionga yaqin bolalar va o'smirlar jalb etildi. Ayni paytda, mahallalarda bolalar maydonchalari faoliyatini yo'lga qo'yish va rivojlantirish maqsadida 2013 yilda "Mahalla" fondi hisobidan jami 106 ta bolalar maydonchasi qayta ta'mirlandi, 41 tasi yangi qurildi, 2985 ta bolalar maydonchasi obodonlashtirildi. Bundan tashqari, hududlarda 172 ta minifutbol, voleybol, basketbol maydonchalari qurib bitkazilib, foydalanishga topshirildi.

Fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash borasida Fond hisobidan 2006 - 2013 yillar mobaynida 4936 ta fuqarolar yig'ini zamonaviy kompyuter jamlanmasi, 5075 tasi mebel jihozlari bilan ta'minlandi. SHuningdek, 724 ta mahalla binolari joriy, 120 tasi kapital ta'mirlandi va 92 tasi rekonstruktsiya qilindi, namunaviy loyihalar asosida 74 ta mahalla guzari qurib, ishga tushirildi.

Fuqarolar yig'inlari hududida istiqomat qilayotgan ota-onalarning yosh avlodni tarbiyalash bo'yicha ularning huquqiy, ma'naviy-axloqiy va fiziologik bilimlarini oshirishga ko'maklashish maqsadida 8700 dan ortiq fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari qoshida "Ota-onalar universitetlari"ni tashkil etishga ko'maklashildi. O'tgan davr mobaynida ushbu jamoatchilik tuzilmalari tomonidan 45 mingdan ortiq tadbirlar o'tkazildi.

Fond faoliyatida aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo'llab-quvvatlash masalalari ustuvor vazifa sifatida belgilanib, bu borada birgina 2011 - 2013 yillar davomida Fond hisobidan 16 mingdan ortiq oilaga moddiy yordam ko'rsatildi. 31300 ga yaqin fuqarolarga oziq-ovqat va kiyim-kechaklar, 2600 dan ortiq ehtiyojmand oilalarga bir boshdan qoramol olib berildi. 5 mingdan ziyod ehtiyojmand oilalardan bo'lgan yoshlarga, shu jumladan, ularga nikoh va to'y tadbirlarini o'tkazishda qo'shimcha moddiy yordam ko'rsatildi.

Har yili mahallalar hududlarini obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish, muqaddas qadamjolarni tartibga keltirish maqsadida umumxalq xayriya hasharlari an'anaviy tarzda tashkil etiladi. Istiqolol yillarida bunyodkorlik va tashabbuskorlik, ezgulik va shijoat timsoliga, ma'naviy hayotimizning uzviy qismi sifatida umummilliy an'anaga aylangan ushbu tadbirda 18 millionga yaqin fuqarolar, shu jumladan, 10 milliondan ortiq yoshlar ishtirok etmoqda. Birgina mamlakatimiz mustaqilligining 22 yilligi munosabati bilan joriy yilning 24 — 25 avgust kunlari o'tkazilgan umumxalq xayriya hashari kunlarida 960 ta ziyoratgoh va 9 mingdan ortiq qabristonlar, 33,3 ming gektar maydon obodonlashtirildi, 40 mingga yaqin oilalarning uy-joylari ta'mirlandi, 566 ta yangi bog' tashkil etildi.

Mahallalarda aholi bandligini ta'minlashga ko'maklashish borasida keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, oilaviy tadbirkorlik va hunarmandchilikni qo'llab-quvvatlash maqsadida Fondning hududiy tuzilmalari hamda fuqarolar yig'inlari tomonidan joriy yilning o'tgan davrida 9 mingdan ortiq targ'ibot-tashviqot tadbirlari o'tkazildi, mahallalarda 41 mingdan ortiq maishiy xizmat ko'rsatish shoxobchalarini tashkil etish, hududlarda 112 mingdan ziyod yangi ish o'rinlarini yaratishga ko'maklashildi. Ayni paytda, fuqarolar yig'inlari hududida tadbirkorlik faoliyatini, jumladan, oilaviy tadbirkorlik va hunarmandchilik faoliyatini rivojlantirishga ko'maklashish maqsadida maslahat markazlari tashkil etilmoqda. Bu borada manfaatdor vazirlik va idoralar tomonidan 2013 yilning 24 iyunida ushbu markazlarning namunaviy Nizomi qabul qilinib, amaliyotga tatbiq etildi⁹⁷.

Konsepsiyada belgilangan vazifalar ijrosi sifatida "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining yangi tahriri qabul qilindi va 2013 yilning 23 aprel kuni matbuotda e'lon qilindi. Ushbu qonun bilan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining aholini manzilli ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni amalga oshirishda, jamoatchilik nazorati sohasida, xususiy tadbirkorlik, shu jumladan oilaviy tadbirkorlik va hunarmandchilikni rivojlantirish borasidagi vakolatlari kengaytirildi.

Aholini manzilli ijtimoiy qo'llab-quvvatlash borasida qonunga fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining bandlikka ko'maklashish va aholini ijtimoiy muhofaza qilish markazlari bilan birgalikda ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga muhtoj kam ta'minlangan oilalar, yolg'iz keksalar, pensionerlar va nogironlarni aniqlash, fuqarolarning bandligiga ko'maklashish, fuqarolar yig'ini hududida yashovchi fuqarolarni ish bilan ta'minlash haqidagi me'yorlar kiritildi.

Qonunda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga jamoatchilik nazoratini amalga oshirish bo'yicha qo'shimcha vakolatlari berish bilan bir qatorda, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari tomonidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish shakllari hamda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining jamoatchilik nazoratini amalga oshirish kafolatlarini belgilovchi alohida modda kiritildi.

⁹⁷<http://www.mahallafond.uz/uz/articles/814/>

Mahallani xususiy tadbirkorlik, shu jumladan oilaviy tadbirkorlik va hunarmandchilikni rivojlantirish markaziga aylantirish borasida fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlariga fuqarolar yig'ini hududida xususiy tadbirkorlik, shu jumladan oilaviy tadbirkorlik va hunarmandchilikni rivojlantirishga ko'maklashish, tegishli maslahat markazlarini tashkil etish to'g'risida qaror qabul qilish bo'yicha qo'shimcha vakolatlar berildi. Xususan, fuqarolar yig'inlari huzuridagi maslahat markazlari tadbirkorlik faoliyatini tashkil qilmoqchi bo'lgan fuqarolar yig'ini hududida yashovchilar uchun qisqa muddatli kurslar tashkil etib, tadbirkorlik faoliyati sub'ektlari uchun mavjud imtiyozlar va preferensiyalar haqida ma'lumotlar beradi, fuqarolar yig'ini hududida yashovchilarga tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishda har tomonlama ko'maklashmoqda.

Konsepsiyada "Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari raislari saylovi tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha oqsoqollar va ularning maslahatchilari eng munosib fuqarolar ichidan saylanishini, fuqarolar ijtimoiy faolligini kuchaytirishda mahallaning ahamiyati va roli oshirilishini ta'minlaydigan o'zgartish va qo'shimchalar kiritish taklif etilgan edi. Konsepsiyadagi ana shu vazifalarning ijrosi doirasida 2013 yil 22 aprelda "Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni ham yangi tahrirda qabul qilindi⁹⁸.

Mazkur Qonunning asosiy maqsadi fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilarini saylash borasidagi fuqarolarning huquqlarini to'laroq ta'minlashga qaratilgan tegishli huquqiy kafolatlarni yanada kengaytirishdan va bu bilan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaning 32-moddasida mustahkamlangan "O'zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o'z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga egadirlar. Bunday ishtirok etish o'zini-o'zi boshqarish, referendumlar o'tkazish va davlat organlarini demokratik tarzda tashkil etish yo'li bilan amalga oshiriladi"⁹⁹ – kabi me'yorlarni hayotga to'liq joriy etishdan iborat.

YAngi tahrirda qabul qilingan "Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovi to'g'risida"gi qonunga kiritilgan o'zgartish va qo'shimchalar saylov tizimini yanada demokratlashtirish orqali fuqarolarning saylov huquqlarini ta'minlashga shart-sharoitlar yaratib saylovlarni samarali o'tishiga va bularning natijasi sifatida fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilarini eng munosiblarini saylab olishga xizmat qilmoqda.

Mahalliy hokimiyat organlari va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari bajaradigan vazifalar doirasini kengaytirish, ularga davlat vakolatlarining bir qismini bosqichma-bosqich topshirish lozim. Bunda eng muhimi, aholining kasb va ijtimoiy tarkibi manfaatlarini yan ada to'laroq ifodalash va himoya qilishda nodavlat, jamoat tuzilmalarining huquq va mavqelarini oshirish darkor. "Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari" degan siyosiy qurilish dasturining mohiyati ana shunda yaqqol namoyon bo'ladi. Aynan shunday yondashuv fuqarolarning o'zlariga o'z hayoti va butun jamiyat hayotini boshqarishda va tashkil etishda keng ishtirok etish uchun imkoniyat yaratadi. Bu esa fuqarolik jamiyati tamoyillariga to'la mos keladi¹⁰⁰.

Davlatimiz rahbari tomonidan ilgari surilgan O'zbekistonda davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirish konsepsiyasi nafaqat mamlakatimizdagi islohotlar uchun ilmiy-amaliy asos¹⁰¹, balki umuman, davlatchilik taraqqiyotidagi o'ziga xos ta'limotga aylandi deyilsa, mubolag'a bo'lmaydi. Ushbu konsepsiya o'zbek xalqi madaniyati va umum e'tirof etilgan demokratik qadriyatlar uyg'unligida shakllanganligi mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning muvaffaqiyatiga xizmat qilmoqda. Zero, har qanday yangilanish, hattoki liberallashtirish ham xalqning manfaatlariga xizmat qilishi lozimligi isbot talab qilmaydigan haqiqatdir.

Darhaqiqat, O'zbekistondagi hayotiy islohotlarning nazariy jihatlarini O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning Birinchi chaqiriq Oliy Majlisining XIV (1999), Ikkinchi chaqiriq

⁹⁸Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 йил 29 апрель, 17-сон, 220-модда

⁹⁹Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 йил, № 1, 4-модда.

¹⁰⁰Ислом Каримов. Биз келажакимизни ўзқўлимиз билан қурамыз. Т. 7. Т.: Ўзбекистон, 1999. Б. 389.

¹⁰¹Шарифходжаев М., Рахимов Ф. Человек определивший эпоху. – М.: Книжный дом газеты «Труд», 2004. С. 14-18; Рахманова Ч. Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлатни шакллантиришга оид баъзи масалалар. // Ўзбекистонда миллий давлатчилик назариясининг тарихий-фалсафий ва ҳуқуқий асослари (илмий-назарий мақолалар тўплами). – Т, 2005. 153-154-б.

Oliy Majlisining I sessiyalaridagi (2000) va Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi (2005) ma'ruzalarida yaxlit konsepsiya shaklida bayon qilingan bo'lsa, ularni ro'yobga chiqarish masalalari aniq dasturlar asosida amalga oshirilmoqda. Mazkur konsepsiyalar g'oyalari o'zbek xalqi madaniyati bilan umum e'tirof etilgan qadriyatlar uyg'unligini ta'minlashga zarur nazariy asos bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlis XIV sessiyasidagi ma'ruzasi asosiy qoidalarini amalga oshirish XXI asrning dastlabki yillarida islohotlarni yanada chuqurlashtirish va jamiyatni yangilashning asosiy ustuvor yo'nalishlarini ro'yobga chiqarishni, siyosiy va iqtisodiy sohalarida keng erkinlashtirishni, davlat va jamiyat qurilishi sohasida erkinlashtirishni ta'minlash uchun zarur qonuniy va tashkiliy shart-sharoitlarni yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 10 iyun 1999 yili 296-sonli "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlis XIV sessiyasidagi ma'ruzasi asosiy qoidalarini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaror qabul qilindi.

Mazkur qarorda XXI asr dastlabki yillarida islohotlarni chuqurlashtirish va jamiyatni yangilashning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirish dasturlari hamda jamiyat hayotining siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy sohalarida islohotlarni amalga oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar tasdiqlandi. Ularning ijrosini ta'minlash maqsadida mazkur qarorning birinchi bandida mamlakat siyosiy, iqtisodiy hayotini, davlat va jamiyat qurilishini yanada erkinlashtirish hukumat, davlat organlari va jamoat tashkilotlarining eng muhim vazifalaridan biri deb mustahkamlandi.

Davlat va jamiyat qurilishi sohasida erkinlashtirish, fuqarolik jamiyatini shakllantirish yuzasidan dasturlar turkumi alohida bandda ma'qullandi¹⁰². Bular: "Jamiyat hayotining barcha tomonlarini isloh qilishning ishlab turgan qonunchilik-me'yoriy bazasini takomillashtirish va yangilarini shakllantirish dasturi", "Davlat organlarining funksiyalarini fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga va hukumatga qarashli bo'lmagan jamoat tashkilotlariga bosqichma-bosqich berish konsepsiyasi", "Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari" konsepsiyasini amalga oshirish chora-tadbirlari, "Sud-huquq sohasini isloh qilishni chuqurlashtirish", "Erkin va mustaqil ommaviy axborot vositalarini rivojlantirish" dasturlaridir.

Belgilangan dasturlarning barchasi O'zbekistonda davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirish uchun qulay zamin yaratadi. Lekin liberalizmning g'arbcha talqini tarafdorlari ushbu dasturlarda xususiy mulkdorlar manfaatlarini himoya qilish to'g'risida hech qanday tadbirlar belgilanmaganligini aytishlari mumkin. Xususiy mulkchilik O'zbekistonda ham demokratik huquqiy davlatning asosiy omili sifatida e'tirof etilib, uni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari alohida iqtisodiy sohadagi islohotlar dasturlarida belgilangan. SHuning uchun ham ko'pchilik o'zbek olimlarining erkinlashtirishga oid fikrlarida xususiy mulkchilikni rivojlantirish g'oyalari alohida e'tibor berilmaydi.

Darhaqiqat, O'zbekistondagi hayotiy islohotlarning nazariy jihatlarini O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning Birinchi chaqiriq Oliy Majlisining XIV (1999), Ikkinchi chaqiriq Oliy Majlisining I sessiyalaridagi (2000) va Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi (2005), Birinchi chaqiriq Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi (2010) ma'ruzalarida yaxlit konsepsiya shaklida bayon qilingan bo'lsa, ularni ro'yobga chiqarish masalalari aniq dasturlar asosida amalga oshirilmoqda. Mazkur konsepsiyalar g'oyalari o'zbek xalqi madaniyati bilan umum e'tirof etilgan qadriyatlar uyg'unligini ta'minlashga zarur nazariy asos bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlis XIV sessiyasidagi ma'ruzasi asosiy qoidalarini amalga oshirish XXI asrning dastlabki yillarida islohotlarni yanada chuqurlashtirish va jamiyatni yangilashning asosiy ustuvor yo'nalishlarini ro'yobga chiqarishni, siyosiy va iqtisodiy sohalarida keng erkinlashtirishni, davlat va jamiyat qurilishi sohasida erkinlashtirishni ta'minlash uchun zarur qonuniy va tashkiliy shart-sharoitlarni yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 10 iyun 1999 yili 296-sonli "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlis XIV sessiyasidagi ma'ruzasi asosiy qoidalarini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaror qabul qilindi.

¹⁰²Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 10 июндаги 296-сон қарорига 1-илова.

Mazkur qarorda XXI asr dastlabki yillarida islohotlarni chuqurlashtirish va jamiyatni yangilashning ustuvor yoʻnalishlarini amalga oshirish dasturlari hamda jamiyat hayotining siyosiy, iqtisodiy va maʼnaviy sohalarida islohotlarni amalga oshirish boʻyicha qoʻshimcha chora-tadbirlar tasdiqlandi. Ularning ijrosini taʼminlash maqsadida mazkur qarorning birinchi bandida mamlakat siyosiy, iqtisodiy hayotini, davlat va jamiyat qurilishini yanada erkinlashtirish hukumat, davlat organlari va jamoat tashkilotlarining eng muhim vazifalaridan biri deb mustahkamlandi.

Davlat va jamiyat qurilishi sohasida erkinlashtirish, fuqarolik jamiyatini shakllantirish yuzasidan dasturlar turkumi alohida bandda maʼqullandi¹⁰³. Bular: “Jamiyat hayotining barcha tomonlarini isloh qilishning ishlab turgan qonunchilik-meʼyoriy bazasini takomillashtirish va yangilarini shakllantirish dasturi”, “Davlat organlarining funksiyalarini fuqarolarning oʻzini oʻzi boshqarish organlariga va hukumatga qarashli boʻlmagan jamoat tashkilotlariga bosqichma-bosqich berish konsepsiyasi”, “Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari” konsepsiyasini amalga oshirish chora-tadbirlari, “Sud-huquq sohasini isloh qilishni chuqurlashtirish”, “Erkin va mustaqil ommaviy axborot vositalarini rivojlantirish” dasturlaridir.

Belgilangan dasturlarning barchasi Oʻzbekistonda davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirish uchun qulay zamin yaratadi. Lekin liberalizmning gʻarbcha talqini tarafdorlari ushbu dasturlarda xususiy mulkdorlar manfaatlarini himoya qilish toʻgʻrisida hech qanday tadbirlar belgilanmaganligini aytishlari mumkin. Xususiy mulkchilik Oʻzbekistonda ham demokratik huquqiy davlatning asosiy omili sifatida eʼtirof etilib, uni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari alohida iqtisodiy sohadagi islohotlar dasturlarida belgilangan. SHuning uchun ham koʻpchilik oʻzbek olimlarining erkinlashtirishga oid fikrlarida xususiy mulkchilikni rivojlantirish gʻoyalari alohida eʼtibor berilmaydi.

Nazorat savollari:

1. Fuqarolik jamiyatining instituti sifatida fuqarolarning oʻzini oʻzi boshqarish organlari qanday funksiyalarni bajaradi?
2. Mahalliy hokimiyat va fuqarolar oʻzini oʻzi boshqarish organlarining oʻzaro munosabatlari qanday yoʻnalishlarda amalga oshiriladi?
3. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasida fuqarolarning oʻzini oʻzi boshqarish organlarini rivojlantirishga oid qanday vazifalar belgilangan?
4. “Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari” konsepsiyasida fuqarolar oʻzini oʻzi boshqarishiga oid qanday vazifalar belgilangan?
5. “Mahalla” xayriya fondi xaqida maʼlumot bering

12-MAVZU. JAMOATCHILIK NAZORATI VA DAVLAT ORGANLARI FAOLIYATINING OCHIQLIGI.

Reja:

1. **Jamoatchilik nazoratining mohiyati.**
2. **Jamoatchilik nazorati tizimi.**
3. **Jamoatchilik nazoratining subʼektlari.**
4. **Jamoatchilik nazoratining shakllari.**
5. **Rivojlangan Gʻarb davlatlarida fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi.**

Jamoatchilik nazorati fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi. Jamoatchilik nazorati boʻlmagan yoki jamoatchilik nazorati etarli darajada kuchga ega boʻlmagan mamlakatda fuqarolik jamiyati shakllanishini ham tasavvur qilish qiyin. SHuning uchun mamlakatimiz Konstitutsiyasida jamoatchilik nazoratining mamlakatimiz fuqarolari davlat

¹⁰³Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 10 июндаги 296-сон қарорига 1-илова.

boshqaruvida ishtirok etishlarining muhim vositasi ekani e'tirof etilmoqda. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning 2010 yil 12 noyabrda e'lon qilgan "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi"da jamoatchilik nazorati to'g'risidagi qonunni qabul qilish zarurligi alohida ta'kidlandi: "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tomonidan qonun hujjatlarining ijro etilishi ustidan jamiyat, fuqarolik institutlari nazoratini amalga oshirishning tizimli va samarali huquqiy mexanizmini yaratishga qaratilgan «O'zbekiston Respublikasida jamoatchilik nazorati to'g'risida»gi Qonunni qabul qilish fursati etdi.”¹

Jamoatchilik nazoratini tashkil qilish masalalarini tahlil qilishdan avval "jamoatchilik nazorati" tushunchasining turdosh tushunchalar bilan umumiy jihatlari va tafovutlarini aniqlab olish lozim. Hozirgi kunda matbuotda va ilmiy adabiyotlarda . Tahlil shuni ko'rsatmoqdaki, mazkur atamalar ko'pincha sinonim sifatida va ba'zan noo'rin qo'llanilmoqda.

"Jamoatchilik nazorati" va "fuqarolik nazorati" tushunchalari bir-biriga juda yaqinday tuyuladi. Aslida ular o'rtasida umumiyliklar bilan bir qatorda jiddiy tafovutlar ham mavjud. Ular o'rtasidagi tafovutlar avvalo shundan iboratki, harbiy yuristlarning fikriga ko'ra, fuqarolik nazorati armiya faoliyati ustidan jamoat tashkilotlari olib borayotgan nazoratni anglatadi. Masalan, bizning mamlakatimizda Mudofaa vazirligi qoshida tuzilgan Jamoatchilik kengashi ana shunday nazoratni amalga oshiradi. SHu ma'noda fuqarolik nazorati noharbiy tashkilotlar tomonidan Qurolli kuchlar faoliyatining mamlakatimiz qonunlariga mosligi va maqsadga muvofiqligini nazorat qilishni bildiradi. Ikkinchidan, fuqarolik nazorati alohida shaxslar tomonidan Qurolli kuchlar faoliyatining Konstitutsiyaga, xalqaro shartnomalarga mosligi, shuningdek, Qurolli kuchlar tizimidagi ijtimoiy masalalarning huquqiy me'yorlarga mosligi ustidan o'tkaziladigan nazoratni ham bildiradi. "Jamoatchilik nazorati" va "fuqarolik nazorati" tushunchalari o'rtasidagi tafovut xuddi mana shu o'rinda ko'rinadi. Fuqarolik nazoratini hech bir jamoat birlashmasiga a'zo bo'lmagan fuqaro ham amalga oshirishi mumkin. Jamoatchilik nazoratini esa alohida fuqarolar emas, jamoat birlashmalari va ularning vakillari amalga oshiradi.

"Jamoatchilik nazorati" va "ijtimoiy nazorat" tushunchalari o'rtasidagi tafovut avvalo, shundaki, "ijtimoiy nazorat" tushunchasi mazmun doirasiga ko'ra "jamoatchilik nazorati" tushunchasidan kengroq. Bu tushuncha tarkibiga "jamoatchilik nazorati" tushunchasidan tashqari davlat nazorati va fuqarolik nazorati ham kiradi. CHunki ular ham mohiyatan ijtimoiy nazoratning ko'rinishlaridir.

Jamoatchilik nazoratiga turli-tumanta'riflar berilgan. Jamoatchilik nazoratining asosiy xususiyatlarini qamrab oladigan quyidagicha ta'rifdan foydalanish o'rinliroq bo'ladi: "Jamoatchilik nazorati — jamoat birlashmalari tomonidan davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining amaldagi qonunlarga mosligini aniqlash va baholash bo'yicha yuritadigan faoliyat".

Hozircha mamlakatimizda "Jamoatchilik nazorati to'g'risida"gi qonun qabul qilinmagan bo'lsa ham, shunday qonun loyihasi keng jamoatchilik muhokamasiga taqdim qilindi. Muhokama qilinayotgan Qonun loyihasida jamoatchilik nazoratining maqsadlari quyidagicha ta'riflanadi: "Jamoatchilik nazoratining maqsadlari quyidagilardan iborat:

6. fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishini ta'minlash;
7. davlat organlari va ularning mansabdor shaxslari faoliyatida qonuniylikni ta'minlash;
8. jamiyat manfaatlarini himoya qilish".

Qonun loyihasida jamoatchilik nazoratining vazifalari quyidagicha tavsiflanadi: "Jamoatchilik nazoratining vazifalari quyidagilardan iborat:

9. davlat organlari va jamiyatning o'zaro tiyib turish va manfaatlar muvozanati tizimini ta'minlash;
10. davlat organlari va ularning mansabdor shaxslari tomonidan qonunlarga, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishi va ularning ta'minlanishi ahvoli to'g'risida fuqarolarni xabardor qilish;
11. davlat organlari va ularning mansabdor shaxslari tomonidan qonunga rioya qilmaslik holatlarini aniqlash va keng jamoatchilikni xabardor qilish, ularni jamoatchilik yordamida bartaraf etish, jamiyatda ijtimoiy adolat prinsipini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish;

12. fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash sohasida fuqarolik jamiyati institutlari va davlat organlarining hamkorligi".

Fuqarolik jamiyati institutlari o'z tashabbuslari bilan shakllanadigan va o'zini o'zi boshqaradigan institutlar hisoblanadi. Lekin ana shu o'zini o'zi boshqaradigan institutlar o'ziga o'xshash boshqa institutlar bilan mutanosib ravishda faoliyat yuritishlari uchun ular muayyan darajada rivojlangan bo'lishlari kerak. SHuning uchun ham, fuqarolik jamiyati institutlari o'sha muayyan darajaga etgunlaricha ularga davlatning madadi zarur bo'ladi.

2014 yilda Konstitutsiyamizga kiritilgan o'zgarishlar jamoatchilik nazoratiga Konstitutsiyaviy maqom berdi. Konstitutsiyamizning 32-moddasi endi quyidagi tahrirda bayon qilindi: "O'zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o'z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga egadirlar. Bunday ishtirok etish o'zini o'zi boshqarish, referendumlar o'tkazish va davlat organlarini demokratik tarzda tashkil etish, shuningdek davlat organlarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini rivojlantirish va takomillashtirish yo'li bilan amalga oshiriladi." Fuqarolarimizning jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda ishtirok etishlari davlat organlarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini rivojlantirish va takomillashtirish yo'li bilan amalga oshirilishining Konstitutsiyada mustahkamlab qo'yilishi jamoatchilik nazoratiga mamlakatimizda qanchalik katta ahamiyat berilayotganining belgisidir.

Jamoatchilik nazorati fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi va rivojlanishi bilan bog'liq tarzda rivojlanib boradi. Fuqarolik jamiyati rivojlanib borgani sari jamoatchilik nazorati uchun kengroq imkoniyatlar va istiqbollar paydo bo'ladi. Ikkinchi tomondan, jamoatchilik nazoratining rivojlanishi fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanishiga olib keladi. Rivojlangan va keng quloch yoygan jamoatchilik nazoratini fuqarolik jamiyatisiz tasavvur qilib bo'lmaganidek, fuqarolik jamiyatining rivojlanishini ham jamoatchilik nazoratisiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Fuqarolik jamiyati jamoatchilik nazorati rivojlanishi uchun imkoniyatlar yaratishining sababi shundaki, tom ma'nodagi samarali, mustaqil va xolis jamoatchilik nazoratini iqtisodiy va siyosiy jihatdan erkin fuqarolar va ularning birlashmalarigina amalga oshirishi mumkin.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar va modernizatsiyalash sharoitida jamoatchilik nazorati mazmunida ana shunday o'zgarishlar o'z ifodasini topadi. Bu esa faoliyat sub'ekti bo'lgan har bir shaxs o'z zimmasiga muayyan majburiyatlarni olish bilan birga, boshqalardan, davlat hokimiyati organlaridan ularning zimmasidagi majburiyatlarni, vazifalarni bajarishlarini talab qilishi mumkinligini anglatadi.

Mamlakatning barqaror rivojlanishida jamiyat va shaxsning munosabatlarini tartibga soluvchi asosiy mexanizmlardan biri bo'lgan davlat nazorati muhim rol o'ynaydi. Ayni paytda, jamiyat, undagi fuqarolik institutlari va barcha fuqarolar jamoatchilik nazorati orqali davlat va boshqaruv sub'ektlarining faoliyatini mavjud ijtimoiy me'yorlar, qadriyatlar, huquqiy andozalar yordamida nazorat qiladi.

Jamoat tashkilotlari davlat hokimiyati organlari bilan birga nazorat ishlarini olib borishlari va zarur hollarda davlat hokimiyati organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini olib borishlari ham mumkin. Bu ikki vaziyatbir-birini inkor qilmaydi.

Davlat boshqaruvi organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratining zarurligini buyuk allomalar va faylasuflar asoslab berishgan. Masalan, Aristotel o'zining asarlarida xalqning mansabdor shaxslar va hukmdorlar ustidan nazoratini davlatning siyosiy baqarorligi hamda gullab-yashnashining eng muhim shartlaridan biri deb hisoblagan.

Abu Nasr Forobiyning «Fozil odamlar shahri» asarida ham hukmdorlarning aholi oldida hisob berib turishlari va ularning qonunlarga so'zsiz buysunishlari zarurligi alohida ta'kidlanadi.⁴

SH.Monteske jamiyat hukumatsiz mavjud bo'la olmasligi, lekin mavjud qonunlar fuqarolarga hukumat faoliyati ustidan nazorat olib borish imkoniyati berishini ta'kidlaydi.

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan sa'y-harakatlar davlat hokimiyati organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirishning dolzarbligini yanada oshirib yuboradi. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov davlat boshqaruvi organlarifaoliyatining mavjud qonunlarga qay darajada mos kelishi yoki kelmasligini nazorat qilish zarurligiga ko'p marta e'tibor qaratadi.

Prezidentning demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolar jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasida ta'kidlanganidek, "Qonunda jamoatchilik nazoratining turlari, shakllari va subektlarini, nazorat predmetini, uni amalga oshirishning huquqiy mexanizmlarini, shuningdek, mazkur sohada amaldagi qonun hujjatlarini ijro etmagani uchun mansabdor shaxslarning javobgarligi shartligini belgilab qo'yish zarur."⁵

Davlat boshqaruvi organlari faoliyatining ochiq-oshkoraligi jamoatchilik nazoratini amalga oshirish uchun qulay sharoit yaratadi. Xuddi shuni hisobga olib, jamoatchilik nazoratini kuchaytirish maqsadida Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqqligini ta'minlash to'g'risidagi qaror qabul qilindi. Mazkur qarorni bajarish yuzasidan Samarqand va Buxoro viloyatlarida davlat boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqqligini ta'minlash bo'yicha eksperiment o'tkazildi.

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish ikki yo'nalishda olib borilmoqda. Birinchidan, davlat o'zining bosh boshqaruv sub'ekti maqomini saqlagan holda jamoat tashkilotlari bilan aloqalarni yangi asosga o'tkazmoqda. Endi, davlat o'zining muayyan funksiyalarini jamoat tashkilotlariga o'tkazmoqda, bir qator vakolatlarini, huquq va resurslarni ularga bermoqda. SHU yo'l bilan davlat jamoat tashkilotlarining o'zini o'zi boshqarish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Ikkinchi tomondan, jamiyat jamoat tashkilotlarini rivojlantirish orqali ularningulgan salohiyatlarini mamlakatni boshqarish yo'nalishida faollashtirmoqda.

Prezident Konsepsiyasida belgilangan tadbirlarni amalga oshirish fuqarolik jamiyati institutlari jamoatchilik nazorati yordamida davlat organlariga xalaqit bermagan holda davlat boshqaruvi mexanizmlarini takomillashtirishga, korrupsiyaga qarshi salohiyatini oshirishga, fuqarolarga ko'rsatilayotgan davlat xizmatlari sifatini yaxshilashga katta yordam ko'rsatadi.

Jamoatchilik nazoratini amalga oshirishda huquqiy me'yorlar poydevor vazifasini bajaradi. Huquqiy me'yorlarning asos vazifasini bajarishi jamoatchilik nazoratining har bir qadami mavjud qonunlar asosida qo'yilishini taqozo etadi.

Jamoatchilik nazoratining mohiyat jihatidan huquqiy nazorat ekani fuqarolik jamiyatining tarkibiy qismi bo'lgan huquqiy davlatning mohiyatiga to'la mos keladi. Ayni paytda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, huquqiy davlatni yaratish yo'lida amalga oshirilayotgan jamoatchilik nazoratining o'zi ham mavjud qonuniy me'yorlarga asoslanishi lozim.

Davlat organi o'zining nazorat funksiyalarini amalga oshirishda jamoatchilik nazorati sub'ektlaridan kelib tushadigan axborotdan foydalanadi, jamoatchilik nazorati esa, o'zining funksiyalarini ko'pincha tegishli davlat organlariga murojaat qilish orqali amalga oshiradi. Ana shunday o'zaro bog'liqlik mamlakatimizda "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqqligini ta'minlash to'g'risida"gi qonun loyihasini muhokama qilish jarayonida hamda mazkur qonun loyihasini hayotga tadbqiq qilish bo'yicha Buxoro va Samarqand viloyatlarida o'tkazilgan eksperiment davomida o'zining yorqin ifodasini topdi.

NNTlarning vujudga kelishi ob'ektiv voqelikning in'ikosi bo'lib, hatto eng rivojlangan demokratik mamlakatlarda ham davlat o'zining fuqarolariga o'z organlari va mansabdor shaxslarining suiiste'molliklardan xoli ekaniga to'la kafolat berolmaydi.

Demokratiya fenomenining yirik tadqiqotchilaridan bo'lgan Aleksis de Tokvil demokratik tuzumning mohiyati hukumatning hokimiyatini cheklashda, deb talqin qilgan edi. Insonning huquqini hukumat emas, birinchi navbatda, qonun, shaxsning o'zi va jamiyat himoya qilishi kerak. Demokratik jamiyatda jamoat birlashmalarining vujudga kelishi jamiyatni boshqarish qonunlaridan biri bo'libgina qolmay, mutlaq zaruriy qonun hamdir. De Tokvilning fikriga ko'ra, "Dunyodagi mamlakatlar orasida eng demokratik mamlakat fuqarolari maqsadga etishishda o'zaro maslahatlashish asosida ish ko'radigan va mazkur jamoaviy harakat usulini boshqalardan ko'ra ko'proq qo'llaydigan mamlakatdir"⁶. Huquqni himoya qilish bo'yicha tuzilgan jamoat tashkilotlari barcha mamlakatlarni tezkor, samarali va kam sarf bilan inson huquqlari muammosini hal qilishga ko'maklashadigan va hokimiyat organlari suiiste'molliklaridan himoya qiladigan tashkilotlarga bo'lgan ehtiyojni ifodalaydi.

Demokratik mamlakatlarda tuzilayotgan NNTlar bir qator umumiy funksiyalarga ega. Fuqarolarning talablarini ifodalash; so'z erkinligini ta'minlash; jamoatchilikni davlatni boshqarish

va demokratik jarayonlarda ishtirok etishga safarbar qilish kabilar ana shunday funksiyalar jumlasiga kiradi..

XX asr oxiriga kelib bir qator muammolarni hal qilishda, xususan, inson huquqlarini himoya qilishda NNTlarning ishtirokini ta'minlash xalqaro-huquqiy jarayonning uzviy tarkibiy qismiga aylandi. BMT doirasida inson huquqlariga oid asosiy hujjatlarni tayyorlashni NNTlarning ishtirokisiz tasavvur qilish qiyin.

Jamoatchilik nazorati quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga ega:

- u jamiyat va uning alohida institutlarini boshqarish, jamiyatning barcha a'zolari ehtiyojlari va manfaatlarini uyg'unlashtirish shakli sifatida namoyon bo'ladi;
- mamlakatdagi turli ijtimoiy guruhlarining manfaatlarini uyg'unlashtirishda va bu manfaatlar o'rtasida nizolar kelib chiqishining oldini olishda muhim vosita hisoblanadi.
- jamiyatdagi tezkor hal qilinishi lozim bo'lgan vazifalarni bajarishda jamiyatning kuch- g'ayratini birlashtirish va muvofiqlashtirish vazifasini bajaradi.
- jamiyatda mavjud bo'lgan ijtimoiy me'yorlarning bajarilishini kafolatlaydigan vosita hisoblanadi.

Davlat hokimiyati organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini olib boruvchi institutlar jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- mamlakatdagi turli ijtimoiy-madaniy hamda kasbiy guruhlarining manfaatlarini himoya qiluvchi siyosiy partiyalar. Saylovchilar saylov jarayonida u yoki bu partiyaga ovoz berar ekan, ijroiya hokimiyati organlari faoliyatini bivosita nazorat qiladi. Ayni paytda, ular ovoz bermagan partiyalarning faoliyatiga ishonchsizlik bildirgan hisoblanadi;
- mehnatkashlarning manfaatlarini taqdim va himoya qilish maqsadida tuzilgan kasaba uyushmalari;
- notijorat xarakterga ega bo'lgan jamoat tashkilotlari va uyushmalarining turli-tumanligi. Mazkur uyushma va tashkilotlar davlat hokimiyati organlari oldida fuqarolarning huquq va manfaatlarini taqdim qilish va himoya qilish maqsadida tuziladi;
- mamlakatda jamoat-davlat tuzilmalarining mavjudligi. Bunday tuzilmalar qatoriga turli vazirliklar va idoralar qoshida tashkil etilgan jamoatchilik kengashlari va uyushmalarini kiritish mumkin;
- mamlakat hududida jamoatchilik hokimiyatining quyi bo'g'ini hisoblanadigan o'zini o'zi boshqarish organlarining mavjudligi. O'zbekistonda ana shunday organlardan hisoblanadigan mahalla institutining faoliyati aholini o'zining ehtiyoj va manfaatlarini qondirish va himoya qilish maqsadida uyushtirishga yo'naltirilgan bo'ladi;

Ijtimoiy taraqqiyotning umumiy qonuniyatlaridan biri shundaki, jamiyat o'sib va rivojlanib borishi jarayonida oddiy xalq va hokimiyat o'rtasidagi bevosita aloqalar murakkablashib boradi. Masalan, qishloq joylarda har bir fuqaro qishloq oqsoqoli bilan bevosita muloqot qilish imkoniyatiga ega. SHaharlarda, ayniqsa, katta shaharlarda istiqomat qiluvchi fuqarolar bunday imkoniyatga ega emas. Bunday shaharlarda har doim vositachilar paydo bo'ladiki, ular bir tomondan, xalqning ehtiyoj va kayfiyatini yuqori idoralarga etkazib tursa, ikkinchi tomondan, hokimiyat faoliyati to'g'risida aholiga axborot etkazib turadi. Ana shunday vositachilar jumlasiga ommaviy axborot vositalari, reklama va piar agentliklarini kiritish mumkin. SHundan xulosa qilib aytish mumkinki, xalq va hokimiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar ikki turli bo'lishi mumkin:

* Unchalik katta bo'lmagan ijtimoiy tizimlar uchun xos bo'lgan bevosita o'zaro ta'sir.

2. SHaharlar va umuman, katta ijtimoiy tizimlarda hokimiyat va aholi o'rtasida bivosita o'zaro ta'sir vujudga keladi. Bunda vositachilik vazifasini ommaviy axborot vositalari, PIAR va reklama agentliklari kabilar bajarishadi.

Jamoatchilik nazorati tizimi

Jamoatchilik nazorati juda qadim zamonlardan buyon mavjud. Masalan, ibtidoiy jamoada shaxs xulqini jamoa nazorat qilgan. Agar shaxs xulq-atvorida jamoa tomonidan qabul qilingan me'yorlardan og'ish bo'lsa, jamoa a'zolari turli sanksiyalar yordamida uning xulqini tegishli tomonga o'zgartirgan.

O'zbekistonda qadimdan o'zini o'zi boshqarish organi bo'lgan mahalla nazoratchilik funksiyalarini ham bajargan. Bunday funksiyani mahalla jamoasi yuqoridan tushirilgan farmonlar, buyruqlar va boshqa huquqiy me'yorlarga munosabat bildirish shaklida ifodalagan.

Jamoatchilik nazorati uzoq tarixga ega bo'lsa ham, uni ilmiy tushuncha sifatida fanga ijtimoiy psixologiyaning asoschilaridan bo'lgan T.Tard olib kirdi. Uning talqinida mazkur tushuncha jinoyatchining xulq-atvorini me'yoriy qoidalar doirasiga qaytarish uchun qo'llaniladigan usullar majmuini ifodalagan. Keyinroq, bu tushunchaning mazmuni ancha kengaydi. Bunday kengayish amerikalik sotsiologlar e.Ross va R.Park tadqiqotlari tufayli yuz berdi. Ularning talqinida jamoatchilik nazorati individga uning xulq-atvorini ijtimoiy me'yorlarga mos keltirish maqsadida o'tkaziladigan ta'sirni anglatadi.

Amerikalik sotsiolog T.Parsons tavsifida jamoatchilik nazorati sanksiyalar yordamida deviant xulq-atvorga ta'sir o'tkazish orqali uni me'yoriy holatga keltiradi va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

YUqoridagilardan xulosa qilib aytish mumkinki, jamoatchilik nazorati ijtimoiy tizimning o'zini o'zi tartibga solish usulidir. Mazkur usul huquqiy me'yorlar yordamida hamda mazkur tizimning tarkibiy qismlari orqali tartib va barqarorlikni ta'minlash maqsadida o'tkaziladi. Jamoatchilik nazoratining xarakteri, mazmuni, yo'naltirilganligi mazkur ijtimoiy tizimning xarakteri, mohiyati va tipi bilan belgilanadi. Jamoatchilik nazorati ibtidoiy, arxaiik jamiyatlarda hozirgi rivojlangan industrial jamiyatlardagiga nisbatan mutlaqo o'zgacha xususiyatga ega bo'ladi. Arxaiik jamiyatlarda u sodda tuzilmaga ega bo'lsa, industrial jamiyatlarda murakkab tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Sanksiyalar — jamoatchilik nazoratining elementi. Alohida shaxslar va ijtimoiy guruhlarining xatti-harakatiga tezkor munosabat bildirish maqsadida jamiyat ijtimoiy sanksiyalar tizimini yaratgan. Sanksiyalar o'z mohiyatiga ko'ra, alohida shaxs va ijtimoiy guruhlar, muassasa va tashkilotlarning xatti-harakatiga munosabatdir. Ijtimoiy sanksiyalar tizimining vujudga kelishi tasodifiy hol emas. Me'yorlar jamiyat qadriyatlarini himoya qilish maqsadida yaratilgan bo'lsa, sanksiyalar ijtimoiy me'yorlar tizimini himoya qilish va mustahkamlash uchun xizmat qiladi. Me'yor sanksiya yordamida himoya qilinmasa, unga odamlar amal qilmay qo'yadi.

Sanksiyalar moddiy va ma'naviy bo'lishi mumkin. Moddiy sanksiyalar vazifasini jarima, mol-mulkni musodara qilish kabilar bajaradi. Ma'naviy sanksiyalar esa tanqidiy fikr, xayfsan, kesatiq, piching, izza qilish kabi shakllarda bo'lishi mumkin. Fuqarolik jamiyati institutlari ma'muriy va huquqiy sanksiyalarni qo'llash vakolatiga ega emas. Ular faqat ma'naviy sanksiyalarni qo'llashi mumkin. Lekin o'rinli va to'g'ri qo'llangan ma'naviy sanksiyalarning kuchi huquqiy sanksiyalar kuchidan kam bo'lmasligi mumkin.

YUqorida bayon qilinganlardan xulosa qilib aytish mumkinki, me'yorlar va sanksiyalar bir butunlikni tashkil qiladi. Birorta me'yor tegishli sanksiyalarga ega bo'lmasa, u odamlar va ijtimoiy guruhlarining xulq-atvoriga ta'sir o'tkaza olmaydi. Bunday me'yor shior, chaqiriq bo'lishi mumkin. Lekin, u jamoatchilik nazoratining tarkibiy qismi bo'la olmaydi.

Alohida shaxs yoki ijtimoiy guruh ijtimoiy me'yorlarga bo'yinsunishni istamasa yoki ularni chetlab o'tishga harakat qilsa, jamiyat majburlash choralarini qo'llaydi. Hozirgi jamiyatlarda majburlash orqali nazorat qilishning qat'iy ishlab chiqilgan qoida va tizimlari mavjud. Mazkur

tizimlar me'yorlardan og'ishning tiplari va darajasiga ko'ra, mutanosib ravishda qo'llanadigan sanksiyalar yig'indisidan iborat.

Jamoatchilik nazoratining sub'ektlari

Nodavlat notijorat tashkilotlarning davlat hokimiyati organlari faoliyati qonunlarga mosligini nazorat qilish huquqi ularning davlat boshqaruvidagi faqat yakuniy-nazorat bosqichida ishtirok etishi bilangina cheklanmaydi. Ular o'zlarining mazkur huquqini davlat boshqaruvining avvalgi bosqichlari, ya'ni rejalashtirish va tashkillashtirish bosqichlarida ham namoyon qilishlari mumkin. SHuning uchun nodavlat notijorat tashkilotlari davlat hokimiyati organlari faoliyatining qonunlarga mosligini nazorat qilish huquqini faqat nazorat bosqichigabog'lab qo'yish unchalik to'g'ri bo'lmaydi.

Mazkur tashkilotlar davlat boshqaruvining rejalashtirish bosqichlaridayoq ishtirok etish huquqi ular davlat hokimiyati organlari, jumladan, mahalliy davlat boshqaruvi organlarining ijtimoiy ahamiyatga molik tadbirlar va dasturlarini rejalashtirish bosqichidayoq nazorat qilishida namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, har qanday nazorat, jumladan, jamoatchilik nazoratining samaradorligi davlat hokimiyati organlari, jumladan, mahalliy davlat hokimiyati organlari muayyan tadbir va dasturlarni amalga oshirib bo'lgandan keyin ularning qonunlarga mos yoki mos emasligini nazorat qilishi mumkin va ba'zi hollarda zarur bo'ladi. Lekin bunday yo'l tutish samarali emas. CHunki tadbir yoki dastur amalga oshirilib, unga davlatning, ya'ni soliq to'lovchilarning mablag'lari sarflanib bo'lgandan keyin bu tadbir yoki dastur o'rinsiz ekani aniqlansa, bu tadbir yoki dastur uchun mablag'lar noo'rin sarflangan, deb topish ehtimol to'g'ridir. Lekin endi noo'rin sarflangan mablag'larni qaytarib bo'lmaydi. SHuning uchun ham NNTlar o'zlarining nazorat qilish huquqini o'sha tadbir yoki dastur rejalashtirish bosqichida ekanidayoq amalga oshirishlari kerak. Buning uchun muayyan shart-sharoit zarur.

Ma'lumki, NNTlar hokimiyat funksiyalari va vakolatlariga ega emas. Lekin ular davlat hokimiyat organlari faoliyatini nazorat qilish huquqiga ega. Ana shu huquq samarali ishlashi uchun davlat hokimiyati organlari faoliyatining shaffofligini ta'minlash zarur. SHuning uchun mamlakatimizda davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining ochiqqligini ta'minlash bo'yicha maxsus qonun qabul qilingan.

Bu Qonunning 5-moddasida, jumladan, shunday deyiladi: "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyati to'g'risidagi axborot jumlasiga quyidagilar kiradi: davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tomonidan ishlab chiqilayotgan normativ-huquqiy hujjatlarning, normativ va boshqa hujjatlarning loyihalari to'g'risidagi ma'lumotlar; Mamlakatimizda jamoatchilik nazoratiga aloqador qonunlarning puxta o'ylab tuzilayotgani va qabul qilinayotgani Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyati to'g'risidagi axborot jumlasiga normativ va boshqa hujjatlarning loyihalari to'g'risidagi ma'lumotlar kiritilganida ham namoyon bo'ladi. Mazkur holat jamoatchilik nazoratining davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyatini tadbirlar rejalashtirilishi bosqichidayoq nazorat qilish uchun imkoniyat yaratadi.

O'zbekiston Respublikasining "Jamoat birlashmalari to'g'risida"gi Qonunida ham fuqarolarning birlashmalar tuzish huquqi kafolatlangan: "Inson huquqlari to'g'risidagi Umumiy deklaratsiyaga, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga asoslanib, ushbu Qonunda fuqarolarning jamoat birlashmalarini tuzish erkinligi ularning ajralmas huquqi sifatida o'rinli mustahkamlab qo'yiladi" Mazkur Qonunda "jamoat birlashmasi" tushunchasiga ta'rif ham berilgan: "O'z huquqlari, erkinliklarini xamda siyosat, iqtisodiyot, ijtimoiy rivojlanish, fan, madaniyat, ekologiya va hayotning boshqa sohalaridagi qonuniy manfaatlarini birgalikda ro'yobga chiqarish uchun birlashgan fuqarolarning xohish-irodalarini erkin bildirishlari natijasida vujudga kelgan ixtiyoriy tuzilma jamoat birlashmasidir." Ko'rinib turiptiki, jamoat birlashmalariga berilgan ta'rif ko'pchilik tomonidan e'tirof etilgan "Vikipediya" lug'atida keltirilgan ta'rifga to'la mos keladi va ta'kidlash joizki, bizning qonunimizda jamoat birlashmalariga berilgan ta'rifning bir qator jihatlari "Vikipediya"dagidankengroq va mustahkamroqdir.

Konstitutsiyamizda davlatimiz ijtimoiy davlat ekani mustahkamlab qo'yilgan. Jamoatchilik nazoratidavlatning ijtimoiyligini ta'minlaydigan muhim omildir. Jamoatchilik nazorati bo'lmagan davlatni ijtimoiy davlat deb bo'lmaydi. Jamoatchilik nazorati qanchalik kuchli bo'lsa, davlatning ijtimoiylik darajasi shunchalik yuqori bo'ladi. Davlat ijtimoiy hayotida xalq qo'llab- quvvatlagan narsalargina yashashi kerak.

Jamoatchilik ekspertizasi yakunlariga ko'ra aholi qo'llab-quvvatlamaydigan narsa va hodisalarga barham berish zarur. Jamoatchilik nazoratining shakllaridan biri bo'lgan jamoatchilik ekspertizasi mamlakatda yuz berayotgan siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy jarayonlarga aholining munosabatini aniqlaydi va mazkur jarayonlarning qay biri yashashi va qay biridan voz kechilishi kerakligi to'g'rsida xalqning hukmini ifodalaydi.

Fuqarolik jamiyati institutlari jumlasiga jamoat birlashmalari, siyosiy partiyalar, yoshlar, xotin-qizlar harakatlari, ekologik harakat, turli jamg'armalar, uyushmalar kiradi. Bu institutlar tom ma'noda jamoat birlashmalaridir. Konstitutsiyamizning XIII bobida jamoat birlashmalariga quyidagicha ta'rif beriladi: "O'zbekiston Respublikasida qonunda belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazilgan kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar, olimlarning jamiyatlari, xotin- qizlar, faxriylar va yoshlar tashkilotlari, ijodiy uyushmalar, ommaviy harakatlar va fuqarolarning boshqa uyushmalari jamoat birlashmalari sifatida e'tirof etiladi."¹⁰

Ta'rifdan ko'rinib turibdiki, barcha fuqarolik jamiyati institutlarini jamoat birlashmalari tashkil qiladi. Demak, fuqarolik jamiyati institutlari jamoat birlashmalari sifatida jamoatchilik nazoratining sub'ektlari hisoblanadi. Mana shu jumlaning o'zida fuqarolik jamiyati institutlarining jamoatchilik nazoratini tashkil qilishdagi o'rni va roli o'z ifodasini topgan.

Jamoat birlashmalari orasida siyosiy partiyalar jamoatchilik nazoratini tashkil qilishda ancha faol ishtirok etmoqda. Mamlakatimizdagi eng ko'p sonli jamoat tashkiloti kasaba uyushmalaridir. Ular mehnatni muhofaza qilish, mehnatkashlarning dam olishini tashkil qilish va nazorat qilish kabi masalalarda birqancha ijobiy ishlarni amalga oshirdi.

Tashkilot va korxonalaridagi Jamoa shartnomalarining ma'muriyat tomonidan bajarilishini nazorat qilish kasaba uyushmalarining eng asosiy vazifalaridan hisoblanadi. Bu vazifani kasaba uyushmalarining ko'pchilik boshlang'ich tashkilotlari qoniqarli bajarmoqda.

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatining rivojlanishida muhim omillardan hisoblangan ommaviy axborot vositalari taraqqiy topmoqda. Hozirgi kunda mamlakatimizda o'nlab nodavlat telekanallari, yuzlab bosma axborot vositalari faoliyat yuritmoqda. Ularning bari jamoatchilik nazoratining sub'ektlari hisoblanadi. Jamoatchilik nazoratida ular ishtirokining o'ziga xos xususiyatlari shundan iboratki, ular mazkur jarayonda bevosita ishtirok etishlaridan tashqari nazoratning boshqa sub'ektlari tomonidan aniqlangan qonunga xilof holatlarni keng jamoatchilikka etkazishda muhim rol o'ynaydi. Ular etkazgan ma'lumotlar jamoatchilikning qonunlarni buzish hollariga nisbatan murosasiz munosabatlarini shakllantiradi.

O'zbekistonda huquqiy davlat qurish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish davlat organlari barcha sohalaridagi faoliyatini jamoatchilik tomonidan nazorat qilinishini eng dolzarb masalalardan biriga aylantiradi. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish davlat hokimiyati organlari va o'zini o'zi boshqarish organlarining faoliyati shaffofligini ta'minlash, ijroiya hokimiyati organlari tomonidan tayyorlanayotgan ijtimoiy ahamiyatga molik qarorlarni jamoatchilik ekspertizasidan o'tkazish, ijroiya hokimiyati organlari qoshida jamoatchilik kengashlarini tuzish, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqqligini ta'minlash mexanizmlarini yaratish bilan bog'liq.

Jamoatchilik nazoratining hokimiyat vakolatlariga ega emasligi, uning etarli ta'sir kuchiga ega emasligi to'g'risida noto'g'ri tasavvurlar keltirib chiqarishi mumkin. Aslida, unday emas. Jamoatchilik nazorati jarayonida aniqlangan qonundan chetga chiqish holatlari vakolatli davlat organlariga yoki jamoatchilik fikriga murojaat etish orqali bartaraf etiladi. Mazkur holat jamoatchilik nazorati sub'ektlari nazoratning ham huquqiy, ham ijtimoiy mexanizmlardan foydalanishi mumkinligini anglatadi. Davlat nazorati esa, asosan, huquqiy mexanizmlardan foydalanadi.

Jamoatchilik nazoratining mohiyati davlat hokimiyati organlari faoliyatiga tanqidiy munosabatda bo'lishdagina emas, ana shu tanqidiy munosabat orqali davlatni qo'llab-quvvatlashda ham namoyon bo'ladi.

Jamoatchilik nazoratining samaradorligini ta'minlashda muhim omillardan biri davlat hokimiyati organlari faoliyatining shaffofligidir. SHuni hisobga olib mamlakatimizda muhim ijtimoiy eksperiment o'tkazildi. Ana shu eksperiment boshlanishida ma'lum qilinganidek, Buxoro va Samarqand viloyatlari davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari 2013 yilning may-noyabr oylarida qonun loyihasi talablariga mos keladigan yangi rejimda faoliyat yuritdi. Masalan, yangi talablarga ko'ra, jismoniy va yuridik shaxslarning so'rovlari qayd etilgan kundan boshlab, 15 kun davomida ko'rib chiqilishi belgilandi. OAVning eksperiment sub'ektlari faoliyati, mansabdor shaxslar bilan intervyu tashkil qilish haqidagi so'rovlarini esa, etti kundan oshmagan muddatda ko'rib chiqish belgilandi.

Qonunning aprobatsiyasi bo'yicha o'tkazilayotgan eksperiment to'g'risida keng jamoatchilik va jamoat tashkilotlarini xabardor qilish maqsadida, 2013 yilning may-iyul oylarida Buxoro va Samarqand viloyatlarida fuqarolar bilan 120dan ortiq uchrashuvlar o'tkazildi. SHuningdek, mazkur eksperimentning o'tkazilish tartibi va qoidalari bo'yicha boshqa viloyatlar hokimiyatlari hamda boshqa davlat hokimiyat organlari xodimlari uchun yo'riqnoma tashkil qilindi.

Eksperiment o'tkazish bo'yicha ishchi komissiyasi a'zolarining so'zlariga ko'ra, eksperiment boshlangandan keyingi dastlabki oylardayoq mazkur viloyatlarda fuqarolarning siyosiy va axborot olishga nisbatan faolligi keskin o'sdi. Statistika ma'lumotlariga ko'ra, 2013 yilning 2-choragida 1-chorakka nisbatan fuqarolarning davlat hokimiyati va boshqaruvi organlariga yozma va og'zaki murojaatlari ikki baravar oshdi va Samarqand viloyatida 1514, Buxoro viloyatida 1230 tani tashkil qildi.

Jamoatchilik nazoratining shakllari

Fuqarolik jamiyati shakllanishida fuqarolik jamiyati barcha institutlarining o'zaro aloqadorlikda ishlashi muhim ahamiyat kasb etadi. Jamoatchilik nazoratining maqsadi davlat hokimiyati organlarining aholi oldidagi barcha majburiyatlarini qanday bajarayotganliklarini nazorat qilishdan iborat. Mamlakatni modernizatsiyalash, korrupsiyaga qarshi kurash kuchaytirilayotgan hozirgi sharoitdajamoatchilik nazoratining roli beqiyos darajada ortadi. Jamoatchilik nazoratini kuchaytirish mamlakatda qonunchilikni ta'minlashning kafolati vazifasini bajaradi. Davlat hokimiyati organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati turli ko'rinish, shakl va usullar yordamida o'tkaziladi. Jamoatchilik nazorati turlari va shakllarini to'la va chuqur anglash uchun quyidagi holat va hodisalar haqida aniq tasavvurlar hosil qilish lozim:

- davlat hokimiyat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati tushunchasining mazmun va mohiyatini tahlil qilish;
- jamoatchilik nazoratini tartibga solib turuvchi hujjatlarni tahlil qilish;
- fuqarolik jamiyati institutlarining jamoatchilik nazorati olib borishdagi amaliy faoliyatlarini tahlil qilish.

Jamoatchilik nazorati muayyan shakllarda olib boriladi. Jamoatchilik nazorati shakllari xilma xil bo'lib ularning asosiylari quyidagilar:

- jamoatchilik ekspertizasi;
- jamoatchilik monitoringi;
- jamoatchilik tinglovi;
- jamoatchilik surishtiruvi;
- jamoatchilik muhokamasi;
- jamoatchilik kuzatuv.

Jamoatchilik nazoratining hozirgi sharoitda bizning mamlakatimizda eng ko'p qo'llanayotgan shakllaridan biri jamoatchilik tinglovidir. Mazkur shakl ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan u yoki bu muammoni hal qilishda turli ijtimoiy guruhlarning manfaatlarini o'zaro kelishtirishga xizmat qiladi. Jamoatchilik tinglovi quyidagi maqsadlarni ko'zlab o'tkaziladi:

- ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan muammolarni aniqlash va muhokama qilish;
- mazkur muammoni hal qilishdan manfaatdor bo'lgan tomonlarni aniqlash;
- manfaatdor tomonlarning mazkur muammo bo'yicha mavqeini qayd qilish va barcha tomonlar uchun maqbul bo'ladigan qaror variantini ishlab chiqish.

Jamoatchilik tinglovi ishtirok etayotgan barcha tomonlarning o'z fikr va dalillarini bayon qilishini ko'zda tutadi. Bunda ular muhokama qilinayotgan masalaga aloqador bo'lgan hujjatlar bilan tanishib chiqadi.

Jamoatchilik tinglovining ishtirokchilari quyidagilar bo'lishi mumkin:

- mazkur muammoni kun tartibiga qo'yishda tashabbus ko'rsatgan tomon (investor, tayyorlangan loyiha mualliflari);
- mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining, ma'muriyat, davlat nazorat idoralarining vakillari;
- muhokama qilinayotgan masaladan manfaatdor bo'lgan jamoatchilik, shu jumladan, jamoat tashkilotlarining vakillari.

Jamoatchilik tinglovini tashkil etish va o'tkazishga mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, jamoat tashkilotlari va birlashmalarining vakillari jalb etilishi lozim.

Jamoatchilik tinglovining ob'ekti jamiyatda vujudga kelgan muammoni hal qilish bo'yicha tayyorlangan loyiha bo'lishi mumkin. Mabodo, loyiha tarkibida yopiq ma'lumotlar mavjud bo'lsa, loyiha mualliflari jamoat tinglovi uchun alohida ma'ruza tayyorlashadi. SHu bilan birga, muammoni hal qilish bo'yicha tayyorlangan hujjatning qisqacha mazmuni ko'pchilik uchun tushunarli bo'lgan soddada tilda tayyorlangan bo'lishi zarur.

Mamlakatimizda jamoatchilik nazoratining eng ko'p tarqalgan ko'rinishlaridan biri tuman va shaharlarda mahalliy hokimiyat organlari rahbarlari, xususan hokimlarning hudud aholisi oldida muayyan davr (chorak, yarim yil yoki yil) davomida rejalarning qanday bajarilayotgani to'g'risida axborot berishidir. Bunda hokimdan tashqari hududdagi aholiga xizmat ko'rsatadigan barcha tashkilot va muassasalarning rahbarlari hozir bo'lishadi. Tinglov davomida erishilgan yutuqlar bilan bir qatorda yo'l qo'yilgan kamchiliklar, rejadani orqada qolish, ko'rsatilayotgan xizmatlarning to'laligi va sifati singari masalalar ham muhokama qilinadi. Bunday tinglovlar mamlakatimizdagi barcha hududlarda an'ana tusini oldi.

Jamoatchilik tinglovi yakunlari bo'yicha tashkilotchiquyidagi vazifalarni bajarishi zarur:

- qaror loyihasi bo'yicha tayyorlangan hujjatga tinglov jarayonida bildirilgan taklif va mulohazalar asosida tegishli o'zgarishlar kiritish;
- jamoatchilik tinglovi natijalarini hujjatlashtirish.

Jamoat tinglovining asosiy hujjatlari quyidagilar: muhokama qilinayotgan loyiha, berilgan savollar hamda takliflar, ularga berilgan javoblar; jamoatchilik tinglovining bayonnomasi; tomonlarning kelishmovchiligi qayd etilgan yakuniy hujjat; loyihaga tinglov natijasida kiritilgan o'zgarishlar ro'yxati.

Jamoat tinglovining yakunlovchi hujjatini ommaviy axborot vositalarida e'lon qilish tavsiya etiladi

Jamoatchilik tinglovi muammoga ekspertlarni jalb qilish, tinglov haqida ommaviy axborot vositalarida e'lon berish, jamoatchilik tinglovini o'tkazadigan joyni ijaraga olish kabi moliyaviy mablag'larni talab etadigan masalalar bilan bog'liq. Odatda, tegishli moliyaviy mablag' bu muammoni hal qilishdan manfaatdor tomon va hal qilish uchun buyurtma bergan buyurtmachi yoki

investor tomonidan qoplanadi. SHuningdek, qo'shimcha mablag'lar (xayriya mablag'lari, jamoat tashkilotlari a'zolaridan tushgan badallar) ham jalb qilinishi mumkin.

Jamoatchilik ekspertizasi. "Ekspertiza" tushunchasi muayyan masalani mutaxassislar tomonidan o'rganish va u haqda xulosalar berishni anglatadi. Ijtimoiy sohada shunday masala va muammolar mavjudki, ularni o'rganish va tadqiq qilish muayyan qiyinchiliklar bilan bog'liq. Bu qiyinchiliklar o'rganilayotgan masala va muammoning murakkabligi tufayli vujudga keladi. SHuning uchun ham, jamiyatda ekspertiza qilishga katta ehtiyoj mavjud.

Ekspertiza qilish, ko'pincha, biror bir hujjat, loyiha, bajarilgan ish natijalari haqida xulosa berishni anglatadi. Ijtimoiy ekspertiza mutaxassis (ekspert)lar tomonidan ob'ektning holatini tashxislash, uning haqidagi axborot to'g'riligi va ishonchliligini aniqlash, uning keyingi tadrijini, shuningdek, boshqa ob'ektlarga ta'sirini prognozlash hamda qaror qabul qilish uchun tavsiyalar ishlab chiqishni qamrab oladigan tadqiqotdir. Ekspertiza, jumladan, jamoatchilik ekspertizasi to'rt funksiyani bajaradi:

- Diagnostik funksiya. Mazkur funksiya o'rganilayotgan ob'ektning holatini aniqlashni ifodalaydi.
- Axborot-nazorat funksiyasi. Mazkur funksiya ob'ekt va uning atrofidagi muhit haqidagi axborotni o'rganish, uning to'g'riligiva ishonchliligini aniqlash. Agar axborotda noaniqlik va noto'g'ri ma'lumotlar bo'lsa, ularga tegishli tuzatishlar kiritishni bildiradi.
- Prognostik funksiya. Mazkur funksiya o'rganilayotgan ob'ektning yaqin, o'rta va uzoq istiqbolda qanday holatga o'tish ehtimolini aniqlashni bildiradi.
- Loyihalash funksiyasi. Mazkur funksiya o'rganilayotgan ob'ektni ekspertiza qilish natijalarini ijtimoiy loyihalash va qarorlar qabul qilishda qo'llashni nazarda tutadi.

Jamoatchilik ekspertizasining ob'ektlari davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyati, ijtimoiy institut va jarayonlar, konsepsiyalar, me'yoriy-huquqiy hujjatlar bo'lishi mumkin. Jamoatchilik ekspertizasidan o'tkazish lozim bo'lgan ob'ektlarning barchasini sanab o'tish juda ko'p vaqt talab qiladi. Umumlashtirib aytganda, jamoatchilik ekspertizasining ob'ekti davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining qonunlarga mosligi yoki mos emasligidan tashqari, ijtimoiy, siyosiy ahamiyatga molik barcha faoliyat va jarayonlar bo'lishi mumkin. Lekin jahondagi mamlakatlar o'z taraqqiyotining turli bosqichlaridagi ehtiyojlaridan kelib chiqib jamoatchilik nazoratining turli qirralari yoki ob'ektlariga oid qonunlar qabul qilishi mumkin. Jamiyat, ijtimoiy guruh yoki alohida shaxslar hayoti va faoliyatiga ijobiy yoki salbiy ta'sir o'tkazishi mumkin bo'lgan har qanday hujjat va qarorlar ekspertizadan o'tkazilishi mumkin.

Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari qabul qilgan yoki qabul qilmoqchi bo'lgan qarorlar quyidagi hollarda ekspertizadan o'tkazilishi tavsiya etiladi:

- qabul qilingan yoki qilinayotgan qarorlarning aholi hayot faoliyatiga va turmush darajasiga o'tkazadigan ta'siri miqyosini aniqlash zarur bo'lganda;
- qabul qilingan qarorni amalga oshirishning oqibatlari turli ijtimoiy guruhlar, turli hududlar hayotida vujudga keltiradigan oqibatlari qay darajada turli-tuman bo'lishi mumkinligini aniqlash zarur bo'lganda;
- qabul qilingan qaror va hujjatlar to'g'risida turli-tuman, bir-biriga zid fikrlar mavjud bo'lganda;
- qabul qilingan yoki tayyorlangan qaror etarli asoslanmaganda. Uning ijobiy va salbiy oqibatlari qanday bo'lishi aniq bo'lmaganda;
- qaror qabul qilayotgan organ mazkur qarorning oqibatlarini bashorat qilishga ehtiyoj sezganda;
- bir-biriga zid bo'lgan qaror variantlari mavjud bo'lganda.

Bizning mamlakatimizda jamoatchilik nazorati bo'yicha tayyorlangan qonun loyihasi bo'yicha o'tkaziladigan jamoatchilik ekspertizasining maqsadi davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining amaldagi qonunlarga mosligini, shuningdek, mazkur qarorlar fuqarolar manfaatlariga hamda jamoatchilik fikriga qay darajada mosligini aniqlashdan iborat.

Jamoatchilik ekspertizasi murakkab jarayon bo'lganligi tufayli, uning ob'ektivligi va xolisligiga erishishning asosiy yo'li ekspertlarning hamkorlikda ish olib borishidir.

Jamoatchilik nazoratining monitoring shakli. Jamoatchilik nazoratining monitoring shakli dastlab atrof-muhitdagi o'zgarishlarni o'rganishda qo'llangan. Masalan, O'zbekistonda nazoratning monitoring shakli Orolbo'yi mintaqasida bir qator holat va ko'rsatkichlarni kuzatish maqsadida o'tkazilgan. Jamoatchilik nazoratiga ekologiya sohasidan kirib kelgan mazkur usul, keyinchalik, jamiyat hayotining boshqa sohalarida ham qo'llana boshladi.

Mamlakatni modernizatsiyalash jarayonida mavjud muammolarni hal qilish yangi muammolarni keltirib chiqaradi. Lekin, vujudga kelayotgan yangi muammolar taraqqiyotning yangi, yuqoriroq bosqichida, shu bosqichning talablariga mos ravishda hal qilinadi. Ana shunday muammolarni samarali hal qilish uchun jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar tadrijini muntazam tahlil qilish zarurati vujudga keladi. Ana shunday tahlil talablariga jamoatchilik monitoringi to'la javob beradi. Ijtimoiy munosabatlar tadrijini tashxis qilish va bashorat qilish vazifasini bajaruvchi jamoatchilik monitoringi, ayni paytda, mazkur jarayonlarni boshqarish bo'yicha tezkor axborot olish imkonini ham beradi.

Jamoatchilik monitoringining boshqa tadqiqot usullaridan afzalligi shundaki, uning yordamida ijtimoiy ko'rsatkichlarning keng doirasi bo'yicha olinadigan ma'lumotlarni muntazam to'ldirib va uyg'unlashtirib borish imkoni paydo bo'ladi. Axborotlarni ana shunday to'ldirish va uyg'unlashtirish asosida muntazam yangilanib turuvchi axborot banki yaratiladi. Ayni mana shu afzalligi jamoatchilik monitoringining keng tarqalishi uchun asos yaratmoqda.

Jamoatchilik monitoringi jamoatchilik faolligining yangi shakli bo'lib, muayyan tizimlar to'g'risida muntazam va ilgarilab boruvchi axborot olish imkonini beradi. Olingan axborotlarda tizimning holati monitoring ko'rsatkichlari yordamida ifodalanadi. Monitoring ko'rsatkichlari komplekslik va integrativlik mezonlari asosida shakllanadi. Komplekslik tushunchasi tizimning turli tarkibiy qismlari to'g'risida axborot olishni anglatadi, integrativlik mezoni olinayotgan axborotning o'sha tarkibiy qismlari o'zaro ta'sirini ifodalashni ta'minlaydi. Mazkur axborotlar tizimdagi miqdoriy va sifat o'zgarishlarni o'zaro aloqadorlikda ifodalaydi.

"Monitoring" tushunchasi muayyan ob'ektlarning holati to'g'risida maxsus tashkil etilgan tizimli kuzatishni anglatadi. Masalan, atrof-muhitni monitoring qilish tabiatdagi ob'ektlarning holati va ulardagi o'zgarishlarni kuzatishni anglatadi.

Jamoatchilik monitoringi nodavlat notijorat tashkilotlar va umuman, fuqarolik jamiyati institutlari tomonidan davlat hokimiyati organlari faoliyatining amaldagi qonunchilikka mos yoki mos emasligini nazorat qilish maqsadida amalga oshiriladi. Jamoatchilik monitoringi davlat hokimiyati organlari faoliyatiga baho berish bilan birga, zarur bo'lgan hollarda ularni korreksiya qilish imkonini ham yaratadi.

Jamoatchilik monitoringi quyidagi tamoyillarga asoslanib o'tkaziladi:

- tizimlilik va xolislik;
- qonuniylik va ochiqlik;
- olinayotgan ma'lumotlarning ishonchliligi.

Ijtimoiy ahamiyatga molik dasturlarni jamoatchilik monitoringidan o'tkazishning maqsadi mazkur dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdir. Bunday tavsiyalar monitoring natijalarini jamoatchilik muhokamasidan o'tkazish asosida qabul qilinadi.

Ijtimoiy ahamiyatga molik dasturlarni jamoatchilik monitoringidan o'tkazish texnologiyasi o'zaro bog'liq va muayyan ketma-ketlikda tashkil etilgan harakatlar yig'indisi bo'lib, ularni amalga oshirish manfaatdor shaxs va tashkilotlarga, birinchi navbatda, nodavlat notijorat tashkilotlarga ijtimoiy ahamiyatga molik mazkur dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etish imkoniyatini beradi. Bunday ishtirok aholiga ko'rsatilayotgan ijtimoiy xizmatlarning sifati va samaradorligini oshirishni nazarda tutadi.

Jamoatchilik monitoringi bir necha usullardan foydalanib o'tkaziladi. Bunday usullar jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin: statistik tahlil; byudjet tahlili; huquqiy tahlil; so'rovnomalari; intervyu.

Monitoring o'tkazish dasturimuammoli vaziyatni tavsiflashni ham qamrab oladi. Monitoring ana shu vaziyatni statistik ma'lumotlar, ommaviy axborot vositalarida chop etilgan ma'lumotlar,

shuningdek, boshqa manbalardan olingan ma'lumotlar asosida tahlil qilishni nazarda tutadi. Ana shunday tahlil asosida ijtimoiy ahamiyatga molik dasturlarning mazmuni, maqsadga yo'naltirilganligi muammoni hal qilish uchun belgilangan tadbirlarning etarli yoki etarli emasligi, asoslanganligi, amalga oshirish mexanizmlari mavjudligi, jamoatchilik fikri hisobga olingani yoki olinmaganligi, uni tuzishda jamoatchilikning ishtirok etish darajasi baholanadi.

Jamoatchilik monitoringidan o'tkazishning tashkiliy shakli tashabbuskor tashkilot tomonidan ishlab chiqilgan loyiha hisoblanadi. Loyihada jamoatchilik monitoringini tashkil qilishning asosiy bosqichlari ifodalangan bo'ladi: tayyorgarlik ko'rish bosqichi, jamoatchilik monitoringi bo'yicha tadbirlarni tashkil qilish bosqichi, yakunlovchi bosqich.

Jamoatchilik muhokamasi. Jamoatchilik muhokamasi ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan me'yoriy-huquqiy hujjatlar, me'yoriy-huquqiy hujjatlarning loyihalari, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining qaror, buyruq va farmoyishlari, shuningdek, ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan boshqa hujjat va materiallarni tahlil qilishga bag'ishlanadi. Amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar bo'yicha jamoatchilik muhokamasi ularga o'zgarishlar kiritish, yoki ularni yangi tahrirda qabul qilish zarur bo'lgan hollarda jamoatchilik fikri hisobga olinishini ta'minlash maqsadida o'tkaziladi.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda qabul qilinadigan qonun loyihalarini jamoatchilik muhokamasidan o'tkazish odat tusiga kirdi. Milliy ong va milliy ma'naviyatning tiklanishi va rivojlanishi natijasida qonunlardan tashqari, ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan boshqa hodisalarni muhokama qilish ham ijtimoiy amaliyotda mustahkam o'rin egallay boshladi.

Oliy Majlis fuqarolarning vakillik organi sifatida mamlakat hayotida muhim rol o'ynaydi. SHunday bo'lsa ham, Qonunchilik Palatasi hamda Senat a'zolari qonunlarning sifatli bo'lishi hamdaijtimoiy hayotda o'z o'rnini egallashini ta'minlash uchun, ularning loyihalarini jamoatchilik muhokamasidan o'tkazishga ehtiyoj sezadilar. Bundan tashqari, qonunlar legitimlikka ega bo'lishi uchun, keng xalq ommasini ularning muhokamasiga jalb qilish zarur bo'ladi.

Qonunlarning loyihalari bo'yicha loyiha mavzusi bo'yicha mutaxassis bo'lgan ekspertlar jalb qilinadi. Ayni paytda, qonunlarni qabul qilishda ekspertlardan tashqari, turli maqsadli guruhlariga murojaat qilish ham zarur bo'ladi. Bunday maqsadli guruhlariga mazkur qonunning qabul qilinishidan manfaatdor bo'lgan tomonlarni kiritish mumkin. Masalan, chorvachilikni rivojlantirishga oid qonun qabul qilinmoqchi bo'lsa, uning loyihasi muhokamasiga, birinchi navbatda, chorvadorlarning vakillari jalb qilinishi kerak. Bundan tashqari, chorva hayvonlariga em-xashak etkazib beruvchi dehqonlar, omuxta em etkazib beruvchi sanoat vakillarini ham jalb qilish maqsadga muvofiq. Bundan tashqari, chorvachilik mahsulotlarini iste'mol qiluvchi keng xalq ommasi vakillari ham ishtirok etishi shart bo'ladi. Mana shu bir qonun loyihasini muhokama qilishga jalb qilinganlar orasida bir necha maqsadli guruh vakillarini ko'rish mumkin. Sanab o'tilgan guruhlardan tashqari, qonun loyihasini muhokama qilishga mamlakatimizdagi ijroiya va qonun chiqarish organlarining, shuningdek, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining vakillarini ham jalb etish maqsadga muvofiq. Bulardan tashqari, qonun loyihasini muhokama qilishda fuqarolik jamiyatlari institutlari (kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar, iste'molchilarning huquqlarini himoya qiluvchi tashkilotlar, huquqni himoya qiluvchi tashkilotlar, yoshlar tashkilotlarining vakillari ham) ishtirok etishi zarur bo'ladi. Sanab o'tilganlardan tashqari, mamlakatdagi har bir fuqaro qonun muhokamasida ishtirok etishi mumkin.

Jamoatchilik muhokamasi o'z mohiyatiga ko'ra, ijtimoiy-siyosiy jarayon bo'lib, davlat boshqaruvida siyosiy qadriyatlarni, ya'ni fuqarolarning siyosatni ishlab chiqishdagi ishtirokini ta'minlashga qaratilgan bo'ladi. Davlat boshqaruvi uchun siyosiy qadriyatlardan tashqari, huquqiy qadriyatlar ham xos bo'lib, ular siyosiy qarorlar qabul qilish chegaralarini belgilab beradi, alohida fuqarolarning va xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning huquqlarini himoya qiladi. Qarorlar qabul qilishda siyosiy va huquqiy qadriyatlardan tashqari, boshqaruv qadriyatlari ham mavjud bo'lib, ular qonunlarni amalga tadbiq qilish jarayonida namoyon bo'ladi. Huquqiy qadriyatlar jumlasiga huquqning ustuvorligi, tenglik kabilar kirsa, boshqaruv qadriyatlariga boshqaruv organlari faoliyatining samaradorligi, optimalligi kabilarni kiritish mumkin.

Jamoatchilik muhokamasini o'tkazishda ishtirokchilar oldindan ro'yxatdan o'tishlari, xulq-atvor qoidalariga hamda jamoatchilik muhokamasini o'tkazish reglamentiga amal qilishlari shart.

Muhokama qilinayotgan loyihani ko'rib chiqayotgan davlat hokimiyati organi yoki mahalliy o'zini-o'zi boshqarish organi jamoatchilik muhokamasi tashkilotchisini mazkur tavsiyalarni ko'rib chiqish muddati va tartibi to'g'risida oldindan xabardor qilishi shart.

Jamoatchilik surishtiruvi. Jamoatchilik surishtiruvi keng jamoatchilikka ma'lum bo'lmagan va kam o'rganilgan, ayni paytda, jamoatchilik qiziqishini uyg'otgan muammoni atroflicha va batafsil tadqiq etish maqsadida o'tkaziladi. Jamoatchilikning qiziqishini uyg'otadigan masalalar jumlasiga jinoyatchilikni fosh etish yoki oldini olish, jamoat tartibini buzish, korrupsiya va adolatsizlikni fosh etish, odamlarning salomatligi va xavfsizligini himoya qilish, ijtimoiy muhim masalalar bo'yicha etarli ma'lumot asosida qarorlar qabul qilinishi uchun zarur bo'lgan axborotni ommalashtirish kabilarni kiritish mumkin.

Jamoatchilik surishtiruvining ob'ekti ko'pchilikni qiziqtirgan har qanday hodisa, voqea yoki tamoyil bo'lishi mumkin.

Boshlangan surishtiruvlarda mazkur muammoga qiziqqan jamoat tashkilotining har qanday a'zosi ishtirok etishi mumkin. Jamoatchilik surishtiruvini boshlagan jamoat tashkiloti jamoatchilik surishtiruvining etakchisi mavqeiga ega bo'ladi. Etakchi surishtiruvga foyda keltirishi mumkin bo'lgan mutaxassis va shaxslarni jalb etishi mumkin. SHu bilan birga, etakchi surishtiruvning har qanday bosqichida har qanday ishtirokchini surishtiruvdan chetlashtirishi mumkin. Bunda u chetlashtirishning sabablarini bayon qilishi lozim.

Etakchi tashkilotning qarorisiz masalani muhokama bosqichiga olib chiqishi mumkin emas. SHuning uchun masalani keyingi bosqichga olib chiqishdan avval etakchi avvalgi bosqichda barcha vazifalar bajarilganiga ishonch hosil qilishi lozim.

Surishtiruvning barcha bosqichlarini yopiq rejimda o'tkazish tavsiya etiladi. Bu esa, surishtiruv doirasidagi barcha masalalar, tahlillar, tortishuvlar va boshqa materiallar faqatgina surishtiruv ishtirokchilariga ma'lum qilinishini anglatadi. Bundaycheklash oxirigacha tekshirilmagan axborot va materiallartarqab ketishining oldini olish maqsadida amalga oshiriladi. Biroq, surishtiruv jarayonida shunday vaziyat ham vujudga kelishi mumkinki, unda surishtiruv olib borilayotganiga jamoatchilikning e'tiborini tortish zarur bo'lib qoladi. Bunday hollarda surishtiruvga yangi odamlar, yangi ekspertlar va jurnalistlarni jalb qilishga to'g'ri keladi.

13-MAVZU. IJTIMOIIY SHERIKLIK.

Reja:

- 1. Ijtimoiy sheriklik tushunchasi va uning talqinlari.**
- 2. Ijtimoiy sheriklikning sub'ektlari**
- 3. Hamkorlik va Ijtimoiy sheriklik.**

Ijtimoiy sheriklik fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi. Jamoatchilik nazorati bo'lmagan yoki jamoatchilik nazorati etarli darajada kuchga ega bo'lmagan mamlakatda fuqarolik jamiyati shakllanishini ham tasavvur qilish qiyin. SHuning uchun mamlakatimiz Konstitutsiyasida jamoatchilik nazoratining mamlakatimiz fuqarolari davlat boshqaruvida ishtirok etishlarining muhim vositasi ekani e'tirof etilmoqda. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning 2010 yil 12 noyabrda e'lon qilgan "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi"da jamoatchilik nazorati to'g'risidagi qonunni qabul qilish zarurligi alohida ta'kidlandi: "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tomonidan qonun hujjatlarining ijro etilishi ustidan jamiyat, fuqarolik institutlari nazoratini amalga oshirishning tizimli va samarali huquqiy mexanizmini yaratishga qaratilgan «O'zbekiston Respublikasida jamoatchilik nazorati to'g'risida»gi Qonunni qabul qilish fursati etdi."¹

Jamoatchilik nazoratini tashkil qilish masalalarini tahlil qilishdan avval "jamoatchilik nazorati" tushunchasining turdosh tushunchalar bilan umumiy jihatlari va tafovutlarini aniqlab olish

lozim. Hozirgi kunda matbuotda va ilmiy adabiyotlarda . Tahlil shuni ko'rsatmoqdaki, mazkur atamalar ko'pincha sinonim sifatida va ba'zan noo'rin qo'llanilmoqda.

“Ijtimoiy sheriklik” va **“fuqarolik nazorati”** tushunchalari bir-biriga juda yaqinday tuyuladi. Aslida ular o'rtasida umumiyliklar bilan bir qatorda jiddiy tafovutlar ham mavjud. Ular o'rtasidagi tafovutlar avvalo shundan iboratki, harbiy yuristlarning fikriga ko'ra, fuqarolik nazorati armiya faoliyati ustidan jamoat tashkilotlari olib borayotgan nazoratni anglatadi. Masalan, bizning mamlakatimizda Mudofaa vazirligi qoshida tuzilgan Jamoatchilik kengashi ana shunday nazoratni amalga oshiradi. SHu ma'noda fuqarolik nazorati noharbiy tashkilotlar tomonidan Qurolli kuchlar faoliyatining mamlakatimiz qonunlariga mosligi va maqsadga muvofiqligini nazorat qilishni bildiradi. Ikkinchidan, fuqarolik nazorati alohida shaxslar tomonidan Qurolli kuchlar faoliyatining Konstitutsiyaga, xalqaro shartnomalarga mosligi, shuningdek, Qurolli kuchlar tizimidagi ijtimoiy masalalarning huquqiy me'yorlarga mosligi ustidan o'tkaziladigan nazoratni ham bildiradi. **“Jamoatchilik nazorati”** va **“fuqarolik nazorati”** tushunchalari o'rtasidagi tafovut xuddi mana shu o'rinda ko'rinadi. Fuqarolik nazoratini hech bir jamoat birlashmasiga a'zo bo'lmagan fuqaro ham amalga oshirishi mumkin. Jamoatchilik nazoratini esa alohida fuqarolar emas, jamoat birlashmalari va ularning vakillari amalga oshiradi.

“Ijtimoiy sheriklik” va **“ijtimoiy nazorat”** tushunchalari o'rtasidagi tafovut avvalo, shundaki, **“ijtimoiy nazorat”** tushunchasi mazmun doirasiga ko'ra **“jamoatchilik nazorati”** tushunchasidan kengroq. Bu tushuncha tarkibiga **“jamoatchilik nazorati”** tushunchasidan tashqari davlat nazorati va fuqarolik nazorati ham kiradi. CHunki ular ham mohiyatan ijtimoiy nazoratning ko'rinishlaridir.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING QONUNI
IJTIMOIIY SHERIKLIK TO'G'RISIDA
Qonunchilik palatasi tomonidan 2014 yil 18 iyunda qabul qilingan
Senat tomonidan 2014 yil 28 avgustda ma'qullangan

1-bob. Umumiy qoidalar

1-modda. Ushbu Qonunning maqsadi

Ushbu Qonunning maqsadi ijtimoiy sheriklik sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat.

2-modda. Ijtimoiy sheriklik to'g'risidagi qonun hujjatlari

Ijtimoiy sheriklik to'g'risidagi qonun hujjatlari ushbu Qonun va boshqa qonun hujjatlaridan iboratdir.

Agar O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasida O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy sheriklik to'g'risidagi qonun hujjatlarida nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo'lsa, xalqaro shartnoma qoidalari qo'llaniladi.

3-modda. Ijtimoiy sheriklik va uning sub'ektlari

Ijtimoiy sheriklik davlat organlarining nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini, shu jumladan tarmoq, hududiy dasturlarni, shuningdek normativ-huquqiy hujjatlarni hamda fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga daxldor bo'lgan boshqa qarorlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish borasidagi hamkorligidir.

Davlat organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari ijtimoiy sheriklik sub'ektlaridir.

Davlat organlarining fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, siyosiy partiyalar va diniy tashkilotlar bilan hamkorligi alohida qonunlar bilan tartibga solinadi.

4-modda. Ijtimoiy sheriklikning asosiy printsiplari

Ijtimoiy sheriklikning asosiy printsiplari quyidagilardan iborat:
qonunga bo'ysunish; teng huquqlilik; ochiqlik va shaffoflik; hammaboplik; mustaqillik; xolislik; o'zaro hurmat, manfaatlarining inobatga olinishi va mas'uliyat; majburiyatlar qabul qilishning ixtiyoriyligi.

5-modda. Ijtimoiy sheriklik sohalari

Ijtimoiy sheriklik quyidagi sohalarda amalga oshirilishi mumkin:

aholini ijtimoiy muhofaza qilish, qo'llab-quvvatlash va uning ijtimoiy faolligini oshirish;
aholining bandligini ta'minlash, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni, fermerlikni rivojlantirish;

atrof muhitni, aholining sog'lig'ini muhofaza qilish va sog'lom turmush tarzini qaror toptirish;
har tomonlama barkamol va sog'lom yosh avlodni shakllantirish, yoshlarga bilim berish, ularni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash va kasbga yo'naltirish;

onalik va bolalikni, shuningdek xotin-qizlarning huquqlarini himoya qilish, ularning mamlakat ijtimoiy-siyosiy, sotsial-iqtisodiy, madaniy hayotida to'laqonli ishtirok etishini ta'minlash, sog'lom oilani shakllantirish;

fan, ta'lim, axborotlashtirish, madaniyat va sportni rivojlantirish;

aholining huquqiy bilimlari, huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish, fuqarolik jamiyati va demokratik huquqiy davlat asoslarini mustahkamlash;

millatlararo, madaniyatlararo totuvlik va fuqarolar totuvligi g'oyalarini mustahkamlash, ko'p asrlik, an'anaviy ma'naviy-axloqiy hamda tarixiy-madaniy qadriyatlarni tiklash va saqlash;

iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish;

jamiyatda korruptsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish.

Ijtimoiy sheriklik qonun hujjatlariga muvofiq boshqa sohalarda ham amalga oshirilishi mumkin.

2-bob. Ijtimoiy sheriklikning asosiy shakllari va ularni amalga oshirish tartibi

6-modda. Ijtimoiy sheriklikning asosiy shakllari

Ijtimoiy sheriklikning asosiy shakllari quyidagilardan iborat:

nodavlat notijorat tashkilotlarining va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish hamda amalga oshirishda ishtirok etishi;

nodavlat notijorat tashkilotlarining va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirishda ishtirok etishi;

nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyati boshqa institutlari vakillarining davlat organlari huzuridagi ishchi guruhlar, komissiyalar va jamoatchilik-maslahat organlari faoliyatida ishtirok etishi;

ijtimoiy sheriklik sub'ektlari tomonidan birgalikda tadbirlar, maslahatlashuvlar va muzokaralar o'tkazish;

ijtimoiy sheriklik sub'ektlari tomonidan ijtimoiy sheriklik to'g'risida bitimlar va shartnomalar (bundan buyon matnda bitimlar va shartnomalar deb yuritiladi) tuzish, birgalikdagi loyihalar va rejalarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish;

ijtimoiy sheriklik sub'ektlari o'rtasida o'zaro qo'llab-quvvatlash, axborot almashish.

7-modda. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini va normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirishda nodavlat notijorat tashkilotlarining va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining ishtiroki

Davlat organlari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini va normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirishga nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini ularning roziligiga ko'ra jalb etishi mumkin.

Davlat organlari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlari va normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirishda manfaatdor nodavlat notijorat tashkilotlaridan va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlaridan takliflar to'plashni amalga oshiradi.

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlari va normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini jalb etgan holda davlat organlari huzuridagi ishchi guruhlar, komissiyalar va jamoatchilik-maslahat organlari tomonidan amalga oshirilishi mumkin.

Nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari:

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlari va normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini ishlab chiqish bo'yicha tashabbuslar bilan chiqishda, tegishli takliflar va loyihalarni tayyorlashda ishtirok etishga, shuningdek ularni ko'rib chiqish uchun vakolatli davlat organlariga kiritishga;

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlari va normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarining jamoatchilik ekspertizasini o'tkazishda, ishlab chiquvchilar bilan kelishuvga ko'ra, ularning

jamoatchilik muhokamasini o'tkazish tashabbusi bilan chiqishda ishtirok etishga, loyihalar yuzasidan takliflarni ishlab chiqishga, ularni to'plashni va umumlashtirishni amalga oshirishga, shuningdek ushbu takliflarni ko'rib chiqish uchun vakolatli davlat organlariga kiritishga;

birgalikda tadbirlarni tashkil etish va o'tkazish, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarida belgilangan vazifalarni hal etishga qaratilgan loyihalarni, shuningdek normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish va amalga oshirish yuzasidan davlat organlariga takliflar kiritishga;

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlari va normativ-huquqiy hujjatlarning ro'yobga chiqarilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishga, uning yakunlari bo'yicha takliflar tayyorlash hamda ularni vakolatli davlat organlariga kiritishga haqli.

Davlat organlari nodavlat notijorat tashkilotlarining va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining tashabbuslari hamda takliflarini ko'rib chiqishi shart.

8-modda. Nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyati boshqa institutlari vakillarining davlat organlari huzuridagi ishchi guruhlar, komissiyalar va jamoatchilik-maslahat organlari faoliyatida ishtirok etishi

Nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining vakillari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini, normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish, ularning amalga oshirilishini muvofiqlashtirish va ta'minlash, boshqa sotsial va ijtimoiy ahamiyatga molik masalalarni hal etish maqsadida tashkil etiladigan davlat organlari huzuridagi ishchi guruhlar, komissiyalar hamda jamoatchilik-maslahat organlari faoliyatida belgilangan tartibda ishtirok etishga haqli.

Nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari:

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlari va normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini, shuningdek ushbu loyihalarga doir takliflarni tayyorlashga, ularni davlat organlari huzuridagi ishchi guruhlar, komissiyalar va jamoatchilik-maslahat organlarining majlislarida ko'rib chiqish uchun kiritishga;

davlat organlari huzuridagi ishchi guruhlar, komissiyalar va jamoatchilik-maslahat organlariga ularning vakolatiga kiritilgan masalalarni ko'rib chiqish, mazkur masalalarni hal etishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish to'g'risidagi takliflar bilan murojaat etishga;

oldindan kelishuvga ko'ra davlat organlari huzuridagi ishchi guruhlar, komissiyalar va jamoatchilik-maslahat organlarining majlislarida ularning vakolatiga kiritilgan masalalar yuzasidan o'z vakili orqali so'zga chiqishga haqli.

9-modda. Ijtimoiy sheriklik sub'ektlari tomonidan birgalikda tadbirlar, maslahatlashuvlar va muzokaralar o'tkazish

Ijtimoiy sheriklik sub'ektlari:

konferentsiyalar, davra suhbatlari, seminarlar, jamoatchilik muhokamalari, hasharlar, festivallar, sotsiologik so'rovlar shaklida va boshqa shakllarda birgalikda tadbirlar;

bitimlar va shartnomalar tuzishga, birgalikdagi loyihalar hamda rejalarni ishlab chiqish va amalga oshirishga, birgalikda tadbirlar tashkil etishga qaratilgan maslahatlashuvlar va muzokaralar o'tkazishi mumkin.

Maslahatlashuvlar va muzokaralar birgalikdagi uchrashuvlar va jamoatchilik muhokamalarini tashkil etish, nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari vakillarining fikrlarini so'rash, ular ishtirokida davlat organlari huzurida ishchi guruhlar, komissiyalar va jamoatchilik-maslahat organlari tuzish yo'li bilan o'tkaziladi.

10-modda. Ijtimoiy sheriklik sub'ektlari tomonidan bitimlar va shartnomalar tuzish, birgalikdagi loyihalar va rejalarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish

Ijtimoiy sheriklik sub'ektlari bitimlar va shartnomalar tuzishi, shuningdek birgalikdagi loyihalar va rejalarni ishlab chiqishi hamda amalga oshirishi mumkin.

Bitimlar taraflarning o'z zimmlariga olgan o'zaro majburiyatlaridan iborat bo'lib, ular doirasida taraflar birgalikdagi faoliyatning maqsadlari va vazifalarini, yo'nalishlarini aniqlaydi, ijtimoiy sheriklikni amalga oshirish shakllarini ko'rsatadi.

Shartnomalar ishlar bajarishni yoki xizmatlar ko'rsatishni, shuningdek ijtimoiy sheriklik sub'ekti tomonidan moddiy, shu jumladan moliyaviy qo'llab-quvvatlashda sotsial va ijtimoiy ahamiyatga molik loyihalarni amalga oshirishni nazarda tutishi mumkin.

Birgalikdagi loyihalar va rejalar, bitimlar hamda shartnomalarni, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini amalga oshirishga, gumanitar masalalarni hal etishga, aholi turli qatlamlarining huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan chora-tadbirlar majmuini belgilaydi.

11-modda. Ijtimoiy sheriklik sub'ektlari o'rtasida o'zaro qo'llab-quvvatlash, axborot almashish

Ijtimoiy sheriklik sub'ektlari o'z vakolatlari doirasida o'quv-uslubiy, axborot, maslahat va tashkiliy jihatdan o'zaro qo'llab-quvvatlaydi.

Ijtimoiy sheriklik sub'ektlari o'z tasarrufida bo'lgan va hamkorlik predmetiga taalluqli axborotni yozma so'rovlar asosida bir-biriga taqdim etadi.

Yozma so'rovga javob, agar qonun hujjatlarida boshqacha qoida belgilanmagan bo'lsa, imkoni boricha qisqa muddatda, lekin so'rov olingan sanadan e'tiboran o'n besh kundan kechiktirmay berilishi kerak.

Ijtimoiy sheriklik sub'ektlari davlat sirlarini yoki qonun bilan qo'riqlanadigan boshqa sirni o'z ichiga olgan axborotni taqdim etishi mumkin emas.

3-bob. Ijtimoiy sheriklikni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash

12-modda. Ijtimoiy sheriklikni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash turlari

Ijtimoiy sheriklikni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash turlari quyidagilardan iborat:

nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini mulkiy, axborot, maslahat, tashkiliy va o'quv-uslubiy jihatdan qo'llab-quvvatlash;

nodavlat notijorat tashkilotlariga va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlariga moddiy yordam ko'rsatayotgan yuridik va jismoniy shaxslarga soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'lash bo'yicha qonun hujjatlariga muvofiq imtiyozlar berish;

nodavlat notijorat tashkilotlariga va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlariga davlat subsidiyalari, grantlari va ijtimoiy buyurtmalari berish, ijtimoiy ahamiyatga molik loyihalarni moliyalashtirish.

13-modda. Mulkiy yordam ko'rsatish

Ijtimoiy sheriklik sohasida nodavlat notijorat tashkilotlariga va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlariga qonun hujjatlarida belgilangan tartibda shartnoma asosida davlat mulki tekin yoki imtiyozli shartlarda vaqtincha foydalanishga berilishi mumkin.

Nodavlat notijorat tashkilotlariga va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlariga vaqtincha foydalanishga berilgan davlat mulkidan maqsadli foydalanilishi kerak.

14-modda. Axborot, maslahat, tashkiliy va o'quv-uslubiy jihatdan qo'llab-quvvatlash

Ijtimoiy sheriklik sohasida nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini axborot, maslahat, tashkiliy va o'quv-uslubiy jihatdan qo'llab-quvvatlash quyidagi yo'llar orqali amalga oshiriladi:

ijtimoiy sheriklik sohasidagi axborotdan erkin foydalanish uchun shart-sharoitlar yaratish;

nodavlat notijorat tashkilotlarining va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining ijtimoiy sheriklikni amalga oshirishdagi ishtiroki masalalariga doir uslubiy materiallarni ishlab chiqish hamda nashr etish;

ijtimoiy sheriklikni rivojlantirishning dolzarb masalalari bo'yicha o'quv kurslarini tashkil etish hamda bilim beruvchi tadbirlar, uslubiy maslahatlar, ilmiy-amaliy seminarlar va konferentsiyalar o'tkazish;

ijtimoiy sheriklik sohasidagi tadbirlarni tashkil etishda ko'maklashish.

15-modda. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi huzuridagi Nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondi

Mamlakatda demokratik o'zgarishlarni yanada rivojlantirishga hamda bunda nodavlat notijorat tashkilotlarining va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining ishtirok etishiga ko'maklashish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi huzurida Nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondi (bundan buyon matnda Oliy Majlis huzuridagi jamoat fondi deb yuritiladi) tuziladi.

Oliy Majlis huzuridagi jamoat fondi:

O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjetidan, qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa manbalardan olinadigan mablag'larni jamlaydi, bu mablag'lar nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari faoliyatini rivojlantirishni rag'batlantirish hamda qo'llab-quvvatlashga, ijtimoiy, iqtisodiy, gumanitar masalalarni hal etishda ularning ishtirok etishiga qaratilgan dasturlarni amalga oshirish uchun taqsimlanishini tashkil etadi;

mablag'larni keyinchalik nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlashga taqsimlash uchun Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlari huzuridagi nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondlariga yo'naltiradi;

nodavlat notijorat tashkilotlarining va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, ularga huquqiy maslahat, tashkiliy, texnik jihatdan va boshqa xil yordam ko'rsatish bilan bog'liq dasturlar hamda loyihalarni amalga oshirishda ko'maklashadi.

Oliy Majlis huzuridagi jamoat fondining faoliyatini tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari tomonidan belgilanadi.

16-modda. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi huzuridagi Nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondi mablag'larini boshqarish bo'yicha parlament komissiyasi

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi huzuridagi Nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondi mablag'larini boshqarish bo'yicha parlament komissiyasi (bundan buyon matnda Parlament komissiyasi deb yuritiladi) nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini rivojlantirish hamda ularning mamlakatda demokratik o'zgarishlarni amalga oshirishda va jamiyatni erkinlashtirishda ishtirok etishiga ko'maklashish maqsadida tuziladi.

Parlament komissiyasi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatlari, Senati a'zolari, adliya va moliya vazirliklarining, nodavlat notijorat tashkilotlarining va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining vakillari orasidan rais, uning o'rinbosari, mas'ul kotib va komissiya a'zolaridan iborat tarkibda shakllantiriladi.

Parlament komissiyasi:

Oliy Majlis huzuridagi jamoat fondi mablag'larining nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash uchun taqsimlanishini tashkil etadi, nodavlat notijorat tashkilotlarining, fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining va davlat organlarining takliflarini o'rganish asosida aniq ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni hal etishga, fuqarolarning ijtimoiy faolligini yanada oshirishga qaratilgan sotsial va ijtimoiy ahamiyatga molik dasturlar hamda loyihalarni moliyalashtirish dasturlarini ishlab chiqadi;

Oliy Majlis huzuridagi jamoat fondi mablag'larini taqsimlashda ochiqlik va shaffoflikni ta'minlaydi, nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini rivojlantirish hamda ular faoliyatining samaradorligini oshirish, ularning o'tkazilayotgan sotsial-iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy islohotlarda, demokratik qadriyatlarning, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarining himoya qilinishini ta'minlashda ishtirok etishi masalalarini muhokama qilishga jamoatchilikni jalb etadi;

joylardagi nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash uchun mablag'larning hajmlarini Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlari huzuridagi ijtimoiy sheriklik bo'yicha jamoat komissiyalarining (bundan buyon matnda jamoat komissiyalari deb yuritiladi) buyurtmalari asosida aniqlaydi hamda taqsimlaydi, ushbu komissiyalar faoliyatiga uslubiy rahbarlikni ta'minlaydi;

Oliy Majlis huzuridagi jamoat fondi mablag'laridan maqsadli va samarali foydalanilishi, ushbu jamoat fondi tomonidan moliyalashtiriladigan dasturlar hamda loyihalar ustidan nazoratni (monitoringni) amalga oshiradi, o'z majlislarida moliyalashtirilayotgan dasturlar hamda loyihalar amalga oshirilishining borishi va natijalari to'g'risida nodavlat notijorat tashkilotlarining va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining hisobotlarini, mahalliy davlat hokimiyati organlarining

axborotini eshitadi, ijtimoiy sheriklikni yanada rivojlantirishga doir zarur tavsiyalarni ishlab chiqadi va topshiradi;

sotsial va ijtimoiy ahamiyatga molik dasturlar va loyihalarni amalga oshirishda nodavlat notijorat tashkilotlarining va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining davlat organlari bilan hamkorligini chuqurlashtirishga, ijtimoiy hayotni demokratlashtirishda nodavlat notijorat tashkilotlarining va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining rolini kuchaytirish jarayonlariga ko'maklashadi;

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlari va normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarining jamoatchilik muhokamasini, jamoatchilik ekspertizasini tashkil etishda davlat organlariga yordam ko'rsatadi, mamlakatda amalga oshirilayotgan demokratik o'zgarishlarning mohiyati va ahamiyatini aholiga tushuntirish bo'yicha tizimli ishlar olib boradi;

ijtimoiy sheriklik sohasida ko'rib chiqilayotgan masalalar yuzasidan qarorlar qabul qiladi va ularning bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi;

bajarilgan ishlar to'g'risida har yili O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasiga va Senatiga axborot taqdim etadi;

o'z faoliyati to'g'risida jamoatchilikni xabardor qiladi.

Parlament komissiyasi Oliy Majlis huzuridagi jamoat fondining vasiylik kengashi vazifasini bajaradi.

Parlament komissiyasi qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

Parlament komissiyasining faoliyatini tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari tomonidan belgilanadi.

17-modda. Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlari huzuridagi nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondlari

Nodavlat notijorat tashkilotlarining va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining tashabbuslarini rivojlantirish hamda rolini kuchaytirish, shuningdek ularning joylarda sotsial va ijtimoiy ahamiyatga molik masalalarni hal etishdagi ishtirokini rag'batlantirish maqsadida Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlari tomonidan qonun hujjatlariga muvofiq jamoat fondlari tuzilishi mumkin.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlari huzuridagi nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondlari:

mahalliy byudjetdan va Oliy Majlis huzuridagi jamoat fondidan olinadigan mablag'larni, yuridik va jismoniy shaxslarning homiylik xayriyalarini, qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa mablag'larni jamlaydi;

jamlangan mablag'lardan nodavlat notijorat tashkilotlarining va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining faoliyatini, ularning joylardagi sotsial va ijtimoiy ahamiyatga molik masalalarni hal etishdagi ishtirokini qo'llab-quvvatlash uchun foydalanilishini tashkil etadi;

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish hamda amalga oshirishga, gumanitar masalalarni hal etishga, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga ko'maklashadi.

18-modda. Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlari huzuridagi ijtimoiy sheriklik bo'yicha jamoat komissiyalari

Jamoat komissiyalari tegishincha Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesining, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlarining deputatlari, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashining, viloyatlar hamda Toshkent shahar hokimliklarining, adliya va moliya organlarining, shuningdek boshqa davlat organlarining, nodavlat notijorat tashkilotlarining hamda fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining vakillari orasidan rais, uning o'rinbosari, mas'ul kotib va komissiya a'zolaridan iborat tarkibda shakllantiriladi.

Jamoat komissiyalari:

nodavlat notijorat tashkilotlarining va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining mahalliy davlat hokimiyati organlari bilan sotsial va ijtimoiy ahamiyatga molik dasturlar hamda loyihalarni amalga

o'shishdagi hamkorligini chuqurlashtirishga ko'maklashadi, ularning takliflarini o'rganish asosida ijtimoiy sheriklikning ustuvor yo'nalishlarini aniqlaydi;

nodavlat notijorat tashkilotlarining va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining joylarda ijtimoiy, sotsial-iqtisodiy masalalarni hal etishga qaratilgan sotsial hamda ijtimoiy ahamiyatga molik dasturlari va loyihalarini qo'llab-quvvatlashga, ularni amalga oshirish uchun mablag'larning zarur hajmlarini aniqlashga doir tavsiyalar ishlab chiqadi hamda tegishli buyurtmalarni Parlament komissiyasiga yuboradi;

Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlari huzuridagi nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondlari mablag'larining samarali taqsimlanishini tashkil etadi, shuningdek ulardan maqsadli foydalanilishi ustidan monitoringni amalga oshiradi;

tegishli hududda ijtimoiy, sotsial-iqtisodiy rivojlantirish masalalarini hal etishda ijtimoiy sheriklik holatining monitoringini va baholanishini amalga oshiradi, zarur hollarda, mazkur yo'nalishdagi ishlarni takomillashtirishga doir aniq tadbirlarni ishlab chiqadi;

ijtimoiy sheriklik sub'ektlari o'rtasida manfaatlarni kelishib olishga va birgalikdagi faoliyatning ustuvor yo'nalishlarini ishlab chiqishga qaratilgan maslahatlashuvlar hamda muzokaralarni tashkil etadi va o'tkazadi, ular o'rtasida bitimlar va shartnomalar tuzishga, shuningdek ularning ijro etilishiga ko'maklashadi;

ijtimoiy sheriklik sohasida ko'rib chiqilayotgan masalalar yuzasidan qarorlar qabul qiladi va ularning bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi;

o'z faoliyati to'g'risida jamoatchilikni xabardor qiladi.

Jamoat komissiyalari Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlari huzuridagi nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondlarining vasiylik kengashi vazifasini bajaradi.

Jamoat komissiyalari qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

Jamoat komissiyalari o'z faoliyatini tegishincha Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlari tomonidan tasdiqlanadigan reglamentga muvofiq amalga oshiradi.

Jamoat komissiyasining namunaviy reglamenti Parlament komissiyasi tomonidan tasdiqlanadi.

Jamoat komissiyalari faoliyatini tashkiliy-texnik jihatdan ta'minlash mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan amalga oshiriladi.

19-modda. Davlat subsidiyasi va uni ajratish tartibi

Davlat subsidiyasi sotsial va ijtimoiy ahamiyatga molik faoliyatni amalga oshirayotgan nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti, davlat maqsadli jamg'armalari mablag'lari hisobidan beriladigan hamda aniq loyihalar bilan bog'liq bo'lmagan moliyaviy yoki boshqa moddiy ko'makdir.

Davlat subsidiyalaridan faqat nodavlat notijorat tashkilotlarining va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining ustavida belgilangan maqsad va vazifalarni bajarish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash hamda ijtimoiy foydali maqsadlarga erishish uchungina foydalaniladi.

Nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari davlat subsidiyasini olish uchun Oliy Majlis huzuridagi jamoat fondiga buyurtmalar bilan murojaat etadi.

Oliy Majlis huzuridagi jamoat fondi nodavlat notijorat tashkilotlarining va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining buyurtmalarini umumlashtiradi, subsidiyalash hajmlariga doir takliflarni tayyorlaydi hamda ularni Parlament komissiyasiga kiritadi.

Parlament komissiyasi Oliy Majlis huzuridagi jamoat fondi tomonidan taqdim etilgan hujjatlarni o'rganib chiqib, subsidiyalashning maqsadga muvofiqligi va zarur hajmlari to'g'risida belgilangan tartibda qaror qabul qiladi.

Oliy Majlis huzuridagi jamoat fondi navbatdagi yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti tasdiqlanganidan keyin Parlament komissiyasiga davlat subsidiyalarini taqsimlashga doir takliflarni taqdim etadi.

Parlament komissiyasi Oliy Majlis huzuridagi jamoat fondining takliflari olinganidan keyin nodavlat notijorat tashkilotlariga va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlariga ajratiladigan davlat subsidiyalarining hajmlarini aniqlaydi.

Davlat subsidiyalarini ajratish tartibi va shartlari Parlament komissiyasi tomonidan belgilanadi.

Qonun hujjatlarida ayrim nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari uchun davlat tomonidan subsidiyalashning boshqacha tartibi ham nazarda tutilishi mumkin.

20-modda. Davlat granti va uni ajratish tartibi

Davlat granti ijtimoiy foydali maqsadlarga erishishga qaratilgan loyihalarni amalga oshirish uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti mablag'lari, shuningdek jamoat fondlarining mablag'lari hisobidan nodavlat notijorat tashkilotlariga va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlariga ularning buyurtmalari bo'yicha tanlov asosida beriladigan pul mablag'lari va moddiy resurslardir.

Davlat grantlarini ajratish Oliy Majlis huzuridagi jamoat fondi, shuningdek Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlari huzuridagi nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondlari orqali amalga oshiriladi.

Oliy Majlis huzuridagi jamoat fondi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlari huzuridagi nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondlari davlat grantini taqsimlash maqsadida grant tanlovlarini tashkil etadi.

Grant tanlovlarida ijtimoiy foydali maqsadlarga erishishga qaratilgan loyihalarni taqdim etgan nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari ishtirok etishga haqlidir.

Grant tanlovlariga taqdim etilgan loyihalarni tanlab olish va g'oliblarni aniqlash Parlament komissiyasi, jamoat komissiyalari tomonidan amalga oshiriladi.

Davlat granti ajratilayotganda grant beruvchi va grant oluvchi o'rtasida grant ajratilganligi to'g'risida shartnoma tuziladi.

Nodavlat notijorat tashkilotlariga va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlariga davlat grantlarini ajratish tartibi hamda shartlari Parlament komissiyasi tomonidan belgilanadi.

21-modda. Davlat ijtimoiy buyurtmasi va uni berish tartibi

Davlat ijtimoiy buyurtmasi davlat organi va nodavlat notijorat tashkiloti yoki fuqarolik jamiyatining boshqa instituti o'rtasida shartnoma tuzish yo'li bilan sotsial va ijtimoiy ahamiyatga molik loyihalarni amalga oshirish uchun ishlar bajarish yoki tadbirlar o'tkazishga doir davlat topshirig'idan iborat bo'ladi.

Davlat ijtimoiy buyurtmalarini berish Oliy Majlis huzuridagi jamoat fondi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlari huzuridagi nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondlari orqali, shuningdek davlat boshqaruvi organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Davlat organlari ushbu Qonunda nazarda tutilgan ijtimoiy sheriklik sohalari doirasida o'z faoliyatining nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyati boshqa institutlari qo'llab-quvvatlashini talab etadigan ustuvor yo'nalishlarini belgilaydi hamda kelgusi moliya yili uchun davlat ijtimoiy buyurtmalarini berish to'g'risida Oliy Majlis huzuridagi jamoat fondiga yoki Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlari huzuridagi nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondlariga buyurtmalar yuboradi. Buyurtmada davlat organi faoliyatining ustuvor yo'nalishlari, ishlar bajarish yoki tadbirlar o'tkazishga doir topshiriqning maqsadlari, vazifalari va shartlari ko'rsatiladi.

Oliy Majlis huzuridagi jamoat fondi yoki Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlari huzuridagi nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondlari davlat ijtimoiy buyurtmalarini berish bo'yicha tanlov tashkil etadi, nodavlat notijorat tashkilotlaridan va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlaridan tushgan takliflarni umumlashtiradi hamda ularni tegishincha Parlament komissiyasiga, jamoat komissiyalariga kiritadi.

Parlament komissiyasi yoki jamoat komissiyalari tegishincha Oliy Majlis huzuridagi jamoat fondi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlari huzuridagi nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondlari tomonidan taqdim etilgan hujjatlarni o'rganib chiqib, davlat ijtimoiy buyurtmalarini berishning maqsadga muvofiqligi va ularning hajmlari to'g'risida belgilangan tartibda qaror qabul qiladi, davlat buyurtmachilarining ro'yxatini va ko'rsatilgan mablag'larni ajratish rejalashtirilayotgan faoliyat yo'nalishlarini ommaviy axborot vositalarida e'lon qiladi.

Nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari davlat ijtimoiy buyurtmalari loyihalarini ishlab chiqadi hamda ularni ko'rib chiqish uchun tegishincha Parlament komissiyasiga, jamoat komissiyalariga taqdim etadi.

Davlat ijtimoiy buyurtmasi berilayotganda davlat ijtimoiy buyurtmasini berish to'g'risida buyurtma yuborgan davlat organi va nodavlat notijorat tashkiloti yoki fuqarolik jamiyatining boshqa instituti o'rtasida shartnoma tuziladi.

Davlat organlari Parlament komissiyasi, jamoat komissiyalari tomonidan qo'llab-quvvatlangan davlat ijtimoiy buyurtmalari loyihalarini byudjetdan tashqari mablag'lar hisobidan qo'shimcha moliyalashtirishni amalga oshirishi mumkin. Bunda qo'shimcha moliyalashtirish miqdori umumiy moliyalashtirish summasining 20 foizidan oshmasligi lozim.

Davlat ijtimoiy buyurtmasini berish tartibi va shartlari Parlament komissiyasi tomonidan belgilanadi.

Davlat boshqaruvi organlari sotsial va ijtimoiy ahamiyatga molik loyihalarni amalga oshirish uchun nodavlat notijorat tashkilotlariga va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlariga byudjetdan tashqari mablag'lar hisobidan bevosita davlat ijtimoiy buyurtmasi berishi mumkin. Sotsial va ijtimoiy ahamiyatga molik loyihalarni amalga oshirish uchun davlat boshqaruvi organlari tomonidan davlat ijtimoiy buyurtmalarini berish davlat buyurtmachilarining ro'yxati va faoliyatning mablag'lar ajratish rejalashtirilayotgan yo'nalishlari ommaviy axborot vositalarida, shu jumladan elektron ommaviy axborot vositalarida oldindan e'lon qilingan holda, tanlov asosida amalga oshiriladi.

Davlat boshqaruvi organlariga nodavlat notijorat tashkilotlaridan va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlaridan kelib tushadigan loyihalarni ko'rib chiqish, umumlashtirish va ularni baholash davlat boshqaruvi organlari huzuridagi jamoatchilik kengashlari tomonidan amalga oshiriladi. Davlat ijtimoiy buyurtmalarini berish bo'yicha tanlov g'olibi loyihalarni ko'rib chiqish, umumlashtirish va ularni baholash natijalariga ko'ra aniqlanadi. Davlat boshqaruvi organi va tanlovda g'olib deb topilgan nodavlat notijorat tashkiloti yoki fuqarolik jamiyatining boshqa instituti o'rtasida shartnoma tuziladi.

Sotsial va ijtimoiy ahamiyatga molik loyihalarni amalga oshirish uchun davlat boshqaruvi organlari tomonidan nodavlat notijorat tashkilotlariga va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlariga davlat ijtimoiy buyurtmasini berish, shuningdek tanlov shartlari va uni o'tkazish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

22-modda. Ijtimoiy sheriklik sohasidagi tadbirlarni moliyalashtirish

Ijtimoiy sheriklik sohasidagi tadbirlarni moliyalashtirish:

O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg'armalari mablag'lari;

ijtimoiy sheriklik sub'ektlarining o'z mablag'lari;

yuridik va jismoniy shaxslarning homiylik xayriyalari hisobidan amalga oshiriladi.

Ijtimoiy sheriklik sohasidagi tadbirlarni moliyalashtirish qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa manbalar hisobidan ham amalga oshirilishi mumkin.

4-bob. Ijtimoiy sheriklik sub'ektlarining huquq va majburiyatlari

23-modda. Nodavlat notijorat tashkilotlarining va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining ijtimoiy sheriklik sohasidagi huquqlari

Nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari o'z ustavlariga muvofiq quyidagi huquqlarga ega:

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlari va normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirishda o'z a'zolari va ishtirokchilarining huquqlari hamda qonuniy manfaatlarini ifodalash va himoya qilish;

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning, fuqarolar huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishning turli masalalari bo'yicha tashabbuslar bilan chiqish, davlat organlariga tegishli takliflar kiritish;

fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga daxldor masalalar yuzasidan davlat organlarining qarorlarini ishlab chiqishda ishtirok etish;

korruptsiyaga qarshi kurashish sohasida aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishda ishtirok etish;

davlat organlariga axborot olish to'g'risida so'rovlar bilan murojaat etish, shuningdek o'z faoliyati to'g'risidagi axborotni tarqatish;

ijtimoiy sheriklik masalalari bo'yicha maslahatlashuvlar va muzokaralar o'tkazish haqida tashabbuslar bilan chiqish, bitimlar va shartnomalar tuzish to'g'risida takliflar kiritish, bitimlar va shartnomalarning loyihalarini tayyorlash hamda muhokama qilishda ishtirok etish;

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlari va normativ-huquqiy hujjatlar, bitimlar hamda shartnomalar, shuningdek boshqa qo'shma hujjatlarning amalga oshirilishi ustidan jamoatchilik nazoratini o'tkazish.

Nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari qonun hujjatlariga muvofiq boshqa huquqlarga ham ega bo'lishi mumkin.

24-modda. Nodavlat notijorat tashkilotlarining va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining ijtimoiy sheriklik sohasidagi majburiyatlari

Nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari:

o'z faoliyatining ochiqligi va shaffofligini;

ijtimoiy sheriklik sohasidagi bitimlar va shartnomalar, dasturlar va loyihalar bo'yicha majburiyatlarning bajarilishini;

ijtimoiy sheriklik doirasida faoliyatni amalga oshirish chog'ida fuqarolarning manfaatlarini va ehtiyojlari hisobga olinishini;

ijtimoiy sheriklik doirasida taqdim etilgan pul mablag'lari va boshqa mol-mulkdan maqsadli foydalanilishini ta'minlashi shart.

Nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari zimmasida qonun hujjatlariga muvofiq boshqa majburiyatlar ham bo'lishi mumkin.

25-modda. Davlat organlarining ijtimoiy sheriklik sohasidagi huquqlari

Davlat organlari ijtimoiy sheriklik sohasida:

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini va normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirishga nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini jalb etishga;

nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan birgalikda ishchi guruhlar hamda komissiyalar tuzishga, shu jumladan nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari vakillarining o'z vakolatiga kiradigan masalalar bo'yicha davlat organlari huzuridagi jamoatchilik-maslahat organlari ishida ishtirok etishini ta'minlashga;

nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan bitimlar hamda shartnomalar tuzishga, birgalikdagi loyihalar va rejalarini ishlab chiqish hamda amalga oshirishga, birgalikdagi tadbirlarni tashkil etishga qaratilgan maslahatlashuvlar va muzokaralar o'tkazishga;

ijtimoiy sheriklik doirasida berilgan davlat pul mablag'laridan va boshqa mol-mulkdan maqsadli foydalanilishi ustidan qonun hujjatlariga muvofiq nazoratni amalga oshirishga haqli.

Davlat organlari qonun hujjatlariga muvofiq boshqa huquqlarga ham ega bo'lishi mumkin.

26-modda. Davlat organlarining ijtimoiy sheriklik sohasidagi majburiyatlari

Davlat organlari ijtimoiy sheriklik sohasida:

faoliyatning nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlashni talab qiladigan ustuvor yo'nalishlarini aniqlashi, shu jumladan nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan maslahatlashuvlar o'tkazish orqali aniqlashi;

nodavlat notijorat tashkilotlariga va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlariga ular ijtimoiy sheriklikda ishtirok etishi uchun shart-sharoitlar yaratishi;

nodavlat notijorat tashkilotlarining va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining tashabbuslari hamda takliflarini, shu jumladan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlari va normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini ishlab chiqish bo'yicha tashabbuslari hamda takliflarini ko'rib chiqishi;

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlari va normativ-huquqiy hujjatlarning ishlab chiqilishi hamda amalga oshirilishining borishi bo'yicha zarur hollarda jamoatchilik muhokamasini tashkil etishi, shuningdek nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining ularni amalga oshirish samaradorligini yuksaltirishga doir takliflarini ko'rib chiqishi;

nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan oldindan maslahatlashuvlar hamda muzokaralar o'tkazilishini ta'minlashi;

ijtimoiy sheriklik sohasidagi bitimlar va shartnomalar, dasturlar hamda loyihalar bo'yicha majburiyatlarning bajarilishini ta'minlashi shart.

Davlat organlari zimmasida qonun hujjatlariga muvofiq boshqa majburiyatlar ham bo'lishi mumkin.

5-bob. Yakunlovchi qoidalar

27-modda. Nizolarni hal etish

Ijtimoiy sheriklik sohasidagi nizolar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda hal etiladi.

28-modda. Ijtimoiy sheriklik to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun javobgarlik

Ijtimoiy sheriklik to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlikda aybdor shaxslar belgilangan tartibda javobgar bo'ladi.

29-modda. Qonun hujjatlarini ushbu Qonunga muvofiqlashtirish

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi:

hukumat qarorlarini ushbu Qonunga muvofiqlashtirsin;

davlat boshqaruvi organlari ushbu Qonunga zid bo'lgan o'z normativ-huquqiy hujjatlarini qayta ko'rib chiqishlari va bekor qilishlarini ta'minlasin.

30-modda. Ushbu Qonunning kuchga kirishi

Ushbu Qonun 2015 yil 1 yanvardan e'tiboran kuchga kiradi.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti I. KARIMOV

Toshkent sh.,

2014 yil 25 sentyabr,

O'RQ-376-son

14-MAVZU. FAOL FUQAROLIK POZITSIYASIGA EGA BO'LGAN YOSH AVLODNI TARBIYALASHNING ASOSIY YO'NALISHLARI.

Reja

1. Yoshlarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning ijtimoiy-ma'naviy va axloqiy jihatlari.
2. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda fuqarolik madaniyati va mas'uliyatining o'rni.
3. O'zbekistonda yoshlarga oida davlat siyosatining strategik yo'nalishlari.
4. Barkamol avlodni tarbiyalash g'oyasi va uni amalga oshirish mexanizmlari.

Tayanch so'zlar: Fuqarolik pozitsiyasi, fuqarolik madaniyati, fuqarolik burchi, fuqarolik mas'uliyati, yoshlar, yoshlarga oid davlat siyosati, komil inson, barkamol avlod.

1. Yoshlarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning ijtimoiy-ma'naviy va axloqiy jihatlari.

O'zbekiston Respublikasida mamlakatni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etishga qaratilgan islohotlarning tub mohiyati aholi turmush tarzining farovonligini oshirish, fuqarolarning siyosiy va huquqiy madaniyati va saviyasini yuqori darajaga ko'tarish, ularda aniq fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda o'z ifodasini topadi. Davlatning taraqqiy etishida va undagi iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy munosabatlarning yangi bosqichga o'tishida mamlakat oldida turgan vazifalarni turli yo'nalishlarga taqsimlagan holda, fuqarolik jamiyatini shakllantirishning muhim sharti, O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimovta'kidlaganidek, "... – bu jamiyat hayotida nodavlat va jamoat tashkilotlarining o'rni va ahamiyatini keskin kuchaytirishdan iborat. YOki boshqacha qilib aytganda, bu – "Kuchli davlatdan – kuchli jamiyat sari" degan tamoyilni amalda hayotga joriy etish demakdir. Hammamizga ayonki, bu yo'nalish ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar bilan bog'liq ko'p masalalarni hal qilishda davlat tuzilmalarining rolini kamaytirish va bu vazifalarni bosqichma-bosqich jamoat tashkilotlariga o'tkaza borishni taqozo etadi"¹⁰⁴. Demak, fuqarolik jamiyatini qaror toptirish uchun davlat o'zining ayrim vazifalarini bo'ynidan soqit qilib, asta-sekin jamiyatning boshqa institutlariga topshirmog'i lozim. Buning uchun esa davlat tomonidan muayyan shart-sharoitlar, imkoniyatlar yaratilib, jamiyatning o'z-o'zini tashkil etuvchi va boshqaruvchi idoralarining faoliyati to'g'ri yo'lga qo'yilishini talab etuvchi mexanizmlarni vujudga keltirish zarur.

O'zbekiston fuqarolari millati, irqi, jinsi, kasb-kori, ijtimoiy kelib chiqishidan qat'iy nazar fuqaro sifatida qonun oldida huquqan teng va birdek mas'uliyatlidirlar. SHuning uchun ham mavjud muammolarni bartaraf etishda fuqarolarning o'z fuqarolik huquqlarini bilib olishlari va ular himoya qilishlari hamda burchlarini chuqur anglab etishlari uchun ularni huquqiy jihatdan tarbiyalab borish dolzarb vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Bu jarayon fuqarolar uchun ma'naviy kamolot manbai bo'lishi bilan birga, ularning bu boradagi mas'uliyatini yanada oshirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shuning uchun ham, O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish kuchli davlatdan, kuchli fuqarolik jamiyatga o'tish konsepsiyasi zahirida inson erkinliklarini fuqaro, halq manfaatlariga mos holda bosqichma-bosqich yuzaga chiqarish asosiy vazifa sifatida belgilangan. Ma'lumki, qonunlarning har bir moddasida insonning muayyan yo'nalishdagi erkinliklari beriladi. Lekin yodda tutmoq kerak-ki, bunday tartib, yo'l-yo'riq yoki imkoniyat faqat bitta fuqaroning erkinligini yuzaga chiqarish uchungina joriy etilgan emas. Balki bu huquqiy me'yor barcha uchun

¹⁰⁴ Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари // Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т. 11. – Т.: Ўзбекистон, 2003. – 27-б.

teng asosga ega. Hamonki shunday ekan, barcha ya'ni butun jamiyat a'zolari ana shu me'yor asosida o'z erkinliklarini bir xil darajada amalga oshirishi shart¹⁰⁵.

SHuningdek, bugun biz qurayotgan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatining ma'naviy binosi mustahkam bo'lishi lozim. Bu esa, eng avvalo, fuqarolarni, ayniqsa, yoshlarni chuqur bilimli, teran fikrli, o'z o'tmishi durdonalaridan va ma'naviy qadriyatlaridan xabardor, vatanparvar, haqiqatparvar, fidoyi qilib tarbiyalashni taqazo etadi. Komil inson shaxsini tarbiyalash esa eng murakkab va qiyin jarayondir. Bu jarayonni amalga oshirish ular ongiga milliy qadriyatlarni singdirish maqsadga muvofiqdir. Demak, bugungi yosh avlod o'z tarixini, madaniyatini, milliy qadriyatlarini, tilini, dinini va urf-odatlarini mukammal bilsagina, mustaqillikning asl mohiyatini chuqurroq anglab etadilar. Fuqarolik jamiyati ham ana shu milliy qadriyatlarimizga asoslanib rivojlantirilishi bejiz emas. Zero, "Madomiki biz huquqiy demokratik davlat, erkin fuqarolik jamiyati qurayotgan ekanmiz, ma'naviyat sohasidagi XXI asrga mo'ljallangan harakat dasturimiz shundan kelib chiqmog'i darkor, ya'ni erkin fuqaro – ongli yashaydigan, mustaqil fikrga ega bo'lgan shaxs ma'naviyatini kamol toptishirish bizning bosh milliy g'oyamiz bo'lishi zarur"¹⁰⁶.

Insonga yoshligidan singdirilgan madaniy-ma'naviy qarashlar, axloqiy qadriyatlar, an'analar, diniy-ruhiy tuyg'ulardan iborat. Bu bo'g'inda u oilasi, qarindosh-urug'lari, mahallasi, millati, yurti bilan birligini, uning tarkibiy qismi ekanligini his etadi. Natijada, uning ongi va qalbida milliy g'urur, vatanparvarlik tuyg'usi shakllanadi. Bu jarayonda shaxsda haqiqiy fuqarolik pozitsiyasi shakllanadi. Zotan, O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov aytganlaridek, har qanday islohotning eng muhim samarasi, avvalo, xalqning ma'naviy-ruhiy qarashlaridagi yangilanish jarayonlari, uning ongu tafakkurining yuksalishi, mamlakatda yuz berayotgan o'zgarishlar uning hayotiga, taqdiriga daxldor bo'lganligini chuqur his qilishi va shundan xulosa chiqarishi bilan belgilanadi. Ushbu so'zlardan qo'rinib turibdiki, yoshlarning ijtimoiy siyosiy faoligini oshirish bugungi kundagi eng dolzarb vazifalardan biridir. SHu maqsadda har birimiz ushbu vazifalarni amalga oshirilishida faol fuqarolik pozitsiyamizni ko'rsatishimiz hamda yurtboshimizni biz yoshlarga qarata aytgan "Farzandlarimiz, yoshlarimiz bizning nafakat ishonchimiz va kelajagimiz, yoshlarimiz bugungi va ertangi kunimizning xal kiluvchi kuchidir"¹⁰⁷ so'zlarini doimo yodimizda saqlashimiz zarurdir.

Fuqarolik tuyg'usi esa shaxsning "Avloddan-avlodga o'tib kelayotgan madaniy jarayonlar ahloqiy qadriyatlarning o'tmish bilan kelajakni uzviy aloqadorligini ta'minlab, tarixiy merosning nodir ne'matlarini o'zgartirish asosida shakllanadi"¹⁰⁸. Fuqarolik jamiyatining asosiy mezonlaridan biri bu fuqarolarning yuksak darajada ong va madaniyatga ega bo'lishliklari hisoblanadi. SHu nuqtai-nazardan qaraganda, fuqarolik jamiyatida faol, tashabbuskor, g'ayratli, faqat yaratuvchanlik, ijodkorlik ruhi va kayfiyati bilan yashovchi shaxslarga e'tibor va ehtiyoj katta bo'ladi. Bunday yuksak intellektual salohiyat tafakkur erkinligining qay darajada shakllanishi bilan uzviy bog'liq. Jamiyatning inson uchun yaratgan real iqtisodiy qulayliklari va imkoniyatlari, yuridik haq-huquqlari, qaror topgan axloqiy va ma'naviy muhit uning tafakkuri erkin, ilg'or va yuksak ideallarni ko'zlashi bilan uyg'unlashmog'i lozim. Olimlarimizning kuzatishicha, fuqarolarning ijtimoiy voqelikka yangicha, mustaqil va erkin tafakkur asosida yondashishi yuqori ko'rsatkichga ega. Ayni paytda, psixolog va sotsiologlarning nuqtai nazaricha, yangi shakllanayotgan fuqarolik jamiyati rivoji ko'p jihatdan shaxs ongi, xarakteri va dunyoqarashini korreksiyalab borishni talab etmoqda.

Hozirga kelib, mamlakatimizda fuqarolik jamiyati, unga monand davlat boshqaruvi tizimini – demokratiyani qaror toptirish zarurati va mas'uliyati har bir fuqaroning yuksak ma'naviy salohiyatining, falsafiy tafakkur tarzini yanada shakllantirish vazifasini ko'ndalang qilib qo'ydi. Darhaqiqat, odamzot o'z oldida turgan vazifalarni hal etishdan oldin hamma narsani aql tarozisiga qo'ymog'i, o'zi tashlaydigan amaliy qadamlarning ehtimoliy natijalarini avvaldan taxmin qilmog'i,

¹⁰⁵ Қаранг: Мусаев Ф. Эркинликнинг ҳуқуқий асоси // Тафаккур журнали. –Тошкент: 2002. - № 2. – 84 б.

¹⁰⁶ Каримов И.А. Ўз келажакимизни ўз қўлимиз билан қўрмоқдамиз. Биз ўз келажакимизни ўз қўлимиз билан қўрамиз. 7-том.-Т.: «Ўзбекистон», 1999. 303-б.

¹⁰⁷Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 15 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза.

¹⁰⁸ Губман Б.Л. Смысл истории. Очерки современных западных концепции. - М.: Наука, 1991. – 15 с.

nazarda tutmog'i lozim. Fuqarolik madaniyatini yuksaltirishda ta'lim beqiyos o'rin tutadi. Bugungi kunda ham oldimizga qo'ygan asosiy maqsad - fuqarolik jamiyatini barpo etish va uni takomillashtirish uchun Milliy dasturda ko'zda tutilgan bilimli, ongli, tafakkuri ozod, zamonaviy dunyoqarashli, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq insonlarni tarbiyalashga yanada muhim e'tibor qaratish va bu masalalar ta'lim islohotlarining bosh vazifasi deb qabul qilib, uni amalga oshirishdan iborat. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturi asosida yaratilgan va amalga oshirilayotgan yangi ta'lim modeli aynan ana shu maqsadga erishish yo'lida o'zining yangicha ta'lim va tarbiyaviy jarayonini shakllantirib bormoqda. Farzandlarimiz to'qqiz yillik o'rta ta'limni tamomlab, o'z xohish irodasi va intilishiga qarab ikki turdagi uch yillik o'quv yurtlarida-akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari ta'limni majburiy - ixtiyoriy davom ettirish imkoniyatlariga, bularni tugatganlar esa oliy o'quv muassasalariga kirishda bir xil huquqlarga ega bo'ldilar. Unutmashimiz kerakki, ma'rifat xalqimiz, millatimiz qonidir. Bizda qadimdan "Ma'rifatli inson" tushunchasi ancha keng ma'noni anglatadi. An'anaviy sharqona qarashga ko'ra, ma'rifatlilik-faqat bilim va malaka emas, ayni paytda chuqur ma'naviyat va go'zal ahloq degani hamdir. Xalqimiz bilimli, kamolotli inson deganida aynan shunday odamlarni ko'z oldiga keltiradi. SHuning uchun xam Kadrlar tayyorlash milliy modelimizning butun mohiyati milliy tariximiz va hayotimiz bilan bog'lanib ketgan. SHu tariqa O'zbekistonda bevosita o'zimizga xos, o'zimizga mos bo'lgan takrorlanmas, buyuk tariximiz, an'analarimizga asoslangan va, shu bilan birga, hozirgi davr talablariga javob bera oladigan Kadrlar tayyorlash milliy modeli yaratildi. Dasturimizning, modelimizning milliyliigi ham aynan shulardan iboratdir.

Fuqarolik jamiyat asoslari shakllanayotgan respublikamizda, yoshlarimizning faolligini yuksaltirish, ularda millat, xalq va jamiyat oldidagi burch hamda mas'uliyatini yurakdan his qilish tuyg'ularini kamol toptirish hamda ularning ongu shuurida mustaxkam hayotiy pozitsiyani, e'tiqod hamda maslakni shakllantirish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. SHuning uchun ham bugungi kunda ta'lim tizimining barcha bosqichlarida yoshlarning intellektual salohiyatini yuksaltirishga qaratilgan dars soatlari, o'quv kurslari yo'lga qo'yilgan. Mazkur sa'y-harakatlarni amalga oshirish, egallagan bilimlarini amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini mustahkamlash, qolaversa, bu borada faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan yoshlarni qo'llab-quvvatlash kelajakda natijalar keltiradi. Zero, zamonaviy ta'limning maqsadi har bir kishiga o'z faoliyati uchun zarur bo'lgan yangi bilimlarni olish va ularni jamiyat hayotiga tadbiiq etish imkoniyatini yaratishdan iboratdir. SHu bois tarbiyaviy va o'quv ishlari shaxsning intellektual ong va madaniyat darajasini inson, jamiyat, davlat manfaatlariga javob beradigan eng muhim prinsiplarni anglab etishga qadar oshirishga yo'naltirilishi lozim. Ayniqsa fuqarolik jamiyatini barpo qilishda fuqaro ongi, madaniyati, dahldorlik hissi va mas'uliyatini yuksaltirish hamda takomillashtirishni hozirgi talab darajasida yo'lga qo'yish muhim ahamiyatga egadir. Albatta, yoshlar faoliyatida ushbu zaruriy masala o'zining dolzarb jihatlari bilan ajralib turadi va samarali tarzda amalga oshirishni yo'lga qo'yishimiz lozimligini yana bir bor qayd qilamiz.

2. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda fuqarolik madaniyati va mas'uliyatining o'rni.

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini barpo etish maqsad etib belgilangan davrda demokratik tamoyillarni shakllantirish, fuqarolar ijtimoiy -siyosiy faolligini oshirish, shaxs erkinligini amalda joriy etish, siyosiy jarayonlarni erkinlashtirish, demokratik me'yorlar asosida ko'ppartiyaviylik tizimini takomillashtirish, jamiyat hayotida jamoat va nodavlat tashkilotlar faolligini oshirish kabi vazifalar umuminsoniy qadriyatlarni o'zida ifoda etgan holda fuqarolik madaniyati bilan tutashadi. Agar fuqarolik jamiyatini yuksak fuqarolik madaniyatini oshkor etish imkoniyati sifatida e'tirof etadigan bo'lsak, fuqarolarning ma'naviy etukligi bunday jamiyatdagi demokratik tamoyillarni to'liq anglash omili ekanligini tushunamiz. CHunki fuqarolik jamiyatida insonni oliy qadriyat darajada tushunish bevosita har bir fuqaroning o'z madaniyat darajasini qanchalik anglashi va unga sodiqligi bilan xarakterlanadi.

Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish o'zining bir qator mezonlariga ega bo'lib, ularning asosiylaridan biri - har bir insonda mas'uliyat tuyg'usi bilan yashash xususiyatini shakllantirishdir.

Mas'uliyat odamning xar bir amali, faoliyati mahsulini to'liq tasavvur qilgan holda uning o'zi va o'zgalar uchun nima naf keltirishini anglay olish qobiliyatidir. Mas'uliyatni his qilgan inson o'z ishini doimo puxta rejalashtirib, uning oqibatlarini oldindan tasavvur qila oladi va zarur natijaga erishish uchun butun kuchi va salohiyatini safarbar etishga qodir bo'ladi. SHaxsiy mas'uliyatni fuqarolik mas'uliyatidan farqlash lozim. Birinchisi shaxsning kundalik faoliyatidan keladigan shaxsiy manfaatni, ikkinchisi esa jamiyat manfaatlarini nazarda tutadi. Fuqarolik mas'uliyatini his etgan inson, eng avvalo, o'zi mehnat qilayotgan jamoa yoki ta'lim olayotgan o'quv dargohi, o'z mahallasi va yurti ravnaqini o'ylaydi. Mustaqil O'zbekiston fuqarolari uchun yagona maqsad Vatan ravnaqi, yurt tinchligi va xalq farovonligi uchun xizmat qilish bo'lsa, demak har bir inson fuqarolik mas'uliyatining ma'no-mazmunini ana shu g'oyalarni amalga oshirishda, deb bilishi darkor.

Fuqarolik mas'uliyati, O'zbekistonda yashayotgan har bir ongli fuqaroning qaysi millat vakili bo'lishidan qat'iy nazar Respublika Konstitutsiyasida kafolatlangan xuquqlaridan foydalanish barobarida, unga javoban fuqarolik mas'uliyatini ham xis etib yashashidir. Bu shunday deganiki, har bir fuqaro mamlakat Konstitutsiyasiga, Oliy Majlis qabul qilgan barcha qonunlarga, Vazirlar Maxkamasi chiqargan qarorlarga rioya etishi va hurmat qilishi, ularni amalga oshirishi uchun mas'uliyat sezishi lozim. Binobarin, davlat o'z fuqarosiga xuquq va kafolat berar ekan, shunga yarasha uning zimmasiga mas'uliyat ham yuklaydi¹⁰⁹. SHuni unutmaslik kerakki, ijtimoiy taraqqiyotning demokratik rivojlanish jarayoni shaxsning o'zini o'zi anglashi, qadr-qimmatini qay darajada e'zozlay olishi, jamiyat uchun xizmat qilish imkoniyati va harakat me'yoriga ko'p jixatdan bog'liqdir. Bularning hammasi kishilarning o'zi yashab turgan ko'cha, maxallasidan tortib, to yaxlit mamlakatning barqarorligini saqlab qolish, xavfsizlikni ta'minlashda yuksak mas'uliyatni o'z faoliyatida ongli ravishda amalga oshirish demakdir¹¹⁰. Bir xil maqomga ega bo'lgan shaxslarda talab ham teng bo'ladi. Ana shu jihatning o'zi ham fuqarolik mas'uliyatini anglatuvchi dalillardan biridir. Fuqarolik mas'uliyati bilan milliy mas'uliyat orasida o'ziga xos mushtaraklik mavjud. Sir emas har bir millatning balog'atga etgan ongli a'zosi o'sha o'zi mansub millatning oldida mas'uliyati bo'ladi. Millatning miqdoriy, iqtisodiy, madaniy, ahloqiy, ma'rifiy, manaviy taraqqiy eta borishi, er yuzidagi boshqa xalqlardan orqada qolib ketmasligi uchun birinchi shu xalqqa mansub kishilar javobgarlik tuyg'usini tuyish lozim. Oila va jamiyatdagi har bir harakatida, bosgan har qadamida shu millatning umumiy manfaatini unutmaslik milliy mas'uliyat hissining muhim tomoni hisoblanadi. Kishilarning muayyan millat ravnaqi yo'lidagi siyosiy ongliligi va ma'naviy etukligi darajasi milliy mas'uliyatni anglatuvchi ikkinchi muhim tomonidir. SHuni alohida qayd etish zarurki, milliy mas'uliyat bu yurtimizda yashovchi barcha millat va elatning mas'uliyatidir.

SHu o'rinda rivojlangan davlatlar tajribasiga alohida e'tibor qaratishni maqsadga muvofiq deb bilamiz. Masalan, jahonning etakchi davlati sanalmish AQSHda fuqarolik madaniyatini yuksaltirish qanday yo'lga qo'yilgan? Amerikaliklarga qanday g'oya va qadriyatlar singdirilmoqda? Bu savollarga javob topish uchun fuqarolik madaniyati qanday g'oyaviy ustunlarga tayanishini aniqlash kifoya. AQSH fuqarolari Konstitutsiyani, amerika davlatchiligining asoschilari va demokratik tamoyillarni muqaddas deb biladilar va bu tuyg'uni yoshlarga singdirish haqida tinimsiz qayg'uradilar. YOshlarda erkin yashashga ishtiyoq, mustaqillikni qadrlash tuyg'usi shakllantiriladi.

AQSH nimaning evaziga fan va texnologiyalar sohasida boshqalardan o'zib ketdi? Bu savolning ham javobi bor: Amerikada erkin fikr va ijodiy tafakkur qadrlanadi hamda o'zgacha fikrlaydiganlarga nisbatan bag'rikenglik qaror toptirilgan. Lekin amerikalik fuqaroni tarbiyalashning eng asosiy jihati boshqa bir g'oyada yashirin. U ham bo'lsa, har bir insonni noyob iste'dod egasi deb bilish, har bir shaxsga hazrati inson sifatida murojaat qilishdir. Insonga bunday munosabat, so'zsiz, uning salohiyatini yuzaga chiqarishga imkon beradi. Aynan shu g'oya ta'sirida amerikaliklar orasida o'zini «o'rtamiyona odam» deb biladigan yoxud «men bir oddiy odam» deb gapiradigan kishilar nihoyatda kam uchraydi.

Amerika fuqarolari adolatni ham o'ziga xos tarzda tushunadilar: shaxs nimagaki erishsa, qanday maqomni egallasa, bunga faqat o'z aqli va iste'dodi bilangina etishadi. SHunday qilib,

¹⁰⁹ Qarang: Иброхимов А. Бизким Ўзбеклар. –Тошкент: Шарқ нашриёт –матбаа концерни бош тахририяти, 1999. – 177 б.

¹¹⁰ Qarang: Саидқосимов А. Сиёсий фаоллик ва фуқаролик маънавияти // Жамият ва бошқарув. –Тошкент: 2007. – №2, –Б. 50 –51.

har bir amerikalik bolaligidanoq kimgadir va nimagadir orqa qilishga emas, balki o'z kuchiga tayanishga o'rgatiladi. Lekin, eng asosiysi, har bir amerikalikda kelajakka ishonch uyg'otiladi. Xuddi ana shu «amerika orzusi» kishilarni yangi maqsadlar sari rag'batlantiradi, yangi g'oyalarni amalga oshirishga shavq uyg'otadi. Xulosa yasaydigan bo'lsak, demokratiya qoidalari va erkinlik Amerika mafkurasining poydevorini tashkil etadi. Bunday tarbiya natijasida faqat o'z kuchiga ishonish, ruhiy ozodlik va mustaqil fikrlash kabi xislatlar amerikaliklarning qon-qoniga singib ketgan. Albatta, yuqorida keltirilgan fikrlar «AQSHda bu borada muammo yo'q ekan» degan xulosa uchun asos bo'lmaydi. Oxirgi paytlarda erkinlikka hadeb urg'u beraverish oqibatida amerikaliklar erkinlikni jamiyat oldidagi majburiyatlardan ham ozodlik sifatida idrok eta boshladilar. SHu bois hozirgi kunda AQSHning ziyolilari tomonidan yangi mafkura - «liberal-natsionalizm» mafkurasini yaratish zarurligi haqidagi fikr o'rta tashlanmoqda. Bu mafkura milliy va irqiy jihatdan bo'linib ketgan ko'p sonli ijtimoiy guruhlarini «AQSH - millatlar hamjamiyatidir» g'oyasi atrofida birlashtirishni nazarda tutadi. E'tibor beradigan bo'lsak, yangi mafkurada milliy omilning ustuvorligi o'rnatilmoqda. Demak, gap AQSH da asta-sekinlik bilan yagona milliy vujudni shakllantirish, xalqning birdamligini kuchaytirishga xizmat qiluvchi mafkurani yaratish haqida borayotir.

Endi misol tariqasida SHarqqa murojaat qilaylik. SHarqning eng ilg'or mamlakatlaridan biri - YAponiyada fuqaroni tarbiyalashning eng samarali va ta'sirchan usulidan foydalaniladi. Bunday tarbiyaning asosiy maskani sifatida maktab tanlangan. CHunki maktabda bola bilim olishdan tashqari shaxs sifatida ham shakllanadi. Kunchiqar mamlakatda fuqaro tarbiyasi «axloqiy tarbiya» tizimi doirasida amalga oshiriladi. Rasmiy hujjatlarda «axloqiy tarbiya» tizimi quyidagicha nomlanadi: «xarakterni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim», «davlat uchun maqbul axloqiy sifatlarni tarbiyalashga qaratilgan faoliyat», «fuqarolik axloqi asoslarini tarbiyalash». Aslida bu tizim millatni tarbiyalash tizimi vazifasini o'taydi. Undan qudratli mafkuraviy ta'sir vositasi sifatida ham foydalaniladi. Ko'pchilik olimlarning fikricha, aynan «axloqiy tarbiya» tizimi mamlakat iqtisodiy ravnaqining g'oyaviy asosini tashkil qiladi. CHunki bu tizim ishlab chiqarishda ma'naviy salohiyatdan unumli foydalanishga yo'naltirilgan. Ikkinchi jahon urushidan xaroba bo'lib chiqqan mamlakatning 30-40 yilda ishlab chiqarish hajmi bo'yicha dunyoda ikkinchi o'ringa chiqib olgani ko'pchilikning xayratini uyg'otadi. "Kichik bir orolning bunday qisqa vaqtda hunarmandchilik ustaxonalaridan avtomatlashgan sanoatgacha bo'lgan yo'lni bosib o'tganligini qanday tushuntirish mumkin?". Mazkur savolga javoban yaponlar quyidagicha javob beradilar: "Salohiyat insonlarda yashirin". YAponiya menejmentining oltin qoidasiga ko'ra, insondan qimmatroq boylik yo'q.

Xo'sh, davlat yapon kishisida qanday qadriyat va sifatlarni qaror toptirishga harakat qiladi? Aslida mehnatsevarlik, intizomlilik va jamoaviylik yapon milliy xarakteriga xos xususiyatlar sanaladi. Biroq davlat bu bilan qanoatlanmay, o'z fuqarolarida ushbu sifatlarni mustahkamlash va kuchaytirish vazifasini maorifga yuklaydi. Natijada, maktablarda guruhiiy birdamlikni tarbiyalashga alohida e'tibor qaratiladi. Bunda kollektivning yutug'i ham, mag'lubiyati ham guruhning har bitta a'zosiga bog'liq ekanligi haqidagi g'oya singdiriladi. Muhimi, boladan umumiy ishda o'z rolini aniq bilish va shunga yarasha mas'uliyatni his qilish talab etiladi. Bunday tarbiya ko'rgan fuqaro jamoa muammolarini o'zining shaxsiy muammolari sifatida qabul qiladi. Olimlarning fikricha, aynan shunday guruhiiy birdamlik (yaponchada «aydagarasyugi») tufayli mamlakat misli ko'rilmagan iqtisodiy yutuqlarga erishdi. Mehnat yapon kishisi uchun axloqiy qadriyat sanaladi. Uning qadriyat darajasiga ko'tarilishida "axloqiy tarbiya" tizimining roli beqiyos. Gap shundaki, yapon kishisiga maktabdayoq quyidagi g'oyalar singdiriladi: "Faqat tirishqoqlik va mehnat bilan muvaffaqiyatga erishish mumkin", "O'z ustringda tinimsiz ishla - shunda birovdan kam bo'lmaysan". Bu kabi g'oyalar ta'sirida ulg'aygan yapon kishisi o'zining barcha harakatlarini quyidagi mantiqqa bo'ysundiradi: "Bor imkoniyatlaringni ishga sol!".

SHunday qilib, davlat o'z fuqarolarida tirishqoqlik va hafsala, qunt va g'ayratni maqsadli ravishda qaror toptiradi. Intizomdan jamiyat manfaatlarida foydalanish borasida esa yaponlarning ayniqsa boshqalarga o'rnak bo'la oladi. "Axloqiy tarbiya" natijasida YAponiyada fuqarolar

mehnat intizomining buzilishini shunchaki salbiy illat deb hisoblamay, balki uni Vatanga xiyonat deb qabul qiladilar. YAponiyada fuqaro tarbiyasi zamon ehtiyojlari va jamiyat manfaatlariga moslashtirib boriladi. Aynan shu tufayli yapon fuqarolari jamiyat taraqqiyotini harakatlantiruvchi qudratli kuch sanaladilar. Ko‘rinib turibdiki, millat kelajagini o‘ylaydigan hech bir davlat fuqaro tarbiyasi masalasini e‘tiborsiz qoldira olmaydi. Ana shu ma’noda jamiyatimiz yoshlarni moddiy-ma’naviy va boshqa ehtiyojlarini qondirish, ayniqsa, globallashtirish tufayli axloqimizga, turmush tarzimizga katta kuch bilan kirib kelayotgan buzg‘unchi g‘oyalardan, ularni saqlab qolish uchun mafkuraviy bo‘shliqqa yo‘l qo‘ymaslik, zamonaviy yoshlarni barcha hayotiy ehtiyojlarini ro‘yobga chiqarish bugungi kunning eng muhim vazifasi bo‘lishi kerak. Chunki ehtiyoj tom ma’noda erkin faoliyat hamda fuqarolik mas’uliyatini belgilovchi mezon hisoblanadi. Biz o‘z faoliyatimizga qay darajada va qay mazmunda baho bermaylik, faoliyatimiz motivlari muayyan ehtiyojlar tufayli shakllanadi. Ehtiyojlar va manfaatlar uyg‘unli hisobga olinmagan joyda mas’uliyatsizlik, befarqlik va xatto jinoyatlar sodir bo‘ladi.

3. O‘zbekistonda yoshlarga oida davlat siyosatining strategik yo‘nalishlari

Hozirgi fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat qurishga doir islohotlarni chuqurlashtirish jarayonida yoshlarni shu yurtga, shu Vatanga munosib farzand sifatida tarbiyalash dolzarb vazifalardan biriga aylandi. SHuning uchun davlatimiz va xalqimiz ta’lim-tarbiya tashkilotlari hamda jamoat birlashmalaridan yoshlarni etuk inson bo‘lishlariga munosib hissa qo‘shishiga katta umid bilan qaraydi. Xalqimiz mazkur demokratik institutlarga, ularning tashkilotchilik, tashabbuskorlik harakatlariga katta ishonch bog‘lamokda. O‘ylaymizki, “KAMOLOT” yoshlar ijtimoiy harakati va siyosiy partiyalar faoliyatini davlat hamda hukumat tomonidan moliyalashtirishning joriy qilinishi ularning yoshlar o‘rtasida keng qamrovli ijtimoiy-siyosiy, ma’naviy-ma’rifiy faoliyat olib borishini ta’minlaydi. YOshlar jamiyatni erkinlashtirish va boshqarish bilan bog‘liq islohotlarga ko‘proq jalb etiladi.

Fuqarolik jamiyati asoslari shakllanayotgan bir sharoitda shaxs erkinligini yanada kengaytirish ularda davlat va jamiyat hayoti, uning ravnaqini ta’minlashdagi burch va mas’uliyatlarini chuqur anglab etish, ko‘nikmalarini hosil qilish huquqiy saviyasi va madaniyatini yuksaltirishda, davlat organlari, ta’lim muassasalarigina mas’ul bo‘lib qolmay shu bilan birga jamoat tashkilotlari va boshqa nodavlat tuzilmalarini faollik darajasini ortishini ham taqozo etadi. «Odamlarning siyosiy ongi, siyosiy madaniyati, siyosiy faolligi yuksalib borgan sari deb, ta’kidlagan edi I.A.Karimov, davlat vazifalarini nodavlat tuzilmalari va fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich o‘tkazib borish zarur. Bu borada o‘zini-o‘zi boshqaradigan idoralarning, mahallarning nufuzini va mavquini oshirish, ularga ko‘proq huquqlar berish katta ahamiyat kasb etadi»¹¹¹.

Fuqarolik madaniyati shakllangan muhitda odamlarda siyosiy hayotda ishtirok etish ehtiyoji paydo bo‘ladi. Bunda kishilar fuqarolik jamiyati institutlariga birlasha boshlaydilar. Fuqarolik madaniyati kuchayib borgan sari odamlar siyosiy jihatdan faollashib, partiyalarga a’zo bo‘lish tendensiyasi kuchayadi. Demak, siyosiy partiyalar a’zolari soni va sifatining oshib borishi darajasi ham fuqarolik madaniyatini ko‘rsatuvchi mezonlardan biridir. Fuqarolik madaniyati shaxsning jamiyatdagi faol a’zosi sifatida ma’lum haq-huquqlarga ega bo‘lish bilan birga o‘z zimmasidagi burch va majburiyatlarni vijdonan ado etishdir. YOshlarda fuqarolik madaniyatini shakllantirish - ularga mustaqil davlat tuzilmasining xususiyatlari, mamlakatning xalqaro maydonda tutgan o‘rni, vatanparvarlik va millatlararo do‘stlik tuyg‘ulari, respublikamiz iqtisodiyotini rivojlantirish yo‘lida amalga oshirilayotgan ijtimoiy harakatlar, mehnat an‘analari, milliy istiqlol g‘oyasi va mafkura asoslari haqidagi bilimlarni berish asosida ularda fuqarolik hissini zimmalaridagi burch va majburiyatlarni bajarishga nisbatan mas’uliyat, yot mafkuraviy qarashlarni anglash va unga qarshi bo‘lish, ijtimoiy faollik va fidoyilik kabi sifatlarni mujassamlashtirgan yaxlit bir tarbiya jarayoni hisoblanadi.

¹¹¹ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. 8 -жилд. -Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – 333 б.

Fuqarolik jamiyatining institutlari - o'z-o'zini boshqarish organlari, nodavlat va jamoat tashkilotlarini mustahkamlash hamda rivojlantirish yoshlarning siyosiy madaniyatini, faolligini oshirishning muhim shartlaridan biridir. O'zbekistonda davlat qurilishi va fuqarolik jamiyatini erkinlashtirish, kuchli davlatdan kuchli jamiyatga o'tish vazifalarini amalga oshirishda har bir yoshning jamiyatda o'z o'rnini bo'lishini bilish, eng muhimi, o'zini jamiyatning ajralmas qismi deb, tushunishi ulkan ahamiyat kasb etadi. Bu o'z mas'ulligini anglashga erishishda mavjud demokratik institutlar, o'z-o'zini boshqarish organlari, partiyalar, nodavlat va jamoat tashkilotlari muhim o'rin tutadi. Chunki, jamiyatda yashayotgan har bir yoshning ijtimoiy-siyosiy faoliyati mavjud siyosiy institutlar, partiyalar yoki nodavlat va jamoat tashkilotlari orqali amalga oshiriladigan demokratik siyosiy jarayonlarda aks etadi. Bu, bir tomondan, yoshlarning siyosiy faollik darajasiga, ularning siyosiy qarashlarini idrok etib, uning ishtirokiga bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, jamiyatdagi mavjud o'z-o'zini boshqarish organlari, nodavlat va jamoat tashkilotlarining ish faoliyatiga, yoshlarni o'z atroflariga birlashtiradi.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan demokratlashuv jarayoni insonlar, turli xil ijtimoiy qatlamlar, siyosiy institutlar, davlat va nodavlat tashkilotlarning faoliyati va o'zaro munosabati bilan bog'liq. Jamiyat hayotining demokratlashuvi hamda mamlakatni modernizatsiyalash jarayonlari aholining eng katta ijtimoiy qatlamini tashkil etadigan yoshlarning ijtimoiylashishiga hamda ularning tarbiyasiga katta ta'sir ko'rsatadi. Yoshlar — jamiyatning tub negizi, aholining ilg'or qatlami, kelajakning ishonchli egalari hisoblanadi. SHu nuqtai-nazardan qaraganda, har bir davr yoshlarining bilim darajasi, dunyoqarashi, o'y-fikri, ma'naviy qiyofasiga qarab o'sha jamiyatning ertangi kunini aniq tasavvur etish mumkin. SHu boisdan ham mustaqillikka erishilgach, aniqrog'i, 1991 yilning 20 noyabrida "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi bilan mamlakatimizda yoshlarga e'tibor masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan edi. Ushbu Qonunning 1-moddasida: "Yoshlarga oid siyosat O'zbekiston Respublikasi davlat faoliyatining ustuvor yo'nalishi bo'lib, uning maqsadi yoshlarning ijtimoiy shakllanishi va kamol topishi, ijodiy iqtidori jamiyat manfaatlari yo'lida imkoni boricha to'la-to'kis ro'yobga chiqishi uchun ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy, tashkiliy jihatdan shart-sharoit yaratish hamda ularni kafolatlashdan iboratdir", — deya mustahkamlab qo'yilgan. O'z-o'zidan, davlatning bu jarayondagi asosiy vazifasi — yoshlarning jamiyatga turli xil salbiy oqibatlarisiz kirib kelishini ta'minlash, ularning o'z huquq va erkinliklarini to'la amalga oshirishlarini kafolatlashdan iborat. Bu esa, davlatning yoshlarga oid siyosatini amalga oshirishida o'z ifodasini topadi.

Shuningdek, Oila kodeksi, Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi, "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi, "Ta'lim to'g'risida"gi, "Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida"gi, "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi, "Voyaga etmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida"gi, "Vasiylik va homiylik to'g'risida"gi qonunlar yoshlar tarbiyasida, ularni sog'lom turmush tarziga o'rgatishda, ish bilan band qilishda, huquqbuzarliklarning oldini olishda muhim huquqiy baza vazifasini o'tamoqda. SHuningdek, davlatimiz rahbarining 2014 yil 6 fevraldagi **"O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"**gi Qarori mustaqillik yillarida olib borilgan bosqichma-bosqich, tadrijiy islohotlarning mantiqiy va qonuniy davomi bo'lib, bu boradagi ishlarning yangi bosqichini boshlab berdi. Respublikamizda mazkur qaror ijrosini ta'minlash, shuningdek, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarda yoshlarning faol ishtirokini ta'minlash, yuksak ma'naviyatli, mustaqil va erkin fikrlaydigan, zamonaviy ilm-fan yutuqlarini puxta o'zlashtirgan har tomonlama sog'lom va barkamol avlodni voyaga etkazishga qaratilgan yoshlarga oid davlat siyosatini izchil amalga oshirib kelinmoqda.

Qarorning aynan bugungi kunda qabul qilinishi fikrimizcha, quyidagilar bilan izohlanadi: **Birinchidan**, mustaqillik yillarida yoshlar siyosati bo'yicha amalga oshirgan ishlari-mizni sarhisob qilar ekanmiz, ularni haqqoniy baholash va islohotlar dasturiga ma'lum o'zgartishlar kiritish bilan birga, birinchi navbatda, ertangi kun talablaridan kelib chiqqan holda mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish yo'lidagi izchil harakatlarimizda yoshlarning faol ishtirokini kuchaytirishimizga ehtiyoj tug'ilgani, **ikkinchidan**, hozirgi paytda mamlakatimiz yoshlarining siyosiy-huquqiy madaniyati va ijtimoiy ong

darajasining o'sib borishi, jamiyatni demokratlashtirish va liberallashtirish jarayonlarining jadal rivojlanishi, yosh avlodning ilm-fan, sport sohasida erishayotgan yutuqlari bu sohadagi islohotlarni yangi, yanada yuqori bosqichga ko'tarishimiz uchun zarur shart-sharoitlarni yuzaga keltirayotgani, **uchinchidan**, jahon miqyosida globallashtirish va axborot texnologiyalari tobora kuchayib borayotgan bugungi zamonda biz dunyoda yuz berayotgan tub o'zgarishlarni xolisona va tanqidiy baholagan holda farzandlarimiz kelajagini ko'zlab, yoshlar siyosatini amalga oshirishda qo'shimcha chora-tadbirlarni belgilab olish zaruriyati, **to'rtinchidan**, har tomonlama chuqur o'ylangan, aniq maqsad va ustuvor yo'nalishlarni o'z ichiga olgan yoshlarga oid dastur va uni amalga oshirish strategiyasiga ega bo'lgan mamlakat va xalq pirovard natijada muvaffaqiyatga erishishi shular jumlasidandir. Qarorga binoan mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarda yoshlarning faol ishtirokini ta'minlash, yuksak ma'naviyatli, mustaqil va erkin fikrlaydigan, zamonaviy ilm-fan yutuqlarini puxta o'zlashtirgan har tomonlama sog'lom va barkamol avlodni voyaga etkazishga qaratilgan yoshlarga oid davlat siyosatini izchil amalga oshirish maqsadida, davlat va jamoat tashkilotlarining takliflarini inobatga olib, **“O'zbekiston Respublikasida 2014 yilda yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan qo'shimcha chora-tadbirlar Dasturi”** ma'qullandi.

Dastur 7 bo'lim, 67 banddan iborat. Unda ko'zda tutilgan chora-tadbirlar ko'lami ham keng bo'lib, ijtimoiy-siyosiy, sotsial-iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy, sud-huquq sohalarini o'zida mujassamlashtirgan. Unda yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish, demokratik davlat qurish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonlarida ularning faolligini oshirish, yuksak ma'naviyatli, mustaqil fikrlovchi, qat'iy hayotiy pozitsiya, keng dunyoqarash va chuqur bilimga ega bo'lgan vatanparvar yoshlarni tarbiyalash, ularda turli mafkuraviy tahdidlarga qarshi immunitetni shakllantirish, yoshlarni ijtimoiy himoya qilish, zamonaviy kasb-hunarlarini puxta egallashlari uchun munosib sharoitlar yaratish, ularni ish bilan ta'minlash va tadbirkorlikka jalb qilish, iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash, ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarishga qaratilgan ishlarni tizimli yo'lga qo'yish, yoshlarni jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanishga keng jalb etish, yoshlar orasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, yoshlar o'rtasida huquqbuzarlik va jinoyatlar sodir etilishining oldini olish, barkamol avlodni tarbiyalashda ommaviy axborot vositalari va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish kabi eng muhim va dolzarb yo'nalishlarda chora-tadbirlar ko'zda tutilgan. Dasturda belgilangan yo'nalishlar o'zaro uzviy, chambarchas bog'liq bo'lib, bir-birini taqozo etadi.

YOshlarni ijtimoiy ximoya qilish, zamonaviy kasb-hunarlarini puxta egallashlari uchun munosib sharoitlar yaratish, ularni ish bilan ta'minlash va tadbirkorlikka jalb qilish ushbu dasturning o'ziga xos bo'lgan jihati bo'lib hisoblanadi. YOsh tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash, ijodiy va intellektual salohiyatini ruyobga chiqarishga qaratilgan ishlarni tizimli yo'lga qo'yish ko'zga tutilgan. Yigit-qizlarni jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanishga keng jalb etish, yoshlar orasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, voyaga etmaganlar va yoshlar o'rtasida huquqbuzarlik va jinoyatlar sodir etilishini oldini olish, barkamol avlodni tarbiyalashda ommaviy axborot vositalari va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanishni keng rivojlantirish, yoshlarning huquq va manfaatlarini ximoya qilish, intilishlarini qo'llab-quvvatlash, ularni ma'naviy va jismoniy kamol toptirish, Vatanga muhabbat, istiqlol g'oyalari sadoqat ruxida tarbiyalash, turli yot g'oyalarni targ'ib qilib kelayotgan va past saviyali «ommaviy madaniyat» ta'siridan asrash kabi masalalar dasturning asosiy vazifasi hisoblanadi.

Barkamol avlodni tarbiyalash g'oyasi va uni amalga oshirish mexanizmlari

Mamlakatimizda voyaga etib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama sog'lom va mustahkam ruhda tarbiyalash, ularning huquq va erkinliklarini ta'minlash, qonuniy manfaatlarini muhofaza etish davlat siyosati darajasiga ko'tarilganligi barchamizga ma'lum. Davlatimiz rahbarining tashabbusi va rahnamoligida yoshlar tarbiyasining ustuvor yo'nalishlari belgilab olindi va bu borada tub islohotlar amalga oshirildi. CHunki YUrtboshimiz «YUksak ma'naviyat - engilmas kuch»

asarida ta'kidlanganidek: «Ayni paytda yurtimizda milliy tiklanish jarayoni qariyb bir yarim asr davom etgan ijtimoiy-siyosiy qaramlikdan keyin dastlabki paytlarda mutlaq tabiiy ravishda o'ziga xos «inkorni inkor» konuniyati asosida kechganini aytish lozim. Lekin biz sobiq tuzumning mafkuraviy karashlarini umuman inkor etishning o'zi hech kanday bunyodkorlik dasturiga ega bo'lmagan siyosiy va madaniy ekstremizm xavfini tug'dirishi ehtimolini yaxshi anglar edik. SHu bilan birga, tarixiy qadriyatlar, urf-odat va an'analar, turmush tarziga orqa-oldini uylamasdan, yoppasiga betartib qaytish boshqa bir keskinlik, deylik bugungi davr hayotini qabul qilmaslik, jamiyatni yangilash zaruratini inkor etish kabi nomaqbul holatlarga olib kelishi mumkinligini unutmazlik zarur edi. Barchamizga ma'lumki, millat va xalqning ruhi, dunyoqarashi va turmush tarzini ifoda etadigan milliy ma'naviyatga munosabat, uni zamon talablari asosida rivojlantirish, odamlarning dunyoqarashi va tafakkurini o'zgartirish masalasi har tomonlama chuqur va puxta uylab ish yuritishni talab qiladi».¹¹²

Yoshlarga oid davlat siyosatining tashkiliy-huquqiy asoslarini yoshlar bilan ishlovchi tashkilotlar faoliyatida ko'rish mumkin. YOshlar har bir davlatning kelajagini belgilovchi kuch ekanini e'tiborga olsak, dunyoning deyarli barcha davlatlarida bejiz yoshlar siyosatini amalga oshirish bo'yicha milliy konsepsiyalar ishlab chiqilib, samarali faoliyat olib bormayotganining guvohi bo'lamiz. Masalan, Evropa davlatlaridan Germaniya, Fransiya, Buyuk Britaniya va SHvetsiyada bu borada erishilgan natajalar diqqatga sazovor. Bugungi kunda dunyoning taraqqiy etgan davlatlarida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishning ikki xil strategiyasi amal qilmoqda. Bular: yoshlar siyosati sohasida davlatning etakchi roliga asoslangan strategiya hamda yoshlar siyosati sohasida davlat va fuqarolik jamiyati tuzilmalari tengligiga asoslangan strategiya. Hozirgi davrda Germaniya va Fransiyaning birinchi yo'nalishdagi siyosatni olib boradigan davlatlar sirasiga kiritish mumkin. Ushbu davlatlar o'z faoliyatini yoshlar siyosatini umummilliy, mintaqaviy va hududiy darajalarga qarab ixtisoslashtirish asosida olib boradi. Bunda yoshlar siyosati oila, qariyalar, ayollar va yoshlar ishlari bo'yicha vazirlik tomonidan Konstitutsiya va federal qonunlar asosida amalga oshiriladi. Xususan, Fransiya yoshlar siyosati YOshlar ishlari, sport va jamoat birlashmalari bo'yicha vazirlik tomonidan ishlab chiqiladi.

Yoshlar siyosati sohasida davlat hamda fuqarolik jamiyati tuzilmalari tengligiga asoslangan strategiya Buyuk Britaniya va SHvetsiyaga xos bo'lib, bunda yoshlar siyosatining umumiy ko'rinishi, maqsad va etakchi vazifalari davlat tomonidan belgilab berilsa, bu vazifalarning ijrosi mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari hamda jamoat birlashmalari tomonidan amalga oshiriladi. Ushbu davlatlarga xos bo'lgan xususiyat esa yoshlar siyosati va yoshlar ishlari bo'yicha maxsus davlat organlarining mavjud emasligida namoyon bo'ladi. SHu bilan birga, dunyoning ko'plab davlatlarida yoshlar huquq va manfaatlarini xalqaro va milliy darajada qo'llab-quvvatlashni o'z oldiga maqsad qilgan yoshlar parlamentlari hamda milliy yoshlar kengashlari faoliyat yuritmoqda. Jumladan, xalqaro darajada yoshlar manfaatlarini qo'llab-quvvatlovchi Evropa yoshlar parlamenti, Buyuk Britaniya Birlashgan Qirolligi yoshlar parlamenti, SHimoliy Irlandiya yoshlar forumi, SHotlandiya yoshlar parlamenti kabi yoshlar parlamentlari hamda Avstriyadagi Avstriya xalqaro yoshlar hamkorligi qo'mitasi, Belgiyadagi Flaman yoshlar kengashi, Buyuk Britaniyada Britan yoshlar kengashi, Germaniyada xalqaro yoshlar ishlari bo'yicha Germaniya milliy qo'mitasi (bunday kengashlar Islandiya, Ispaniya, Italiya, Kipr, Latviya, Litva kabi yana 25 ga yaqin davlatda mavjud) faoliyat yuritmoqda. Bularni keltirishdan maqsad, yoshlar huquq va manfaatlarini qo'llab-quvvatlovchi mexanizm mamlakatimizda qay darajada amal qilayotganiga e'tibor qaratishdir.

Xo'sh, O'zbekistonda kuchli davlatdan kuchli fuqarolik jamiyatiga o'tish uchun muhim qadamlar tashlanayotgan bugungi kunda yoshlar ishlari bilan shug'ullanuvchi davlat tashkilotini tuzish qanchalik zarur? Bizningcha, yoshlar mamlakatimiz aholisining 64 foizi (17 million 80 ming nafar)ni tashkil etuvchi asosiy qatlam ekan, aytish mumkinki, yoshlar bilan bog'liq muammolar davlatning olib borayotgan siyosatida alohida ahamiyat kasb etadi. Muxtasar qilib aytganda, jamiyatdagi barcha sohalar qatori yoshlar tashkilotlarini ham tashkiliy jihatdan isloh qilish, bu

¹¹² Каримов И.А. Юсак маънавият — енгилмас куч. — Т.: Маънавият, 2008. 81 бет.

borada zamonaviy faoliyat mezoniga ega mustahkam institutni shakllantirish — ertangi kun egalari bo'lmish yoshlar kelajagini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda kelajak avlodni ma'naviy barkamol qilib tarbiyalash o'ta muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki mamlakatimizda boshlangan va chuqur ildiz otib borayotgan iqtisodiy islohotlarning ijobiy samarasi va qolaversa, kelajagi buyuk davlat qurishdek o'ta mas'uliyatli va muhim vazifaning qay darajada hal etilishi aynan mazkur masalaning echimiga bevosita bog'liqdir desak, hech bir mubolag'a bo'lmaydi. Ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash masalasining paysalga solinishi yoki bunga panja ortidan qarash, buni qandaydir mavhum yoki o'z-o'zidan amalga oshib boraveradigan holat sifatida tushunish va shunday baholash o'ta kaltabinlik bo'lur edi. Zero, O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov borasi bilan aytganda, "qaerdaki beparvolik va loqaydlik hukm sursa, eng dolzarb masalalar o'zibo'larchilikka tashlab qo'yilsa, o'sha erda ma'naviyat eng ojiz va zaif nuqtaga aylanadi. Va aksincha – qaerda hushyorlik va jonkuyarlik, yuksak aql-idrok va tafakkur hukmron bo'lsa, o'sha erda ma'naviyat qudratli kuchga aylanadi"¹¹³.

YUrtimizda yosh oilalar himoyasi, ularni qo'llab-quvvatlash uchun ham juda katta hajmdagi ishlar amalga oshirildi va oshirilmoqda. O'tgan yillar davomida oila haqida 50ga yaqin qonun, 70 ga yaqin qaror va farmoyishlar e'lon qilindi. Ularning aksariyat katta qismi ijtimoiy, moddiy va ma'naviy himoya qilish va farovonligini ta'minlashdan iborat. SHunisi e'tiborga molikki, yosh oilalarni moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash mas'ulligini birinchi navbatda davlatimiz o'z zimmasiga olgan. Bu vazifalarni muvaffaqiyatli ado etishda davlat idoralari, fuqarolik institutlari va mahalliy hokimiyatlar tashabbuskor bo'lmoqdalar. SHuningdek, bola huquqlarini himoya qilish borasida milliy qonunchiligimizda ham bir qator qonun hujjatlari va davlat dasturlari qabul qilingan. Jumladan, 2008 yil 7 yanvarda qabul qilingan "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining qabul qilinishi milliy qonunchilikni bola huquqlari bo'yicha xalqaro andozalar bilan muvofiqlashtirish, bola huquqlarini himoya qilish sohasida tegishli dasturlar tuzish, davlat organlari va nodavlat tashkilotlarining bu boradagi vazifalari, vakolatlarini va o'zaro faoliyatini aniqlashtirish, bola huquqlari himoyasi mexanizmining ishlashi va amaliy natijalari berishini ta'minlash, shu sohaga oid qonunchilikning kelgusidagi rivoji uchun keng imkoniyatlarga yo'l ochadi.

SHuningdek, ushbu qonunda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining bolalarga g'amxo'rlik ko'rsatish, ularning huquqlarini himoyalashda ishtirok etish shakllari belgilangan. SHuni alohida ta'kidlash kerakki, yoshlar bilan ishlash, ularning o'quvi, jamoat hayotidagi ishtiroki, qolaversa, ularning kelajagini yaratishda nafaqat adliya organlari, balki ota-onalardan tortib davlat idoralarigacha mas'ul bo'lishi kerak. Ana shunda biz yoshlar siyosati bo'yicha oldimizga qo'ygan vazifani bajarishda to'la-to'kis faol ishtirok eta olgan bo'lamiz. Chunki yoshlar— mamlakat kelajagi. SHuning uchun ham Prezidentimiz I.A.Karimov "Albatta, har bir bandaga rizq-nasibani Olloh taolo beradi. Lekin bu hayotda nasibasi butun va to'la bo'lishi uchun insonning o'zi ham chin dildan intilishi, zurriyodini sog'lom muhitda tarbiyalashi katta ahamiyatga ega ekanini unutmasligimiz zarur"¹¹⁴, - degan edi. YUrtboshimizning mazkur fikrlarida mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-madaniy tizimdagi islohotlar nafaqat farovon turmush tarzini yo'lga qo'yish, balki ma'naviyati yuksak yangi avlodni shakllantirishga xizmat qiladigan ijtimoiy-ma'naviy muhitni yaratishni nazarda tutilgan. YUrtimizning kelgusidagi mavqei, rivojlangan davlatlar qatoridan joy olishi ularning qo'lida. Ana shuni unutmagan holda yoshlar tarbiyasiga alohida e'tibor va g'amxo'rlik biz kattalarning dolzarb vazifamizdir.

Barkamol avlodni tarbiyalash g'oyasi va uni amalga oshirish insoniyatning eng yorqin orzusi bo'lib kelgan. Bunday insonlar orasida O'zbekiston deb atalmish muazzam zaminimizda yashagan bobolarimizning o'z o'rni va nomi bor. Barkamol avlodni tarbiyalash orzusiga o'z tariximizdan juda ko'p dalillar keltirishimiz mumkin. Farobiyning «Fozil odamlar shahri» asaridagi g'oyalarni yodga olaylik. Unga ko'ra jamiyatning har bir fuqarosi mansabi, tutgan o'rni, ya'ni kim bo'lishidan qat'iy nazar FOZIL kishi. Fozil inson o'z davlatining barcha qonun-qoidalarini yaxshi biladi, unga

¹¹³ Каримов И.А. Юсак маънавият — енгилмас куч. — Т.: Маънавият, 2008. 116-бет.

¹¹⁴ Каримов И.А. Юсак маънавият — енгилмас куч. — Т.: Маънавият, 2008. — 58 б.

amal qiladi, o'z kasbining ustasi, lozim bo'lganda Vatani uchun jon fido qiladi. Fozillar shahri aholisi bir-biriga hurmatda bo'ladi. Ota-ona va farzand, ustozu shogird o'rtasida sharqona nazokat, mehr va ehtirom bo'ladi. Avvalo, bunday fikrlashning o'zi bobolarning ma'naviy darajasi naqadar yuksak bo'lganligini va albatta bunday fikr aytish bu borada ko'p asrlik meroslarni o'rganish natijasida vujudga kelishini ta'kidlash joiz. Demak, bizning barkamol avlod tarbiyalash haqidagi niyatimiz uchun ma'naviy asos bor. O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganidek, «Mustaqillik yangicha yashashni, yangicha fikrlashni, hayotda har bir fuqarodan o'ziga yarasha munosib o'rin egallashni, yangi mafkura asosida yangicha ma'naviyatni talab etadi. Talab etibgina qolmasdan, jadal o'zgarib borayotgan iqtisodiy va ijtimoiy sharoitda yangicha o'ylashga va harakat qilishga majbur etmoqda. Yangicha o'qish, yangicha ishlashning o'zi bo'lmaydi. SHuning uchun ham bizga raqobatbardosh yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi fozil insonlar kerak. Dasturning asosiy maqsadi ham aynan barkamol avlodni tarbiyalashdan iboratdir».

Yurtboshimiz ta'kidlaganidek, har tomonlama etuk avlodni tarbiyalasakgina, bugun hayot oldimizga qo'yayotgan o'ta murakkab, og'ir, sinov va qiyinchiliklarni engib o'tamiz, shundagina ko'zlangan yuksak marralarni egallay olamiz. Hech qachon hech kimdan kam bo'lmagan va hech kimdan kam bo'lmaydigan avlodni tarbiyalab kelayotgan xalqimiz, ezgu maqsad-muddaomiz – erkin, ozod va obod hayot bunyod etishda ham hech kimdan kam bo'lmaydi. SHuning uchun bu muhim masalaga doimo davlatimiz, jamiyatimizning asosiy vazifasi sifatida qaralmoqda. Insoniyat hamisha mukammal jamiyat bunyod etish ishtiyoqida yashagan. Mukammal jamiyatni ma'naviy yuksak, axloqiy barkamol, jismoniy etuk avlod yaratadi. Bugun mamlakatimizda yuz berayotgan o'zgarishlar insonlar hayotiga, taqdiriga daxldor ekanligini har birimiz his qilishimiz va shundan tegishli xulosalar chiqarishimiz lozim. YUrtimizda amalga oshirilayotgan islohotlar, barcha o'zgarishlar va yangilanishlarning markaziga inson va uning manfaatlari qo'yilganligi hammamizni quvontiradi. Prezidentimiz ta'kidlaganidek: «...bugungi kunda ana shu jarayonlarning mohiyatida islohot-islohot uchun emas, avvalo inson uchun, uning farovon hayoti uchun xizmat qilishi kerak, degan maqsad mujassam ekanini va uning amaliy ifodasini barcha sohalarida ko'rish, kuzatish qiyin emas». Mustaqil Respublikamiz fuqarolari, xususan yoshlari ruhiyatida insonparvarlik tuyg'ularini shakllantirish, ularni rivojlantirish demokratik, adolatli jamiyatni barpo etishning muhim kafolati sanaladi.

SHunday ekan, o'z maqsadlarimizga erishishda bir necha vazifalari borligini ta'kidlab o'tish mumkin. Birinchidan: fuqarolarimizni ma'naviy yangilanish va islohotlar jarayoning faol ishtirokchisiga aylantirish; amalga oshirilayotgan davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari, keng ko'lamli islohotlarning mohiyatini, qabul qilinayotgan qonun hujjatlarining ahamiyatini fuqarolarimizga sharhlab berish va tushuntirish; ijodkor ziyolilar ishtirokida joylarda samarali targ'ibot tizimini amalga oshirish; ma'naviyatning kuch qudratini faqat ezgu maqsadlar yo'lida samarali foydalanish va rivojlantirish. Ikkinchidan: turli qarash va fikirlarga ega bo'lgan ijtimoiy qatlamlar, siyosiy kuch va xarakatlarning o'ziga xos orzu intilishlarini uyg'unlashtiruvchi g'oya-Vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligi-barchamiz uchun muqaddas maqsadga aylanishiga erishish. Uchinchidan: qabul qilingan "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da belgilangan vazifalarni izchil davom ettirish; ta'lim-tarbiya tizimini muttasil takomillashtirish. Bu orqali kelajagimiz bilimli, dono va ma'naviy sog'lom, barkamol avlodga bog'liq ekanligini chuqur anglashga erishish. To'rtinchidan; ota-bobolarimiz va bizning muqaddas e'tiqodimiz bo'lmish islom dinning bugungi hayotimizdagi o'rni va ta'sirini, yoshlarimizni ruhan pok, iymoni butun, irodasini baqquvvat etishdagi, odamiylik fazilatlarini uyg'unlashtirishdagi hissasini va mohiyatini keng jamoatchilikka tushintirish borasidagi tashviqot ishlarini davom ettirish. Beshinchidan; ko'p millatli mamlakatimiz fuqarolari orasida ularning milliy va diniy mansubligidan qat'iy nazar, ularda hamjihatlik va birdamlik tuyg'ularini kuchaytirish; chunki ma'naviyat turli xalqlar va mamlakatlar kishilarini qonqarindosh qiladi. Ularning taqdirini o'zaro hurmat asosida yaqinlashtiradi deb ta'kidlaydi. Mana shunday maqsadli va ma'suliyatli vazifalarni ma'naviyat hozirgi kunda barkamol avlodni voyaga etkazishda bosqichma-boqich amalga oshirib kelmoqda. O'z navbatida xalq ma'naviyatini yuksaltirishda yoshlarning qalbi va ongini milliy va umumbashariy qadriyatlar uyg'unligi ruhida

tarbiyalash, ularni zamonaviy bilim va hunarlarni egallagan, har tomonlama aqlli, ham jismoniy, ham ma'naviy jihatdan barkamol qilib tarbiyalash hal qiluvchi vazifalardan biriga aylandi. Xususan, Prezidentimiz I.A.Karimov ma'naviy tarbiya haqida shunday yozadilar: "Bizning eng muhim, dolzarb vazifalarimizdan biri bu – o'sib kelayotgan avlodga, uning ma'naviy tarbiyasiga nihoyatda katta javobgarlik hissi bilan yondashish masalasi. Nega deganda, yoshlar xalq ma'naviyatining munosib egalari. SHuning uchun har bir o'g'il-qizimiz dastlabki qadamlaridan boshlab ma'naviy boyliklarimizdan bahramand bo'lishi kerak.

Mamlakatimizda yosh avlodning yuksak ma'naviy mezonlar asosida o'sib-ulg'ayishi uchun barcha shart-sharoitlar yaratilmoqda. Bugungi kunda yurtimiz hayotining qaysi sohasini olmang – sog'liqni saqlash yoki ta'lim deysizmi, iqtisodiyot yoki kichik biznes sohasi deysizmi, rahbarlik, madaniyat va sport jabhalari deysizmi – ularning barchasida yoshlarning huquq va manfaatlari alohida e'tiborga olinayotganini ko'ramiz. Hech qachon ma'naviyatsiz etuk insonni tarbiyalab bo'lmaydi. CHunki, odamzot uchun hayot yo'llarida har qadamda zarur bo'ladigan ajdodlar yodi, milliy g'urur va iftixor, jonajon Vatanga muhabbat, ota-onaga hurmat, istiqloлга sadoqat, farzandlik hissi, insoniy fazilatlar aynan ma'naviyat orqali uning ongu tafakkuriga singib boradi, hayotining ma'no-mazmuniga aylanadi. Ma'lumki, yoshlikda inson qiziquvchan va intiluvchan bo'ladi. Uning ana shu intilishlarini ma'naviy komillik sari yo'naltirish nafaqat ana shu yigit-qizlarning, balki butun jamiyatning yorug' kelajagini ta'minlashda hal qiluvchi va dolzarb masaladir. Zero, ma'naviyat azal-azaldan insonni komillikka etaklaydigan beqiyos ne'mat bo'lib kelgan. SHu ma'noda, hozirgi kunda ham ma'naviyat – najotkor kuch, ma'naviyat – ilohiy yog'du desak, xato qilmagan bo'lamiz. Ayniqsa, hayotga katta orzu-umidlar bilan qadam qo'yayotgan, unga faqat pok va beg'ubor nigoh bilan qarab, oldinga intilayotgan yoshlarga nisbatan olganda, bu haqiqat yanada teranroq ma'no-mazmun kasb etadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, yosh avlodda vatanga sadoqat tuyg'usini shakllantirish, ularni xar tomonlama etuk barkamol qilib voyaga etkazish uchun oila, mahalla, ta'lim muassasalari va turli ijtimoiy institutlarning birgalikdagi faoliyatini ta'minlash oliy maqsadimiz hisoblangan ozod va obod erkin va farovon xayot barpo etish uchun asos bo'ladi.

Nazorat savollari:

1. Fuqarolik pozitsiyasi tushunchasiga izoh bering?
 2. Fuqarolik madaniyati va mas'uliyatining o'zaro aloqadorligini qanday tushunish kerak?
 3. O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan qanday ustuvor yo'nalishlarni bilasiz?
 4. YOshlarga oid davlat siyosatining tashkiliy-huquqiy asoslari nimalardan iborat?
 5. Barkamol avlodni tarbiyalash g'oyasi va uni amalga oshirish mexanizmlarini qanday tasavvur qilasiz?
-